

Παύλος Θ. Μούλιος

**Όψεις της Αμερικής
στη δεκαετία του 1950'
στα ταξιδιωτικά κείμενα
των Γ. Θεοτοκά, Η. Βενέζη
και Μ. Καραγάτση.
Μια απόπειρα ενός διατλαντικού,
πολιτισμικού διαλόγου.**

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας (Ι.Α.Κ.Α)
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα
"Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στην Ιστορία, την Αρχαιολογία
και την Κοινωνική Ανθρωπολογία."

Α.Μ:1110607

Εποπτεύουσα Επιτροπή
Ιωάννα Λαλιώτου
Πολυμέρης Βόγλης
Ρίκα Μπενβενίστε

ΒΟΛΟΣ
2010

Στους αγαπημένους μου γονείς, τον αδερφό μου
και την οικογένειά του, την Σταυρούλα την
Χρυσούλα και την Ιωάννα, την δική μου
οικογένεια

Περιεχόμενα

Πρόλογος

Εισαγωγή..... 1

Πολιτισμικός Ιμπεριαλισμός:

Ένα πλαίσιο ανάγνωσης της μεταπολεμικής πολιτισμικής διπλωματίας.....9

Κουλτούρα και Ψυχρός Πόλεμος:

Η πολιτισμική πολιτική των Η.Π.Α στην Ευρώπη κατά την διάρκεια του Ψυχρού Πόλεμου και το ελληνικό παράδειγμα..... 17

Ανακαλύπτοντας τις Η.Π.Α:

Εισαγωγή στα ταξιδιωτικά κείμενα των Θεοτοκά, Βενέζη και Καραγάτση..... 37

Η Αμερικανική, Εθνική Ταυτότητα..... 50

Ζητήματα Ετερότητας στην Αμερική του 50':

Το παράδειγμα της Αφροαμερικανικής κοινότητας..... 78

Εικόνες της πνευματικής Αμερικής την δεκαετία του 1950..... 105

Μια περιήγηση «στην Ελλάδα της Αμερικάνικης Γης»:

Εικόνες των Ελλήνων της Αμερικής την δεκαετία του 1950, μέσα από τα κείμενα των Θεοτοκά, Βενέζη και του Καραγάτση..... 134

Συμπεράσματα..... 157

Βιβλιογραφία

Πρόλογος

Η εκπόνηση μιας ιστορικής μελέτης, ακόμα και στα πλαίσια ενός μεταπτυχιακού προγράμματος, είναι από μόνη της μια περιπέτεια. Όταν βασικό ζήτημα ενασχόλησης της είναι η Αμερική, έστω και «διαγωνίως», η περιπέτεια αυτή είναι πιο συναρπαστική. Οι δυσκολίες στην πορεία περαίωσης της εργασίας αυτής υπήρξαν πολλές. Κάποιοι είχαν να κάνουν με προσωπικές αγκυλώσεις σε ζητήματα προσέγγισης και μεθοδολογίας, ενώ, άλλες, με το καθεστώς εργασίας ενός νέου ιστορικού στην Ελλάδα σε ότι αφορά την πρόσβασή του σε αρχειακό, πρωτογενές υλικό. Δυστυχώς, ακόμα και όταν θέμα μελέτης είναι ένα τόσο επίκαιρο και καίριο ζήτημα όπως οι Η.Π.Α, πολλές φορές ο σύγχρονος ερευνητής καλείται να επιδώσει πολλά παραπάνω διαπιστευτήρια, πέρα από τον πρωτογενή ενθουσιασμό του και την όρεξη για δουλειά πάνω σε ένα τόσο γοητευτικό θέμα όπως οι Η.Π.Α της δεκαετίας του 1950 και ο ελληνοαμερικανικός, πολιτισμικός διάλογος. Η περιορισμένη προσβασιμότητα σε ιδρύματα και οργανισμούς στην Ελλάδα που σχετίζονται με την Αμερική και η έλλειψη εν έτει 2010 ενός ιστορικού κατά βάση τομέα *Αμερικανικών σπουδών* στην Ελλάδα, δυσχεραίνουν την ενασχόληση του νέου ιστορικού με σχετικές με την ιστορία των Η.Π.Α θεματολογίες. Ενδεχομένως όλα τα παραπάνω να είναι μέρος της *συναρπαστικής περιπέτειας* που προανέφερα, την οποία παρακολουθώντας την πλέον από απόσταση καταλήγω στο ότι άξιζε τον κόπο. Ωστόσο στην πορεία αυτή δεν υπήρξα μόνος, γι αυτό νοιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω κάποιους ανθρώπους που «συντρόφευσαν» τις αγωνίες, τα άγχη, τις κατά καιρούς απογοητεύσεις αλλά και τον ενθουσιασμό μου.

Πρώτα από όλους θα 'θέλα να ευχαριστήσω τους γονείς και την οικογένεια μου. Θεωρώ τον εαυτό μου τυχερό που έχω αυτούς τους ανθρώπους ως πλαίσιο ηθικής και κάθε λογής στήριξης να προχωρώ και να δέχομαι τις προκλήσεις της ζωής με όλες τις δυσκολίες της. Τους αγαπώ πολύ και τους αφιερώνω την προσπάθεια αυτή. Κοντά σ'αυτούς, χωρίς ξεχωρίζω κανέναν, νοιώθω την ανάγκη για ένα μεγάλο ευχαριστώ στους φίλους μου που μεγαλώσαμε μαζί και από τα μαθητικά και φοιτητικά μου χρόνια είναι δίπλα μου να με συντροφεύουν, να με στηρίζουν και να με αγαπούν όπως πραγματικά είμαι. Μερικοί από αυτούς είχαν πιο ενεργό ρόλο στην περιπέτεια αυτή και τους οφείλω μια πιο ειδική μνεία.

Η πορεία της μελέτης αυτής ίσως και να ήταν διαφορετική αν δεν είχαν προηγηθεί τα τελευταία χρόνια οι άπειρες κουβέντες και οι ανταλλαγές απόψεων με τους συναδέλφους Αντώνη Αντωνίου, Αλέξανδρο Παναγόπουλο και Χρυσούλα Κολίτσα. Πραγματικά τους οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ κυρίως για την συναισθηματική στήριξη που μου πρόσφεραν με αγάπη και γενναιοδωρία. Σ' αυτούς προστίθενται οι φίλοι και οι συνεργάτες μου από τον χώρο της εργασίας μου, οι οποίοι πραγματικά με περιέβαλλαν με αγάπη και υπήρξαν πάντα πρόθυμοι να στηρίζουν και να διευκολύνουν τις ακαδημαϊκές μου δραστηριότητες. Τέλος ένα μεγάλο ευχαριστώ στους δασκάλους μου στα πανεπιστήμια Αθήνας και Θεσσαλίας από τα οποία πέρασα όλα αυτά τα χρόνια. Από την Αθήνα, ο Αντώνης Λιάκος και ο Κώστας Γαγανάκης ήταν οι πρώτοι οι οποίοι με δίδαξαν μια άλλη, οπτική της Ιστορίας, που από το πρώτο έτος ακόμα αναζητούσα εναγωνίως, δίνοντας μου τα κίνητρα να προχωρήσω. Σε ότι αφορά το I.A.K.A, πραγματικά θεωρώ τον εαυτό μου ευλογημένο που φοίτησα τα τελευταία 4 χρόνια εδώ. Ενώ όλους τους καθηγητές μου θα τους σκέφτομαι πάντα με χαμόγελο και αγάπη, στα πλαίσια της εργασίας αυτής οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στους επόπτες μου, οι οποίοι, ο καθένας με τον τρόπο του, με στήριξαν σημαντικά. Η Ιωάννα Λαλιώτου, όταν οι αμφιβολίες μου με είχαν κατακλύσει. Σκέφτομαι ότι με τον τρόπο της πολλές φορές φάνηκε να πιστεύει πιο πολύ από μένα στο θέμα της μελέτης αυτής και την ευχαριστώ. Ο ρόλος του Πολυμέρη Βόγλη σε μια κρίσιμη στιγμή για την μελέτη αυτή, υπήρξε πραγματικά καίριος και καταλυτικός και σήμερα θεωρώ ότι οφείλω πάρα πολλά στην προθυμία του και στην συμβολή του για να ολοκληρωθεί. Τέλος η «αγάπη» και το ενδιαφέρον της Ρίκας Μπενβενίστε από την πρώτη στιγμή που με υποδέχτηκε στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα του I.A.K.A ως διευθύντρια του, θα με συντροφεύει και θα με συγκινεί για πάντα. Όλους αυτούς τους ανθρώπους νοιώθω ότι δεν πρέπει να τους ξεχωρίζω, τους εύχομαι να συνεχίσουν το έργο τους, να εξακολουθούν να στηρίζουν τους φοιτητές τους. Εγώ, άσχετα με το αν θα συνεχίσω να υπηρετώ την ιδιότητα του ιστορικού, θα τους σκέφτομαι πάντα με αγάπη και συγκίνηση. Το ταξίδι στην Αμερική ξεκινάει από δω και πέρα, ελπίζοντας ότι κάποια μέρα θα γίνει και για μένα πραγματικότητα...

Π.Μ

Εισαγωγή

Ευρώπη και Αμερική: Η ιστορία ενός πολιτισμικού διαλόγου

History is a gallery of pictures in which there are few originals and many copies
(Alexis De Tocqueville)

Βασικό ζήτημα της παρούσας μελέτης είναι η ανάδειξη εικόνων των Η.Π.Α στις αρχές της δεκαετίας του 1950, από την οπτική της πολιτισμικής ιστορίας. Βασικές πηγές από τις οποίες θα «αντλήσουμε» τις εικόνες αυτές πρόκειται να είναι τα ταξιδιωτικά κείμενα των λογοτεχνών, Γεωργίου Θεοτοκά, Ηλία Βενέζη και Μίρκα Καραγάτση, *Δοκίμιο για την Αμερική* (1954), *Αμερικανική Γη* (1954) και *Στον Αμέριμον Νέον Κόσμο...* (1950 πρώτη δημοσίευση εφημ. *Βραδινή*, πρώτη έκδοση 2003) αντίστοιχα. Οι τρεις, έλληνες διανοούμενοι στις αρχές της δεκαετίας του 1950, στα πλαίσια του μορφωτικού προγράμματος ανταλλαγών Smith-Mundt Act του υπουργείου εξωτερικών των Η.Π.Α, προσκλήθηκαν από την αμερικανική κυβέρνηση να επισκεφτούν και να γνωρίσουν την χώρα¹. Η επίσκεψη τους στις Η.Π.Α εντάσσεται στην γενικότερη, οργανωμένη, πολιτισμική πολιτική των Η.Π.Α στην Ευρώπη και τον κόσμο, τα χρόνια μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Παράλληλα ανήκει στον ευρύτερο ευρωαμερικανικό, πολιτισμικό διάλογο, οι αρχές του οποίου εντοπίζονται από την ανακάλυψη της αμερικανικής ηπείρου από τους ευρωπαίους το 1492. Τι εννοούμε όμως με τον όρο *πολιτισμικός*, τουλάχιστον στην μελέτη αυτή;

Αρχικά ο όρος *πολιτισμικός* είναι η ελληνική, εννοιολογική μετάφραση της λέξης *cultural*.² Σε γενικές γραμμές οι θεωρίες περί *πολιτισμικού* παρουσιάζουν αδυναμία σύγκρισης γιατί συχνά αναφέρονται σε διαφορετικά σύμπαντα³. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Raymond Williams, οι ποικίλες, ιστορικές αλλαγές αντανακλώνονται σε τρεις συνηθισμένες χρήσεις του όρου: (α) Στην διανοητική, πνευματική και αισθητική εξέλιξη ενός ατόμου, μιας ομάδας ή μιας κοινωνίας (β) Στην αποτύπωση ενός

¹ Αλιβιζάτος, Νίκος, *Ένα ταξίδι στο Μέλλον* στο Γεώργιος Θεοτοκάς, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Εστία, Αθήνα, 2009, σ.9

Congress and the Nation, 1945-1964: A Review of Government and Politics in the Postwar Years, Washington D.C : Congressional Quarterly Service, 1965, σ.212

Καραμπινή-Ιατρού, Μιχαήλα, *Ταξίδι στις Η.Π.Α με τον Γιώργο Θεοτοκά*, Νέα Εστία, τόμος 167^{ος}, τεύχος 1829, Ιανουάριος 2010, σσ. 24-25

² Sewell, William, *Logics Of History: Social Theory and Social Transformation*, University Of Chicago Press, Σικάγο, 2005, σ.157

³ Οπ.π, σ.157

φάσματος διανοητικών και καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων και των προϊόντων τους, αυτά που έχει καθιερωθεί να τα ονομάζουμε *Τέχνες και Γράμματα* ή αλλιώς *Υψηλή Κουλτούρα* και (γ) ο προσδιορισμός ενός ολόκληρου τρόπου ζωής, απόψεων και εθίμων ενός λαού, μιας ομάδας ή μιας κοινωνίας⁴. Τις προσεγγίσεις αυτές υιοθετούμε και εμείς στην μελέτη μας και όπως φαίνεται και οι συγγραφείς των πηγών μας. Ως εκ τούτου, ο όρος *πολιτισμικός*, έπειτα από την απαραίτητη διασαφήνιση, κατά περίπτωση θα παραπέμπει και στις τρεις κατηγορίες. Νωρίτερα κάναμε λόγο για τον ευρωαμερικανικό, πολιτισμικό διάλογο. Καθώς τα ταξιδιωτικά κείμενα των συγγραφέων που μελετάμε εντάσσονται στον διάλογο αυτό, αξίζει εν τάχει να παρακολουθήσουμε την ιστορία του.

Η συστηματοποίηση της μεταφοράς εικόνων από την Αμερική αλλά και της διατύπωσης ιδεών και θέσεων πάνω στον σχεδόν άγνωστο αυτό κόσμο, αφορά το μεγαλύτερο κομμάτι του 19^{ου} και 20^{ου} αι. Τις ρίζες της οφείλει να τις αναζητήσει κανείς στα κείμενα και την αλληλογραφία των πρώτων εξερευνητών, ιεραποστόλων, αποίκων, εμπόρων και διοικητικών υπαλλήλων. Όλες αυτές οι ομάδες, έχοντας επιλέξει την Αμερική ως «σπίτι» τους, ξεκίνησαν ήδη από τα μέσα του 15^{ου} αι να μεταφέρουν στις ευρωπαϊκές μητροπόλεις τους πληροφορίες και εικόνες από τον «Νέο Κόσμο». Παρ'όλα αυτά οι 19^{ος} και 20^{ος} αιώνες, παρουσιάζουν μια μεγαλύτερη κινητικότητα στην διατλαντική επικοινωνία η οποία ευνοείται από την βιομηχανική εποχή. Η τελευταία με την σειρά της ενίσχυσε την ταξιδιωτική λογοτεχνία προσφέροντας τα μέσα για την ασφαλή και λιγότερο χρονοβόρα διάσχιση του Ατλαντικού. Αν τα ατμόπλοια ή ο σιδηρόδρομος κατέστησαν την αμερικανική ήπειρο έναν πιο προσιτό προορισμό, η επιτυχία της αμερικανικής επανάστασης, η πρώτη δημοκρατία στην σύγχρονη εποχή, αλλά και οι ιστορίες από τόπους πλούσιους και εξωτικούς, κατέστησαν για τους Ευρωπαίους τις Η.Π.Α έναν προορισμό επιτακτικό, αφού κάτι το ιδιαίτερο συντελούταν εκεί⁵.

Ο κατάλογος των Ευρωπαίων ταξιδιωτών στην βόρεια Αμερική, στην πλειοψηφία τους Γάλλοι και Άγγλοι, σε όλο τον 19^ο και 20^ο αι υπήρξε μακρύς και περιέλαβε σπουδαία ονόματα των τεχνών και της διανόησης. Μεταξύ αυτών ο William

⁴Williams, Raymond, *Κουλτούρα και Ιστορία*, μετάφραση Βενετία Αποστολίδου, Γνώση, Αθήνα, 1994, *passim*

⁵Λαλιώτου, Ιωάννα, *Ευρώπη και Αμερική: Η ιστορία μια σχέσης με Συνέχειες, Ανατροπές και Μεταλλάξεις*, στο Γ. Θεοτοκάς, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Εστία, Αθήνα, 2009, σσ.259-260

Makepeace Thackeray⁶, ο Charles Dickens⁷, ο J. Hector St John de Crevecoeur⁸, ο Γάλλος σοσιαλιστής Charles Fourier.

Ωστόσο, αδιαμφισβήτητη αφετηρία μιας πιο συστηματικής πολιτικής και πολιτισμικής προσέγγισης της Αμερικής αποτελεί το έργο του Alexis De Tocqueville, *De la democratie en Amerique*⁹, το οποίο στην Ευρώπη πρωτοκυκλοφόρησε σε δύο τόμους το 1835 και 1840 αντίστοιχα, μετά από ταξίδι του νεαρού Γάλλου πολιτικού και διπλωμάτη στην Β. Αμερική κατά το έτος 1830.

Από τις πρώτες αφηγήσεις του 15^{ου} αιώνα μέχρι και τις μέρες μας, ένας μεγάλος όγκος πληροφοριών και εντυπώσεων από τις Η.Π.Α, τροφοδοτούν το ευρωπαϊκό φαντασιακό και καθιερώνουν μια μόνιμη διατλαντική επικοινωνία μεταξύ Ευρώπης και Αμερικής, συστήνοντας τελικά μια πολυποίκιλη εικόνα της τελευταίας, στην γηραιά ήπειρο. Η γέννηση του αμερικάνικου έθνους με τις δικές του ιδιαίτερες αξίες, τις παραδόσεις και τον «μοναδικό προορισμό» στην μελλοντική ιστορία του κόσμου, έμελε να είναι κάτι παραπάνω από μια κλασική περίπτωση εθνικισμού. Στην ουσία σηματοδότησε την έναρξη μιας νέας εποχής στις ευρωπαϊκές προσλήψεις του «Νέου Κόσμου» με σημαντική πρώτη εξέλιξη, την ταύτιση μιας ολόκληρης ηπείρου μ' ένα έθνος. Έκτοτε η προσοχή της Ευρώπης στρέφεται αποκλειστικά στην πολιτική, την κοινωνία και την πολιτισμική ταυτότητα του νέου έθνους παραμερίζοντας σταδιακά το ενδιαφέρον για τα «θαύματα» και την γεωγραφία μια άγνωστης και ανεξερευνήτης ηπείρου.

Έτσι ή κάπως έτσι, η Αμερική, σταδιακά παρουσιάζεται να παίρνει την σκυτάλη από την Ευρώπη και για πολλούς αποτελεί τη συνέχεια της τελευταίας¹⁰. Η πεποίθηση

⁶Αγγλος συγγραφέας του 19^{ου} αι. Τρία χρόνια μετά από το δεύτερο ταξίδι του στις Η.Π.Α το 1856, εξέδωσε το αριστούργημα *The Virginians* με θέμα την ζωή τον καιρό της Αμερικανικής Επανάστασης.

⁷Το έργο του *American Notes* εκδόθηκε το 1942 και υπήρξε αποτέλεσμα των εντυπώσεων του από το πρώτο ταξίδι του στις Η.Π.Α το 1941.

⁸Γαλλικής καταγωγής συγγραφέας, ο οποίος έζησε ως το τέλος της ζωής του στην Νέα Υόρκη. Ο J. Hector St John de Crevecoeur στο βιβλίο του *Letters from an American Farmer* περιγράφει την αγροτική ζωή στην Αμερική, μέσα από το παράδειγμα μιας φάρμας λίγο έξω από την Νέα Υόρκη. Ο O R. Dathone, αναφερόμενος στον J. Hector St John de Crevecoeur μας μεταφέρει την πεποίθηση του ότι οι Η.Π.Α αποτελούσαν στο πρώτο μισό του 19^{ου} αι. την πραγματοποίηση των οραμάτων του Jean-Jacque Rousseau (Dathone, O.R., *In Europe's Image: The need for American Multiculturalism*, Bergin and Garvey, Λονδίνο, 1994, σ.131)

⁹Η Δημοκρατία στην Αμερική

¹⁰Από την άλλη εξίσου σημαντικό ρόλο έπαιξαν και οι Η.Π.Α στην πολιτισμική κατασκευή της Ευρώπης. Για τους ίδιους του Αμερικανούς η Ευρώπη ήταν μια ενιαία και ομοιογενής οντότητα που λειτούργησε ως φυλετικός μύθος της εθνικής τους καταγωγής (Delanty, Gerald, *Επινοώντας την Ευρώπη: Ιδέα, Ταυτότητα, Πραγματικότητα*, Ασίνη, Αθήνα, 2010, σ.181). Έτσι, όπως οι Ευρωπαίοι μέσα από την οριενταλιστική ματιά του ανατολικού κόσμου μπόρεσαν σε μεγάλο βαθμό να αυτοπροσδιοριστούν και να ετεροπροσδιοριστούν, το ίδιο συνέβη και με τις Η.Π.Α. Ανακατασκευάζοντας την εικόνα της Ευρώπης βοήθησαν τους εαυτούς τους στην πολιτισμική τους

αυτή υπήρξε ιδιαίτερα δημοφιλής σε αρκετούς κύκλους των Ευρωπαίων και Αμερικανών διανοουμένων και σε καμία περίπτωση δε θα την χαρακτηρίζαμε μονόδρομη και στατική. Άλλοτε παρουσιάζεται να εκφράζεται ρητά και άλλοτε να υπονοείται. Έως και την περίοδο του Μεσοπολέμου, η άποψη αυτή μπορούμε να πούμε ότι αντιμετωπίζεται με μάλλον απαισιόδοξη και αρνητική διάθεση. Σε κάθε περίπτωση ο ιστορικός παράγοντας, η ανάδυση στην Ευρώπη μαζικών μορφών κουλτούρας, έπαιξε μείζονα ρόλο στην τοποθέτηση της ευρωπαϊκής διάνοησης απέναντι στο αμερικανικό φαινόμενο. Στην συνέχεια, κομβικό σημείο στην ενατένιση της Αμερικής, αποτέλεσε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Ο ρόλος και η συμβολή των Η.Π.Α στην νίκη των συμμαχικών δυνάμεων στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς και η πολιτική και οικονομική θέση τους μετά το τέλος του, ενίσχυσε την εικόνα της στον υπόλοιπο κόσμο. Στα πλαίσια αυτά, η πεποίθηση ότι, στο εξής οι Η.Π.Α θα αποτελούσαν βασικό σκηνικό διεθνών εξελίξεων, γίνεται εξαιρετικά δημοφιλής, αποκτώντας ολοένα και περισσότερους υποστηρικτές.

Όπως και να χει, το σίγουρο είναι ότι οι Η.Π.Α από την δημιουργία τους κιάλας, αποτέλεσαν ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα στο χώρο της ευρωπαϊκής, κυρίως, διάνοησης, που ποτέ δε δημιουργούσε σταθερά και απόλυτα συναισθήματα. Σ' αυτό μεγάλο ρόλο έπαιζαν οι ραγδαίες και φρενήρεις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις στις δύο όχθες του ατλαντικού που μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την άρση του δόγματος Μονρόε¹¹, ήταν μεν παράλληλες, όχι όμως και ανεπηρέαστες η μία από την άλλη. Παρ' όλα αυτά, ενώ τα δεδομένα και οι πολιτικές εξελίξεις άλλαζαν, το ερώτημα παρέμενε το ίδιο. Οι Η.Π.Α αποτελούσαν συνέχεια του παλαιού κόσμου ή ήταν μια ανεξάρτητη και αυθύπαρκτη πραγματικότητα; Αυτό και άλλα ζητήματα, καθ' όλη την διάρκεια του 19^{ου} και 20^{ου} αι. έως και τις μέρες μας, αποτελούν διαρκές πεδίο διαφωνίας, αντιπαραθέσεων και συμμαχιών στο δημόσιο διάλογο ανάμεσα σε διανοούμενους, επιστήμονες και πολιτικούς, εγκαθιστώντας ουσιαστικά έναν μόνιμο και πάντα επίκαιρο διατλαντικό διάλογο, με την δική του ιδιαίτερη εξέλιξη και αφηγηματικότητα.

Για να μπορέσουμε να παρακολουθήσουμε τόσο τον διατλαντικό αυτόν διάλογο, όσο και την πορεία εννοιολόγησης της Αμερικής και της Ευρώπης πρέπει να

ενδοσκόπηση. Εδώ παρατηρείται ένα ενδιαφέρον σχήμα πολιτισμικής αυτοανάγνωσης της Δύσης από την Ανατολή, είτε αυτή είναι Ασία είτε Ευρώπη.

¹¹Επί προεδρίας Μονρόε, υιοθετήθηκε η πολιτική απομονωτισμού των Η.Π.Α από κάθε πολιτική και διπλωματική παρέμβαση στον ευρωπαϊκό χώρο και σε περιοχές γενικότερα μακριά από τις γεωγραφικές ζώνες άμεσης επιρροής και ευρύτερου γεωπολιτικού ενδιαφέροντος.

δεχτούμε ότι οι έννοιες αυτές συγκροτούνται και εξελίσσονται βάσει πολλών συνιστωσών, πολιτικών, κοινωνικών και κατά κύριο λόγο ιστορικών. Στην ουσία υπήρχε και εξακολουθεί να συντηρείται μια συνεχής διαδικασία ετεροπροσδιορισμού, αυτοπροσδιορισμού και κυρίως ετεροδιαμόρφωσης των σημασιών των δύο διαφορετικών κόσμων. Στο σημείο αυτό πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι σε μεγάλο βαθμό οι εικόνες τις Αμερικής από ευρωπαίους διανοουμένους-ταξιδευτές, διαμορφώθηκαν από τις σύγχρονες αντιλήψεις των Αμερικανών τόσο για το έθνος τους αλλά και την «μητροπολιτική» Ευρώπη και τανάπαλιν. Κουλτούρα, πολιτισμός, οικονομία και κοινωνία, υπήρξαν και εξακολουθούν να είναι, έννοιες πολύσημες και αλληλένδετες. Στην προσπάθεια μας να παρακολουθήσουμε την ευρωαμερικάνικη «στιχομυθία» από τον 15^ο αι έως τις μέρες μας, βεβαιωνόμαστε ότι οι δύο έννοιες δεν μπορούν να θεωρηθούν σταθερές και αμετάβλητες μεταξύ τους. Έτσι, κατανοούμε ότι πέρα από την γεωγραφική τους σημασία φέρουν μαζί τους ευρύτερα πολιτικά και πολιτισμικά φορτία τα οποία συχνά προπορεύονται του στίγματος των δύο ηπείρων στον παγκόσμιο άτλαντα. Στο πέρασμα των λίγων αυτών αιώνων, οι όροι Αμερική και Ευρώπη απεδαφικοποιούνται και αποκτούν έναν πολυποίκιλτο συμβολισμό με αποτέλεσμα, ανάλογα με την στάση που υιοθετούν τα ιστορικά υποκείμενα απέναντι στα σύγχρονα τους πολιτικά και κοινωνικοοικονομικά διακυβεύματα, αμερικάνικες αναπαραστάσεις να εντοπίζονται και να ευδοκμούν στην Ευρώπη και το αντίθετο¹².

Σε γενικές γραμμές μεταξύ των 16^{ου} και 20^{ου} αιώνων, η εικόνα της Αμερικής στο ευρωπαϊκό φαντασιακό περνά από διάφορες φάσεις. Ωστόσο, κυρίαρχες σταθερές όλων των αναγνώσεων του αμερικανικού φαινομένου είναι ότι οι Ευρωπαίοι επιμένουν να την βλέπουν σαν μια εξελισσόμενη και σταθερή αξία¹³ αλλά και να ασχολούνται συνεχώς μαζί της είτε θαυμάζοντάς την, είτε αφορίζοντάς την. Σε όλα τα παραδείγματα των ταξιδιωτικών κειμένων, οι εικόνες περιγράφουν έναν τόπο εξωτικό, παράξενο, γοητευτικά αλλιώτικο¹⁴. Σε όλες τις περιπτώσεις οι Η.Π.Α είναι αντικείμενο αμφίθυμων συναισθημάτων, είτε «περίγελου» και απέχθειας, είτε θαυμασμού και επιδοκμασίας. Όσο οι Ευρωπαίοι ταξιδιώτες επιμένουν στην δική τους πολιτισμική ανωτερότητα, βλέπουν τις Η.Π.Α σαν μια ευμετάβλητη χώρα που

¹²Λαλιώτου, Ιώαννα, *Ευρώπη και Αμερική: Η ιστορία μια σχέσης με Συνέχειες, Ανατροπές και Μεταλλάξεις*, στο Γ. Θεοδοκόγας, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Εστία, 2009, Αθήνα, σ.261

¹³O.R.Dathone, *In Europe's Image: The need for American Multiculturalism*, Bergin and Garvey, Λονδίνο, 1994, σ.138

¹⁴Οπ.π., σ.138

διαμορφώνεται και αναδιαμορφώνεται ανάλογα με τις απαιτήσεις της Ευρώπης. Από την στιγμή όμως που κάποιοι από αυτούς, απαλλάσσονται από τον ευρωκεντρισμό τους και της αναγνωρίζουν μια αυτόνομη δυναμική στον χρόνο, την ιστορία και την πολιτική, ανακαλύπτουν εκ νέου μια χώρα και έναν ιδιαίτερο πολιτισμό. Σε κάθε περίπτωση και σε ότι αφορά την μεταπολεμική εποχή, πέρα από όλα αυτά τα συγκρουόμενα συναισθήματα, δείγμα της αμηχανίας μιας παλιάς παράδοσης μπροστά σε έναν «εν εξελίξει» πολιτισμό, οι Η.Π.Α γίνονται για την Ευρώπη, σε πραγματικό, πολιτικό αλλά και φαντασιακό επίπεδο, η ευκαιρία της για επιβίωση¹⁵.

Εν όψει όλων αυτών, η μελέτη μας χωρίζεται σε δύο βασικά μέρη. Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει τα κεφάλαια *Πολιτισμικός Ιμπεριαλισμός: Ένα πλαίσιο ανάγνωσης της μεταπολεμικής πολιτισμικής διπλωματίας και Κουλτούρα και ο Ψυχρός Πόλεμος: Η πολιτισμική πολιτική των Η.Π.Α στην Ευρώπη κατά την διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου και το ελληνικό παράδειγμα*. Βασικό αξίωμα της εργασίας είναι ότι, όσο και αν τα κείμενα που μελετάμε εντάσσονται σε έναν μακρύ, ευρωαμερικανικό, πολιτισμικό διάλογο, η περίπτωση της Ελλάδας και ο τρόπος με τον οποίο οι έλληνες συγγραφείς επισκέφθηκαν τις Η.Π.Α στις αρχές της δεκαετίας του 1950, προβάλλουν ένα επιπλέον πλαίσιο μελέτης των πηγών μας.

Η Ελλάδα πριν τα μέσα του 20^{ου} αι, δεν φαίνεται, τουλάχιστον από τον χώρο της διανοήσης, να έχει μεγάλη παράδοση στην εισροή εικόνων από τις Η.Π.Α. Εξαιρέσεις αποτελούν τα κείμενα του Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή, πρέσβη του βασιλείου της Ελλάδος στις Η.Π.Α από το 1866 έως το 1868. Οι διηγήσεις του παρουσιάζουν πολύ μεγάλο ενδιαφέρον έτσι που ακόμα και ο Θεοτοκάς τις παραθέτει σε ξεχωριστό κεφάλαιο στο *Δοκίμιο για την Αμερική*¹⁶. Πέρα από τον Ραγκαβή, από την έρευνα μας προκύπτει ότι κάθε εισερχόμενη εικόνα των Η.Π.Α μέχρι και την δεκαετία του 1950, φτάνει στην Ελλάδα από γράμματα ναυτικών και μεταναστών. Από την άλλη, οι έλληνες περιηγητές που μελετάμε παρουσιάζουν κάποιες βασικές διαφορές από τους ευρωπαίους περιηγητές στις Η.Π.Α του 19^{ου} αι. Η επίσκεψη τους στις Η.Π.Α αποτελεί πρωτοβουλία της κυβέρνησης της χώρας υποδοχής και εντάσσεται σε μια μακρά και πολυσύνθετη πολιτισμική στρατηγική των Η.Π.Α μεταπολεμικά, με απώτερο σκοπό την προώθηση του πολιτισμικού της κεφαλαίου στον κόσμο και την Ελλάδα εν προκειμένω. Στο πρώτο μέρος της εργασίας μας αναδεικνύουμε το πλαίσιο αυτό.

¹⁵Dathone, O.R., *In Europe's Image: The need for American Multiculturalism*, Bergin and Garvey, Λονδίνο, 1994, σ.139

¹⁶Θεοτοκάς, Γ., *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σσ.200-211

Αρχικά, σε θεωρητικό επίπεδο ασχολούμαστε με το πως ο πολιτισμός στο αμερικανικό παράδειγμα εξελίσσεται συστηματικά σε εργαλείο χάραξης και επίτευξης πολιτικών στόχων. Η συστηματοποίηση της πολιτισμικής πολιτικής γέννησε μια ολόκληρη θεωρητική σχολή η οποία ως αντικείμενο μελέτης έχει τον *πολιτισμικό ιμπεριαλισμό*. Αργότερα εξετάζουμε πώς οι πολιτικές αυτές εκφράστηκαν στον ευρωπαϊκό και στον ελληνικό χώρο ειδικότερα.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας μας ασχολούμαστε αποκλειστικά με την ανάδειξη όψεων της κοινωνικής και ευρύτερα πολιτισμικής Αμερικής, από τα κείμενα των τριών, ελλήνων συγγραφέων. Το κεφάλαιο *Ανακαλύπτοντας τις Η.Π.Α: Εισαγωγή στα ταξιδιωτικά κείμενα των Θεοτοκά, Βενέζη και Καραγάτση* αντιστοιχεί σε μια εισαγωγή στο έργο και τα ταξιδιωτικά κείμενα των συγγραφέων που μελετάμε. Εξετάζεται το ύφος και ο χαρακτήρας της γραφής τους και τονίζονται τα στοιχεία στα οποία οι συγγραφείς εστιάζουν περισσότερο, από την *αμερικανική εμπειρία* τους. Ακολούθως αναδεικνύεται η μεθοδολογία προσέγγισης των κειμένων. Καθώς οι πηγές μας αποτελούνται από πολυσέλιδες περιγραφές, μια ολιστική προσέγγιση των κειμένων θα ήταν απαγορευτική. Με κριτήρια λοιπόν την έμφαση των ίδιων των συγγραφέων, των ερευνητικών μας ενδιαφερόντων αλλά και το μέλημα μας να καλύψουμε όσο πιο καλά μπορούμε το εύρος του όρου πολιτισμικός, χαράζουμε ένα άξονα τεσσάρων θεματικών πάνω στους οποίους ξετυλίγεται η μελέτη μας. Έτσι στο κεφάλαιο με τίτλο *Η αμερικανική, εθνική ταυτότητα*, επιχειρούμε να ανακαλύψουμε εικόνες που σκιαγραφούν το γενικό πλαίσιο αυτοανάγνωσης των αμερικανών, τους όρους που συνιστούν μια εθνική συλλογικότητα αλλά και την ευρύτητα και τα όρια της εθνικής ταυτότητας. Εντάσσοντας τις εικόνες αυτές στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής που μελετάμε αλλά και στον σύγχρονο διάλογο, επιχειρούμε να βρούμε ομοιότητες και διαφορές με τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά παραδείγματα αλλά και με το ελληνικό, αναδεικνύοντας παράλληλα την υποκειμενική οπτική των «πληροφορητών» μας. Κατόπιν, στην ίδια λογική, στο κεφάλαιο *Ζητήματα Ετερότητας στην Αμερική του 50': Το παράδειγμα της Αφροαμερικανικής κοινότητας* μελετάμε πώς η αμερικανικότητα της δεκαετίας του 1950 συνομιλεί με την ετερότητα κυρίως στο παράδειγμα της αφροαμερικανικής κοινότητας. Στο κεφάλαιο με τίτλο *Εικόνες της πνευματικής Αμερικής την δεκαετία του 1950* εστιάζουμε στην παρουσίαση εικόνων της διανοήσης και τέχνης της μεταπολεμικής Αμερικής, όπως αυτές προβάλλονται στις περιγραφές της καταγεγραμμένης ταξιδιωτικής εμπειρίας των Θεοτοκά και Βενέζη στις Η.Π.Α. Τα παραδείγματα πάνω στα οποία θα εργαστούμε, είναι αυτά του

θεάτρου και της λογοτεχνίας. Τέλος, το «ταξίδι» στην Αμερική ολοκληρώνεται με το κεφάλαιο, *Μια περιήγηση «στην Ελλάδα της Αμερικάνικης Γης»: Εικόνες των Ελλήνων της Αμερικής την δεκαετία του 1950, μέσα από τα κείμενα των Θεοτοκά, Βενέζη και του Καραγάτση*. Στην ίδια λογική με τις προηγούμενες θεματικές στο κεφάλαιο αυτό επιχειρείται η ένταξη στην μελέτη μας, των πολιτισμικών καταγραφών της ελληνικής κοινότητας των Η.Π.Α, από τις οποίες αναδύονται οι ποικίλες μορφές της υποκειμενικότητας στα πλαίσια της διατλαντικής ροής ανθρώπων και πολιτισμικού κεφαλαίου από την Ελλάδα προς την Αμερική, σε όλη την διάρκεια του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα. Η μελέτη μας κλείνει με τα γενικά συμπεράσματα.

Πριν προχωρήσουμε, οφείλουμε στον αναγνώστη να διασαφηνίσουμε το εξής. Η επιλογή των θεματικών της ανάδειξης όψεων των Η.Π.Α στην δεκαετία του 1950 σε κάθε περίπτωση εξαρτήθηκε από τις ίδιες τις πηγές μας καθώς και από τα προσωπικά ερευνητικά μας ενδιαφέροντα. Στα πλαίσια αυτά η «παρουσία» των συγγραφέων δεν στηρίζεται σε μια λογική ισομερούς χρήσης των κειμένων τους. Σημαντικό ρόλο έπαιξαν αυτά καθ'αυτά τα κείμενα καθώς και ο όγκος τους. Λόγος γίνεται κυρίως για το έργο του Καραγάτση που αποτελείται από μια συλλογή άρθρων και υστερεί σε ποσότητα και όχι απαραίτητα σε ποιότητα από αυτά των Θεοτοκά και Βενέζη. Ως εκ τούτου αν και η παρουσίαση εικόνων από τα κείμενα του, σε σχέση με τους άλλους δύο συγγραφείς, φαίνεται περιορισμένη στην μελέτη μας, προσπαθήσαμε τουλάχιστον, όσων αποσπασμάτων έγινε χρήση, η συμβολή τους να είναι καίρια «δικαιολογώντας» έτσι την παρουσία του ονόματός του στον τίτλο της μελέτης μας.

Πολιτισμικός Ιμπεριαλισμός:

Ένα πλαίσιο ανάγνωσης της μεταπολεμικής πολιτισμικής διπλωματίας

Culture is not static; it grows out of a systematically encouraged reverence for selected customs and habits
(David Rothkopf)¹⁷

Η αναζήτηση ενός θεωρητικού σχήματος για την πλαισίωση της μελέτης μας πάνω στις όψεις της Αμερικής μέσα από τα ταξιδιωτικά κείμενα των τριών ελλήνων συγγραφέων, υπήρξε μάλλον δύσκολη. Από την γνωστή διεθνή βιβλιογραφία προκύπτει ότι οι μελετητές των διαπολιτισμικών επαφών και σχέσεων σε διεθνικό επίπεδο, δίνουν μεγαλύτερη προσοχή στην μελέτη της ανάπτυξης τους από τα πάνω. Πιο απλά, το μοντέλο Βορρά- Νότου κατά την διατύπωση του Willy Brandt¹⁸, για τον διαχωρισμό του κόσμου σε δύο βασικές πολιτισμικές και πολιτικοοικονομικές ζώνες ή ακόμα μια συγγενική με την προηγούμενη κατανομή της υφηλίου σε τρεις κόσμους που κρατά από την εποχή του Ψυχρού Πολέμου, φαίνεται να έχει καθορίσει σε μεγάλο βαθμό τις αφετηρίες των σύγχρονων μελετητών των τελευταίων δύο δεκαετιών. Ως εκ τούτου, είναι σύνηθες όταν αναφερόμαστε στις διαπολιτισμικές επαφές σε διεθνικό επίπεδο, οι μελέτες γύρω από την διακίνηση πολιτισμικού κεφαλαίου, τους τρόπους προβολής και εγγραφής τους, είτε σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα, είτε σε ομάδες, να στηρίζονται στο δίπολο του «κυρίαρχου πολιτισμικού συστήματος» και του «υποδεεστέρου πολιτισμικού συστήματος». Οι μελέτες του Edward Said ως κύριου εκπροσώπου της μετααποικιακής θεωρίας, σχετικά με τις απεικονίσεις της πολιτισμικής ετερότητας της Ανατολής, στην ανεπτυγμένη Δύση από τον καιρό των μεγάλων αυτοκρατοριών¹⁹, αλλά και η μεταγενέστερη εργασία του πάνω στην κουλτούρα του ιμπεριαλισμού²⁰ μέσα από την αγγλική και γαλλική αποικιακή λογοτεχνία, δείχνουν ότι η έρευνα τείνει να ξεκινά από το πώς κυρίαρχα πολιτισμικά και κοινωνικοπολιτικά συστήματα φαντασιώνονται τον εαυτό τους μέσα από την πρόσληψη της πολιτισμικής ετερότητας και εν τέλει δομούν ή συντηρούν ένα κυρίαρχο πολιτισμικό λόγο.

¹⁷ Παρατίθεται στο Rothkopf, David, *In Praise of Cultural Imperialism? Effects of Globalization on Culture, Foreign Policy*, No. 107 (Summer, 1997), σ.40

¹⁸ Brandt, Willy, *North South: A Programme for Survival*, MIT Press, Η.Π.Α., 1980

¹⁹ Said, Edward, *Orientalism*, Random House, Νέα Υόρκη, 1979

²⁰ Said, Edward, *Culture and Imperialism*, Vintage Books, Νέα Υόρκη, 1993

Ενώ λοιπόν στην παρούσα μελέτη η μετααποικιακή θεωρία μπορεί μας φανεί χρήσιμη μόνο ως μια βιβλιογραφική και ερευνητική εμπειρία πάνω στην διαπολιτισμική περιπέτεια, το θέμα μας γύρω από τις όψεις της Αμερικής μέσα από τα κείμενα τριών ελλήνων συγγραφέων, προσκεκλημένων του State Department την δεκαετία του 1950, μπορεί να πλαισιωθεί θεωρητικά από ένα άλλο ενδιαφέρον σχήμα, αυτό του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού²¹.

Όταν το 1993 ο Edward Said εξέδιδε το *Κουλτούρα και Ιμπεριαλισμός*, ολοκληρώνονταν εικοσιτέσσερα χρόνια ακριβώς, από την κυκλοφορία μιας άλλης εξίσου σημαντικής μελέτης του Herbert Schiller με τίτλο, *Μαζικές Επικοινωνίες και Αμερικανική Αυτοκρατορία*²². Η τελευταία αποτέλεσε στην ουσία την πρώτη διατύπωση της θεωρίας του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού. Έκτοτε, ως και τις μέρες μας ένας μεγάλος διάλογος διεξάγεται και συμπληρώνεται συνεχώς, γύρω από τις αφετηρίες και τα όρια του θεωρητικού αυτού σχήματος.

Η σπουδή γύρω από τον πολιτισμικό ιμπεριαλισμό πρωτοεμφανίστηκε γύρω στο 1970 με ποιο σημαντικούς εισηγητές τους Galtung, Schiller και Hamm. Κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες φαίνεται να κερδίζει ολοένα και περισσότερο έδαφος στα ακαδημαϊκά ενδιαφέροντα σύγχρονων μελετητών. Την εξήγηση στην τάση αυτή των κοινωνικών επιστημόνων, την βρίσκει κανείς σε πολλούς λόγους, όπως για παράδειγμα στην ραγδαία παγκόσμια εξέλιξη και διάδοση του διαδικτύου και άλλων σύγχρονων μορφών μαζικής επικοινωνίας κι' ενημέρωσης, στην ολοένα και αυξανόμενη εξαγωγή πολιτισμικών προϊόντων από την Αμερική, αλλά και στο πολιτικό και διεθνές πεδίο όπως αυτό διαμορφώθηκε μετά τα γεγονότα της 9/11. Σε κάθε περίπτωση ο πιο σημαντικός λόγος που το ενδιαφέρον των νέων ερευνητών οξύνεται γύρω από τις θεωρίες του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού, εντοπίζεται στη γενικότερη μελέτη γύρω από τον νεοφιλελευθερισμό και την παγκοσμιοποίηση, φαινόμενα που εσωκλείουν μέσα τους, πρακτικές και θεωρίες μιας πιο «επιθετικής», πολιτισμικής πολιτικής²³.

Κατά καιρούς πολλές ερμηνείες έχουν δοθεί γύρω από τον πολιτισμικό ιμπεριαλισμό. Αν θα επιχειρούσαμε να κατανείμουμε σε δύο ομάδες τους κυρίαρχους ορισμούς, αρχικά θα καταλήγαμε σε μια που περιλαμβάνει τις πολεμικές προσεγγίσεις απέναντι στο φαινόμενο. Στην περίπτωση αυτή ο «πολιτισμικός

²¹Cultural Imperialism

²²Schiller, Herbert, *Mass Communications and American Empire*, A. M. Kelley, Νέα Υόρκη, 1969

²³Hamm, Bernd/ Smandych, Russell Charles, *Cultural Imperialism: Essays on the political economy of Cultural Domination*, Broadview Press, Καναδάς, 2005, σ.3

ιμπεριαλισμός» ταυτίζεται αποκλειστικά με τις Η.Π.Α και ορίζεται ως πολιτική αλλοτρίωσης άλλων πολιτισμών με τα πολιτιστικά και πολιτισμικά εξαγωγίμα προϊόντα τους. Η δεύτερη ομάδα ορισμών, τοποθετείται γύρω από τον αρχικό ορισμό του Schiller. Στην περίπτωση αυτή ο πολιτισμικός ιμπεριαλισμός ορίζεται ως το σύνολο των διαδικασιών μέσα από τις οποίες μια κοινωνία εισάγεται στο σύγχρονο παγκόσμιο σύστημα αξιών και δεδομένων και περιλαμβάνει όλες τις θεωρητικές συλλήψεις και πρακτικές με τις οποίες επιβάλλει και προωθεί τις πολιτισμικές επιλογές της στον υπόλοιπο κόσμο²⁴. Πέρα από τις κυρίαρχες προσεγγίσεις του φαινομένου, ο πολιτισμικός ιμπεριαλισμός συναντάται συχνά να σχετίζεται και να μελετάται παράλληλα με την «ηλεκτρονική αποικιοκρατία» καθώς και με τον ιδεολογικό και επικοινωνιακό ιμπεριαλισμό²⁵. Από την άλλη πλευρά οι κοινωνιολόγοι Pierre Bourdieu και Loic Wacquant στο *On the cunning of Imperialist Reason*²⁶ εντάσσουν το φαινόμενο του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού, στο γενικότερο κλίμα αποϊστορικοποίησης των κοινωνικών και πολιτικών φαινομένων με κύρια εστία της ανάγνωσης αυτής, τα πανεπιστημιακά ιδρύματα των Η.Π.Α. Ως εκ τούτου, η εξαιρετικά πολυσημική έννοια της παγκοσμιοποίησης στον δημόσιο και πολιτικό λόγο έχει ως αποτέλεσμα να αποδίδει τα φαινόμενα και τις πρακτικές του ιμπεριαλισμού σε έναν πολιτισμικό οικουμενισμό και μια οικονομική μοιρολατρία, παρουσιάζοντας υπό το καθεστώς αυτό, τις διεθνείς σχέσεις ως αναγκαιότητα.

Παρά τις αντικρουόμενες προσεγγίσεις στο ζήτημα αυτό, το μόνο σίγουρο είναι ότι όλες οι θεωρίες και οι τοποθετήσεις γύρω από τον πολιτισμικό ιμπεριαλισμό παρουσιάζουν μια συνέχεια από το 1970, κυρίως στον χώρο των επικοινωνιακών και διεθνών σπουδών και εντάσσονται στα μείζονα και ευρέα θέματα, τόσο της παγκοσμιοποίησης, όσο και της αντιπαγκοσμιοποίησης. Στο βιβλίο που εξέδωσε ο Hebert Schiller το 2000, λίγο πριν τον θάνατο του, με τίτλο *Living in the Number One Country: Reflections from a critic of a American Empire*²⁷, παρουσιάζει την δικιά του, προσωπική εμπειρία από την ζωή του στην μεγαλύτερη υπερδύναμη του 20^{ου} αιώνα, τις Η.Π.Α. Πιο συγκεκριμένα στο κεφάλαιο με τίτλο *Corporatizing Communication*

²⁴Schiller, Hebert, *Communications and Cultural Domination*, M.E Sharpe, Νέα Υόρκη, 1976, passim και εισαγωγή

²⁵White, Livingston A., *Reconsidering cultural imperialism theory*, TBS Archives vol.6, (spring/summer), 2001, passim (Ο κάθε ενδιαφερόμενος, μπορεί να βρει το άρθρο στον διαδικτυακό τόπο <http://www.tbsjournal.com/Archives/Spring01/white.html>)

²⁶Bourdieu, Pierre/Wacquant, Loic, *On the cunning of Imperialist Reason*, Theory Culture and Society, Vol. 16, No. 1, February 1999, σ.41

²⁷Schiller, Hebert, *Living in the Number One Country: Reflections from a critic of a American Empire*, Seven Stories Press, Νέα Υόρκη, 2000

and Culture φαίνεται να καταλήγει ότι οι συλλογικές προσπάθειες και οι αγώνες για κοινωνική αλλαγή συγκρούονται στα συμφέροντα του συντεχνιακού βιομηχανικού συστήματος, πιο απλά του ακραιφνούς και ανελέητου καπιταλισμού, ο οποίος με τη σειρά του έχει προνοήσει να προωθεί τα ιδεολογήματα του με κάθε θεσμικό, θεωρητικό ή επικοινωνιακό τρόπο, ώστε να επηρεάζει τελικά, αν όχι να εξουδετερώνει κάθε κοινωνική σκέψη αντίδρασης. Κάπως έτσι για τον Schiller, οι επικοινωνιακές και πολιτισμικές εξουσίες έχουν καταλήξει σε λέξεις κλειδιά στα νέα μοντέλα διακυβέρνησης με εξίσου σπουδαίες επιτυχίες και αποτελεσματικότητα με τις στρατιωτικές και αστυνομικές πρακτικές, παραδοσιακής επιβολής και καταστολής, κάτι που ο ίδιος άρχισε να διατυπώνει από το 1970²⁸.

Συνέχεια των θεωριών του Schiller πάνω στο θέμα του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού, αποτελούν οι σημειώσεις του Mathew Frazer στο βιβλίο του με τίτλο *Weapons of Mass Distraction: Soft Power and The American Empire*²⁹. Στο βιβλίο του αυτό, ο Frazer επιχειρεί μια κριτική ανάλυση στους κρατικούς θεσμούς και τα ιδρύματα που παρήγαγαν και ασκούσαν πολιτισμική πολιτική. Πάλι στην περίπτωση αυτή, το παράδειγμα του Frazer είναι οι Η.Π.Α. Πιο συγκεκριμένα ο γνωστός μελετητής υποστηρίζει ότι όλες οι ενέργειες και πρακτικές που χρησιμοποιήθηκαν με όχημα τον πολιτισμό, τις συμπεριφορές και τα αντίστοιχα αγαθά, τα οποία με δύο λέξεις ονομάζει *Soft Power* (ήπια επιβολή), συχνά απέφεραν πιο ικανοποιητικά αποτελέσματα από τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, στην εκστρατεία για την προώθηση και επιτυχία της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής. Για τον Frazer ενώ η οικονομική και στρατιωτική υπεροχή είναι απαραίτητες προϋποθέσεις για την διαφύλαξη των αμερικανικών κεκτημένων, η πολιτισμική πολιτική σε επίπεδο, τόσο λαϊκής, όσο και υψηλής κουλτούρας, αποτελεί λέξη κλειδί στην αμερικάνικη εξωτερική πολιτική του 20^{ου} αλλά και του τρέχοντος αιώνα. Σύμφωνα με τον Frazer, *...Η παγκόσμια υπεροχή των Η.Π.Α έχει πετύχει πάρα πολλά με μη στρατιωτικά μέσα, σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα μέσα από την εξάπλωση, επικράτηση και επιρροή των «ήπιων επιβολών» της. Αν οι «δυναμικές επιβολές», βάσει ορισμού, στηρίζονται σε γεγονότα, οι «ήπιες επιβολές» στηρίζονται σε αξίες και ιδέες. Η αμερικάνικη δυναμική πολιτική είναι απαραίτητη για την διαφύλαξη και διασφάλιση των εθνικών της συμφερόντων. Από την άλλη, η αμερικάνικη «ήπια επιβολή», η φιλομορφία, η μόδα, η*

²⁸Schiller, Hebert, *Living in the Number One Country: Reflections from a critic of a American Empire*, Seven Stories Press, Νέα Υόρκη, 2000, σσ.136-137

²⁹Frazer, Mathew, *Weapons of Mass Distraction: Soft Power and The American Empire*, Key Porter Books, Τορόντο, 2003

μουσική, η τηλεόραση, η διατροφική κουλτούρα, εξαπλώνει και νομιμοποιεί κοινούς κανόνες και αξίες. Έτσι η δυναμική επιβολή τρομοκρατεί ή καλύτερα φοβίζει ενώ η ήπια απλά αποπλανεί. Η πρώτη λειτουργεί αποτρεπτικά σε κάθε σκέψη για αντίσταση ενώ η δεύτερη αλλοτριώνει και μεταπείθει την σκέψη...³⁰.

Η κριτική σκέψη του Frazer προχωρά πέρα από τον αναλυτικό λόγο γύρω από το φαινόμενο του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού και επεκτείνεται σε έναν «οικογενειακό» διάλογο επιχειρημάτων και αντεπιχειρημάτων μεταξύ όσων ασχολήθηκαν με τον πολιτισμικό ιμπεριαλισμό και το παράδειγμα των Η.Π.Α. Για τον Frazer όλοι όσοι από τις αρχές του 70' περιόρισαν τις ανησυχίες τους, με πολιτικά και ακαδημαϊκά επιχειρήματα, γύρω από την πολιτισμική εξάπλωση της Αμερικής, μόνο στο πεδίο της λαϊκής κουλτούρας και του καταναλωτικού μοντέλου που προέβαλλαν οι Η.Π.Α, αποδείχτηκαν στην πορεία αντιαμερικανοί που απλοϊκά προσέγγισαν το αμερικάνικο φαινόμενο και την νέα εποχή της παγκοσμιότητας. Σ' αυτούς συμπεριλαμβάνει και τον γνωστό μας κριτικό των επικοινωνιακών σπουδών, Hebert Schiller, που όπως αναφέραμε νωρίτερα το 1970 πρωτοδιατύπωσε το δόγμα της αμερικάνικης «ηλεκτρονικής επιδρομής» από τις επίσημες αρχές για την ενίσχυση των οικονομικών συμφερόντων των αμερικανικών πολυεθνικών στο εξωτερικό. Άλλη μια περίπτωση στο «στόχαστρο» του Frazer είναι και ο καθηγητής του Yale, Paul Kennedy που στις παραδόσεις του στο πανεπιστήμιο προμήνυε το τέλος της αμερικανικής κυριαρχίας από την εξάντληση των αποθεματικών για την συντήρηση στρατιωτικών αποστολών στο εξωτερικό³¹, οι τους ευρωπαίους διανοουμένους της δεκαετίας του 80' που κατήγγειλαν σθεναρά την πολιτισμική παρουσία των Η.Π.Α στην Ευρώπη. Για τον Frazer, ο οποίος στην ουσία ανήκει στην κατηγορία όσων στήριξαν έστω και μετριοπαθώς την αμερικανική πολιτισμική πολιτική, οι παραπάνω αναλύσεις μετά την πτώση του Βερολίνου το 1989, αποδείχθηκαν ότι στερούνταν εμβάθυνσης και ιστορικά διαψεύστηκαν.

Στις παραπάνω προσεγγίσεις έρχεται να προστεθεί και αυτή του Zbigniew Brzezinski και πιο συγκεκριμένα μέσα από το βιβλίο του με τίτλο *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives*³². Στην πραγματεία

³⁰Frazer, Mathew, *Weapons of Mass Distraction: Soft Power and The American Empire*, Key Porter Books, Τορόντο, 2003, σ.10

Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι ο Frazer αποστασιοποιεί την σκέψη του από άλλες κριτικές αναλύσεις πάνω στο φαινόμενο του «Πολιτισμικού Ιμπεριαλισμού»

³¹Οπ.π., σσ.19-22

³²Brzezinski, Zbigniew, *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, Νέα Υόρκη, 1997

αυτή ο Brzezinski προσπαθεί να εντοπίσει τις ομοιότητες και τις διαφορές της σύγχρονης αμερικανικής αυτοκρατορίας με αυτές των αρχαίων έως και νεότερων αυτοκρατοριών της Ασίας και της Ευρώπης. Από την εξαιρετικά ενδιαφέρουσα δουλειά του, ένα σημείο παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον:

...Η Αμερική αποτελεί υπερδύναμη σε τέσσερα αποφασιστικά σημεία της παγκόσμιας κυριαρχίας. Στρατιωτικά κατέχει αδιαμφισβήτητη υπεροχή. Οικονομικά παραμένει η κινητήρια δύναμη παραγωγής και πλούτου...τεχνολογικά αποτελεί πρωτοπόρο στην τεχνογνωσία, την καινοτομία και την εφευρετικότητα και τέλος πολιτισμικά, πέρα από κάποια μελανά σημεία, η υπεροχή της και η αποδοχή, κυρίως μεταξύ των νέων, είναι ασυναγώνιστη... Όλα τα παραπάνω καθιστούν την χώρα αυτή παγκόσμια υπερδύναμη...³³

Την ίδια ώρα είναι ξεκάθαρο ότι υπάρχουν πιο φανεροί και ένθερμοι υποστηρικτές της ιμπεριαλιστικής πολιτισμική πολιτικής, από τα ονόματα που έχουμε αναφέρει μέχρι τώρα και κάποιες φορές εκφράστηκαν και σκεπτικιστικά απέναντι στο φαινόμενο. Οι περιπτώσεις των Rothkopf και Rauth είναι χαρακτηριστικές αφού και οι δύο μοιράζονται από κοινού την πεποίθηση ότι ο κόσμος χωρίς το αμερικανικό πολιτισμικό παράδειγμα και την δυναμική του διάδοση, θα ήταν χειρότερος.³⁴ Ο David Rothkopf, πρώην στέλεχος στην αμερικανική επιτροπή εμπορίου επί πρώτης προεδρίας Clinton, στο άρθρο του *In Praise of Cultural Imperialism?* στο περιοδικό *Foreign Policy*, αναφέρει:

...Η Παγκοσμιοποίηση έχει οικονομικές ρίζες και πολιτικές συνέπειες. Παρόλα αυτά στην επιφάνεια έχει φέρει την δύναμη της «Κουλτούρας» στο παγκόσμιο προσκήνιο και περιβάλλον...Για τις Η.Π.Α αντικειμενικός σκοπός και στόχος στην «Εποχή της Πληροφόρησης» είναι να κερδίσει το στοίχημα στα πεδία της επικοινωνίας και της πληροφόρησης, όπως κάποτε η Μεγάλη Βρετανία κυριαρχούσε στις Θάλασσες...³⁵

Παρακάτω ο Rothkopf συνεχίζει,

...Πολλοί υποστηρίζουν ότι είναι ανήθικο από πλευράς Η.Π.Α να χρησιμοποιούν τόσο καταχρηστικά τις τεχνολογικές δυνατότητες και την πληροφοριακή υπεροχή, στην προώθηση των αμερικανικών πολιτισμικών αξιών. Μια τέτοια όμως άποψη και σύνδεση μπορεί να αποβεί επικίνδυνη μελλοντικά, πέρα από το ότι πρόκειται για λανθασμένη προσέγγιση...Οι Η.Π.Α δεν πρέπει να διστάζουν να προωθούν τις αξίες και

³³Οπ.π, σ.24

³⁴Hamm, Bernd/ Smandych, Russell Charles, *Cultural Imperialism: Essays on the political economy of Cultural Domination*, Broadview Press, Καναδάς, 2005, σ.8

³⁵Rothkopf, David, *In Praise of Cultural Imperialism?*, *Foreign Policy*, vol. 107, 1997, σ. 39

τα ιδεώδη τους. Με τρόπο πολιτικό και όχι αλαζονικό, οι αμερικανοί οφείλουν να δεχτούν και εν συνεχεία να διαφημίζουν ότι, από όλα τα έθνη της παγκόσμιας ιστορίας, το δικό τους είναι το πιο μακρόθυμο, το πιο έτοιμο και το πιο πρόθυμο να εξελίχθει όλο και πιο πολύ... ένα έθνος πρότυπο για τα άλλα...³⁶.

Ενώ οι παραπάνω θέσεις, άλλες σε ελάσσονα και άλλες σε μείζονα βαθμό, αντιμετωπίζουν το φαινόμενο του «Πολιτισμικού Ιμπεριαλισμού» ως μια νομιμοποιημένη και πιο εξευγενισμένη πολιτική πρακτική στο πεδίο του εξουσιαστικού ανταγωνισμού, παράλληλα με την τάση αυτή αναπτύσσεται και ο αντίλογος. Ο John Tomlinson, βρετανός ειδικός στις επικοινωνίες και την ενημέρωση, στο κλασικό του πλέον βιβλίο, με τίτλο *Cultural Imperialism*³⁷ προσεγγίζει το φαινόμενο του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού σε δύο επίπεδα. Το πρώτο αφορά στις διαδικασίες αλλαγής και μετασχηματισμού του ιμπεριαλισμού και των πρακτικών του ενώ το δεύτερο στην κριτική που ασκεί στην θεωρία αλλοτρίωσης των «υποκουλτούρων» από κυρίαρχες και εξουσιαστικές κουλτούρες³⁸. Πιο αναλυτικά ο Tomlinson προτιμά τον όρο *Loss Culture* αντί του *Cultural Imperialism* που θα μπορούσε να μεταφραστεί ως αποπολιτισμικοποίηση, και κατά τον συγγραφέα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης το φαινόμενο αυτό συντελείται χωρίς να προϋποθέτει απαραίτητα την συμβολή της πολιτικής βούλησης ή εξουσίας³⁹. Στον αντίποδα των θέσεων του Tomlinson τοποθετείται ένας άλλος σημαντικός θεωρητικός του αντικειμένου, ο Balmurli Natrajan⁴⁰. Ο τελευταίος τονίζει πόσο προβληματική είναι η προσέγγιση του Tomlinson, που τείνει όλο και περισσότερο να υιοθετείται στον δημόσιο λόγο από του πολιτικούς και τους αναλυτές. Για τον Natrajan η απομόνωση του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού από το κοινωνικοπολιτικό και οικονομικό πλαίσιο της εποχής στον καιρό της παγκοσμιοποίησης, αποδυναμώνει ανέντιμα το αντίθετο

³⁶ Οπ.π, σσ. 48-49

³⁷ Tomlinson, John, *Cultural Imperialism*, Continuum, Λονδίνο, 1991

³⁸ Hamm Bernd./Smandych Russell Charles, *Cultural Imperialism: Essays on the political economy of Cultural Domination*, Broadview Press, 2005, Καναδάς, σσ.8-9

³⁹ Ουσιαστικά αποπολιτισμοποιεί το φαινόμενο των διαπολιτισμικών ζυμώσεων και συγκρούσεων στα πλαίσια σχέσεων εξουσίας που αναπτύσσονται. Αυτό που υποστηρίζει, είναι ότι σε μια εποχή παγκοσμιοποίησης δεν χρειάζονται μεθοδευμένες και ανανεώσιμες πολιτισμικές πολιτικές για την κυριαρχία μιας εξουσιαστικής κουλτούρας. Η παγκοσμιοποίηση σαν ενεργό φαινόμενο έχει βάλει στον αυτόματο πιλότο όλα τα σχήματα επικράτησης μιας εξουσιαστικής κουλτούρας.

⁴⁰ Natrajan, Balmurli, *Masking and Veiling Protests: Culture and Ideology in Representing Globalization*, *Cultural Dynamics* Vol 15, 2003, σσ.213-235

στρατόπεδο και παρουσιάζει το φαινόμενο της πολιτισμικής ομογενοποίησης ως φυσική εξέλιξη και τετελεσμένο⁴¹.

Το φαινόμενο του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού όπως και η θεωρητική συζήτηση γύρω από αυτό, στην πορεία των ετών αποδεικνύεται ιδιαίτερα πολύπλοκο και δύσκολο στην προσέγγιση. Την ίδια στιγμή ο σύγχρονος διάλογος μεταξύ όσων καταπιάνονται με το πεδίο αυτό, σαηνεύει τον νέο ιστορικό με την πληθώρα των απόψεων, των αντιγνωμιών και των ποικίλων προεκτάσεων που λαμβάνει. Στο παράδειγμα των Η.Π.Α, μας εξηγεί πως με μεγάλη επιτυχία μεταπολεμικά, μέσα από ένα συνδυασμό πολιτικών προώθησης και διπλωματικής στρατηγικής που περιλαμβάνει πολλά γνωστικά πεδία, μπόρεσαν και έπεισαν τις κυβερνήσεις του δυτικού κόσμου, ότι ο αμερικανισμός υπήρξε αντίστοιχο της προάσπισης όλων των δημοκρατικών αξιών και της δυτικής κουλτούρας εν γένει. Σε ότι αφορά μια μελέτη όπως αυτή, που ως «εστιακό βάθος» έχει τον διαπολιτισμικό διάλογο, προσφέρει ένα επιπλέον πλαίσιο υποστήριξης. Ο διαπολιτισμικός διάλογος, τα υποκείμενα, οι πολιτισμικές ροές, οι ταυτότητες και οι συλλογικές μορφές αυτοαναγνώρισης, πέρα από την αυτοδυναμία διαμόρφωσης του, συχνά καταλήγει σε πολιτικές, απορρέει από αυτές ενώ παράλληλα συμβάλλει και ο ίδιος στην διαμόρφωση τους. Το «απόσταγμα» της ταξιδιωτικής εμπειρίας των ελλήνων διανοουμένων στις Η.Π.Α ενυπάρχει και σ' αυτό το πλαίσιο. Από την μία υπήρξε αποτέλεσμα μιας οργανωμένης πολιτισμικής πολιτικής των Η.Π.Α στην Ευρώπη και πιο ειδικά στην Ελλάδα, η οποία ενδεχομένως να συνδιαμόρφωσε την εμπειρία του ταξιδιού. Από την άλλη, σε κάθε περίπτωση εγκαινίασε μια βάση δεδομένων με όψεις της Αμερικής που στο μέλλον οι επόμενοι ταξιδευτές κουβαλούσαν από την Ελλάδα στις αποσκευές τους, πριν το «αναγνωριστικό» ταξίδι στον «Νέο Κόσμο». Όλα τα παραπάνω στην πορεία μπορεί να αυτονομήθηκαν, κανείς δεν αμφιβάλλει ότι προήλθαν και κατέληξαν σε προσωπικές ή συλλογικές διεργασίες των υποκειμένων. Ωστόσο δεν μπορούμε να αγνοήσουμε ότι σε κάθε περίπτωση εντοιχίζονται στο φαινόμενο της πολιτισμικής πολιτικής, που στην περίπτωση των Η.Π.Α ασκήθηκε κατά κόρον στην εδραίωση και την διατήρηση της ιστορικής και πολιτικής της πρωτοκαθεδρίας τον 20^ο αι. Στο επόμενο κεφάλαιο θα δούμε πώς όλα τα παραπάνω εκφράστηκαν στην πράξη ή διαφορετικά πως η πολιτισμική πολιτική των Η.Π.Α «ενσαρκώθηκε» στην περίπτωση της Ευρώπης και της Ελλάδας ειδικότερα, κατά την πρώιμη μεταπολεμική περίοδο.

⁴¹Natrajan,Balmurli, *Masking and Veiling Protests: Culture and Ideology in Representing Globalization*, Cultural Dynamics Vol 15, 2003, σ.227

Κουλτούρα και Ψυχρός Πόλεμος:

Η πολιτισμική πολιτική των Η.Π.Α στην Ευρώπη κατά την διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου και το ελληνικό παράδειγμα

All this was meaningless if populations did not endorse and in some cases, proselytize the values that proved their superiority

(Scott Lucas, σχετικά με τα υπέρογκα ποσά για στρατιωτικούς εξοπλισμούς των Η.Π.Α και της Δυτικής Ευρώπης)

Europeans have been exposed more than anymore else to the full force of America's economic, political and cultural in the twentieth century... In the Cold War... the U.S government, along with America's corporations and the American media, exported their ideas and their merchandise to postwar Europe on a much greater scale than ever before. (Richard Pells⁴²)

Propaganda is to a democracy what the bludgeon is to a totalitarian state
(Noam Chomsky)

Η ιστορία της αμερικανικής, πολιτισμικής παρουσίας στην Ευρώπη μετά το 1945 ως και τα τέλη της δεκαετίας του 1990, δεν είχε ακόμα μελετηθεί στο βαθμό που της άξιζε. Το ίδιο μπορούμε να πούμε και για την ευρωπαϊκή αντίσταση στην «σταυροφορία» της Αμερικής να προβάλλει τον «εαυτό» της και τις αξίες της στην «γηραιά ήπειρο», που στο εξής, στο βαθμό που θα επιχειρήσουμε στην μελέτη αυτή να καταπιαστούμε με αυτό το φαινόμενο, με μια λέξη θα το ονομάζουμε «αντιαμερικανισμό». Η ελλιπής, μέχρι πρόσφατα, μελέτη της πολιτισμικής, πολιτικής των Η.Π.Α στην Ευρώπη, προκαλεί μεγάλη εντύπωση, καθώς με βεβαιότητα μπορούμε να πούμε ότι η μεταπολεμική Ευρώπη δεν θα ήταν η ίδια, πολιτισμικά τουλάχιστον, χωρίς την παρουσία και της προβολές της Αμερικής μέσα από την τηλεόραση, τον κινηματογράφο, την μουσική, την λογοτεχνία, την παιδεία, καθώς και την πολιτική κουλτούρα αλλά και τον τρόπο ζωής (lifestyle) που παρουσίασαν οι Η.Π.Α στην μεταπολεμική γενιά ευρωπαίων⁴³. Εντούτοις, τα τελευταία χρόνια, που ούτως ή άλλως στιγματίστηκαν από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, παρατηρείται στην Δύση μια ανανέωση του ενδιαφέροντος και μια τάση για αναστοχασμό πάνω

⁴²Παρατίθεται στο Pells, Richard, *Not like Us: How Europeans Have Loved, Hated, and Transformed American Culture since World War I*, Basic Books, New York, 1997, σ.10

⁴³Stephan, Alexander, *The Americanization of Europe: Culture, Diplomacy and Anti-Americanism after 1945*, Berghahn Books, Οξφόρδη-Νέα Υόρκη, 2007, σ.1

στις επιδράσεις και τις συνέπειες των ψυχροπολεμικών πολιτικών σε ευρύτερα κοινωνικοπολιτικά και πολιτισμικά πεδία. Πιο ειδικά, μεγάλη έμφαση αρχίζει να δίνεται στη σχέση πολιτικής και διπλωματίας με τις πολιτισμικές δραστηριότητες και πώς ένας τέτοιος συνδυασμός μπόρεσε να διαμορφώσει σχέσεις ηγεμονίας, δίκτυα εξουσίας και εν τέλει να εξυπηρετήσει συγκεκριμένες πολιτικές επιδιώξεις και σχεδιασμούς.

Αφετηρία αυτής της νέας προσέγγισης υπήρξε η σχέση μεταξύ των Η.Π.Α και των χωρών της δυτικής Ευρώπης από τη στιγμή που η αντικομμουνιστική συμμαχία ανάμεσα τους, επηρέασε και δημιούργησε ευρύτερα πολιτικά πεδία διαλόγου και συνεργασίας. Κεντρικά ερωτήματα που γεννώνται στις πρόσφατες μελέτες σχετικά με το ρόλο της κουλτούρας στην άσκηση διπλωματίας και πολιτικής, πέρα από το προφανές, πώς δηλαδή μια τέτοια σχέση υπηρέτησε τα σχέδια των Ηνωμένων Πολιτειών στην Ευρώπη, είναι πώς ο «ελεύθερος» κόσμος και οι δημοκρατικές κοινωνίες νοηματοδοτήθηκαν μέσα από την κήρυξη ενός ιδεολογικού πολέμου απέναντι στον κομμουνισμό και εν τέλει με ποιον τρόπο, υπ' αυτές τις συνθήκες, την περίοδο 1945-1960, η δυτική Ευρώπη ακολούθησε με συνέπεια μια πορεία εκδημοκρατισμού.

Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια τέθηκαν τα ουσιαστικά θεμέλια του Ψυχρού Πολέμου. Αυτό που ωστόσο χαρακτηρίζει την πλειονότητα των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων είναι η αντιμετώπιση της νέας κατάστασης με άξονα την πεποίθηση ότι ο κίνδυνος για την αστική δημοκρατία δε ξεπεράστηκε με την ήττα του Γ' Ράιχ. Η πολιτική αυτή προσέγγιση βρήκε εύφορο έδαφος σ' ένα σώμα πολιτών για τους οποίους η «απειλή» του συστήματος δεν είχε περάσει· απλά ο εχθρός είχε αλλάξει πρόσωπο, ορμώμενος πλέον από το Κρεμλίνο⁴⁴. Στα πλαίσια αυτά, μια νέα εποχή φαίνεται να αρχίζει για τον κόσμο, μια εποχή που ο ιδεαλισμός και η δημιουργικότητα προβάλλονται εξίσου με τον φόβο. Το νέο σχήμα που δημιουργείται προέρχεται από το ανακάτεμα ενός ισχυρού, πλην όμως «φιλελεύθερου» κρατισμού με την ιδιωτική πρωτοβουλία, θολώνοντας έτσι τις διαχωριστικές γραμμές κράτους και κοινωνίας των πολιτών. Είναι η εποχή όπου οι δυνάμεις της πειθούς και της χειραγώγησης επιστρατεύθηκαν στις υπηρεσίες Ανατολής και Δύσης για την επίτευξη ξεχωριστών κατά περίπτωση συμφερόντων και πολιτικών. Μια από τις θέσεις του Michel Foucault για την εξουσία, σύμφωνα με την οποία αναγνωρίζεται από τον ίδιο

⁴⁴Scott-Smith, Gilles/Krabbendam ,Hans, *The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960*, Frank Cass Publishers, Λονδίνο/Πόρτλαντ, 2003, σ.1

όχι πάντα ως αρνητική δύναμη, μας βοηθά να κατανοήσουμε το ψυχροπολεμικό σκηνικό.

... Αυτό που καθιστά την εξουσία αποδεκτή είναι το γεγονός ότι δεν μας βασανίζει πάντα ως αρνητική δύναμη παρά παράγει αγαθά, προκαλεί ηδονή, γνώση, φόρμες και εν τέλει παρακινεί σε διάλογο⁴⁵...

Με την παραπάνω τοποθέτηση, μπορούμε να αντιληφθούμε την πολυπλοκότητα που διακρίνει την σχέση πολιτικής και κουλτούρας κατευθυνόμενοι σε μονοπάτια για μια πιο εναλλακτική ερμηνεία του Ψυχρού Πολέμου και των πολιτισμικών του συνεπειών.

Ιστοριογραφικά ο Ψυχρός Πόλεμος πέρασε από διάφορες φάσεις. Από την πλευρά της Δύσης και μέχρι την δεκαετία του 1960, έχουμε την κυρίαρχη θέση που επιρρίπτει τις ευθύνες για το τεταμένο κλίμα μεταξύ των δύο κόσμων, αποκλειστικά στον Κομμουνισμό και την Ε.Σ.Σ.Δ. Από το 1960 και μετά, η παγιωμένη αυτή αντίληψη δέχτηκε δριμεία κριτική από την αναθεωρητική, αλλά και την παραδοσιακή αριστερά που τόνισαν τον μείζονα ρόλο των ξέφρενων στρατιωτικών εξοπλισμών των Η.Π.Α, στην καλλιέργεια και την συντήρηση του ψυχροπολεμικού κλίματος, αλλά και του φοβικού συνδρόμου για παγκόσμια σύρραξη⁴⁶. Στην πορεία, η αποκάλυψη της ενεργής και πολύπλευρης συμμετοχής της C.I.A⁴⁷ στη διαμόρφωση του Ψυχροπολεμικού κόσμου, το μεν ενέτεινε την δυσπιστία του διανοούμενου κόσμου απέναντι στην επίσημη εκδοχή των Η.Π.Α και της Δύσης, το δε έθεσε τις διαχωριστικές γραμμές στην ιστορική, πολιτισμική και κοινωνικοπολιτική ανάγνωση της εποχής ανάμεσα στις επίσημες αναλύσεις και τον ανεξάρτητο διάλογο, οδηγώντας σε πιο αναθεωρητικές οπτικές. Η Δύση και ο αμερικανισμός, ως «θεματοφύλακες» της δημοκρατίας και των πανανθρώπινων αξιών, άρχισαν να τίθενται σε αμφιβολία.

Κατά την διάρκεια των δεκαετιών 1970 και 1980, αυτού του είδους ο «αναθεωρητισμός» εξελίχθηκε σε μεταναθεωρητισμό, αποδίδοντας την ευθύνη για τον Ψυχρό Πόλεμο, μέσα από την εις βάθος πολιτική ανάλυση, αποκλειστικά στην αμερικάνικη πλευρά⁴⁸. Από το 1990 και μετά, οι προοπτικές των προσεγγίσεων και

⁴⁵Foucault, Michel, *The Truth and Power*, Harvester Press, Νέα Υόρκη, 1980, p.119

⁴⁶Scott-Smith, Gilles/ Krabbendam, Hans, *The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960*, Frank Cass Publishers, Λονδίνο/Πόρτλαντ, 2003, σ.2

⁴⁷Berghahn, Volker R., *America and the Intellectual Cold Wars in Europe*, Princeton University Press, Πρίνστον 2001, σσ. 214-249

⁴⁸Scott-Smith, Gilles/ Krabbendam, Hans, *The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960*, Frank Cass Publishers, Λονδίνο/Πόρτλαντ, 2003, σ.2

των αναλύσεων άλλαξαν. Με την διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και την κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων στην ανατολική Ευρώπη, η αμερικάνικη θριαμβολογία ήρθε να συνδυαστεί με την διάδοση της δοξασίας ότι τώρα πια, με το άνοιγμα των αρχείων της K.G.B, θα δίνονταν οι απαντήσεις που όλοι αναζητούσαν. Ωστόσο με το άνοιγμα των αρχείων περισσότερα αινίγματα και απορίες ήρθαν στην επιφάνεια, παρά απαντήσεις.

Αντίθετα με τις προηγούμενες δεκαετίες, τα τελευταία χρόνια οι έρευνες προσανατολίστηκαν πλέον και προς άλλες κατευθύνσεις. Με την αξιοποίηση των πηγών δημοσίων και ιδιωτικών ιδρυμάτων σε Αμερική και Ευρώπη άρχισαν σταδιακά να αναδεικνύονται πιο συστηματικά οι στενές σχέσεις των πολιτικοοικονομικών ή πολιτισμικών αυτών οργανισμών με το όλο κλίμα και τις σχέσεις που οδήγησαν και συντήρησαν τον Ψυχρό Πόλεμο. Οι νέες αυτές δημοσιεύσεις κάτω από το πρίσμα μιας πιο διεπιστημονικής προσέγγισης άρχισαν να αποδίδουν καρπούς στον αγώνα για την κατανόηση της μεταπολεμικής εποχής σε διατλαντικό επίπεδο. Έτσι, η κοινωνιολογία, η ιστορία, η λογοτεχνία μαζί με την κοινωνική ανθρωπολογία συναντήθηκαν με τις πολιτικές επιστήμες και τις επικοινωνιακές-πληροφοριακές σπουδές (media studies) σε συνδυασμό με την στροφή των ιστορικών της διπλωματίας προς μια πιο πολιτισμική κατεύθυνση ανάγνωσης και ερμηνείας των πηγών τους, άρχισαν να φέρνουν στην επιφάνεια τις ουσιαστικές σχέσεις πολιτικής και κουλτούρας.

Όπως φαίνεται μέχρι τώρα, η κουλτούρα ανήκει πλέον στο πεδίο έρευνας των σύγχρονων ιστορικών και ειδικότερα των μελετητών της ψυχροπολεμικής περιόδου. Τις τελευταίες δύο δεκαετίες, αν και αργοπορημένα, οι σύγχρονοι ιστορικοί αντιλήφθηκαν την μείζονα σημασία ενός ευρύτερου και πιο επιθετικού ανταγωνισμού από αυτούς των γεωπολιτικών και στρατιωτικών συγκρούσεων, των οικονομικών ανταγωνισμών και των συμμαχικών σχηματισμών της μεταπολεμικής περιόδου, αυτόν των ιδεολογικών συγκρούσεων με «όπλα» την κουλτούρα και τον πολιτισμό. Η κουλτούρα ως «εργαλείο» μελέτης, τόσο των διεθνικών σχέσεων, όσο και της διπλωματικής ιστορίας, τοποθέτησε στο μικροσκόπιο της έρευνας, ιδέες και ερευνητικά αντικείμενα όπως την φυλή, το φύλο ή την τάξη και έφερε στην επιφάνεια νέες οπτικές στην ανάγνωση της ιστορίας, περιόδων μεγάλων και παρατεταμένων συγκρούσεων, όπως ο Ψυχρός Πόλεμος. Η πορεία μιας τέτοιας συνδυαστικής μελέτης δεν ήταν εύκολη, αφού παλαιότερα προτεραιότητα δινόταν σε άλλες διαστάσεις και εκφάνσεις τέτοιων ανταγωνισμών, όπως στην πολιτική ή την οικονομία. Ο σύγχρονος

ιστορικός του Ψυχρού Πολέμου που επιλέγει μια πιο συνδυαστική ανάγνωση της περιόδου, σε καμία περίπτωση δε τοποθετεί κατά μέρος τις πολιτικές και οικονομικές συνθήκες που ευνόησαν ή περιέβαλαν τις διεθνείς και ιστορικές εξελίξεις της εποχής. Ωστόσο, δίνοντας προτεραιότητα στην πολιτισμική μελέτη, δέχεται ουσιαστικά την πρόκληση που σύγχρονοι θεωρητικοί και φιλόσοφοι, όπως ο Edward Said, του βάζουν, ότι δηλαδή:

*...Η κουλτούρα υπηρετεί την εξουσία και σε τελευταία ανάλυση το έθνος κράτος, όχι επειδή καταπιέζει και πειθαναγκάζει αλλά γιατί είναι πειστική... Η κουλτούρα φέρει μια ιστορική δύναμη που στην πορεία αναπτύσσει τα δικά της σχήματα και μορφώματα, τα οποία εν συνεχεία μπλέκονται με τα αντίστοιχα της κοινωνικοοικονομικής σφαίρας...*⁴⁹

Σε ότι αφορά τον «αμερικανισμό» ειδικότερα, σε όλη την ιστορία του δεύτερου μισού του 20^{ου} αιώνα, έως και την μέρα που γράφεται η εργασία αυτή, αυτοπροσδιορίζεται ως ένα σύστημα αξιών απόλυτα ταυτισμένο με τις αρχές της δημοκρατίας και της ελευθερίας. Επιπλέον με μια γρήγορη ματιά στο ευρωπαϊκό παράδειγμα και στον λόγο που αναπτύσσει η αντίστοιχη διανόηση των ημερών μας, η αμερικανική κουλτούρα και όλα τα παράγωγα της, φαίνονται σήμερα να έχουν γίνει σε μεγάλο βαθμό αποδεκτά⁵⁰, ενώ ο ευρωπαϊκός φόβος της «αλλοτριωτικής» κουλτούρας από την αντίπερα όχθη του ατλαντικού⁵¹, δείχνει να έχει εξασθενήσει⁵². Παράλληλα η φιλοαμερικανική φιλολογία συνεχίζει πιο δυναμικά και εντατικά να εκφράζεται διθυραμβικά για τον «αμερικανισμό», αποδίδοντάς του τον τίτλο του νικητή στον πόλεμο ιδεών της μεταπολεμικής περιόδου. Βασικό επιχείρημα της αποτελεί η κατάρρευση του κουμμουνισμού στην Ανατολική Ευρώπη και Ασία, ενισχύοντας έτσι την ρητορική και την μυθολογία των Η.Π.Α.

Σε μεγάλο βαθμό, η ανάγνωση της εξωτερικής πολιτικής και της διπλωματικής ιστορίας με τα εργαλεία του φύλου ή της τάξης οδηγεί σε μια αναθεώρηση της ψυχροπολεμικής περιόδου αλλά και ειδικότερα του φαινομένου του «αμερικανισμού», συνδέοντας πιο αποτελεσματικά το τοπικό με το ξένο πέρα από

⁴⁹Said, Edward, *The World, The Text and The Critic*, Vintage, Λονδίνο, 1991, σ. 171

⁵⁰Ωστόσο συνεχίζει να επιβιώνει ένα σοβαρό αντιαμερικανικό κίνημα που με συνέπεια εκφράζει τις αμφιβολίες και τις αντιρρήσεις του απέναντι στο αμερικάνικο πολιτισμικό κεφάλαιο. Ωστόσο, οι αφετηρίες του είναι δυσανάγνωστες και πολυποίκιλες. Σε κάθε περίπτωση ο αντιαμερικανισμός της άκρας δεξιάς με αυτόν της παραδοσιακής αριστοράς ή της αναθεωρητικής αριστοράς, εμφανίζει ποιοτικές και μεθοδολογικές ως προς την προσέγγιση του φαινομένου, διαφορές. Στην περίπτωση αυτή ο «αμμερικανισμός» σαν σύνολο ιδεών προσδιορίζεται και μελετάται πιο δύσκολα από τον «αμερικανισμό»

⁵¹Αναφέρομαι στα πολιτισμικά «προϊόντα» εξ' Αμερικής.

⁵²Berghahn, Volker, *Philanthropy and Diplomacy*, *Diplomatic History* 23/3. 1999, σ. 419

την απλοϊκή σχέση προπαγάνδας και μέσων έκφρασής της. Ως εκ τούτου, η χρήση της κουλτούρας με ανθρωπολογικά και ιστορικά μεθοδολογικά εργαλεία, υπόσχεται στην περίπτωση της μελέτης μας νέα στοιχεία για τις σχέσεις κουλτούρας και πολιτικής την μεταπολεμική περίοδο.

Κάθε ανάλυση ή προσέγγιση της αμερικανικής, εξωτερικής πολιτικής και της αντίστοιχης ρητορικής της, οφείλει να λαμβάνει υπόψη της, την βαθιά πεποίθηση που διέπει το ιστορικό της. Σύμφωνα με την πεποίθηση αυτή, που εγγράφεται στο εθνικό αφήγημα, το αμερικάνικο έθνος συγκριτικά με τα υπόλοιπα διαθέτει έναν ιδιαίτερο προορισμό και πεπρωμένο στην σύγχρονη ιστορία των λαών. Μια τέτοια διαπίστωση δεν προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση στον ερευνητή της σύγχρονης ιστορίας, εφόσον το συναντά συχνά στα εθνικιστικά παραδείγματα και στα αντίστοιχα μανιφέστα τους, των 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα. Στην περίπτωση του αμερικανικού εθνικισμού η ιδιαιτερότητα του έθνους αποκτά μια τελείως διαφορετική δυναμική. Εκφράζεται μέσα από μια οικουμενικότητα που κατά καιρούς προσαρμόζεται στο λεξιλόγιο κάθε εποχής (μεταπολεμικά ταυτίστηκε με τον λόγο *περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων*), αποτελώντας ένα βασικό αξίωμα στην «θεωρία» της διεθνούς θέσης των Η.Π.Α, στο μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αι. Στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρήσουμε μια σύντομη επισκόπηση της διαμόρφωσης του εν λόγω λεξιλογίου και της αντίστοιχης πολιτικής.

Το μανιφέστο του «ιδιαίτερου πεπρωμένου»⁵³ αποτέλεσε ακρογωνιαίο λίθο της αμερικανικής διπλωματίας, αλλά και των γενικότερων πολιτικών και πολιτισμικών της χαρακτηριστικών, από την αρχή της γέννησης του αμερικανικού έθνους, όπως φαίνεται και στο πρώτο Αμερικανικό Σύνταγμα⁵⁴ (προοίμιο-preamble). Παρόλα αυτά μέχρι το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η στάση της Αμερικής, ειδικότερα απέναντι στην Ευρώπη, χαρακτηριζόταν από τις λέξεις «απομονωτισμός» και «ουδετερότητα», καθώς και από την αρχή της μη εμπλοκής σε ότι αφορούσε τα «ενδοοικογενειακά» ζητήματα της γηραιάς ηπείρου. Ως εκ τούτου, οι συναισθηματικοί και ιδεολογικοί άξονες που διαπερνούσαν τις διπλωματικές στρατηγικές των Η.Π.Α, αλλά και η αυτοανάγνωση τους, δεν γίνονταν ξεκάθαρα αντιληπτοί στον ευρωπαϊκό κόσμο μέχρι και το 1940. Αντίθετα στις περιοχές που

⁵³ Δανείζομαι τον όρο από τον Reinhold Wagneleintner, «Manifest Destiny» Wagneleintner, Reinhold, *Coca-colonization and the Cold War: The Cultural Mission of the United States in Austria After the Second World War*, The University of North Carolina Press, Η.Π.Α, 1991, σ.46

⁵⁴ <http://www.usconstitution.net/const.html#Am14>

εντάσσονταν στην σφαίρα επιρροής των Η.Π.Α και αφορούσαν άμεσα τα εμπορικά και οικονομικά συμφέροντα των, όπως η Καραϊβική, ο Ειρηνικός ωκεανός ή η κεντρική και λατινική Αμερική, φρόντιζε από νωρίς να κάνουν αισθητή την παρουσία τους. Σε γενικές γραμμές, και αυτό το συναντάμε σε όλη την ιστορία του αμερικανικού έθνους, οι Η.Π.Α από πολύ νωρίς αυτοπροσδιορίζονται και δείχνουν να υιοθετούν έναν λόγο που τις τοποθετεί ως θεματοφύλακα των πανανθρώπινων αξιών. Ο ρόλος αυτός, όσο και αν δεν έπειθε ή δεν γινόταν πάντα δεκτός από την Ευρώπη, οι Η.Π.Α από την εποχή σχεδόν του Βενιαμίν Φραγκλίνου⁵⁵, τόσο στο εσωτερικό τους, όσο και στις διπλωματικές τους επαφές, φρόντιζαν με συνέπεια να τον ακολουθούν και συνεχώς να τον ενισχύουν με λόγια και πράξεις.

Καθώς το κεφάλαιο αυτό ασχολείται ειδικότερα με την εξέλιξη της αμερικανικής πολιτισμικής πολιτικής με έμφαση την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, πρέπει να τονίσουμε ότι η εξαγωγή πολιτισμικού κεφαλαίου από πλευράς Αμερικής, έως και το 1938 δεν ελεγχόταν αποκλειστικά από την Ουάσιγκτον και κατά συνέπεια από την πολιτική εξουσία⁵⁶. Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1940, η εδραίωση, μέσω ενός ευρέος συστήματος προπαγάνδας, του φασισμού και του ναζισμού στην Ευρώπη και η διάδοση των σοσιαλιστικών ιδεών στην λατινική Αμερική, κατέστησαν επιτακτική την ανάγκη της αμερικανικής κυβέρνησης να αξιολογήσει εκ νέου το ενδεχόμενο χάραξης μιας πιο συστηματικής, πολιτισμικής πολιτικής για την διάδοση του αμερικανισμού και των αξιών του, τόσο σε εθνικό επίπεδο, όσο και στο εξωτερικό. Στα πλαίσια αυτά, το 1938 στο αμερικανικό υπουργείο εξωτερικών ιδρύεται ο τομέας πολιτισμικών υποθέσεων (Division of Cultural Affairs)⁵⁷.

Νωρίτερα, η στάση της αμερικανικής κυβέρνησης απέναντι στην μη ελεγχόμενη πολιτισμική πολιτική στο εξωτερικό, συνδέεται στενά, τόσο με την πολιτική απομονωτισμού που είχαν υιοθετήσει οι Η.Π.Α από τον καιρό του προέδρου Μονρόε, όσο και από την ύπαρξη ενός ισχυρού ρεύματος πολιτικών και διανοουμένων που εμφορούνταν από μια φιλελεύθερη, μοντερνιστική ιδεολογία εναντίωσης σε κάθε είδους παρεμβατισμό και επισκίασης της ατομικότητας. Στις απόψεις αυτές σήμερα αναγνωρίζουμε τις επιδράσεις της ελεύθερης οικονομίας και των παραδόσεων του προτεσταντισμού, ως δόγμα ηθικής καταξίωσης του ατομικισμού, στην αμερικανική

⁵⁵Υπουργός Εξωτερικών της Επαναστατικής Κυβέρνησης

⁵⁶Wagneleintner, Reinhold, *Coca-colonization and the Cold War: The Cultural Mission of the United States in Austria After the Second World War*, The University of North Carolina Press, Η.Π.Α, 1991, σ.47

⁵⁷Οπ.π., σ.50

κουλτούρα. Έτσι, κατά πως φαίνεται, σύμφωνα με την βεμπεριανή ανάλυση, για τους Αμερικανούς ο πολιτισμός, έως και το 1938, όφειλε να λειτουργεί όπως και η αγορά, χωρίς κρατική παρέμβαση ή καθοδήγηση, σε αντίθεση με τα ευρωπαϊκά παραδείγματα της εποχής. Για τους υποστηρικτές της πολιτικής αυτής, η άσκηση πολιτισμικής πολιτικής από το κράτος, όπως συναντάται στα ευρωπαϊκά κράτη των ισχυρών εθνικισμών και παραδόσεων, οδηγούσε σε ολοκληρωτικά και εθνικιστικά μορφώματα. Με άλλα λόγια, κεντρική πεποίθηση στον πολιτισμό όπως και στην οικονομία, ήταν η ολοκληρωτική ελευθερία της διανοήσης να παράγει ανενόχλητο έργο της χωρίς καμία βοήθεια και κυρίως παρεμβάσεις. Σύμφωνα με τους υποστηρικτές της άποψης αυτής, υπό αυτές και μόνο τις συνθήκες θα επιτυγχανόταν η καθιέρωση και η βιωσιμότητα του αμερικανικού παραδείγματος, του βασικού εξαγωγικού πολιτισμικού προϊόντος των Η.Π.Α, σ' όλη την διάρκεια της ζωής του έθνους τους. Μοναδική εξαίρεση έως και το 1938 αποτέλεσε η Επιτροπή Δημόσιας Πληροφόρησης (Committee on Public Information) η οποία σε συνεργασία με το γραφείο προπαγάνδας το 1917 εργάστηκε για την ιδεολογική ενίσχυση της συμμετοχής των Η.Π.Α στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο (στην προεμίρα της παρέμβασης των Η.Π.Α στα παγκόσμια πράγματα)⁵⁸.

Η εμπειρία της συμμετοχής των Η.Π.Α στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, έφερε στην επιφάνεια νέες αναγκαιότητες και έδειξε το δρόμο για την χάραξη νέων στρατηγικών. Από το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και έπειτα, άρχισαν να δημιουργούνται νέες συνθήκες στην εξαγωγή πολιτισμικών αγαθών από τις Η.Π.Α. Την κύρια αιτία οφείλει να την αναζητήσει κανείς στην συνεχώς αυξανόμενη επιρροή του αμερικανικού παράγοντα στην διεθνή οικονομία αλλά και στον ηγεμονικό ρόλο που αρχίζουν να παίζουν οι Η.Π.Α στον χώρο της μαζικής επικοινωνίας από το 1918 και έπειτα. Ο καθοριστικός και ακλόνητος ρόλος των Η.Π.Α στην «βιομηχανία συνειδήσεων» που ενισχύθηκε κατά την διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου αλλά και του μεσοπολέμου από ιδιωτικά δίκτυα, όπως το ίδρυμα Rockefeller⁵⁹, το μεν καταδεικνύει την καταγωγή της πολιτισμικής διπλωματίας από την φιλανθρωπική δράση και την ενίσχυση χωρών και κοινοτήτων από επιχειρήσεις κολοσσούς και ιδιωτικά δίκτυα, με απώτερο σκοπό την οικονομική διείσδυση στις υπό ανάπτυξη

⁵⁸Wagneleintner, Reinhold, *Coca-colonization and the Cold War: The Cultural Mission of the United States in Austria After the Second World War*, The University of North Carolina Press, Η.Π.Α, 1991, σ.47

⁵⁹Οπ.π, σ.47/ Ninkovich, Frank A., *The diplomacy of ideas: U.S. foreign policy and cultural relations, 1938-1950*, Cambridge University Press, Η.Π.Α, 1981,σσ. 8-34

χώρες, το δε οδήγησε, σχεδόν φυσικά, τις Η.Π.Α στην κορυφή εξαγωγής αγαθών και ιδεών⁶⁰. Καθώς ο έλεγχος της πληροφορίας και της γνώσης ανέκαθεν βοηθούσε στην πολιτική υπεροχή, οι Η.Π.Α από το δεύτερο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα, φαίνονται να είναι ικανές να παράγουν τις τεχνολογικές και θεωρητικές υποδομές στο να διεκδικήσουν μια τέτοια πρωτοκαθεδρία. Το πλήρωμα του χρόνου είχε έρθει αφού η Ευρώπη δεν φαινόταν να συνέρχεται εύκολα και ανώδυνα από τα λογής τραύματα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και η εποχή ευνοούσε στην εκπλήρωση του αμερικάνικου πεπρωμένου.

Το πέρασμα των Η.Π.Α από το δόγμα απομονωτισμού σε πιο δυναμικές πολιτικές εκτός συνόρων ξεκινά από το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και εκδηλώνεται έντονα καθ' όλη την διάρκεια του Μεσοπολέμου, με κύριους φορείς τις αμερικάνικες επιχειρήσεις. Οι αμερικάνικες επιχειρήσεις αποτέλεσαν ουσιαστικά τους πρωταποστούλους του αμερικανισμού και της χώρας που αγκάλιασε και ευνόησε τόσο θερμά την ιδέα της επιχειρηματικότητας, της προόδου, του κέρδους και της αυτενέργειας. Έτσι, η αμερικάνικη επιχειρηματικότητα, παράλληλα με τα συμφέροντα του ιδιωτικού κεφαλαίου, φαίνεται να εκφράζει και να μεταλαμπαδεύει στις χώρες δραστηριότητας της, αρχές και ιδεώδη ενός ολόκληρου έθνους. Και κάπως έτσι, η ατομικότητα κατέληξε να υπηρετεί συλλογικές αξίες και κύρια από όλες, τον «Αμερικάνικο Τρόπο» (American Way)⁶¹. Στο κλίμα αυτό, κατά την διάρκεια του μεσοπολέμου και μεσούσης της Μεγάλης Ύφεσης, που για όλους τους παραπάνω λόγους έγινε έντονα αισθητή στις μεγάλες οικονομίες της Ευρώπης, οι αμερικανικές κυβερνήσεις ενθάρρυναν τις εγχώριες εταιρίες στην εξάπλωση της δράσης τους, στο εξωτερικό, διαμορφώνοντας, κυρίως, το κατάλληλο νομικό πλαίσιο ή προσφέροντας τους κάθε δυνατή βοήθεια μέσα από εμπορικά προξενεία κ.ο.κ. Λίγο αργότερα, η περιπέτεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και οι συνθήκες που οδήγησαν στην εποχή του Ψυχρού Πολέμου, συντέλεσαν στην χάραξη μιας πιο συγκεκριμένης και πιο

⁶⁰Ninkovich, Frank A., *The diplomacy of ideas: U.S. foreign policy and cultural relations, 1938-1950*, Cambridge University Press, Η.Π.Α, 1981, σσ. 1-7

⁶¹Από το 1919 οι αμερικάνικες τηλεφωνικές και τηλεγραφικές εταιρίες φαίνονται να σπάνε το βρετανικό μονοπώλιο στις επικοινωνίες στην Νότιο Αμερική. Την ίδια χρονιά η General Electric, η American Telephone και Telegraph, η Western Electric και η United Fruit Company, ιδρύουν από κοινού την Radio Corporation of America που δραστηριοποιείται στον χώρο των ραδιοεπικοινωνιών σε όλες τις χώρες της λατινικής Αμερικής και συνεργάζεται στενά με τον Αμερικανικό στρατό.

Το 1927 το Associated Press εκτοπίζει σχεδόν το Reuters από τις χώρες της Άπω Ανατολής κάνοντας την αρχή από την Ιαπωνία. Την ίδια περίοδο η Pan- American απλώνει το δίκτυο της στις μεγάλες πρωτεύουσες του κόσμου ενώ η βιομηχανία του θεάματος με ορμητήριο το Hollywood προβάλλει το αμερικάνικο μοντέλο σ' όλο τον κόσμο. (Wagneleitner, Reinhold, «Coca-colonization and the Cold War: The Cultural Mission of the United States in Austria After the Second World War», The University of North Carolina Press, Η.Π.Α, 1991, σ.49)

σύνθετης εξωτερικής πολιτικής. Ο Ψυχρός Πόλεμος που συχνά στην μελέτη αυτή τονίζεται ως ένας πόλεμος ιδεών, απαιτούσε και το αντίστοιχο οπλοστάσιο. Στα πλαίσια αυτά η πληροφορία, η κουλτούρα, ο τρόπος ζωής, οι τέχνες και ο λόγος επιστρατεύονται και συμβάλλουν, κάτω από τον άμεσο έλεγχο των κέντρων εξουσίας των Η.Π.Α, στην χάραξη μια πολιτισμικής πολιτικής, αναγκαίας να προφυλάξει πολιτικά διακυβεύματα της εποχής.

Από τις αρχές του 1950 και έπειτα, τα προγράμματα ανταλλαγής και διακίνησης πληροφοριών και πολιτισμού πέρασαν αποκλειστικά στον έλεγχο κρατικών υπηρεσιών και συγκεκριμένα της κρατικής υπηρεσίας πληροφοριών (United. States. Information. Agency- U.S.I.A⁶²). Μέχρι τότε, τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, σε περιοχές όπου ο αμερικάνικος στρατός είχε δυναμική ή πιο διακριτική παρουσία (Ιαπωνία, Γερμανία, Νότιο Κορέα, Αυστρία), οι στρατιωτικές αρχές ήταν αυτές που αποτελούσαν τον επίσημο αντιπρόσωπο και προωθητή των αμερικάνικων ιδεών, οι οποίες με την σειρά τους ελέγχονταν και ενθαρρύνονταν από το γραφείο πολιτικών υποθέσεων (Civil Affairs Division) του Υπουργείου Πολέμου⁶³. Από το 1950, σταδιακά, οι ευθύνες του στρατού στο κομμάτι της προώθησης των αμερικανικών πολιτισμικών προϊόντων μοιράστηκαν στην δικαιοδοσία και άλλων κρατικών υπηρεσιών, όπως της C.I.A.

Ο ρόλος των Η.Π.Α και του επίσημου κράτους στον έλεγχο και την διακίνηση φιλανθρωπικής βοήθειας (ενώ μέχρι τότε διεξαγόταν από κοινωφελείς, ιδιωτικούς οργανισμούς) καθώς και η χρήση του μέτρου αυτού ως μέσο χάραξης εξωτερικής πολιτισμικής πολιτικής, είναι ένα σημείο που πρέπει να τονιστεί⁶⁴. Κορύφωση των ενεργειών αυτών ήταν το σχέδιο Μάρσαλ, αλλά και το πρόγραμμα «Τροφή για την Ειρήνη» (Food For Peace Program). Η ελληνική περίπτωση, ως γνωστόν, εντάσσεται στην δράση και την λειτουργία των ανωτέρω προγραμμάτων. Το σχέδιο Μάρσαλ ειδικότερα, φαίνεται σε μεγάλο βαθμό να μετέτρεψε την Ευρώπη σε αγορά διακίνησης των αμερικάνικων πολιτισμικών και βιομηχανικών προϊόντων. Στα πλαίσια αυτά η ελευθερία γίνεται συνώνυμο της υλικής ευημερίας (Prosperity makes you Free) και ανάγεται σε «σλόγκαν» της αμερικάνικης πολιτισμικής πολιτικής στο

⁶² http://en.wikipedia.org/wiki/United_States_Information_Agency

⁶³ Wagneleintner ,Reinhold, *Coca-colonization and the Cold War: The Cultural Mission of the United States in Austria After the Second World War*, The University of North Carolina Press, Η.Π.Α, 1991, σ.52

⁶⁴ Friedman, Lawrence J./McGarvie, Mark D , *Charity, Philanthropy and Civility in American History*, Cambridge University Press, Η.Π.Α, 2003, σσ. 259-384

εξωτερικό⁶⁵. Ως εκ τούτου η ηγεμονία των Η.Π.Α επί της δυτικής Ευρώπης, αν και ήταν μια «αυτοκρατορία κατόπιν προσκλήσεως» κάτι που ισχύει και για την περίπτωση της Ελλάδος⁶⁶, σε καμία περίπτωση δεν είχε την ομόφωνη συγκατάθεση και αποδοχή σύσσωμης της διανόησης, του πολιτικού κόσμου και της κοινωνίας, σε όλα ανεξαιρέτως τα ευρωπαϊκά παραδείγματα συμπεριλαμβανομένου και του ελληνικού. Ήταν οι συντηρητικές και δεξιές παρατάξεις εκείνες που υποδέχτηκαν την συμμετοχή του αμερικανικού παράγοντα στα εθνικά τους θέματα και οποίες ταυτίστηκαν απόλυτα με την αντικομμουνιστική ρητορεία. Από τις τέσσερις θεμελιώδεις ελευθερίες του ανθρώπου, όπως διατυπώθηκαν από τον πρόεδρο των Η.Π.Α Ρούζβελτ στις 6 Ιανουαρίου του 1941 (ελευθερία της γνώμης, της θρησκείας, ελευθερία από την ματαιοδοξία και τέλος από τον φόβο), η αμερικάνικη πολιτισμική πολιτική μεταπολεμικά φαίνεται να «καταστρατήγησε» την τελευταία. Στηρίχτηκε και αναπαρήγαγε τον φόβο του κομμουνιστικού κινδύνου για να διασφαλίσει τα συμφέροντα της στον ευρωπαϊκό χάρτη και στην ευρύτερη περιοχή. Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, στην μεταπολεμική Ευρώπη, η προώθηση των αμερικανικών προϊόντων και των αμερικανικών ιδεών προχώρησαν παράλληλα, σχεδόν συντροφικά⁶⁷.

Άσχετα με το πώς η άσκηση εξωτερικής πολιτισμικής πολιτικής εκδηλώνεται, μέσω δηλαδή οικονομικών συμφωνιών, στρατιωτικής και ανθρωπιστικής βοήθειας και πολιτισμικών αγαθών στα πλαίσια της υψηλής κουλτούρας, πολιτισμικών και εκπαιδευτικών ανταλλαγών ή τελικά ως μια επιπλέον διάσταση των διπλωματικών σχέσεων και της εξωτερικής πολιτικής, η αμερικάνικη πολιτισμική πολιτική βασίστηκε σε έναν αγώνα πληροφόρησης και παραπληροφόρησης. Με πιο απλά λόγια αποτέλεσε το σημαντικότερο οπλοστάσιο της, στην προώθηση των λογής συμφερόντων της στον παγκόσμιο χάρτη, σε έναν πόλεμο ιδεών, λέξεων και συναισθημάτων, όπως, κατά κύριο λόγο, ήταν ο Ψυχρός Πόλεμος.

Στον αντίποδα και σε ότι αφορά την δεκαετία του 1950, η σοβιετική προπαγάνδα φαίνεται αδύναμη να συναγωνιστεί την αμερικανική. Στην περίπτωση της Ευρώπης, παραδοσιακοί θύλακες της Αριστεράς συσπειρώνουν ένα κομμάτι της κοινωνίας από

⁶⁵Susan L. Carruthers, *Not Like the US? Europeans and the Spread of American Culture*, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 74, No. 4 (Oct., 1998), σ. 885

⁶⁶Βόγλης, Πολυμέρης, *Νέες Μορφές Κυριαρχίας: Κρατική ανασυγκρότηση και αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα, 1942-1952*, στο *Ο Πειρασμός Της Αυτοκρατορίας*, επιμ. Πολυμέρης Βόγλης, Ιωάννα Λαλιώτου, Γιάννης Παπαθεοδώρου, Μεταίχμιο, 2005, Αθήνα, σ.139

⁶⁷Carruthers, Susan L., *Not Like the US? Europeans and the Spread of American Culture*, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 74, No. 4 (Oct., 1998), σ.886

διανοουμένους, νέους και παλαιούς αγωνιστές κατά του φασισμού και του ολοκληρωτισμού, που αντιστέκονται στον αμερικανισμό και θυμούνται έντονα τις ηρωικές θυσίες του ρωσικού λαού και του εργατικού κόσμου στον αντιναζιστικό αγώνα⁶⁸. Το μεγαλύτερο κομμάτι της ευρωπαϊκής κοινωνίας, που σε πολλές περιπτώσεις εκπροσωπείται από συντηρητικές και αντικομμουνιστικές κυβερνήσεις, στην καλύτερη των περιπτώσεων «κλείνει τα αυτιά της» στη σοβιετική πολιτισμική εκστρατεία. Στο σημείο αυτό δεν πρέπει να αγνοούμε δύο πολύ σημαντικούς παράγοντες. Ο πρώτος είναι η Ε.Σ.Σ.Δ. Με μεγάλες πληγές και απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό και υποδομές, εξαιτίας του πολέμου, δεν μπορεί να οργανώσει μια πολιτισμική πολιτική αντάξια της αμερικάνικης σε ευρηματικότητα, ποικιλία έκφρασης και προώθησης αλλά και αποτελεσματικότητα. Πέρα από τις κατακτήσεις της παραδοσιακής ρώσικης κουλτούρας, του αφηγήματος της Οκτωβριανής Επανάστασης και του αντιφασιστικού αγώνα, με φανατικούς θαυμαστές τις ομάδες που προαναφέραμε, η σοβιετική προπαγάνδα δεν διαθέτει την γνώση και τα μέσα να συναγωνιστεί τις αμερικανικές στρατηγικές. Από την άλλη, ο δεύτερος παράγοντας έχει να κάνει με το ότι οι Η.Π.Α, κατέχοντας πολύ καλά τις τεχνικές και τα συναισθηματικά εργαλεία στο δημόσιο λόγο, διαθέτοντας πόρους και δίκτυα υποστήριξης στον χώρο της ενημέρωσης και της καθοδηγούμενης ειδησεογραφίας, κατάφεραν να παρουσιάζουν κάθε πολιτική και πολιτισμική δραστηριότητα τους, ως μια φυσική και αμερόληπτη διαδικασία, χωρίς καμία πολιτική παρέμβαση και σκοπιμότητα⁶⁹.

Αν θα θέλαμε να μιλήσουμε ειδικότερα για την θερμή περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, δηλαδή τις δύο πρώτες δεκαετίες από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, βλέπουμε ότι στο «ζενίθ» της αμερικανικής προπαγάνδας, η C.I.A είναι αυτή που στηρίζει με κάθε μέσο και τρόπο τον αντικομμουνιστικό αγώνα και ελέγχει σε μεγάλο βαθμό την πολιτισμική πολιτική των Η.Π.Α στην Ευρώπη. Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα της διείσδυσης της αμερικανικής Υπηρεσίας Πληροφοριών στις σοσιαλδημοκρατικές νεολαίες της Αυστρίας, της Σουηδίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας

⁶⁸ Η περίπτωση της Γαλλίας, αξίζει να εξετάζεται πιο προσεκτικά αν όχι ξεχωριστά, αφού κατά την διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου αναπτύχθηκε μεγάλο αντιαμερικανικό ρεύμα.

⁶⁹ Wagneleintner, Reinhold, *Coca-colonization and the Cold War: The Cultural Mission of the United States in Austria After the Second World War*, The University of North Carolina Press, Η.Π.Α 1991, σσ.56-66

Carruthers, Susan L., *Not Like the US? Europeans and the Spread of American Culture*, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 74, No. 4 (Oct., 1998), σ. 885/

Leffler, Melvyn P., *The Cold War: What Do "We Now Know?"*, The American Historical Review, Vol. 104, No. 2 (Apr., 1999), σσ. 501-524

και άλλων ευρωπαϊκών χωρών⁷⁰. Στην περίπτωση του «Τύπου» έχουμε και εκεί παραδείγματα διείσδυσης των μυστικών υπηρεσιών των Η.Π.Α στις διοικήσεις ραδιοφωνικών σταθμών και στις αρχισυνταξίες περιοδικών όπως το *Forum*⁷¹ που λειτουργούσε ουσιαστικά ως κήρυκας της αμερικανικής προπαγάνδας και υποστηριζόταν από ένα ισχυρό κύκλο διανοήσης όπως ήταν το Congress For Cultural Freedom (C.C.F)⁷². Αντίστοιχο με το *Forum*, και αυτό ελεγχόμενο από το

⁷⁰Wagneleintner ,Reinhold, *Coca-colonization and the Cold War: The Cultural Mission of the United States in Austria After the Second World War*, The University of North Carolina Press, 1991, p. 63/ Karen Paget, *From Stockholm to Leiden: The CIA'S Role in the Formation of the International Student Conference*, Scott-Smith, Gilles / Krabbendam ,Hans, *The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960*, Frank Cass Publishers, Λονδίνο/Πόρτλαντ, 2003, σσ.134-167

Lazar ,Marc, *The Cold War Culture of the French and Italian Communist Parties*, Scott-Smith ,Gilles/ Krabbendam, Hans, *The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960*, Frank Cass Publishers, Λονδίνο/Πόρτλαντ 2003, σσ 213-224

⁷¹Το περιοδικό *Forum*, εκδόθηκε στην Αυστρία από τον Friedrich Torberg. Ο Friedrich Torberg εβραϊκής καταγωγής Αυστριακός, διώχτηκε από το Ναζιστικό καθεστώς και φυγαδεύτηκε στην Τσεχία όπου στρατολογήθηκε στην «Τσεχική Λεγεώνα», παίρνοντας αργότερα μέρος σε πολλές μάχες στην Γαλλία. Με την παράδοση της Γαλλίας στον Ναζιστικό στρατό, μέσω Ισπανίας και Πορτογαλίας φυγαδεύτηκε στις Η.Π.Α όπου και έζησε έως ότου επιστρέψει στην γενέτειρα του και ιδρύσει το περιοδικό. Το *Forum* αποτέλεσε λίγο πολύ ως αντίβαρο του κομμουνιστικού περιοδικού «*Tagebuch*» αλλά και του καθολικού *Wort und Wahrheit*. Επίσης αποτέλεσε και γέφυρα επικοινωνίας με του διαφωνούντες με το καθεστώς γερμανόφωνους της Ουγγαρίας. (Volker R. Berghahn, *America and the Intellectual Cold Wars in Europe*, Princeton University Press, Πρίνστον, 2001, σ. 141)

⁷²Το C.C.F καλύπτει ένα μεγάλο κεφάλαιο στον πολιτισμικό Ψυχρό Πόλεμο και μαζί με τα ιδρύματα Ford και Fulbright αποτέλεσε την αιχμή του δόρατος της αμερικανικής πολιτισμικής πολιτικής στην Ευρώπη. Ειδικότερα το C.C.F ήταν ένας διεθνούς εμβέλειας αντικομμουνιστικός οργανισμός, ιδρυθείς το 1950 ως αντίπαλο δέος της καμπάνιας της Σοβιετικής Ένωσης στην ευρωπαϊκή διανοήση για ειρήνευση στην περιοχή και περιορισμό των στρατιωτικών εξοπλισμών. Στην ατζέντα του συμπεριλαμβανόταν συνέδρια, δημοσιεύσεις και πολιτιστικά γεγονότα, δραστηριότητες που διεξάγονταν στο δημόσιο πεδίο διαλόγου και προωθούσαν τις αρχές της δημοκρατίας και της ελευθερίας ως βασικές αρχές και συνώνυμα του δυτικού πολιτισμού.

Το C.C.F ιδρύθηκε στις 25 Ιουνίου του 1950 στο Βερολίνο μια μέρα μετά από το ξέσπασμα του πολέμου στην Κορέα. Ενδιαφέρον έχει το καταστατικό του Congress For Cultural Freedom με τις υπογραφές πολλών διανοουμένων της εποχής όπως του Francois Bondy, Irving Brown, James Burnham, Sidney Hook, Michael Josselson, Arthur Koestler, Melvin Lasky, Nicolas Nabokov, Ignazio Silone κ.α.

...Για πρώτη φορά από την άνοδο των δικτατόρων έως και τις μέρες μας, οι φιλελεύθεροι συγγραφείς, καλλιτέχνες και επιστήμονες του Ελεύθερου Κόσμου συναντιούνται μαζί για να εκφράσουν την προσήλωση τους στο ιδανικό της Δημοκρατίας... Πρόκειται για την πρώτη προσπάθεια της διανοήσης του Ελεύθερου Κόσμου- ποιητών και επιστημόνων, φιλοσόφων και δημοσιογράφων, σοσιαλιστών αλλά και συντηρητικών, προέδρων και συνδικαλιστών, ζωγράφων και εκδοτών- να συναντηθούν μαζί, ελεύθερα, να συνομιλήσουν, να ασκήσουν κριτική και τελικά να διαμορφώσουν ένα ανεξάρτητο πρόγραμμα για την διαφύλαξη του κοινού ιδανικού της Δημοκρατίας... (Proceedings. The Congress For Cultural Freedom, (1950) IACF Papers, Series III, Box 1, Folder 1, p.1)

Κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1950 έως και τις αρχές της δεκαετίας του 1960, το C.C.F ήταν ένας από τους κύριους διεθνείς οργανισμούς της δυτικής διανοήσης που σκοπό είχε να διαφυλάξει της πνευματικής και πολιτισμικής ζωής από την αλλοτρίωση της από τον κομμουνισμό. Με άλλα λόγια θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελούσε την πολιτισμική εκδοχή του NATO, στον πόλεμο των ιδεών. Κάθε χρόνο τα μέλη του συγκεντρώνονταν σε ευρωπαϊκές πόλεις αναπτύσσοντας διάφορες θεματικές. Ένα ιστορικό παράδειγμα είναι η σύνοδος του Μιλάνο το 1955 με θέμα *Το Μέλλον της Ελευθερίας* όπου Edward Shils διατύπωσε για πρώτη φορά την θεωρία του *Της Αρχής του Τέλους της Ιδεολογίας* (Scott-Smith, Giles, *The Congress for Cultural Freedom, the End of Ideology and the 1955 Milan Conference: 'Defining the Parameters of Discourse*, *Journal of Contemporary History*, Vol. 37, No. 3 (Jul., 2002), σσ. 437-455), ένα αντικομμουνιστικό μανιφέστο όπου περιγράφεται το τέλος των ιδεών και

Congress For Cultural Freedom και χρηματοδοτούμενο από μυστικά κονδύλια της C.I.A, το οποίο όμως κυκλοφορούσε στην Βρετανία, ήταν το *Encounter*. Το *Encounter* με πολλούς αναγνώστες στο χώρο της φιλελεύθερης αλλά και της εργατικής παράταξης της Βρετανίας κυκλοφόρησε ως κήρυκας του «αντιολοκληρωτισμού» και του αμερικανισμού. Άλλα έντυπα που συναντάμε την περίοδο εκείνη και έχουν την ίδια ακριβώς λειτουργία με τα προαναφερθέντα, είναι τα *Cuadernos* στην Ισπανία, *Preuves* στην Γαλλία, *Tempo Presente* στην Ιταλία, αλλά και το *Partisan Review* στις Η.Π.Α, συμπληρώνοντας έναν ευρύ κατάλογο περιοδικών και ένα πλούσιο δίκτυο έντυπης ενημέρωσης και επιρροής της κοινής γνώμης⁷³.

Συνοψίζοντας, σε σύγκριση με την Ευρώπη, οι Η.Π.Α φαίνεται να «ανακάλυψαν» κάπως αργά το «όπλο» που λέγεται προπαγάνδα. Η γηραιά ήπειρος, έμπειρη σε θρησκευτικούς και πολιτικούς πολέμους και πολιτικές διαμάχες, γνώριζε καλά την δύναμη του λόγου και την αποτελεσματικότητα του από πολύ παλιά. Ωστόσο στην Αμερική η πρακτική αυτή κάνει την εμφάνιση της στις αρχές του 20^{ου} αι, ενώ κατά την διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου εξελίσσεται και τελειοποιείται.

Το 1940, ιδρύεται η ειδική υπηρεσία πολιτισμικών σχέσεων (Division of Cultural Relations) στο αμερικανικό υπουργείο Εξωτερικών. Τον επόμενο χρόνο το γραφείο Συντονισμού των Δια-αμερικανικών Υποθέσεων (Office of the Co-Ordinator of Inter-American Affairs, έπειτα μετονομασθέν σε Γραφείο Δια-αμερικανικών Υποθέσεων (Office of Inter-American Affairs, OIAA) ανέλαβε την διαχείριση της πολιτισμικής διπλωματίας στο δυτικό ημισφαίριο, συμπεριλαμβανομένης της

η αντικατάστασή τους από άλλες μορφές πρόσληψης και έκφρασης του πολιτικού. Κατά την πρώτη περίοδο της ζωής και δράσης του οργανισμού, την δεκαετία του 50, οι δραστηριότητες του ήταν βαθιά πολιτικοποιημένες. Αντίθετα η έμφαση στις τέχνες και τα γράμματα άρχισε να δίνεται από το 60' και μετά. Σε κάθε περίπτωση και σε ότι αφορά όλες τις δραστηριότητες και λειτουργίες του C.C.F, κεντρική πολιτική του ήταν η προστασία της «μοντέρνας κουλτούρας» από τον κομμουνισμό. Με τον καιρό τρία πράγματα που έκαναν εντύπωση για το C.C.F ήταν η εξάπλωση του δικτύου του με γραφεία σ' όλη την Ευρώπη, η ενσωμάτωση στους κόλπους του πολλών ετερόκλητων, άλλων σημαντικών και άλλων λιγότερο γνωστών προσωπικοτήτων, με κοινό πάντα παρανομαστή την αντισοβιετική και αντικομμουνιστική ιδεολογία και τέλος η μεγάλη επάρκεια σε πόρους και ρευστό των ταμείων του. Ως προς το τελευταίο, σημαντικό ρόλο έπαιξε η σχέση του και η άμεση οικονομική υποστήριξη του από τα μυστικά κονδύλια της C.I.A. Η αποκάλυψη της ενεργής συμμετοχής της υπηρεσίας πληροφοριών των Η.Π.Α στην λειτουργία και την δράση του οργανισμού το 1967 (Berghahn, Volker R, *America and the Intellectual Cold Wars in Europe*, Princeton University Press, Princeton 2001, σσ. 241-249), σήμανε και το τέλος της ζωής του C.C.F, δίνοντας την σκυτάλη σε ένα καινούργιο μάρφωμα, αν και όχι τόσο «επάζιο» συνεχιστή του, την I.A.C.F (International Association for Cultural Freedom).

⁷³Wagneleintner, Reinhold, *Coca-colonization and the Cold War: The Cultural Mission of the United States in Austria After the Second World War*, The University of North Carolina Press, Η.Π.Α, 1991, σ. 63

Ευρώπης⁷⁴. Νωρίτερα, κατά την διάρκεια του πολέμου, η αρμοδιότητα της λειτουργίας της αμερικανικής προπαγάνδας ανήκε στην Υπηρεσία Πληροφοριών του Στρατού (Office of War Information. O.W.I). Η τελευταία από το 1941 έως το 1945, για τις ανάγκες της λειτουργίας της, απασχολούσε 9000 άτομα, τα μισά από αυτά στο εξωτερικό. Η OWI σε συνεργασία με το ΟΙΑΑ κατά την διάρκεια του πολέμου ήλεγχαν ένα ευρύ δίκτυο διακίνησης και προώθησης πολιτισμικού υλικού και προπαγάνδας, που περιελάμβανε κινητές βιβλιοθήκες, έντυπο πολιτικό υλικό, εγκαταστάσεις και ραδιοφωνικούς σταθμούς (ειδικά ραδιοφωνικά προγράμματα πρωτοέκαναν τότε την εμφάνισή τους, όπως η «Φωνή της Αμερικής»⁷⁵). Σε αντίθεση με την OWI, το ΟΙΑΑ, διατηρήθηκε και μετά το τέλος του πολέμου⁷⁶.

Η αδιαμφισβήτητη αποτελεσματικότητα της προπαγάνδας, η ανάδειξη του πολιτισμού ως δυναμικού και καίριου μέσου χάραξης πολιτικών σε συνδυασμό με τον ηγεμονικό ρόλο των Η.Π.Α μεταπολεμικά, οδήγησαν την χώρα και την ηγεσία της σε μια πιο οργανωμένη και σύνθετη αναδιοργάνωση του δικτύου προβολής της πολιτικής της στο εξωτερικό. Στην προσπάθεια προβολής του αμερικανικού τρόπου ζωής, η αμερικανική κυβέρνηση χρησιμοποίησε επιλεγμένο προσωπικό στην διαφήμιση και την προώθηση του αμερικανικού πολιτισμού στις κοινωνίες της δύσης. Σε ότι αφορά την διανομή, καθοριστικό ρόλο έπαιξε η λειτουργία του διεθνούς προγράμματος ανταλλαγής που ενθάρρυνε την διατλαντική κινητικότητα ακαδημαϊκών από και προς την Αμερική και την Ευρώπη. Η συμβολή του γερουσιαστή Fulbright στην προώθηση του σχεδίου αυτού, έδωσε το 1946 το όνομα του στην οργάνωση και την λειτουργία των προγραμμάτων ανταλλαγής ερευνητών και σπουδαστών μεταξύ Ευρώπης και Η.Π.Α και συνοδεύτηκε με την ίδρυση επιμέρους παραρτημάτων του ομώνυμου ιδρύματος στην ευρωπαϊκές πρωτεύουσες όπου ο αμερικανικός λόγος «πάλευε» να είναι ισχυρός⁷⁷.

Ο ρόλος του αμερικανικού Κογκρέσου ήταν καθοριστικός για την οικονομική υποστήριξη της πολιτικής αυτής και των αντίστοιχων προγραμμάτων. Το 1948, το

⁷⁴Stefanidis, Ioannis D., *Telling America's Story: Us Propaganda Operations and Greek Public Relations*, Journal of The Hellenic Diaspora, Vol 30.1.2004, σ. 40

⁷⁵Voice Of America (VOA)

⁷⁶Congress and the Nation, 1945-1964: A Review of Government and Politics in the Postwar Years, Washington D.C : Congressional Quarterly Service, 1965, σ.208,210

⁷⁷Stefanidis, Ioannis D, *Telling America's Story: Us Propaganda Operations and Greek Public Relations*, Journal of The Hellenic Diaspora, Vol 30.1.2004, σ. 41

Gross, Leo, *The Fulbright Act in Operation*, The American Journal of International Law, Vol. 44, No. 2 (Apr., 1950), σσ. 390-394

Avila Maurer, Isabel, *The Fulbright Act in Operation*, Far Eastern Survey, Vol. 18, No. 9 (May 4, 1949), σσ. 104-107

Κογκρέσο ενέκρινε το σχέδιο Smith-Mundt Act, στο οποίο θεσμοθέτησε ετήσια διάθεση οικονομικής υποστήριξης για την προώθηση του αμερικανικού πολιτισμού και την διακρατική επικοινωνία σπουδαστών και ερευνητών⁷⁸. Η αρμόδια επιτροπή για την διαχείριση τέτοιων εκπαιδευτικών προγραμμάτων ανταλλαγής, παρέδωσε τον ουσιαστικό έλεγχο για την ομαλή λειτουργία τους στην αμερικανική υπηρεσία πληροφοριών για τα εκπαιδευτικά προγράμματα ανταλλαγής (U.S Information and Educational Exchange Program, USIE) η οποία με την σειρά της οργάνωσε μια ειδική υπηρεσία διαχείρισης και ελέγχου όλου του μηχανισμού προπαγάνδας και των αντίστοιχων υποδομών σε όλο τον κόσμο, την USIS (United States, Information Service). Από το 1947 τον ουσιαστικό και κεντρικό υποστηρικτικό ρόλο όλης αυτής της προσπάθειας τον είχε η CIA⁷⁹.

Όλη αυτή η πολιτισμική εκστρατεία των Η.Π.Α στην Ευρώπη, ουσιαστικά συνόδευσε μεταπολεμικά, την οικονομική στήριξη της Αμερικής στις καταπονημένες οικονομίες των ευρωπαϊκών χωρών. Στις περισσότερες των περιπτώσεων η προπαγανδιστική εκστρατεία έπρεπε να προσαρμοστεί στις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες του κάθε ευρωπαϊκού παραδείγματος. Σε γενικές γραμμές τα μέσα προπαγάνδας κωδικοποιήθηκαν σε ειδησεογραφικά επίκαιρα, ντοκιμαντέρ, ραδιοφωνικές εκπομπές όπως αυτή της «Φωνής της Αμερικής», καρτούν, αφίσες, φωτογραφικό υλικό, φυλλάδια, περιοδικά και βιβλία που παράγονταν από τις αρμόδιες υπηρεσίες στις Η.Π.Α και ταξίδευαν στις ευρωπαϊκές κινηματογραφικές αίθουσες, σε μόνιμους ή κινητούς εκθεσιακούς χώρους. Έτσι αμερικανικές βιβλιοθήκες ιδρύθηκαν στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, ιδρύματα που προωθούσαν τις διακρατικές και διμερείς με την Η.Π.Α πολιτισμικές και οικονομικές σχέσεις, εφημερίδες και έντυπο υλικό προωθούσαν και ενθάρρυναν την ευρωαμερικανική συνεργασία ενώ σύλλογοι λειτούργησαν ως κυψέλες των κοινωνικών ομάδων προβάλλοντας κοινά πεδία τους διαλόγους με αντίστοιχες στις Η.Π.Α. Στα πλαίσια αυτά, κομμάτι του εθνικού τύπου των ευρωπαϊκών κρατών αλλά και οι δημόσιοι

⁷⁸Congress and the Nation, 1945-1964: A Review of Government and Politics in the Postwar Years, Washington D.C : Congressional Quarterly Service, 1965,σ. 212
Wilford Huges, Britain : In Between, στο συλλογικό, Alexander Stephan, The Americanization of Europe: Culture, Diplomacy and Anti-Americanism after 1945, Berghahn Books, Οξφόρδη-Νέα Υόρκη, 2007, σ. 25

⁷⁹White, Donald W, The American Century: The Rise and Decline of the United States as a World Power, Yale University Press, U.S.A, 1996,σσ. 236-237

φορείς χρησιμοποιήθηκαν επιτυχώς για την υλοποίηση του στοιχήματος της κυβέρνησης των Η.Π.Α, στο αιώνα της Αμερικής⁸⁰.

Στην περίπτωση της Ελλάδας η αμερικανική πολιτισμική πολιτική συνδέθηκε άμεσα με το δόγμα Τρούμαν και το σχέδιο Μάρσαλ. Την τριετία 1949-1951 ολόκληρο το οικοδόμημα της ελληνικής οικονομίας στηριζόταν στην αμερικανική βοήθεια. Η ενεργός ανάμειξη των Η.Π.Α στην ελληνική υπόθεση χρονολογείται από το 1947, όταν οι αμερικανοί αντικαθιστούν τους βρετανούς στην οικονομική ενίσχυση της χώρας. Στις 12 Μαρτίου του 1947 ο πρόεδρος Τρούμαν εξήγγειλε το ομώνυμο «δόγμα» και το Κογκρέσο ενέκρινε την χορήγηση βοήθειας 300 εκατομμυρίων δολαρίων στην Ελλάδα. Από αυτά τα 119 επρόκειτο να χορηγηθούν για ανασυγκρότηση και στήριξη της οικονομίας και τα υπόλοιπα για στρατιωτικούς σκοπούς⁸¹. Ο κύριος όγκος της αμερικάνικης βοήθειας δόθηκε στα πλαίσια του σχεδίου *Marshall* που με την σειρά του προέβλεπε την χορήγηση οικονομικής βοήθειας σε 16 χώρες της Ευρώπης συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, για το χρονικό διάστημα τεσσάρων ετών (1948-1952)⁸². Τα συνολικά ποσά που χορηγήθηκαν στην Ελλάδα κατάληξαν να είναι μεγαλύτερα από το σύνολο των δανείων που είχε συνάψει το ελληνικό κράτος από την γέννηση του⁸³. Ωστόσο η αμερικάνικη παρέμβαση δεν αρκέστηκε μόνο στα παραπάνω, αντίθετα προχώρησε και γρήγορα εξαπλώθηκε σε ποικίλες παρεμβάσεις στις κυβερνητικές δραστηριότητες και λειτουργίες, προωθώντας ουσιαστικά ένα γενικότερο σχέδιο «ανασυγκρότησης» κράτους με επιρροές στην διάρθρωση του δημόσιου τομέα, την μείωση του αριθμού των υπουργείων, την αποκέντρωση των εξουσιών, ακόμα και την «διακριτική» πίεση και επιρροή στην αλλαγή κυβέρνησης, εφόσον αυτό ήταν απαραίτητο⁸⁴. Σε ότι αφορά το κομμάτι της αμερικανικής πολιτισμικής πολιτικής στην Ελλάδα, η USIS δραστηριοποιήθηκε στην χώρα λίγο μετά από την έγκριση της οικονομικής βοήθειας. Τον πρώτο καιρό ο ίδιος ο αμερικανός Πρέσβης, λειτουργούσε και ως διευθυντής της

⁸⁰Stefanidis, Ioannis D., *Telling America's Story: Us Propaganda Operations and Greek Public Relations*, Journal of The Hellenic Diaspora, Vol 30.1.2004, σ.42

⁸¹Ιορδανόγλου, Χρυσάφης, *Η Οικονομία 1949-1974: Ανάπτυξη και Νομισματική Σταθερότητα*, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, Ελληνικά Γράμματα- Εφημερίδα *Τα Νέα*, τ. 9, Αθήνα, 2003, σ. 131

⁸²Σταθάκης, Γεώργιος, *Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ: Η Ιστορία της Αμερικάνικης Βοήθειας στην Ελλάδα*, εκδ. Βιβλιόραμα, 2004, Αθήνα, σσ.227-236

⁸³Δρακάτος, Κ., *Ο Μεγάλος κύκλος της ελληνικής οικονομίας*, Παπαζήση, Αθήνα, 1997, Πίνακας 1.2, σ.20

⁸⁴Βόγλης, Πολυμέρης, *Νέες Μορφές Κυριαρχίας: Κρατική ανασυγκρότηση και αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα, 1942-1952*, στο *Ο Πειρασμός Της Αυτοκρατορίας*, επιμ. Πολυμέρης Βόγλης, Ιωάννα Λαλιώτου, Γιάννης Παπαθεοδώρου, Μεταίχμιο, 2005, Αθήνα, σσ.124-125

USIS⁸⁵. Τα βασικά της γραφεία αρχικά στήθηκαν στην Αθήνα, την Θεσσαλονίκη και την Πάτρα. Την περίοδο από το 1948 έως και το 1953 το ελληνικό παράρτημα της USIS, λειτουργούσε υπό την εποπτεία της αμερικανικής πρεσβείας και στα πλαίσια της επιτροπής για την οικονομική βοήθεια στην Ελλάδα (American Mission for Aid to Greece, AMAG) καθώς και της αντίστοιχης επιτροπής για τα στρατιωτικά ζητήματα και την ανασυγκρότηση της χώρας (Joint United States Military Advisory and Planning Group to Greece, JUSMAG)⁸⁶. Όλη αυτή την περίοδο η USIS λογοδοτούσε απευθείας στην Ουάσιγκτον μέσω του αμερικανού πρέσβη και παρέμενε αρμόδια για ζητήματα προπαγάνδας και προώθησης της αμερικανικής πολιτικής στην Ελλάδα, καθώς και για τα επιμέρους εκπαιδευτικά ή επικοινωνιακά προγράμματα που εντάσσονταν στον σχεδιασμό αυτό⁸⁷. Μέχρι το 1951 η USIS είχε ιδρύσει παραρτήματα της στην Φλώρινα, τα Ιωάννινα, την Κομοτηνή, την Λαμία, την Λάρισα, τον Πειραιά και την Τρίπολη.

Στον αμερικανικό σχεδιασμό, οι διαμορφωτές της ελληνικής, κοινής γνώμης αξιολογήθηκαν ως ιδιαίτερα χρήσιμοι και σημαντικοί. Ως εκ τούτου ένα πλήθος υποτροφιών για σπουδές και εκπαιδευτικά ταξίδια στις Η.Π.Α, μέσω του ιδρύματος *Fulbright*, προγράμματα για ίδρυση νέων βιβλιοθηκών, καθημερινές εκπομπές από την *Φωνή της Αμερικής*, φυλλάδια και ενημερωτικά, «επιστρατεύτηκαν» για την δυναμική προσέλκυση και μύηση πολιτικών, διανοουμένων, κυβερνητικών υπαλλήλων, εκπαιδευτικών και μέρους της νεολαίας, στον αμερικανισμό⁸⁸.

Στην προσπάθεια της η USIS να προσελκύσει τους ανθρώπινους στόχους της, χρησιμοποίησε ποικίλα μέσα. Ένα από αυτά ήταν ο κινηματογράφος. Μέσω ειδικά γυρισμένων ταινιών- ντοκιμαντέρ από την ίδια την USIS, η αμερικανική υπηρεσία υπεύθυνη για την πολιτισμική εκστρατεία των Η.Π.Α στην Ελλάδα, από τον εμφύλιο πόλεμο ήδη, μπόρεσε να απευθυνθεί σε ένα ευρύ και αμόρφωτο τις περισσότερες φορές κοινό στην Ελλάδα. Βασικές θεματικές των ταινιών αυτών είχαν να κάνουν με την προβολή της στρατιωτικής υπεροχής των Η.Π.Α στην Μεσόγειο και την Ευρώπη γενικότερα. Κατά την διάρκεια του εμφυλίου προβλήθηκε συστηματικά η σημασία και συμβολή των αμερικανών επιτελών στην έκβαση των μαχών ενάντια στον

⁸⁵Stefanidis, Ioannis D., *Telling America's Story: Us Propaganda Operations and Greek Public Relations*, Journal of The Hellenic Diaspora, Vol 30.1.2004, σ.49

⁸⁶Οπ.π. σ.49

⁸⁷Οπ.π. σ.49

⁸⁸Kotek, Joel, *Youth Organizations as a Battlefield in the Cold War*, στο συλλογικό Scott-Smith, Gilles/Krabbendam Hans, *The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960*, Frank Cass Publishers, Λονδίνο/Πόρτλαντ, 2003, σσ.168-187

Δημοκρατικό Στρατό. Άλλες προβολές είχαν ως θέμα την παρουσίαση σημαντικών προσώπων της αμερικανικής πολιτικής ζωής, όπως του ίδιου του προέδρου Αϊζενχάουερ. Σε κάθε περίπτωση το υλικό και ο χαρακτήρας των συγκεκριμένων ταινιών, υπάκουε στις διεθνείς εξελίξεις και στην εμπλοκή των Η.Π.Α στα διεθνή πράγματα. Πέρα από το δικό της αρχαικό και προπαρασκευασμένο στις Η.Π.Α, οπτικό υλικό, η USIS επιδίωξε να γυρίσει ταινίες στην Ελλάδα που αναφέρονταν σε τοπικές δραστηριότητες της, σχετικές με την βοήθεια και την συμβολή των Η.Π.Α στην εκσυγχρονισμό της χώρας. Από τα πιο αγαπημένα θέματα ήταν η προβολή του έργου της Αμερικανικής Γεωργικής Σχολής που έδρευε στην Θεσσαλονίκη και δραστηριοποιούταν στην Μακεδονική επαρχία⁸⁹.

Σημαντική υπήρξε η συμβολή του ραδιοφώνου στην αποτελεσματική και συστηματική προβολή του αμερικανισμού στην Ελλάδα. Μέχρι το 1956, το ελληνικό πρόγραμμα της *Φωνής της Αμερικής* φαίνεται να έχει υψηλή ακροαματικότητα⁹⁰. Σύμφωνα με δημοσκόπηση που είχε γίνει για λογαριασμό της δισκογραφικής εταιρίας MINOΣ την άνοιξη του 1966, το πρόγραμμα της «Φωνής της Αμερικής» είχε μακράν το πιο μεγάλο και συνεπές ακροατήριο, γύρω στο 26% των ερωτηθέντων. Ακολουθούσαν με μεγάλη διαφορά το ελληνικό πρόγραμμα του ραδιοφώνου της Βουδαπέστης με 10,4%, των Τιράνων με 4.8% και του BBC με 5% του οποίου το κοινό αποτελούνταν κυρίως από άνδρες μεσαίας και υψηλής μόρφωσης. Στο σημείο αυτό πρέπει αν σημειωθεί πως η *Φωνή της Αμερικής* είχε πανελλαδική εμβέλεια. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι στα πλαίσια της αμερικανικής βοήθειας και της αποστολής ECA, το 1951-1952, διανεμήθηκαν 1.000 ραδιόφωνα, γερμανικής προέλευσης σε χωριά, κοινότητες και καφενεία της Βορείου Ελλάδος. Στην αποδοτικότητα του μέσου αυτού αμερικανικής προπαγάνδας, σημαντικό ρόλο έπαιξε και πάλι η συμβολή των ελληνικών, κρατικών υπηρεσιών και θεσμών. Οι «εγκάρδιες» σχέσεις της USIS με την E.I.P (Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας), φάνηκαν

⁸⁹ Παράδειγμα προβολής του έργου της αμερικανικής, γεωργικής σχολής βρίσκουμε στα *Ελληνικά Επίκαιρα*. Σε ένα στιγμιότυπο των ελληνικών επικαίρων σε παραγωγή *Φίνος Φιλμς* παρακολουθούμε την έναρξη μαθημάτων στο κέντρο εκπαίδευσης γεωργικών εφαρμογών της Αμερικανικής Γεωργικής Σχολής Θεσσαλονίκης. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Έθνος* από την οποία τεκμηριώνεται και η ημερομηνία παραγωγής (Εφημερίδα *Έθνος*, 1/1/1954 σ.8), τα συγκεκριμένα σεμινάρια παρακολούθησαν γεωπόνοι από την Τουρκία, την Κύπρο, την Γιουγκοσλαβία και το Ισραήλ. Στο βίντεο διακρίνονται ο γενικός διευθυντής του Υπουργείου Γεωργίας, Χριστοδούλου και ο Υπουργός Βόρειας Ελλάδας Α. Στράτος.

⁹⁰ Stefanidis, Ioannis D, *Telling America's Story: Us Propaganda Operations and Greek Public Relations*, Journal of The Hellenic Diaspora, Vol 30.1.2004, σ.54

ιδιαίτερα χρήσιμες για την συστηματική και αποτελεσματική προβολή του αμερικανικού ραδιοφωνικού προγράμματος στο ευρύ ελληνικό ακροατήριο⁹¹.

Το ραδιόφωνο, ο κινηματογράφος και το έντυπο⁹² αποτελούσαν κάποια από τα μέσα προώθησης της πολιτισμικής πολιτικής των Η.Π.Α στην Ελλάδα. Από το 1957, η ίδρυση της *Ελληνοαμερικανικής Ένωσης* επιστέγασε την θέληση και την προσπάθεια των δύο χωρών για μια μόνιμη και στέρεα συνεργασία και επικοινωνία. Αρχικά για την ίδρυση της η Ελληνοαμερικανική Ένωση, προικίστηκε με το ποσό του μισού εκατομμυρίου δολαρίων. Το ποσό αυτό εξασφαλίστηκε από την πώληση αμερικανικών, πλεονασματικών αγροτικών εμπορευμάτων στην Ελλάδα. Κάποιο μέρος των χρημάτων δόθηκε στην αμερικανική πρεσβεία η οποία θα διαχειριζόταν και τα έξοδα λειτουργίας της Ένωσης. Κάπως έτσι από το 1957 η Ελληνοαμερικανική Ένωση μπόρεσε να έχει το κτήριο της στο κέντρο της Αθήνας, με μια πλήρη βιβλιοθήκη, χώρο συνεδριάσεων και διδασκαλίας της αγγλικής. Κατόπιν το έργο της αποδείχτηκε ιδιαίτερα δραστήριο και πολυσχιδές⁹³.

Σε γενικές γραμμές *raison d'etre* της αμερικανικής πολιτισμικής εκστρατείας στην Ελλάδα, υπήρξε η ανάγκη των Η.Π.Α να εδραιώσουν τον ρόλο τους και να διασφαλίσουν τα γεωστρατηγικά συμφέροντά τους στην ανατολική μεσόγειο, ενώ εντάσσεται στα ευρύτερα πλαίσια της χρήσης του πολιτισμού ως αποτελεσματικού εργαλείου για την επίτευξη πολιτικών στόχων. Η επιτυχία της στρατηγικής αυτής, που εφάρμοσαν οι Η.Π.Α σε όλα τα δυτικοευρωπαϊκά παραδείγματα, προαπαιτούσε μια ευρύτερη αποδοχή της Αμερικής από τις κοινωνίες στις οποίες απευθύνονταν. Η ομάδα των διανοουμένων αποτέλεσε για τις Η.Π.Α ένας ιδιαίτερος στόχος με σπουδαία σημασία για την επιτυχή έκβαση της πολιτισμική της στρατηγικής στις χώρες της Ευρώπης. Στην λογική αυτή και σε ότι αφορά την μελέτη μας, η παρουσία των τριών ελλήνων συγγραφέων εντάσσεται στα πλαίσια της απόπειρας εγκαθίδρυσης ενός διατλαντικού, ελληνοαμερικανικού διαλόγου και αντιστοιχεί στον εγκαινιασμό της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής στην Ελλάδα, σε ότι αφορά το κομμάτι της εγχώριας διανοήσης.

⁹¹ Οπ.π, σ.55

⁹² Από το 1953 η USIS εξέδιδε τις δικές της εφημερίδες . Η πιο γνωστή η *Αμερικανική Εφημερίς* (American Daily) κυκλοφορούσε 30.000 φύλλα εβδομαδιαίως , ενώ στην ίδια δυναμική κινούταν και η μηνιαία εφημερίδα , *Ελεύθερος Κόσμος* (Free World) αλλά και η *Αμερικανική Επιθεώρησης* (Ψηφιακό αρχείοE.Λ.Ι.Α)<http://eliaserver.elia.org.gr/elia/site/content.php?sel=33&showimg=true&firstDt=0&pre sent=343558>

⁹³ Οπ.π, σ.57

Ανακαλύπτοντας τις Η.Π.Α:

Εισαγωγή στα ταξιδιωτικά κείμενα των Θεοτοκά, Βενέζη και Καραγάτση

America is so vast that almost everything said about it is likely to be true and the opposite is probably equally true...
(James T. Farrell)

Μέχρι το σημείο αυτό, ο αναγνώστης είχε την ευκαιρία να έρθει σε επαφή με το γενικότερο ιστορικό, πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο σε Η.Π.Α, Ευρώπη και Ελλάδα, της πρώιμης μεταπολεμικής περιόδου. Τα κεφάλαια που προηγήθηκαν κρίθηκαν αναγκαία για την εντελέστερη ανάγνωση και αξιοποίηση των πηγών μας, αλλά και την διερεύνηση των κινήτρων που κατέστησαν από την πλευρά των Η.Π.Α την χάραξη, οργανωμένης πολιτισμικής πολιτικής στην Ευρώπη, τόσο αναγκαία. Την αμερικανική πολιτισμική δραστηριότητα στην Ελλάδα οφείλουμε να την εντάξουμε στην γενικότερη πολιτισμική «σταυροφορία» των Η.Π.Α στην Ευρώπη, λαμβάνοντας ωστόσο υπόψη αυτό που και οι ίδιοι οι «αρχιτέκτονες» της πολιτικής αυτής γνώριζαν: ότι δηλαδή το κάθε εθνικό παράδειγμα είχε τις δικές του πολιτικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, οι οποίες, τελικά, καθόρισαν τον τρόπο και τα μέσα δράσης των Η.Π.Α στα ευρωπαϊκά κράτη. Σε κάθε περίπτωση, οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι το παράδειγμα της Αμερικής αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση πολιτισμικού και ιστορικού φαινομένου που ακόμα και αν εξηγείται με όρους πολιτικής, οικονομίας και διπλωματίας, συχνά περιβάλλεται από έναν ανεξήγητο, σχεδόν μαγικό πέπλο. Οι Η.Π.Α από την γέννηση του έθνους τους έως και τις μέρες μας, ασκώντας σχεδόν «υπερφυσικές» δυνάμεις σ' όλο τον κόσμο, δεν σταμάτησαν ποτέ να προσελκύουν το παγκόσμιο ενδιαφέρον. Η ιδιαίτερη προσοχή στο αμερικανικό φαινόμενο, εντοπίζεται και στον αριθμό των βιβλίων ή των άρθρων που την επιλέγουν ως κύριο θέμα τους. Στην περίπτωση της Ελλάδας πολλά έχουν δοκιμακό χαρακτήρα καθώς αντιστοιχούν σε πολιτικοοικονομικές προσεγγίσεις της Αμερικής, μελέτες πάνω στις διπλωματικές σχέσεις των δύο κρατών ή και ακόμα σε προβλέψεις για το μέλλον της Αμερικής, με έντονο φιλοσοφικό περιεχόμενο. Άλλη κατηγορία βιβλίων είναι αυτά που επιλέγουν το αμερικάνικο τοπίο ως σκηνικό μιας

μυθοπλασίας⁹⁴. Όπως φαίνεται από την έρευνα, το ελληνικό ενδιαφέρον για την Αμερική εντείνεται, αν όχι εμφανίζεται, κυρίως μεταπολεμικά. Νωρίτερα, σε ότι αφορά την *γενιά του 30'*, το φαινόμενο Αμερική δεν φαίνεται να απασχολεί τους έλληνες διανοούμενους. Πέρα από το ποίημα του Καρυωτάκη με τίτλο, *Στο Αγαλμα της Ελευθερίας που Φωτίζει τον Κόσμο (Ελεγεία και Σάτιρες, 1927)*, δεν διαπιστώνεται ένα συστηματικό ενδιαφέρον των ελλήνων διανοούμενων για την χώρα πέρα από τον ατλαντικό, καθώς όποιοι στο δίλλημα ανάμεσα στην ελληνικότητα και τον μοντερνισμό διαλέγουν το δεύτερο, στρέφουν το βλέμμα τους κυρίως στην Ευρώπη⁹⁵. Εξάιρεση στην εικόνα αυτή αποτελεί ο Γ. Θεοτοκάς, του οποίου τα προδρομικά κείμενα του *Δοκίμιου για την Αμερική* τα εντοπίζουμε σε δύο διαφορετικές χρονολογίες, το 1937 και το 1944 αντιστοίχως. Το πρώτο, δημοσιευμένο στα *Νεοελληνικά Γράμματα*, τον Γενάρη του 1937 (επί δικτατορίας Ιωάννη Μεταξά) είχε τίτλο *Ο Πρόεδρος Ρούζβελτ* και γράφτηκε με αφορμή την δεύτερη κατά σειρά εκλογή του Ρούζβελτ στην θέση του Προέδρου των Η.Π.Α. Στο άρθρο αυτό, ο Θεοτοκάς, ως εκ πεποιθήσεως μεταρρυθμιστής, πολέμιος της βίας και των ιδεολογικών άκρων, στο πρόσωπο του Ρούζβελτ βλέπει την μόνη δημοκρατική διέξοδο στην ιδεολογική πόλωση του μεσοπολέμου. Το δεύτερο άρθρο δημοσιεύτηκε το 1944 στην εφημερίδα, *Καθημερινά Νέα* (30.11.1944) με τίτλο *Αμερική και Ελλάς*. Στο άρθρο αυτό, ο Θεοτοκάς επιχειρεί μια ιστορική ανασκόπηση των σχέσεων των δύο χωρών και καταλήγει στο ότι από την εποχή της ελληνικής Επανάστασης, η Ελλάδα φαίνεται να έχει πάντα την ηθική υποστήριξη των Η.Π.Α. Ο Θεοτοκάς παρουσιάζεται εδώ να προσδοκά στην «πολυποίκιλη» υποστήριξη της Αμερικής προς την Ελλάδα κατά την διάρκεια του αντιφασιστικού αγώνα. Ωστόσο, πιο

⁹⁴Στην ελληνική, σύγχρονη γραμματεία έχουμε πολλά τέτοια παραδείγματα που σταδιακά εγκαταλείπουν από την θεματολογία τους τον Έλληνα μετανάστη που γυρνά από την Αμερική και στην θέση του βάζουν την ζωή στις Η.Π.Α. Τα μυθιστορήματα αυτά εμφανίζονται πιο συστηματικά από την δεκαετία του 1990 και αργότερα, καταδεικνύοντας την έντονη έλξη που ασκεί ο μακρινός αυτός τόπος στο εγχώριο λογοτεχνικό φαντασιακό. Αναφέρω ενδεικτικά κάποιους τίτλους: Ντίνος Σιώτης *Δέκα Χρόνια Κάπου* (1994), Πέτρος Χαρτοκόλλης *Οιδιπόδειο 46'-47'* (1994), Σώτη Τριανταφύλλου *Σάββατο βράδυ στην άκρη της Πόλης* (1996), Μπάμπης Τσικληρόπουλος *Μην Ξεχαστώ και δεν Γυρίσω* (1996), Δημήτρης Λιμπερόπουλος *Μανχάταν* (1999), Ιωάννα Καρυστιανή *Κοστούμι στο χόμα* (2000), Μιχάλης Σπέγγος *Περί Αισθημάτων* (2001), Λένα Διβάνη *Ενικός Αριθμός* (2002), Φύλλπος Φιλίππου *Νέα Υόρκη: Καλοκαίρι και Μοναξιά* (2005), Μιχάλης Φακίνος *Αμερικάνικη Κραυγή* (2005), Αλέξης Σταμάτης *Αμερικάνικη Φούγκα* (2006), Μαρία Μαυρίκου *Αμερικανός* (2006) Λαμπρόπουλος Βασίλης, *Το Ταξίδι του Έλληνα Διανοούμενου στην Αμερική* στο Γεώργιος Θεοτοκάς, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Εστία, Αθήνα, 2009, σσ.237-257

⁹⁵Αναφορά γίνεται στο κυρίαρχο λογοτεχνικό και ιδεολογικό δίλλημα της γενιάς του 30' μεταξύ ελληνικότητας και μοντερνισμού. Για περισσότερα στο Vitti, Mario, *Η Γενιά του 30'*, Ερμής, Αθήνα, 2004 και Κοτζιά, Ελισάβετ, *Ιδέες και Αισθητική: Μεσοπολεμικοί και Μεταπολεμικοί Πεζογράφοι 1930-1974*, Πόλις, Αθήνα, 2004

σημαντική στο άρθρο αυτό είναι η διθυραμβική προσέγγιση από τον συγγραφέα του αμερικανικού φαινομένου, στο οποίο εντοπίζει έντονα ιδεαλιστικά στοιχεία και το προτείνει ως πρότυπο για την Ελλάδα και την Ευρώπη γενικότερα⁹⁶.

Σε γενικές γραμμές τα πιο ενδιαφέροντα κείμενα για την Αμερική από Έλληνες είναι εκείνα που συνδυάζουν ταξιδιωτικές εντυπώσεις με κοινωνικές αναλύσεις μέσα από την βιοματική και εξερευνητική ματιά των συγγραφέων τους. Με το είδος αυτό των κειμένων ασχολούμαστε στην εργασία αυτή και ειδικότερα με τους Έλληνες διανοούμενους και συγγραφείς, οι οποίοι κατόπιν πρόσκλησης του Υπουργείου Εξωτερικών των Η.Π.Α, στα πλαίσια του μορφωτικού προγράμματος Smith-Mundt⁹⁷, κλήθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1950, να γνωρίσουν τον τόπο και να γράψουν γι' αυτόν. Τα ταξίδια ήταν οργανωμένα με άψογο τρόπο, με πλήρες και συγκεκριμένο πρόγραμμα, συνοδεία οδηγών και ξεναγών και τα έξοδα τους όλα καλυμμένα από την αμερικανική κυβέρνηση⁹⁸. Κάπως έτσι και υπ' αυτές τις συνθήκες ξεκινά και το οδοιπορικό των Βενέζη, Θεοτοκά και Καραγάτση στην Αμερική.

Από τους πρώτους Ευρωπαίους συγγραφείς που προσκαλέστηκαν από το Αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών, ήταν ο Ηλίας Βενέζης, ο οποίος και ταξίδεψε στην χώρα για πέντε μήνες κατά το έτος 1949⁹⁹. Οι εντυπώσεις του από το ταξίδι του συγκεντρώθηκαν στο βιβλίο του *Αμερικάνικη Γη* που εκδόθηκε από τις εκδόσεις *Εστία* και ανήκει στα κείμενα που μελετάμε.

Ο Ηλίας Βενέζης υπήρξε από τους σημαντικότερους έλληνες πεζογράφους της γενιάς του 30'. Τα έργα που τον ενέταξαν στις σημαντικότερες παρουσίες της λογοτεχνίας του Μεσοπολέμου, ήταν κυρίως τρία μυθιστορήματα (*Αιολική Γη*, *Το Νούμερο 31328*, *Γαλήνη*) με θέμα την ζωή των ελληνικών μικρασιατικών κοινοτήτων πριν και μετά την αποτυχία της ελληνικής εκστρατείας στην Ανατολία και τον διωγμό

⁹⁶Και τα δύο άρθρα τα συναντάμε στο Θεοτοκάς, Γ, *Στοχασμοί και Θέσεις*, τόμος Α', *Εστία*, Αθήνα, 1996 (κείμενο 44, σσ. 320-322 και κείμενο 68, σσ. 408-410)

⁹⁷Αλιβιζάτος, Νίκος, *Ένα ταξίδι στο Μέλλον στο Γεώργιος Θεοτοκάς, Δοκίμιο για την Αμερική*, *Εστία*, Αθήνα, 2009, σ.9

Congress and the Nation, 1945-1964: A Review of Government and Politics in the Postwar Years, Washington D.C : Congressional Quarterly Service, 1965, σ.212

Ιατρού,Μιχαήλα Καραμπινή, *Ταξίδι στις Η.Π.Α με τον Γιώργο Θεοτοκά*, *Νέα Εστία*, τόμος 167^{ος}, τεύχος 1829, Ιανουάριος 2010, σσ. 24-25

⁹⁸Λαμπρόπουλος, Βασίλης, *Το Ταξίδι του Έλληνα Διανοούμενου στην Αμερική στο Γεώργιος Θεοτοκάς, Δοκίμιο για την Αμερική*, *Εστία*, Αθήνα, 2009, σσ. 237-257

Ιατρού,Μιχαήλα Καραμπινή, *Ταξίδι στις Η.Π.Α με τον Γιώργο Θεοτοκά*, *Νέα Εστία*, Τεύχος 1829, Αθήνα, Δεκέμβριος 2009, σσ.21-54

⁹⁹Λαμπρόπουλος, Βασίλης, *Το Ταξίδι του Έλληνα Διανοούμενου στην Αμερική στο Γεώργιος Θεοτοκάς, Δοκίμιο για την Αμερική*, *Εστία*, Αθήνα, 2009, σσ.240

των Ελλήνων από το εθνικό, τουρκικό στρατό. Τα έργα του, έτυχαν μεγάλης απήχησης τόσο στο ελληνικό κοινό, ως τεκμήριο της ιστορικής του διαδρομής και πηγή διατήρησης της συλλογικής μνήμης, αλλά και στο εξωτερικό, αφού μεταφράστηκαν σε πολλές γλώσσες και κυκλοφόρησαν από μεγάλους εκδοτικούς οίκους σ' όλη την Ευρώπη.

Το έργο του Βενέζη αποτελεί ένα είδος μαρτυρίας των γεγονότων μιας εποχής από τους ίδιους τους πρωταγωνιστές της. Η τάση του συγγραφέα να μένει πιστός σε μια τέτοια κατεύθυνση, φαίνεται σ' όλα του τα έργα, τα οποία αποτελούν ιδιαίτερο κεφάλαιο της νεοελληνικής λογοτεχνίας, χάρη στα πρότυπα που παράγουν, όπως την πίστη στον άνθρωπο, το αθώο πάθος για το ωραίο, την καρτερικότητα και την υπομονή απέναντι στην μοίρα. Ο λόγος του συχνά εγκαταλείπει την αφήγηση για να μετατραπεί σ' ένα λυρικό σχήμα μέσα στο οποίο τα στοιχεία της καθημερινότητας, το τυχαίο και η μοίρα, άλλοτε με βαρυθυμία και άλλοτε με γλυκύτητα, παρασύρουν τον αναγνώστη σ' ένα κόσμο αναμνήσεων, τις οποίες, στο τέλος, με ένα μαγικό τρόπο, ακόμα και ο ίδιος υιοθετεί, σαν δικές του. Θεωρήθηκε συγγραφέας που στηρίχθηκε όχι τόσο στην πρωτότυπη ή συναρπαστική μυθοπλασία, αλλά στην μνήμη και την συνύφανση των αναμνήσεων με το όνειρο και το παραμυθικό στοιχείο¹⁰⁰. Το ίδιο παραμύθι εξάλλου αναζητά να πλάσει στο ταξίδι του στην Αμερική¹⁰¹.

Το έργο του Βενέζη με τίτλο *Αμερικάνικη Γη*, πρωτοεκδόθηκε στην Ελλάδα το 1954, μετά από πολύμηνο ταξίδι του συγγραφέα στις Η.Π.Α. Για καθεμιά από τις πολιτείες που επισκέπτεται ο συγγραφέας, μας παρουσιάζει κάτι ιδιαίτερο και θαυμαστό. Στην αφήγηση του, συναντάμε το αστικό τοπίο, την γη, τις λίμνες, τα βουνά, το φυσικό μεγαλείο. Στην Νέα Αγγλία μας πληροφορεί για τα τοπικά

¹⁰⁰ Αργυρίου, Αλ., *Ιστορία της ελληνικής Λογοτεχνίας*, Σοκόλης τόμος Α', Αθήνα, 1988, passim
 Αργυρίου, Αλ., *Ιστορία της ελληνικής Λογοτεχνίας*, Σοκόλης τόμος Β', Αθήνα, 1988, σσ.618-622
 Vittì, Mario, *Η Γενιά του 30'*, Ερμής, Αθήνα, 2004, σσ. 235-242 και passim

Αθανασόπουλος, Βαγγέλης, *Οι μάσκες του Ρεαλισμού*, Καστανιώτης, τόμος Β', Αθήνα 2003, passim
¹⁰¹ «... Πλησιάσαμε στην Καναδική ακτή, πήραμε Καναδούς επιβάτες. Πάλι ξεκινήσαμε. Όλοι οι Καναδοί που πήραμε είναι γεροδεμένα κορμιά, ωραίες γυναίκες. Μια Καναδή κάθισε πλάι μου. Είδε που κρατούσα σημειώσεις:

-Θα γράψετε καμιά Ιστορία ; ρώτησε

(...)

-Όχι ιστορία, αποκρίθηκα φωνάζοντας κι εγώ. Ένα παραμύθι!

(...)

-Αλήθεια ήρθατε από τόσο μακριά γυρεύοντας ένα παραμύθι;

- Αλήθεια ήρθα από τόσο μακριά γυρεύοντας ένα παραμύθι.

-Γίνεται, λοιπόν και αυτό στον άνθρωπο; Να έχει τόσο ανάγκη;

-Γίνεται».

Ηλίας Βενέζης, *Αμερικάνικη Γη*, Εστία, Αθήνα, 1977, σσ.71-72

στερεότυπα, την πολιτισμική κιβωτό της παράδοσης του πουριτανισμού και το ευρωπαϊκό ύφος της περιοχής. Στην Νέα Υόρκη μιλά για το φως και το ύψος της ξεχωριστής αυτής μητρόπολης. Αναφερόμενος στον Νότο μιλά για την γοητεία και την μνήμη της παλαιάς αρχοντίας των γαιοκτημόνων, το ατάραχο μεγαλείο του Μισισιπή και το γαλλικό ύφος της Ορλεάνης. Από τις διηγήσεις του ξεπροβάλλει η άγρια ομορφιά και η «αρρενωπότητα» του Τέξας και το ισπανικό χρώμα του Νέου Μεξικού και της Αριζόνας. Γίνεται λόγος για τα βουνά του Κολοράντο και τους μνημειώδεις βράχους του Γιοσέμετι, τα γιγάντια κόκκινα δέντρα που κοσμούν τον εθνικό δρυμό της πολιτείας, για το μεγαλείο της φύσης, όπως αποτυπώνεται στο Γκραν Κάνυον.

Στο έργο του συναντάμε άπειρες συνομιλίες με ανθρώπους από κάθε τάξη και κουλτούρα. Παίρνουμε μαθήματα ιστορίας για τον κάθε τόπο με λεπτομέρειες από αυτές που συγκινούν τον άνθρωπο αλλά και ερεθίζουν τους «ερευνητικούς αισθητήρες» του ιστορικού. Η θεματολογία του ποικίλει και πολλές φορές ομοιάζει μ' αυτήν του Θεοτοκά. Έτσι, συχνά γίνεται λόγος για τον πουριτανισμό και πως αυτός επέδρασε στην κατοπινή ιστορία των Η.Π.Α. Τονίζονται στοιχεία καθημερινής κουλτούρας και έμφυλων σχέσεων. Από το έργο του δεν απουσιάζει η αναφορά στην συλλογική μνήμη και στο εθνικό αφήγημα του τόπου, στην λειτουργία των θεσμών και στην οργάνωση της οικονομίας, της κοινωνίας, της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής. Διαβάζοντας το βιβλίο του Βενέζη, ο έμπειρος αναγνώστης καταλαβαίνει αμέσως, ότι έχει να κάνει με ένα οδοιπορικό του συγγραφέα στην χώρα των Η.Π.Α την τρέχουσα δεκαετία του 1950. Πρόκειται για ένα καθαρά ταξιδιωτικό κείμενο στο οποίο ο συγγραφέας «επιστρατεύει» πλήθος λογοτεχνικών στοιχείων και τεχνικών, καθιστώντας το ένα πλήρες και ιδιαίτερα απολαυστικό ανάγνωσμα. Έτσι, ο αναγνώστης έρχεται από την πρώτη κιόλας σελίδα σε επαφή με την λογοτεχνική αυθεντία του Βενέζη που αναλαμβάνει χρέη συνοδοιπόρου και ξεναγού σ' ένα ταξίδι στην αμερικάνικη γη, όπου εικόνες της χώρας, τοπία, πρόσωπα, ιστορία και ανθρωπολογική έρευνα καταλήγουν σ' ένα ενιαίο και αρμονικά δεμένο σώμα. Ο συγγραφέας επιλέγει να μην χωρίσει το κείμενο του σε θεματικές ενότητες, κάτι που όπως θα δούμε παρακάτω συναντάμε στην περίπτωση του Θεοτοκά. Αντίθετα ορίζει σαν άξονα αφήγησής του ένα ταξιδιωτικό δρομολόγιο, όμοιο με την ιστορική εξέλιξη της χώρας των Η.Π.Α και πιθανώς με του ίδιου του συγγραφέα.

Επίσης καλεσμένος του Υπουργείου Εξωτερικών των Η.Π.Α υπήρξε και ο Μ. Καραγάτσης που επισκέφθηκε την χώρα το 1950¹⁰² και το έργο του (εκδόθηκε πολύ πρόσφατα, μόλις το 2002 από τις εκδόσεις της *Εστίας*) θα αποτελέσει την δεύτερη πηγή μελέτης μας. Ο Μ. Καραγάτσης γεννήθηκε στην Αθήνα το 1908. Το πραγματικό του όνομα ήταν Δημήτρης Ροδόπουλος ενώ το Μ. Καραγάτσης αποτέλεσε το καλλιτεχνικό του ψευδώνυμο, το οποίο από το 1957 έγινε και το επίσημο ονοματεπώνυμό του. Νομικός, δημοσιογράφος, διαφημιστής, σεναριογράφος, θεατρικός κριτικός, άλλα πάνω απ' όλα λογοτέχνης, ο Μίτια Καραγάτσης (το καλλιτεχνικό του όνομα λέγεται ότι εμπνεύστηκε από τους αδερφούς *Καραμαζώφ* του λατρεμένου του συγγραφέα Φ.Ντοστογιέφσκι) έως και το 1960 έτος θανάτου του, υπήρξε από τους σημαντικότερους διανοητές της σύγχρονης Ελλάδας. Κατά γενική ομολογία ο Καραγάτσης είναι από τις πιο σπουδαίες μορφές της ελληνικής πεζογραφίας του 20^{ου} αι, και από τους πρώτους που πλησίασαν το είδος του επαγγελματία συγγραφέα, ήδη από την προπολεμική περίοδο. Όπως και οι Θεοτοκάς και Βενέζης, ο Καραγάτσης ανήκει στην λογοτεχνική γενιά του 30'. Παρ' ότι το έργο του δέχτηκε μεγάλη κριτική από τους γραμματολόγους της εποχής και για μεγάλο διάστημα αντιμετωπίστηκε με δυσπιστία, παραμένει ένα έργο ανοιχτό σε νεότερες προσεγγίσεις και ερμηνείες¹⁰³. Σήμερα με σιγουριά μπορούμε να πούμε ότι θεωρείται ένας από τους αγαπητούς συγγραφείς της αφηγηματικής λογοτεχνίας του μεσοπολέμου, αφ' ενός λόγω της διαφοροποίησης του από το μυθιστόρημα ιδεών που παρήγαγαν οι σύγχρονοι του και αφετέρου λόγω της χρήσης με ευφάνταστο τρόπο της φροϋδικής δράσης της libido στα υποκείμενα. Έτσι, τα περισσότερα πεζά, είτε μιλάμε για ιστορικά είτε για αυτοβιογραφικά, αυθαιρετούν συνειδητά απέναντι στην αντικειμενική και κοινά αποδεκτή αλήθεια, κατορθώνοντας να αναπτύσσουν αρετές και στοιχεία που τα καθιστούν διαχρονικά και πάντα συνεπή στην απόδοση της καθημερινής και ανθρώπινης κοινωνικής ζωής¹⁰⁴. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1930, από τα δείγματα γραφής του, προκύπτει ότι ήταν εξαιρετικά ενημερωμένος σε ζητήματα τεχνικής της αφήγησης και ψυχογράφησης των προσώπων, με εμφανείς

¹⁰² Λαμπρόπουλος, Βασίλης, *Το Ταξίδι του Έλληνα Διανοουμένου στην Αμερική* στο Γεώργιος Θεοτοκάς, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Εστία, Αθήνα, 2009, σ.241

Καραμπίνη Ιατρού,Μιχαήλα, *Ταξίδι στις Η.Π.Α με τον Γιώργο Θεοτοκά*, Νέα Εστία, Τεύχος 1829, Αθήνα, Δεκέμβριος 2009, σ. 25

¹⁰³ Ζήρας, Αλέξης, *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Πατάκης, 2007, Αθήνα, σ.1020

¹⁰⁴ Κοκκινάκη,Ν.Ι, *Η Φωνή μιας Γενιάς Γ. Θεοτοκάς-Μ.Καραγάτσης*, Πατάκης, 1997, Αθήνα, Passim Αθανασόπουλος, Βαγγέλης, *Οι μάσκες του Ρεαλισμού*, τόμος Β', Καστανιώτης, 2003, Αθήνα, σσ.15-233

επιρροές αρχικά από την γαλλική σχολή και μετέπειτα, πιο έντονα από την αγγλοαμερικάνικη.

Η σχέση του γενικού με το ατομικό, του συλλογικού φαινομένου με την προσωπική μοίρα, βρίσκεται στο επίκεντρο του έργου του Καραγάτση. Δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι μια περίεργη προσωπική βιοθεωρία διέπει το έργο του, συγγενική με τον νατουραλισμό, όπου οι ανθρώπινες αντιδράσεις και επιλογές κατευθύνονται από μια αισθησιακή ενόρμηση¹⁰⁵. Στην κατεύθυνση του αυτή εμφανείς είναι επιρροές του από τον διάλογο που διεξάγεται την περίοδο εκείνη στον χώρο της ψυχανάλυσης καθώς και από την αποδοχή της δυναμικής του ιστορικού παράγοντα στην ανθρώπινη δράση.

Τα χειρόγραφα του, που μελετάμε, βρίσκονται σ' ένα συλλογικό τόμο με ταξιδιωτικές εμπειρίες του συγγραφέα, ο οποίος εκδόθηκε πολύ πρόσφατα, μόλις το 2002, από τις εκδόσεις της *Εστίας*. Τα κείμενα του αφορούν το χρονικό διάστημα της διαμονής του στις Η.Π.Α από τις 7 Νοεμβρίου έως και τις 27 Δεκεμβρίου του 1950. Το 1950 ήταν και η χρονιά που ο συγγραφέας δέχτηκε από το State Department ειδική πρόσκληση στην χώρα. Λίγο μετά την επιστροφή του, τα χειρόγραφα αυτά δημοσιεύτηκαν με την μορφή άρθρων στην εφημερίδα *Βραδινή*. Η ανακάλυψη της Αμερικής από τον Καραγάτση φανερώνει την έλξη του ίδιου για τον σύγχρονο κόσμο και την δυναμική που ασκούν οι Η.Π.Α στην δύση. Παρόλα αυτά οι εντυπώσεις του συμπληρώνονται από τα ανάμεικτα συναισθήματα του για τον απλοϊκό χαρακτήρα και την αφέλεια των κατοίκων της υπερατλαντικής χώρας.

Μελετώντας τα κείμενα του Καραγάτση, διαπιστώνουμε αμέσως ότι απέχουν μακράν σε δομή και ύφος από τα αντίστοιχα των Θεοτοκά και Βενέζη. Σε καμία περίπτωση δεν πλησιάζουν το δοκιμακό ύφος του Θεοτοκά, αφού τόσο η έλλειψη «ρητής» δήλωσης του συγγραφέα πάνω στα βασικά του ερωτήματα, η απουσία παρουσίας του άξονα πάνω στον οποίο θα ξετυλίξει τις σκέψεις του αλλά και αντίστοιχης βιβλιογραφίας, απομακρύνουν τα εν λόγω κείμενα από το είδος κάποιας πραγματείας. Από την άλλη, τα κείμενα του Καραγάτση, όπως στερούνται «επισημότητας», δεν πλησιάζουν εξίσου την λογοτεχνική διάθεση και τον λυρισμό που διακρίνουν τα αντίστοιχα του Βενέζη. Οι «σημειώσεις» του Καραγάτση για την Αμερική αποτελούν ένα είδος ταξιδιωτικού ημερολογίου του συγγραφέα από τις

¹⁰⁵ Ζήρας, Αλέξης, *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Πατάκης, 2007, Αθήνα, σ.1020
Κοκκινάκη, Ν.Ι, *Η Φωνή μιας Γενιάς Γ. Θεοτοκάς-Μ.Καραγάτσης*, Πατάκης, 1997, Αθήνα, Passim
Αθανασόπουλος, Βαγγέλης, *Οι μάσκες του Ρεαλισμού*, τόμος 3, Καστανιώτης, 2003, Αθήνα, σσ. 15-233

διαδρομές του σ' έναν άγνωστο τόπο. Διαθέτουν τον αυθορμητισμό και την απλότητα μιας προσωπικής καταγραφής εμπειριών, ενώ η προσωπικότητα και η γραφή του συγγραφέα τα καταχωρούν σαν εξίσου σημαντικά αναγνώσματα που δεν στερούνται αξίας και αρετών. Στην γενική αποτίμηση που κάνει ο αναγνώστης αναφορικά με τα κείμενα του Καραγάτση, έχοντας και την αναγνωστική εμπειρία των άλλων δύο συγγραφέων, δεν πρέπει να ξεχνά ότι, τα εν λόγω γραπτά, παρουσιάστηκαν στις σελίδες μια ημερήσιας εφημερίδας, οπότε και το συνοπτικό και ανάλαφρο πολλές φορές ύφος τους, δικαιολογείται.

Κεντρικά ζητήματα που απασχολούν τον Καραγάτση συναντάμε και στους δύο άλλους συγγραφείς. Βασικές του θεματικές, αφορούν ζητήματα καθημερινότητας του μέσου αμερικάνου, ήθη, έθιμα αλλά και πολιτικούς και κοινωνικούς θεσμούς. Όπως και οι συνάδελφοι του, έτσι και αυτός, δεν παραλείπει να σκιαγραφήσει τον Έλληνα μετανάστη της Αμερικής, όπως τον είδε και τον έζησε. Από το έργο του τέλος, δεν απουσιάζουν η αγωνία της ενδοσκόπησης και του αυτοπροσδιορισμού του μέσου αμερικάνου πολίτη.

Ο Γεώργιος Θεοτοκάς από την άλλη, διευθυντής του Εθνικού Θεάτρου την περίοδο 1952-1953, επισκέπτεται τις Η.Π.Α μετά από επίσημη πρόσκληση του State Department, στα πλαίσια του μορφωτικού προγράμματος Smith-Mundt¹⁰⁶ από τον Σεπτέμβριο του 1952 έως και τον Φλεβάρη του 1953 καταφέροντας δύο διαφορετικά πράγματα. Αρχικά, και πριν την επίσκεψη του, να προετοιμάσει αυτή του Εθνικού Θεάτρου στην Νέα Υόρκη από τις 14 Νοεμβρίου έως και τις 9 Δεκεμβρίου του 1952, όπου η Κατίνα Παξινού και ο Αλέξης Μινωτής πρωταγωνίστησαν στην *Ηλέκτρα* του Ευριπίδη και τον *Οιδίποδα* του Σοφοκλή σε σκηνοθεσία και τα δύο Δημήτρη Ροντήρη. Ακόλουθη επιδίωξη του ήταν η περιοδεία του σε μεγάλα θέατρα των Η.Π.Α και η επαφή του με εγχώριους σκηνοθέτες, συγγραφείς και καλλιτέχνες. Το ταξίδι του στην Αμερική σε κάθε περίπτωση, είχε και ένα χαρακτήρα προσωπικής μελέτης του αμερικανικού φαινομένου, του οποίου την εμπειρία αποτύπωσε στο *Δοκίμιο για την Αμερική* το οποίο εκδόθηκε το 1954 από τις εκδόσεις *Ίκαρος*. Το βιβλίο αυτό έχει την δική του ιδιαίτερη, εκδοτική περιπέτεια. Κατά την διάρκεια της παραμονής του στις Η.Π.Α, ο Θεοτοκάς ήδη αλληλογραφεί με τους εκδότες του στον *Ίκαρο* ζητώντας να τον συμβουλευόσουν που να δημοσιεύσει τα γραπτά του. Ο ίδιος δεν ήθελε αρχικά να τα δημοσιεύσει στην *Καθημερινή*, ωστόσο μετά από σκέψη και αφού επέστρεψε

¹⁰⁶ Αλιβιζάτος, Νίκος, *Ένα ταξίδι στο Μέλλον στο Γεώργιος Θεοτοκάς, Δοκίμιο για την Αμερική*, Εστία, Αθήνα, 2009, σ.9

από το ταξίδι του, τελικά δημοσίευσε κάποια από τα κείμενα του σε επτά εβδομαδιαίες συνέχειες στην *Καθημερινή*, από τις 18 Μαρτίου του 1953 έως και τις 29 Απριλίου του ίδιου έτους. Τα συγκεκριμένα αφιερώματα μαζί με τέσσερα άλλα άρθρα για την Αμερική που δημοσίευσε στα περιοδικά *Νέα Εστία*¹⁰⁷ και *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*¹⁰⁸, τα επεξεργάστηκε και τα εξέδωσε όλα στον *Ίκαρο* το 1954. Το βιβλίο μετά την πρώτη του έκδοση, δεν επανεκδόθηκε ποτέ. Σ' αυτό, ρόλο ίσως και να έπαιξε ο αντιαμερικανισμός που άρχισε να αναπτύσσεται στην Ελλάδα μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1950. Η αλήθεια είναι ότι το βιβλίο αντιμετωπίστηκε θετικά, αλλά ταυτόχρονα και με κάποια αμηχανία από την κριτική, όταν εκδόθηκε¹⁰⁹. Αντίθετα η υποδοχή του στο εξωτερικό ήταν εντυπωσιακή. Τα χρόνια που ακολούθησαν από την ελληνική του έκδοση, μεταφράστηκε σε πάνω από εννιά γλώσσες, μεταξύ αυτών στα Ιαπωνικά, στα Ινδικά, στα Αιγυπτιακά, στα Κορεάτικα κ.α. Η τύχη των εκδόσεων αυτών δεν μας είναι γνωστή από το *Αρχειό Θεοτοκά*, το μόνο σίγουρο είναι ότι για την πολύγλωσση έκδοση του έργου του, ο Θεοτοκάς ενθαρρύνθηκε από την Αμερικανική Κυβέρνηση, η οποία χρηματοδότησε και την ξενόγλωσση έκδοση του καθώς στις σελίδες του εντόπισε μια αισιόδοξη και αντιπροσωπευτική αποτύπωση του αμερικανικού φαινομένου¹¹⁰. Στην Ελλάδα το *Δοκίμιο για την Αμερική* εκδόθηκε ξανά το 2009 μετά από εξήντα σχεδόν χρόνια, από τις εκδόσεις *Εστία*, συνοδευόμενο από τα κείμενα των Ν. Αλεβιζάτου, Βασίλη Λαμπρόπουλου και Ιωάννας Λαλιώτου πάνω στο έργο του Θεοτοκά, της ελληνικής ταξιδιωτικής γραμματείας για την Αμερική και του διατλαντικού φαινομένου του ευρωαμερικανικού, πολιτισμικού διαλόγου¹¹¹.

Από τον πρόλογο κιόλας, ο συγγραφέας ορίζει τους βασικούς άξονες της μελέτης του. Ο ίδιος φαίνεται να αντιλαμβάνεται πάρα πολύ καλά τις κατευθυντήριες του σύγχρονου διαλόγου γύρω από την Αμερική και διαχωρίζει τον εαυτό του από μια γεωγραφική ιστορία των Η.Π.Α. Ένα από τα κεντρικά ερωτήματα για τον Θεοτοκά είναι ο ρόλος της Αμερικής για το μέλλον της ανθρωπότητας¹¹². Στα πλαίσια αυτά η μελέτη του ξετυλίγεται σε τέσσερις, βασικούς άξονες-ενότητες.

¹⁰⁷Νέα Εστία τχ 623, 15/6/1953. Σελ. 882 κ.ε/ τχ.636, 1/1/1954, σ.10 κ.ε και τχ. 641, 15/3/1954 κ.ε

¹⁰⁸Αγγλοελληνική Επιθεώρηση, Τόμος Ζ, Περίοδος Β', τχ. 5, Καλοκαίρι 1954, σ. 53 κ.ε

¹⁰⁹Αλιβιζάτος, Νίκος, *Ένα ταξίδι στο Μέλλον* στο Γεώργιος Θεοτοκάς, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Εστία, Αθήνα, 2009, σ.17

¹¹⁰Οπ.π, σ.19

¹¹¹Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Εστία, Αθήνα, 2009

¹¹²Οπ.π, σ.7

Στο έργο του Θεοτοκά παρουσιάζεται και η γενικότερη διάθεση προσέγγισης των τριών, ελλήνων διανοουμένων, του φαινομένου Αμερική. Ως εκ τούτου, ο δοκιμιακός λόγος του συγγραφέα και η επιμελημένη διαδοχή και κατάταξη των θεματικών με τις οποίες καταπιάνεται, προσφέρονται στο να κατανοήσουμε γενικότερα τι περιλαμβάνεται στο οπτικό πεδίο των ελλήνων περιηγητών. Στα πλαίσια αυτά αξίζει να δούμε πιο προσεκτικά τους θεματικούς άξονες της μελέτης του Θεοτοκά.

Ο πρώτος άξονας-ενότητα περιλαμβάνει τα πρώτα πέντε κεφάλαια με τίτλους, *Εθνική Ενδοσκόπηση*, *Συνέχεια ενός Παλαιού Διαλόγου*, *Το Χρήμα και ο Καλός Πολίτης*, *Ο Χώρος και Ο Χαρακτήρας*, *Το Χωνευτήρι* συμπεριλαμβανομένου και του προλόγου. Τα κείμενα αυτά αποτελούν εισαγωγικά κεφάλαια τόσο στο έργο και την μελέτη του Θεοτοκά, όσο και στο ευρύτερο φαινόμενο που ονομάζεται Αμερική. Στο προτελευταίο κεφάλαιο της πρώτης θεματικής ενότητας (*Το Χρήμα και ο Καλός Πολίτης*), ο Θεοτοκάς παρουσιάζει πιο αναλυτικά τους σκοπούς της μελέτης του αυτής, ενώ παράλληλα μας εισάγει στην κύρια θεματική ενότητα που ακολουθεί ευθύς αμέσως από την εισαγωγική και περιλαμβάνει τα κεφάλαια έξι έως και δώδεκα (ΣΤ'-ΙΒ'). Κύριο λοιπόν μέλημα του Θεοτοκά, όπως δηλώνει και ο ίδιος, δεν είναι η απόδοση μιας συνθετικής και καθολικής εικόνας του αμερικάνικου φαινομένου και των ανθρώπων που συμμετέχουν σ' αυτό και το αναπαράγουν, αλλά η παρουσίαση κάποιων κύριων στοιχείων που συντελούν στην συγκρότηση της αμερικανικής κοινής κουλτούρας. Ο Θεοτοκάς γνωρίζει πάρα πολύ καλά ότι μια οικουμενική ανάγνωση ενός τόσο μεγάλου, ποσοτικά αλλά και ποιοτικά, φαινομένου είναι αδύνατη καθώς οι συνιστώσες και οι παράμετροι είναι πάρα πολλές. Εντούτοις, ο ίδιος διακρίνει έξι βασικά σημεία στα οποία και αναφέρεται στον δεύτερο άξονα του έργου του. Το πρώτο είναι ο ιστορικός σχηματισμός του αμερικάνικου λαού και η έννοια του έθνους όπως αυτή διαμορφώθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες (Κεφάλαιο ΣΤ' με τίτλο *Παράδοση και Αφομοίωση*). Το δεύτερο σημείο αφορά την επίδραση των πουριτανών (Κεφάλαιο Ζ' με τίτλο *Οι Πουριτανοί*) στην αμερικανική ιστορία. Το τρίτο σημείο αναφέρεται στην επίδραση της κινούμενης περιοχής που λεγόταν παλαιότερα « Τα Σύνορα» (The Frontier), καθώς και των πληθυσμών που την κατοικούσαν, των λεγόμενων «Πρωτοπόρων» (The Pioneers- Κεφάλαιο Η' με τίτλο *Οι Πρωτοπόροι και ο Αέρας των Συνόρων*). Το τέταρτο σημείο αφορά την αμερικάνικη πρόσληψη και ερμηνεία της Δημοκρατίας καθώς και το σύστημα πολιτικής εκπροσώπησης των πολιτών στα επίσημα όργανα (κεφάλαια Θ' και Ι' με τίτλους *Η Δημοκρατία και Τα Κόμματα* αντίστοιχα). Ως πέμπτο σημείο ο Θεοτοκάς επιλέγει να καταπιαστεί με το

Ομοσπονδιακό πνεύμα που συναντάται σ όλη την αμερικανική επικράτεια και αποτελεί τον βασικό κορμό της δημόσιας και πολιτικής οργάνωσης και διοίκησης (Κεφάλαιο ΙΑ' με τίτλο *Η Ομοσπονδία*). Ο δεύτερος άξονας-ενότητα της εργασίας του Θεοτοκά συμπληρώνεται με το έκτο και τελευταίο σημείο, το πνεύμα της οργάνωσης σε ολόένα μεγαλύτερη κλίμακα , με ορίζοντες ομοσπονδιακούς και ηπειρωτικούς, πνεύμα που κατά τον Θεοτοκά γίνεται τάση και αρωγός για την οργάνωση της παγκόσμιας κοινωνίας και οικονομίας (Κεφάλαιο ΙΒ' με τίτλο *Το Οργανωτικό Πνεύμα και η Παγκοσμιότητα του*).

Τελειώνοντας, ο δεύτερος άξονας-ενότητα της μελέτης του Θεοτοκά ολοκληρώνει το κομμάτι του έργου του που αναφέρεται στο πως έγινε η Αμερική αυτό που είναι, την εποχή δηλαδή που ο ίδιος ταξιδεύει στην «άγνωστη» αυτή χώρα. Πρόκειται για μια συνοπτική ματιά στην παράδοση και την πορεία εξέλιξής της στην ιστορία, στους πολιτικούς της θεσμούς, τα ιδιαίτερα πολιτικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά της και στα στοιχεία αυτά που την καθιστούν παράδειγμα κοινωνικοπολιτικής και οικονομικής οργάνωσης για όλο τον κόσμο.

Στην τρίτο άξονα-ενότητα ο συγγραφέας επιχειρεί μια σύντομη διείσδυση σε κάποια κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά της αμερικανικής κοινωνίας τα οποία αναγνωρίζει ως άξια μνείας. Συγκεκριμένα αναφέρεται σε ζητήματα παιδείας και οργάνωσης της εκπαίδευσης στις Η.Π.Α από τις πρώτες βαθμίδες έως και τα σύγχρονα πανεπιστημιακά ιδρύματα (Κεφάλαιο ΙΓ' με τίτλο *Θέματα της Παιδείας*). Εν συνεχεία, αφιερώνει ένα ειδικό κεφάλαιο στον ρόλο της γυναίκας και του παιδιού στην αμερικανική κοινωνία και ειδικότερα μέσα στην οικογένεια (Κεφάλαιο ΙΔ' με τίτλο *Η Γυναίκα και το Παιδί*). Η Τρίτη ενότητα κλείνει με πολιτισμικές παρατηρήσεις τόσο πάνω σε θέματα υψηλής κουλτούρας (Κεφάλαιο ΙΕ' *Τέχνη και Ζωή*) όσο και σε ζητήματα ετερότητας στην αμερικανική κοινωνία και ειδικότερα πάνω στο φλέγον ζήτημα για την εποχή αλλά και διαχρονικά, της θέσης και της αντιμετώπισης των αφροαμερικανών πολιτών στην χώρα (Κεφάλαιο ΙΣΤ' με τίτλο *Οι Νέγροι*). Ο κύριος κορμός της μελέτης του Θεοτοκά ολοκληρώνεται με τον τέταρτο άξονα-ενότητα που αφορά προσωπικούς του στοχασμούς και συμπεράσματα από το ταξίδι του στη χώρα των Η.Π.Α που περιλαμβάνονται στα κεφάλαια ΙΖ' και ΙΗ' με τίτλους *Συναισθηματικός Απολογισμός* και *Στοχασμοί στη Γέφυρα της Χρυσής Πύλης* αντίστοιχα. Το έργο του Θεοτοκά συμπληρώνεται με τις προσθήκες- αναφορές στους Tocqueville, Bryce και Κοραή, το χρονικό του Ραγκαβή και την Ελληνοαμερικανική κοινότητα.

Στο σημείο αυτό μια σημαντική πληροφορία αναδύεται μπροστά στον αναγνώστη, «προδίδοντας» την οπτική του συγγραφέα. Ο Θεοτοκάς εξ' αρχής προτίθεται να γράψει για μια χώρα που όσο και αν διαθέτει ακόμα το «εξωτικό» στοιχείο και την πρόκληση της ανακάλυψης, η μελέτη της αποκτά μια διαφορετική δυναμική στον χρόνο. Έτσι, για τον συγγραφέα η πολιτισμική και κοινωνικοπολιτική μελέτη των ανθρώπων και της χώρας των Η.Π.Α κρύβουν ένα προφητικό χρησμό για το μέλλον του κόσμου και της ανθρωπότητας. Σε δεύτερη μοίρα αλλά καθόλου ελάσσονα, ο Θεοτοκάς δεσμεύεται να απαντήσει πως έγινε η Αμερική αυτό που είναι, δίνοντας πάντα ουσιαστικό προβάδισμα στο τι προαναγγέλλει για τους άλλους λαούς¹¹³.

Προχωρώντας την προσεχτική μας ανάγνωση στο δοκίμιο του Θεοτοκά, βεβαιωνόμαστε από τον ίδιο, ότι πολλά στοιχεία της μελέτης του συμπληρώνονται από παλαιότερες αναφορές, αποκλειστικά ευρωπαίων περιηγητών στην Αμερικάνικη γη¹¹⁴ (σημαντική θέση στα κείμενα του έχουν οι αφηγήσεις από την Αμερική των Tocqueville και Bryce). Η επιλογή του να υποστηρίξει το κείμενο του αποκλειστικά με τοποθετήσεις ευρωπαίων πάνω στο αμερικανικό φαινόμενο αποτελεί μια βασική του δέσμευση, την οποία δεν τηρεί πάντοτε, παρεμβάλλοντας στο ενδιάμεσο απόψεις Αμερικανών για την ίδια την χώρα τους.

Στο πρώτο π.χ κεφάλαιο του έργου του, ο Θεοτοκάς, παρεμβάλλει μια συζήτηση στην οποία παρευρέθηκε, παρουσιάζοντας τις απόψεις των Αμερικανών συνδαιτυμόνων του, για την χώρα τους. Από την κουβέντα αυτή το μεγαλύτερο ενδιαφέρον εντοπίζεται στα λόγια μιας νεαρής αμερικανής ζωγράφου. Για αυτήν η απάντηση στο ερώτημα τι είναι η χώρα της είναι απροσδιόριστη και σχετικά δύσκολο να δοθεί. Εντούτοις, αλλάζοντας το ερώτημα, απαντά στο τι ζητά από τον κόσμο. Η απάντηση είναι να αγαπηθεί από τον κόσμο¹¹⁵. Όπως φαίνεται η Αμερική των αρχών της δεκαετίας του 1950, αναζητά εναγωνίως την αναγνώριση από τον υπόλοιπο κόσμο. Το ερώτημα του Θεοτοκά, δηλαδή τι ακριβώς πρεσβεύουν πολιτισμικά και κοινωνικά οι Η.Π.Α, τίθεται με μορφή υπαρξιακού ερωτήματος και φαίνεται να απασχολεί το ίδιο σημαντικά, ίσως και περισσότερο, τους ίδιους τους Αμερικανούς όσο και την υπόλοιπη Δύση¹¹⁶. Όπως μας αποδίδεται από τον συγγραφέα, η αναζήτηση της συλλογικής ταυτότητας παίρνει μορφή εθνικής ενδοσκόπηση. Ο Θεοτοκάς που αντιλαμβάνεται την αγωνία αυτή, στην Αμερική εντοπίζει μια

¹¹³Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ.8

¹¹⁴Οπ.π, σ.9

¹¹⁵Οπ.π, σ 14

¹¹⁶Οπ.π, σ.11

παρατεταμένη εφηβεία, μια διαρκή αναζήτηση του «Εγώ» αλλά και του «Εμείς» και μια δυσκολία να εντοπιστούν οι αφετηρίες της σαν χώρα, ώστε να μπορέσει να προχωρήσει στην «ενήλικη ζωή» της¹¹⁷. Ο ίδιος από την άλλη, για να μπορέσει να απαντήσει στο ερώτημα, τι είναι η Αμερική, δηλώνει εξαρχής ότι θα προσπαθήσει να αποστασιοποιηθεί από στερεότυπα και προκαταλήψεις.

*...Η κατανόηση στα άτομα ή στα έθνη δεν είναι, βέβαια, μια αρετή πολύ διαδομένη στον κόσμο. Η καλλιέργεια της προϋποθέτει όχι μονάχα διαίσθηση, σκέψη και γνώσεις, μα και κάποιαν άμεση βίωση και αρκετή «συμπάθεια», με την αρχαία και σύγχρονη έννοια του όρου. Όλους τους πολιτισμένους λαούς περιβάλλουν Τείχη καβαφικά από προλήψεις και προκαταλήψεις, από έτοιμες και αβασάνιστες ιδέες, από σχήματα απλουστευτικά και παραμορφωτικά που τα δεχόμαστε σαν καθιερωμένα αξιώματα χωρίς έλεγχο...Γι' αυτό πιστεύω πως ο καλύτερος τρόπος να πλησιάζουμε την Αμερική είναι να προσπαθούμε να τα ξεχνάμε όλα και να την αντικρίζουμε, όσο μπορούμε, με το δροσερό βλέμμα και το ανοιχτό μυαλό των πρωτοπόρων κι εξερευνητών του παλαιού καιρού...*¹¹⁸

Την μεθοδολογική του αυτή δέσμευση φαίνεται τις περισσότερες φορές να την τηρεί, χαρίζοντας μας ένα εξάισιο κείμενο για την «άγνωστη» Αμερική της δεκαετίας του 1950.

¹¹⁷ Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ.14

¹¹⁸ Οπ.π, σσ.14-15

Η Αμερικανική, εθνική ταυτότητα

*... I am America. I am the part you
won't recognize. But get used to me.
Black, confident, cocky; my name, not
yours; my religion, not yours; my
goals, my own; get used to me...*
(Muhammad Ali)

Αν τα έθνη γεννήθηκαν στη νεώτερη εποχή, τότε σίγουρα γεννήθηκαν μαζί με την ιδέα ότι είναι δυνατόν ο κόσμος να αλλάξει, να γίνει καλύτερος. Η ιδέα αυτή δεν υπήρχε πάντοτε ή τουλάχιστον δεν ήταν τοποθετημένη μέσα στην ιστορία και συσχετισμένη με τη δράση των ανθρώπων. Γεννήθηκε και ενισχύθηκε μαζί με το έθνος, την ίδια πάνω-κάτω εποχή. Στην πορεία, όταν η κάθε μια από τις ιδέες απέκτησε τη φυσιογνωμία της, οι συγκρούσεις και οι εντάσεις δεν έλειπαν. Από τη μια λοιπόν το έθνος, και από την άλλη ο κόσμος, από τη μια η πραγματικότητα και από την άλλη η δυνατότητα, από τη μια η κατάφαση και από την άλλη η αλλαγή, από τη μια αυτό που είναι καλό να ισχύει για όλους τους ανθρώπους, από την άλλη οι δικές μας ιδιαιτερότητες¹¹⁹.

Οι υποθέσεις του αμερικανικού εθνικισμού και της αμερικανικής εθνικής ταυτότητας αντίστοιχα, εντάσσονται με την σειρά τους στο ιστορικό αφήγημα των εθνικιστικών κινημάτων της σύγχρονης ιστορίας. Παρόλα αυτά, φαίνεται να αναπτύσσονται σε εξαιρετικά πολλαπλούς άξονες, αποτέλεσμα της ιδιαίτερης πολιτισμικής και πολιτικοοικονομικής ιστορίας των Η.Π.Α. Το κεφάλαιο αυτό ασχολείται με τον βασικό προβληματισμό των τριών Ελλήνων διανοουμένων μετά την εμπειρία του ταξιδιού τους στις Η.Π.Α, όταν ο ενθουσιασμός και η κατάπληξη από τους υπερμεγέθεις ουρανοξύστες και την απέραντη φύση, υποχωρούν. Τι ακριβώς είναι η Αμερική, τι σημαίνει να είσαι αμερικανός, φαίνονται να είναι κάποια από τα ερωτήματα που κυριαρχούν στην καταγραφή των εμπειριών τους και ουσιαστικά καθιστούν την αρχή ενός ελληνοαμερικανικού πολιτισμικού διαλόγου, μεταξύ μιας ξένης, σχεδόν εξωτικής χώρας, και τριών διανοουμένων που έχουν αποφανθεί προ πολλού για το τι σημαίνει ελληνικότητα. Οι απαντήσεις στα

¹¹⁹ Λιάκος, Αντώνης. *Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο*; Πόλις, Αθήνα 2005, σ.7

ερωτήματα αυτά, διυλίζονται αρχικά τόσο μέσα από την εξιστόρηση της αμερικανικής, εθνικής παράδοσης όσο και της ελληνικής που με την σειρά τους ορίζουν τους άξονες διαμόρφωσης και νοηματοδότησης του εθνικού «Εγώ-Εμείς» αλλά και της πρόσληψης της ετερότητας.

Αν οι αρχές του εθνικισμού διατυπώθηκαν ιδεολογικά και μεθοδολογικά στην Γαλλία του 1789, στα πεδία των μαχών στο Βαλμύ και στις περιφέρειες της Γαλλίας, στις Η.Π.Α τον καιρό της Αμερικάνικης Ανεξαρτησίας, οι έννοιες του εθνικού αγώνα και του πατριωτισμού ξεπροβάλλουν για πρώτη φορά, σαν πρωτοπόρες και καθοδηγήτριες των εθνικών κινημάτων που ακολουθούν παγκοσμίως. Τι καθιστά ωστόσο τον αμερικάνικο εθνικισμό τόσο ιδιαίτερο; Μιλώντας με αυστηρούς όρους εθνικισμού, στην περίπτωση της Αμερικής, δεν έχουμε να κάνουμε με παλιγγενεσία ενός έθνους αλλά με καθαρή «παρθενογένεση». Διαβάζοντας τις κλασικές αναγνώσεις των εθνικών κινημάτων στην Ευρώπη αλλά και το ιστορικό της δημιουργίας εθνών-κρατών βλέπουμε μια πανομοιότυπη πρακτική εθνοργάνωσης. Στην ρητορική των κινημάτων αυτών, μύθοι αίματος αλλά και η ανακατασκευή ενός παρελθόντος που πλέον γίνεται κοινή παράδοση, αποτελούν βασική πυξίδα στην πορεία ενός νέου σώματος πολιτών που αποφασίζουν και συμφωνούν να μοιραστούν αρχικά ένα κοινό παρελθόν και σε δεύτερο επίπεδο να συμπορευθούν σ ένα κοινό μέλλον. Στην περίπτωση των Η.Π.Α η διαδρομή, είναι εντυπωσιακά αντίστροφη. Η έννοια του «συνανήκειν» διαμορφώνεται στο πεδίο του μέλλοντος¹²⁰. Το μέλλον, στην περίπτωση των Η.Π.Α, αποτελεί τον βασικό αρμό της εθνικής ταυτότητας και συνάμα το σύνθημα ανθρώπων διαφορετικής καταγωγής να ενωθούν σε ένα κοινό προορισμό¹²¹. Έτσι παρατηρείται, ότι ενώ στους παραδοσιακούς εθνικισμούς το κοινό παρελθόν, άλλοτε υπαρκτό και ανακατασκευασμένο¹²², άλλοτε εντελώς φαντασιακό¹²³, συντελεί καταλυτικά στην συγκρότηση κοινής εθνικής ταυτότητας, στην Αμερική τον ρόλο αυτό ποσοτικά μονοπωλεί ένας απώτερος στόχος που ξεκινά από την ανάγκη για επιβίωση σ' ένα πολλές φορές αφιλόξενο και ποικιλόμορφο περιβάλλον και καταλήγει στην απόλυτη δέσμευση, σε βαθμό εμμονής, για την

¹²⁰Citrin, Jack/ Haas, Ernst B/ Muste, Christopher/ Reingold, Beth, *Is American Nationalism Changing? Implications for Foreign Policy*, International Studies Quarterly, Vol. 38, No. 1 (Mar., 1994), σ.7

¹²¹Gleason, P., *American Identity and Americanization*, στο The Harvard Encyclopedia of the American Ethnic Groups, Harvard University Press, Η.Π.Α 1980,σσ. 32-33

¹²²Αναφέρομαι στα παραδείγματα πρώτο-εθνικισμών

¹²³Όπως παρατηρείται στις περισσότερες περιπτώσεις εθνικισμών

κατάκτηση νέων στόχων στο μέλλον στα πλαίσια της συλλογικής αποδοχής των αρχών της ατομικότητας και της ελευθερίας¹²⁴.

Επιχειρώντας να κωδικοποιήσουμε τις βασικές αρχές του αμερικανικού εθνικισμού, τόσο σε μια εκτενή ιστοριογραφική ταυτόσημη με την ζωή του έθνους των Η.Π.Α, όσο και με αυτές που εμφανίζονται την δεκαετία του 50', καταλήγουμε σε ένα σύστημα αξόνων πολύ όμοιων μεταξύ τους. Οι αξίες αυτές διαπερνούν την αυτοανάγνωση της αμερικανικής ταυτότητας, έστω σε επίπεδο θεωρίας αν όχι πάντα στην πράξη. Ένας από αυτούς είναι η αρχή της ατομικότητας και του φιλελευθερισμού. Άλλος είναι ο κοσμοπολίτικος φιλελευθερισμός όπως προβάλλεται ανεξάρτητος αλλά και μέσα από την αντιθετική του στάση απέναντι στην έννοια της καταγωγής και της εντοπιότητας. Εν συνεχεία, οι αρχές αυτές καθώς αναπτύσσονται, συναντώνται με το φαινόμενο του πολιτισμικού χωνευτηρίου, ως σήμα κατατεθέν του αμερικανισμού. Τέλος το σχήμα μας ολοκληρώνεται με τις αρχές της δημοκρατίας και της πολυπολιτισμικότητας¹²⁵.

Πιο emphaticά από τους τρεις, ο Θεοτοκάς τονίζει το χαρακτηριστικό των Η.Π.Α ως ένα χωνευτήρι λαών¹²⁶. Η ιδιότητα αυτή, όπως φαίνεται παρακάτω, αποτελεί την κύρια αφετηρία και το κορμό της γέννησης και της εξέλιξης τους. Ο ίδιος, μιλώντας για την αμερικανική, εθνική ταυτότητα και σε ένα παραλληλισμό με τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές, αναφέρει χαρακτηριστικά.

*...Η έννοια του έθνους στις χώρες αυτές (ευρωπαϊκές), είναι κλειστή, ανεξάρτητη από την έννοια του πολίτη. Αντίθετα στην Αμερική, είναι έννοια, θα έλεγα, ανοιχτή, όσο αωστηροί κι αν είναι σήμερα οι περιορισμοί της μετανάστευσης και της πολιτογράφησης... και συνεχίζει ...ο ξένος νέος ανακαλύπτει, στην Αμερική, ότι αποτελούν το έθνος άνθρωποι που κατάγονται απ'όλες τις χώρες της Ευρώπης, κι απ' τη δική του γενέτειρα επίσης. Εκείνο που τους συνδέει, κατά πρώτο λόγο, δεν είναι η ιστορική καταγωγή, αλλά η κοινή συνείδηση του Αμερικάνου Πολίτη...*¹²⁷

Τα χρόνια που πέρασαν, τα πετυχημένα μεταναστευτικά κύματα στις Η.Π.Α καθώς και η πολυπολιτισμική εικόνα της κοινωνίας ως απόρροιά τους, άλλαξαν δραματικά

¹²⁴Garry,Patrick M., *Liberalism and American Identity*, The Kent State University Press, Οχάιο, 1992, σ. 43

¹²⁵Citrin, Jack/ Haas, Ernst B/ Muste,Christopher/ Reingold, Beth, *Is American Nationalism Changing? Implications for Foreign Policy*, International Studies Quarterly, Vol. 38, No. 1 (Mar., 1994), σσ.5-10

¹²⁶Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σσ.37-47

Citrin, Jack/ Haas, Ernst B/ Muste,Christopher/ Reingold, Beth, *Is American Nationalism Changing? Implications for Foreign Policy*, International Studies Quarterly, Vol. 38, No. 1 (Mar., 1994), σ.7

¹²⁷Θεοτοκάς,Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ. 51

τις παραδοσιακές προσλήψεις περί εθνικής ταυτότητας. Η κοσμοπολίτικη εκδοχή του φιλελεύθερου εθνικισμού εξέφρασε τη μεγάλη πίστη της αμερικανικής κοινωνίας να μπορεί να αφομοιώνει νεοαφιχθείσες ομάδες. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η ιδιότητα του αμερικανού πολίτη¹²⁸, όπως προσλαμβάνεται στις Η.Π.Α, δεν είναι μια κληροδοτική ή κληρονομική πράξη που απαιτεί μια συγκεκριμένη προϋπάρχουσα ή εκ γενετής πολιτισμική ή βιολογική ταυτότητα. Είναι μια ιδιότητα επίκτητη που δεν εξαρτάται από την μοίρα και το αίμα, αλλά από μια πράξη ελεύθερης βούλησης και από τους δύο συμβαλλόμενους, τον υποψήφιο πολίτη και την αμερικάνικη δημοκρατία. Ως εκ τούτου οι εικόνες αυτές, που μας έρχονται από τις πηγές μας είναι αισιόδοξες ενατενίσεις ενός τόπου όπου η αρχαιότητα και η φυλή δεν λειτουργούν απαγορευτικά στην δυνατότητα της προόδου και της ενσωμάτωσης¹²⁹. Στα πλαίσια αυτά, ο Θεοτοκάς δικαιολογεί και την τάση των παιδιών των μεταναστών να υιοθετούν με μεγαλύτερη ευκολία την Αμερικανική τους ταυτότητα, ως την μία και κύρια εθνική τους ταυτότητα¹³⁰. Μέσα από τις περιγραφές του συγγραφέα, για τους νέους αυτούς, αλλά και για όσους επισκέπτονται την Αμερική στην πρώτη ή δεύτερη νεότητα τους, η Αμερική είναι η δική τους πατρίδα. Είναι ο τόπος που τους ζητά πράγματα μέσα στις δυνάμεις τους όπως σεβασμό στους νόμους και την Δημοκρατία, το Σύνταγμα και το κοινό όραμα, ασκώντας παράλληλα στους ίδιους μια γοητεία και τροφοδοτώντας τα όνειρά τους. Είναι επίσης ο τόπος που δείχνει, ότι η ισότητα, μέσα από την εργασία και τον κάματο, γίνεται πιο εύκολα πραγματικότητα, πέρα από τις όποιες διακηρύξεις¹³¹.

Στο πνεύμα αυτής της φιλοδοξίας, δεν μας προκαλεί εντύπωση ακόμα και στις μέρες μας, πολλώ δε μάλλον την εποχή των τριών Ελλήνων συγγραφέων, ότι οι Η.Π.Α είναι μια χώρα με παράδοση στο να γεννά καινούργιους στόχους. Στην διαδρομή αυτή συμμετέχουν και φέρουν τον τίτλο του «Αμερικάνου», σίγουρα όσοι πληρούν βασικές προϋποθέσεις, αυτές τις τυπικές που ένα σύγχρονο κράτος ορίζει για την πολιτογράφηση των ατόμων και των πληθυσμών. Ωστόσο πίσω από αυτή την γραφειοκρατία κρύβεται μια πολιτισμική ρήτρα. Έτσι, αμερικανοί πολίτες, έστω και εν δυνάμει, θεωρούνται όσοι διατίθενται να γίνουν κοινωνοί στο κοινό όραμα, ή

¹²⁸ Η έννοια του «πολίτη» όπως νοηματοδοτείται από το έθνος-κράτος

¹²⁹ Zangwill, I, *The Melting Pot: Drama in Four Acts, revised edition*, Macmillan, Νέα Υόρκη, 1914, σ.33

¹³⁰ Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σσ.41-47

¹³¹ Citrin, Jack/ Haas, Ernst B/ Muste, Christopher/ Reingold, Beth, *Is American Nationalism Changing? Implications for Foreign Policy*, International Studies Quarterly, Vol. 38, No. 1 (Mar., 1994), σ.6

αλλιώς να μοιραστούν το «Αμερικάνικο όνειρο»¹³². Χαρακτηριστικά ο Θεοτοκάς αναφέρει:

*...Το νέο έθνος, ωστόσο, ξεκινώντας για την δική του αυτοτελή ζωή, δεν απαρνιέται, τις ευρωπαϊκές κληρονομίες που του έφεραν, συνειδητά ή ασυνειδήτα, οι θαλασσοδαρμένοι μετανάστες ...το ίδιο φυσική φαίνεται στην Αμερική, η παρουσία ενός αγάλματος του Dante, του Schiller ή του Verdi. Υπάρχουν πόλεις που ονομάζονται Racine, Kosciuszko, Napoleon, Nelson, Wellington, Hugo, Bismarck, Ypsilanti. Όλους θαρρείς, τους περίφημους Ευρωπαίους, η Αμερική θέλει να τους πολιτογραφήσει αναδρομικά σαν προγόνους της...*¹³³

Από τα παραπάνω, βασικός παρανομαστής της αμερικανικής, ιστορικής μνήμης, είναι ο μετανάστης όλων των εποχών που κατάφυγε στην χώρα των Η.Π.Α και πίσω από αυτόν η διάθεση για κατάκτηση του μέλλοντος. Ο άνθρωπος αυτός είτε πήγε στην Αμερική στις παραμονές της Ανεξαρτησίας, είτε στον 19^ο αι, είτε στις μέρες του Θεοτοκά, πήγε με την θέληση του¹³⁴, επιθυμώντας να λυτρωθεί από κάθε λογής θρησκευτική, πολιτική ή κοινωνική καταπίεση. Πορεύτηκε με το όνειρο μιας καλύτερης ζωής, ελπίζοντας στην διασφάλιση μιας προσωπικής ελευθερίας και ευκαιρίας για προκοπή. Με τους όρους αυτούς, αποδέχτηκε του θεσμούς που θεωρούσε ότι του διασφάλιζαν όλες αυτές τις δυνατότητες. Θεσμοί που οργανώθηκαν από συγγενείς πολιτισμικά, αλλά και ως προς τις επιθυμίες, ανθρώπων σαν αυτόν. Στα πλαίσια αυτά το «χωνευτήριο» σαν φαινόμενο και πρακτική ενσωμάτωσης, φαίνεται να λειτουργεί πάνω στην λογική του πολιτισμικού πλουραλισμού. Έτσι οι μετανάστες όλων των εποχών με διαφορετικές καταγωγές μπορούν και εγγράφουν στην συνείδηση τους το αμερικανικό δόγμα της δημοκρατίας και παράλληλα εφόσον το επιδιώκουν διατηρούν τις εθνικές τους πολιτισμικές καταγωγές. Την ίδια στιγμή, η διαδικασία αυτή δείχνει ότι σε καμία περίπτωση δεν λειτουργεί παρασιτικά στην εθνική ταυτότητα και δεν την απειλεί με αλλοτρίωση¹³⁵.

Αργότερα, κατά τον Θεοτοκά, ήταν αναπόφευκτο το πρόσωπο αυτό να είναι πρόθυμο να δουλέψει και ν' αγωνιστεί για τους θεσμούς αυτούς. Τέτοια λοιπόν υπήρξε η αφετηρία της σχέσης μεταξύ πολίτη και «Συμπολιτείας», την οποία και ο

¹³²Wolf, A, *The Return of The Melting Pot*, The New Republic, December 31:32, 1990, passim

¹³³Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ. 44

¹³⁴Η ελεύθερη βούληση έχει να κάνει με την επιλογή των Η.Π.Α, ως τόπο προορισμού και όχι με την επιλογή της μετανάστευσης από τον γενέθλιο τόπο, που σε καμία περίπτωση δεν είναι πράξη ελεύθερης βούλησης όσο οι κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές συνθήκες το επιβάλλουν.

¹³⁵Citrin, Jack/ Haas, Ernst B/ Muste, Christopher/ Reingold, Beth, *Is American Nationalism Changing? Implications for Foreign Policy*, International Studies Quarterly, Vol. 38, No. 1 (Mar., 1994), σ.7

Θεοτοκάς βλέπει ως μια προγονική σχέση, της κατάστασης που διαπιστώνει ο ίδιος στις αρχές του 50' στις Η.Π.Α. Ο ίδιος αναφέρεται σ' αυτήν σαν μια πράξη ελεύθερης βούλησης ή αλλιώς ως ένα ελεύθερο συμβόλαιο.

...Τέτοια είναι η ουσία της αμερικάνικης εθνικής ενότητας. Είναι μια έννοια κατά πρώτο λόγο πολιτική και πολιτειακή, η οποία στηρίζεται στον λογισμό, στην ελευθερία και σε μια συνείδηση αλληλεγγύης και χρέους. Αυτό είναι το έθνος: το σύνολο των πολιτών, από οποιαδήποτε ιστορική καταγωγή, που αποδέχονται το Αμερικανικό Σύνταγμα σαν υπέρτατο νόμο και απαράβατο κανόνα της ομαδικής ζωής...Μα είναι κάτι ακόμα, η εθνική συνείδηση της Αμερικής: Μια εξωλογική, ακατάλυτη ως σήμερα, ομαδική πίστη στο μέλλον. Τα ευρωπαϊκά έθνη τα δένει, από μέσα τους, το κοινό παρελθόν. Τους Αμερικάνους τους ενώνει το μέλλον...¹³⁶.

Εν συνεχεία, όπως διαπιστώνουμε στα κείμενα μας, δε λείπει από την έννοια του αμερικανικού έθνους, κάθε συναισθηματικός δεσμός με το παρελθόν του τόπου. Η βασική αρχή κάθε εθνικισμού, η κατασκευή και η συγκρότηση μιας ενιαίας κοινής παράδοσης φαίνεται να μην απουσιάζει από το αμερικανικό παράδειγμα. Ειδικότερα η σχέση θρησκείας και εθνικισμού, στην αμερικανική περίπτωση, επαληθεύει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της αμερικανικής, εθνικής ταυτότητας του 50', με την ειδική αναφορά της στο μέλλον.

Μελετώντας την αμερικανική ιστορία της πρώιμης νεότερης περιόδου, βλέπουμε ότι ο κύριος λόγος που έσπρωξε την Αγγλία να ιδρύσει τις αμερικάνικες αποικίες ήταν κατά βάση εμπορικός¹³⁷. Για τους ανθρώπους όμως που αποίκισαν τον «Νέο Κόσμο», τα κίνητρα δεν ήταν μόνο οικονομικά, άλλωστε ποτέ σε μια τέτοια μετακίνηση τα ανθρώπινα κίνητρα δεν ορίζονται μόνο από την οικονομία. Έτσι, μέσα στους λόγους που ώθησαν τους αποίκους σ' ένα τέτοιο εγχείρημα ήταν και η αναζήτηση μιας γενικότερης ελευθερίας, άλλοτε πολιτικής, άλλοτε θρησκευτικής, στις περισσότερες των περιπτώσεων και τα δύο. Ο Θεοτοκάς αναφέρει χαρακτηριστικά:

...είναι χαρακτηριστικό, από την άποψη αυτή, πως, τον καιρό των αγγλικών εμφύλιων αγώνων, αποικίστηκαν παράλληλα, κατά μέγα μέρος, η Νέα Αγγλία από Πουριτανούς που είχε καταπιέσει η μοναρχία των Stuarts κι η Βιργίνια από βασιλόφρονες που είχε τυρρανήσει η πουριτανική δικτατορία του Κρόμγουελ. Κι άλλα τέτοια παραδείγματα αναφέρονται, φαίνεται, μάλιστα, πως οι μητροπολιτικές κυβερνήσεις δεν κοίταζαν με

¹³⁶ Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σσ.46-47

¹³⁷ Zinn, Howard, *Ιστορία του Λαού των Η.Π.Α.*, Αιώρα, Αθήνα, 2008, σσ.35-51

κακό μάτι τις ιδεολογικές αυτές μετακινήσεις, που τις ελάφρωναν από στοιχεία επικίνδυνα...δεν σκοτιζότανε πια παρά μονάχα για ότι ήταν εμπόριο και φορολογία...¹³⁸.

Τα παραπάνω έρχονται να ενισχυθούν από την ίδια την ιστορική έρευνα. Κανείς σήμερα δεν μπορεί να αρνηθεί ότι ανάμεσα στους διάφορους αγγλικούς ομίλους που αποίκισαν την «νέα ήπειρο», οι «πουριτανοί», υπερείχαν σε θέληση και πάθος. Με αυστηρή θρησκευτική και πολιτική ιδεολογία, θεωρούσαν τους εαυτούς τους «προσκυνητές», χρισμένους με έναν ανώτερο προορισμό, να πολιτίσουν μια νέα γη και να ιδρύσουν, με βάση τα βιβλικά αναγνώσματα, έναν καλύτερο κόσμο, από αυτόν που άφησαν πίσω τους, έναν κόσμο στα μέτρα τους¹³⁹. Οι κοινότητες αυτές, ακολουθώντας πιστά την ευαγγελική διδασκαλία, πρέσβευαν με αδιαλλαξία, την ισότητα των ανθρώπων και τα ιδανικά της πάγκοινης αδελφοσύνης στα πρότυπα των πρώτων χριστιανικών κοινοτήτων¹⁴⁰. Η πουριτανική κοινότητα, όπως αναφέρει και ο Θεοτοκάς, ήταν μια εξουσία θρησκευτική, πολιτική και κοινωνική με ένα ιδιαίτερο σύστημα αξιών και ηθικών κανόνων στηριζόμενο στην κοινή δράση¹⁴¹. Το ιδιόμορφο αυτό πλαίσιο οργάνωσης της ατομικής αλλά και συλλογικής ζωής για πολλούς, και πρώτους από όλους του Alexis De Tocqueville, υπήρξε το πρωτοκύτταρο της Δημοκρατίας των νεώτερων χρόνων και αποτέλεσε βασικό πολιτισμικό κεφάλαιο των πρώτων κατοίκων της αμερικανικής γης¹⁴². Για τον ταξιδευτή Θεοτοκά, η παράδοση αυτή αποτυπώθηκε στον «γενετικό» κώδικα του νέου Αμερικάνικου έθνους. Στην Αμερική της δεκαετίας του 1950 όπως προκύπτει από τα κείμενα του Θεοτοκά, το πουριτανικό δόγμα δεν αντιπροσώπευε, παρά ένα μικρό ποσοστό του αμερικάνικου πληθυσμού, απαλλαγμένο ακόμα και αυτό από την αυστηρότητα και την περιπάθεια των παλαιών εποχών¹⁴³. Η παρουσία του ωστόσο, είναι αισθητή σ' όλη την Αμερική. Οι κοινότητες αυτές σκόρπησαν σ' όλη την Αμερικανική επικράτεια και συναντήθηκαν μ' άλλες κοινότητες. Οι νέοι πληθυσμοί απέκτησαν τα δικά τους πολιτισμικά χαρακτηριστικά προσαρμοσμένα στις γεωγραφικές, πολιτικές και

¹³⁸ Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ.54

¹³⁹ McLoughlin, William G. *The Role of Religion in the Revolution, Essays on the American Revolution*, ed. Stephen G Kurtz and James H. Hutson. Chapel Hill: University of North Carolina Press, Η.Π.Α, 1973, σ.20

¹⁴⁰ Weber, Max, *Η Προτεσταντική Ηθική και Το Πνεύμα του Καπιταλισμού*, Gutenberg, Αθήνα, 1984, σσ.48-49

¹⁴¹ Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σσ.54-56

¹⁴² De Tocqueville, Alexis, *Democracy In America and two essays on America*, Penguin Books, Λονδίνο, 2003, εισαγωγή

¹⁴³ Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ. 56

κοινωνικές συνθήκες του τόπου και συνέταξαν τα δικά τους ιδιαίτερα κοινωνικά συμβόλαια. Παρ' όλα αυτά, η μέθοδος ζωής των πουριτανών διατηρήθηκε με την μορφή βασικών αξιών στις περισσότερες κοινότητες, αν όχι σαν θεωρία, τουλάχιστον σαν ύφος και σαν μέθοδος ζωής. Η παράδοση αυτή συναντάται με τον κλασικό εθνικισμό που βλέπει τον αγώνα για ανεξαρτησία σαν μια θεάρεστη πράξη, έναν ιερό πόλεμο και στην παράδοση των Η.Π.Α η θρησκεία αναδεικνύεται σε μια έννοια στενά συνυφασμένη με την ανεξαρτησία και τον αγώνα για δημοκρατία. Ο ίδιος ο Θεοτοκάς παρατηρεί πως η *Βίβλος* σαν ανάγνωσμα, παραμένει στην Αμερική της εποχής του, το πιο δημοφιλές ανάγνωσμα. Ο εκκλησιασμός σαν κοινωνική αλλά και πνευματική πρακτική, αποτελεί εβδομαδιαία φροντίδα πολλών Αμερικανών, κυρίως των επαρχιών αλλά και των συνοικιών, αποκτώντας ένα πιο θεσμικό χαρακτήρα και δίνοντας εντέλει την εντύπωση ότι η θρησκεία είναι αισθητά πιο σημαντική στην Αμερική παρά στην Ευρώπη¹⁴⁴. Το θρησκευτικό στοιχείο ωστόσο, το εντοπίζει ο Θεοτοκάς και στην πολιτική ζωή του τόπου. Ο ίδιος αναφέρει χαρακτηριστικά:

...Η Επίκληση στο Θεό, η προσευχή, οι παραπομπές στην Γραφή και στις αρχές της Χριστιανικής Διδασκαλίας είναι συνηθισμένες παρεμβολές σε κάθε σοβαρή πολιτική συζήτηση. Όσο πιο σπουδαίο είναι το θέμα, όσο πιο υψηλός ο τόνος του ομιλητή, τόσο πιο φυσική νοιώθει κανείς την αναδρομή στη θρησκεία. Φυσική και στον ίδιο, μα και στο ακροατήριο του, που αισθάνεται την Θρησκεία σαν μια δύναμη στενά συνυφασμένη με την παράδοση της Ανεξαρτησίας και της Δημοκρατίας...¹⁴⁵.

Ο πουριτανισμός, η αγγλοσαξονική εκδοχή του Καλβινισμού, είναι το δόγμα που αποβλέπει καθαρά σε σκοπούς, είτε είναι πνευματικοί, είτε πρακτικοί. Δεν πιστεύει τόσο στον ασκητισμό, αντίθετα απαιτεί από τον άνθρωπο να ζει, να οργανώνει, να εξελίσσεται, να προοδεύει σ' ένα αυστηρό πάντα χριστιανικό πλαίσιο. Το πολιτισμικό αυτό πλαίσιο συντέλεσε στη δημιουργία μιας γενικότερης συνείδησης γύρω από την επιτέλεση μιας ανώτερης αποστολής, διάχυτης στον δημόσιο βίο¹⁴⁶. Μια τέτοια τάση διαπιστώνει ο Θεοτοκάς να χαρακτηρίζει συχνά την Αμερική. Ένα είδος αποστολικού και ευαγγελικού χαρακτήρα που εκδηλώνεται πολλές φορές σε χώρους και χρόνους άσχετους με την θρησκεία, μια ζωηρή διάθεση που εμπνέει ηγέτες και ομάδες να διδάξουν τον κόσμο τις αρχές μια καλύτερης κοινωνίας. Στην παράδοση αυτή ο Θεοτοκάς φαίνεται να αποδίδει πολλά στοιχεία του χαρακτήρα της Αμερικής με τον

¹⁴⁴Οπ.π,σ.56

¹⁴⁵Οπ.π, σ.57

¹⁴⁶Weber,Max, *Η Προτεσταντική Ηθική και Το Πνεύμα του Καπιταλισμού*, Gutenberg, Αθήνα, 1984, σσ.70-73

έξω κόσμο αλλά και των σχέσεων της στο εσωτερικό της χώρας τα οποία και θα αναπτύξουμε παρακάτω. Αυτό που πρέπει να μείνει από την αναφορά μας στην έντονη παρουσία της προτεσταντικής παράδοσης στο αμερικανικό φαντασιακό είναι ο εμποτισμός της εθνικής ταυτότητας από το τελεολογικό περιεχόμενο του δυτικού αυτού χριστιανικού δόγματος, δίνοντας, για ακόμα μια φορά, προτεραιότητα στο μέλλον όχι σε μεταφυσικό, αλλά σε πραγματικό επίπεδο¹⁴⁷.

Αν ο πουριτανισμός, σύμφωνα με τα παραπάνω, συνδιαμορφώνει σε σημαντικό βαθμό το πολιτισμικό κεφάλαιο της Αμερικής του 50', τόσο ο Θεοτοκάς όσο και ο Βενέζης, σπεύδουν να συμπληρώσουν το κουτί της αμερικάνικης συλλογικής μνήμης με την ανάμνηση των *Πρωτοπόρων*¹⁴⁸. Τα ταξίδια στην «Άγρια Δύση» και οι ιστορίες των ανθρώπων που μετακινήθηκαν σε καραβάνια προς την Δύση και την ανεξερεύνητη ενδοχώρα καθώς και το ιστορικό της πορείας αυτών των παράτολμων, ανήσυχων ανθρώπων είναι ο «Θρύλος της Αμερικής», ο συλλογικός μύθος και το κατ' εξοχήν συλλογικό ανάγνωσμα γενεών και γενεών Αμερικανών. Η παράδοση αυτή αποτυπώθηκε στις γνωστές σ' όλο τον κόσμο ταινίες «Western» και αιμοδότησε για χρόνια το φαντασιακό μικρών και μεγάλων, τόσο στην Αμερική όσο και σ' όλο τον κόσμο, συντηρώντας την εικόνα μια εξωτικής χώρας. Στην μυθολογία αυτή, οι Θεοτοκάς και Βενέζης, εντοπίζουν για άλλη μια φορά τις μελλοντολογικές αναφορές της Αμερικάνικης ταυτότητας. Η έμφυτη αισιοδοξία των «Πρωτοπόρων» στην πορεία των χρόνων πήρε την έννοια και την βαρύτητα μιας ηθικής αξίας. Στα βήματα των «Πρωτοπόρων» αναπαρίστανται στον άγριο τοπίο, οι μόχθοι και οι κακουχίες των πρώτων εξερευνητών, των απλών ανθρώπων που πρώτοι γύρεψαν την γη της επαγγελίας με οδηγό την πίστη τους, εκεί που ο τυχοδιωκτισμός απενεχοποιείται και γίνεται πράξη ιερή. Η Δύση, η Γη, το Χρυσάφι με φόντο την αμερικανική ενδοχώρα,

¹⁴⁷ Στην πολιτισμική ιστορία, η υψηλή τέχνη πάντα προσφέρει ένα πλούτο πληροφοριών και παραδειγμάτων.

Παρατηρώντας την χριστιανική τέχνη της δυτικής εκκλησίας, είτε αυτή είναι καθολική είτε διαμαρτυρούμενη, βλέπουμε τον έντονο τελεολογικό χαρακτήρα των παραστάσεων και των έργων. Δεν είναι τυχαίο ότι σε αντίθεση με την ορθόδοξη-ανατολική εκκλησία, στην δυτική, η Αποκάλυψη του Ιωάννη, ήταν από την αρχή ιερό κείμενο. Κάπως έτσι εξηγείται ότι στην δυτική τέχνη με θέμα τον χριστιανισμό δεν είναι λίγες οι σκηνές της Δευτέρας Παρουσίας ή της Κρίσεως. Επίσης πολύ συχνές είναι οι παραστάσεις του βίου αγίων με έντονο διδακτικό σκοπό. Αντίθετα η ορθόδοξη χριστιανική τέχνη επιλέγει ένα λιγότερο τελεολογικό περιεχόμενο και προτιμά κυρίως να τονίζει την υπερβατικότητα και την πνευματικότητα στην τέχνη της. Αρκεί να παρατηρήσει κανείς την εικονογράφηση στην Cappella Sixtina στο Βατικανό με μία αντίστοιχη σ' ένα σύγχρονο υστεροβυζαντινό ναό

¹⁴⁸ The Pioneers

Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σσ. 61-66

Βενέζης, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη*, Εστία, Αθήνα, 1977, σσ.118-134

δένουν σ' ένα ενιαίο αφήγημα και διαμορφώνουν μια πληρέστερη εικόνα της αμερικανικότητας, τελείως διαφορετικής από αυτής που πρωτοσυναντάνε οι περιηγητές μας στα ανατολικά παράλια των Η.Π.Α.¹⁴⁹

...Ο Αμερικάνος συνταξιδιώτης μου λει:

-Εδώ στο Ηστ, στην Νέα Αγγλία, σας ρωτάνε:

«Ποιο είστε, ποια είναι η καταγωγή σας;» Σαν πάτε στις μεσοδυτικές Πολιτείες, στην περιοχή των πεδιάδων, στο δρόμο προς την Δύση, θα σας ρωτήσουνε: «Τι δουλειά κάνετε; Ποια είναι η δουλειά σας;...»

...Και από την περιοχή των Βραχωδών Ορέων και πέρα, απ'το Κολοράντο και πέρα, στη Δύση, το μόνο που θα σας ρωτήσουν είναι: «Τι είστε άξιος να κάνετε;»...¹⁵⁰

Στην έκταση αυτή των τριών χιλιάδων μιλίων έως και το Σαν Φρανσίσκο, στις πολιτείες και του τόπους που εξερευνά ο συγγραφέας, συναντάει συνεχώς αλλιώτικες όψεις της Αμερικής. Εκεί το άτομο κρίνεται με βάση τις προσωπικές του κατακτήσεις. Όσο προχωρούμε στην Δύση τα ευρωπαϊκά κατάλοιπα της καταγωγής και της προέλευσης εξασθενούν, το άτομο λογαριάζεται από όσα έχει καταφέρει σ' ένα αφιλόξενο περιβάλλον¹⁵¹. Στην περίπτωση αυτή η αφετηρία του, δηλαδή από πού και με τι μέσα ξεκίνησε για να φτάσει εκεί που έφτασε, συνυπολογίζεται στην γενική του αξιολόγηση. Στα πλαίσια αυτά, οι αξίες της αλληλεγγύης, της συντροφικότητας και της αυτοργάνωσης εγγράφηκαν για τα καλά στον πολιτισμικό κώδικα των Αμερικανών¹⁵². Στην πορεία οι έννοιες αυτές μπόλιασαν μέσα τους τα ιδεώδη της ατομικής ελευθερίας και της ισότητας αφού, τίτλοι ευγενείας και ταξικοί διαχωρισμοί, κατά την διάρκεια της πορείας προς την Δύση δεν είχαν ιδιαίτερη ισχύ. Στο δεύτερο αυτό αποικισμό το άτομο αποκτά μια ιδιαίτερη υπόσταση ξεκινώντας από μηδενική αφετηρία. Το εγχείρημα του να κατακτήσει την Δύση κυνηγώντας το όνειρο της προκοπής τον καθιστά αυτόματα σεβαστό στους γύρω του, ενώ η αναρρίχηση στις πρώτες αυτές κοινότητες εξαρτήθηκε από το πόσο γενναία και άξια υπερασπίστηκε το όνειρο του, σ' ένα τελείως αφιλόξενο περιβάλλον. Έτσι παρουσιάζεται από τους Έλληνες περιηγητές η ιστορία των πρώτων χρόνων της Αμερικής. Κάπως έτσι η μνήμη και η παράδοση του αμερικανικού έθνους είναι καταγεγραμμένη και στα ιστορικά εγχειρίδια. Αυτό που ωστόσο έχει μεγαλύτερη

¹⁴⁹Βενέζης, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη*, Εστία, Αθήνα, 1977, σσ.118-134

¹⁵⁰Οπ.π, σ.30

¹⁵¹Citrin, Jack/ Haas, Ernst B/ Muste, Christopher/ Reingold, Beth, *Is American Nationalism Changing? Implications for Foreign Policy*, International Studies Quarterly, Vol. 38, No. 1 (Mar., 1994), σ.10

¹⁵²Davis, William C., *The American Frontier, Pioneers, Settlers and Cowboys 1800-1899*, University of Oklahoma Press, Η.Π.Α, 2002, σσ.44-78

σημασία για την δική μας έρευνα, είναι η ανακάλυψη όχι μιας Αμερικής, αλλά πολλών «Αμερικών».

Ο χρόνος, ο τόπος, οι άνθρωποι είναι αυτά που νοηματοδοτούν εκ νέου ενιαίες και συμπαγείς έννοιες, όπως αυτή της εθνικής ταυτότητας. Όπως συμβαίνει με πολλά αντίστοιχα εθνικά παραδείγματα στις απομακρυσμένες περιοχές ενός τόπου παρατηρεί κανείς μια μικρότερη απόσταση του «τώρα» με το παρελθόν και μια μεγαλύτερη και πιο συμπυκνωμένη εκδοχή της συλλογικής μνήμης και αυτού που αναγνωρίζεται ως παράδοση. Ταξιδεύοντας με τους λογοτέχνες μας στην αμερικανική ενδοχώρα, νοιώθει κανείς ότι ταξιδεύει πιο βαθιά στον πυρήνα της αμερικανικής εθνικής ταυτότητας και συνάμα ότι βρίσκεται πιο κοντά στις ιστορίες που στιγμάτισαν έντονα τον τόπο και την εθνική μνήμη. Ο δαμασμός του μέλλοντος, ως σύγχρονο βίωμα των αμερικανών της ενδοχώρας αλλά και ως πολιτισμική παρακαταθήκη των προγόνων τους, μας ωθεί να επανεξετάσουμε επιλογές του σύγχρονου κράτους σε διάφορους θεσμούς, όπου η μνήμη των πουριτανών και των πρωτοπόρων δεν φανερώνεται έκδηλα, αλλά υπονοείται. Η περίπτωση του αμερικανικού εκπαιδευτικού συστήματος, όπως προσεγγίζεται από τον Θεοτοκά, αποτελεί ένα τέτοιο παράδειγμα .

...Η Αμερική πιστεύει πως το σχολείο είναι η κύρια βάση της Πολιτείας» μας πληροφορεί ο συγγραφέας και συνεχίζει, *«...η Αμερική δεν παραδέχεται πως τα έθνη έχουν αυτό που λέμε κάποτε, «μοίρα»-βιολογική, ιστορική, μεταφυσική ή όπως αλλιώς το ορίσουμε. Δε θα ήταν, άλλωστε, φυσικό να υιοθετήσουμε μια τέτοια αντίληψη, αφού αποτελούν το λαό της άνθρωποι που κατάγονται απ' όλα τα έθνη, που έφεραν μαζί τους όλες τις υποθετικές αυτές «μοίρες» και κληρονομικότητες. Φρονεί ίσα-ίσα, πως ο χαρακτήρας των ατόμων και των εθνών δεν είναι κάτι δοσμένο και αναπόφευκτο, αλλά κάτι που πλάθεται ακατάπαυστα από ένα σύνολο παραγόντων που συνδέονται με την έννοια του κοινωνικού περιβάλλοντος. Ανάμεσα στους παράγοντες αυτούς , το σχολείο κατέχει, κατά την κρίση της, πρωτεύουσα θέση...¹⁵³.*

Από τα παραπάνω προκύπτει για άλλη μια φορά ένα σημαντικό χαρακτηριστικό που αποδίδει ο Θεοτοκάς στην Αμερική το οποίο και σε μεγάλο βαθμό ορίζει την ταυτότητα της. Όπως έχει τονιστεί και νωρίτερα, πλοηγός στην εθνική νοηματοδότηση και πορεία της Αμερικής δεν είναι το παρελθόν , οι προγονικοί τίτλοι των εθνών και των φατριών. Όλες οι αξίες και τα μέσα είναι επίκτητα και δυνατά.

¹⁵³ Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ. 105

Εμμένοντας στο ζήτημα της παιδείας ο Θεοτοκάς θεωρεί την Αμερική ένα έθνος «δασκάλων»¹⁵⁴. Μια τέτοια θέση τεκμηριώνεται από την εντύπωση του συγγραφέα ότι σε όλες τις εκφάνσεις του δημόσιου βίου, την εσωτερική και εξωτερική πολιτική, την οικονομία, την θρησκεία, τη συμπεριφορά τόσο μεγάλων προσωπικοτήτων όσο και απλών ιδιωτών, που σα στόχο έχει την διαπαιδαγώγηση σ' ένα οργανωμένο και συστηματικό πλαίσιο¹⁵⁵. Πέρα από τέτοιες θεωρητικές προσεγγίσεις ο Θεοτοκάς μιλά με νούμερα που αποδεικνύουν τα κολοσσιαία κεφάλαια που διατίθενται από το δημόσιο, αλλά και από ιδιωτικούς θεσμούς, στην έρευνα και την παιδεία. Μια τέτοια αίσθηση για την ποιότητα της εκπαίδευσης σ' όλες τις βαθμίδες της παιδείας, κυρίως όμως σε ότι αφορά τις ανώτερες επιβιώνει και στις μέρες μας στο ευρωπαϊκό φαντασιακό. Το ειδοποιό χαρακτηριστικό της αμερικανικής εκπαίδευσης σε σχέση με τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές, πολλώ δε μάλλον της ελληνικής, είναι ο προσανατολισμός της στην έρευνα και την πρόοδο. Χαρακτηριστικά μας αναφέρει:

... Η πολιτεία και η κοινωνία, στην Αμερική, παραδέχονται, κατά τα φαινόμενα, ότι με την εξέλιξη που πήρε ο πολιτισμός τους, έχουν απόλυτη ανάγκη από την αδιάκοπη άνθηση των επιστημών, την τελειοποίηση των μεθόδων τους και των ανακαλύψεων τους, το πλάτεμα των οριζόντων τους, και ότι η απαραίτητη αυτή ακμή του επιστημονικού πνεύματος μονάχα μέσα στην ελευθερία και την αφιλοκέρδεια μπορεί να ολοκληρωθεί και να συνεχιστεί...» και συνεχίζει, «...Στη χώρα αυτή του μεγάλου πλούτου, η άδοξη ανάπτυξη του στοχασμού, ελεύθερη από κάθε υλική μέριμνα, τείνει να επιβληθεί σαν μια από τις δεσπόζουσες αξίες του κοινωνικού πολιτισμού. Στο κλίμα των Πανεπιστημίων και των Ινστιτούτων, η έρευνα γίνεται ηθική έννοια, η επιστήμη λογίζεται βαθύτερη ανάγκη της ζωής κι εκδήλωση της πνευματικότητας του ανθρώπου. Έχει κανείς την εντύπωση ότι, μέσα από την έρευνα, ο επιστημονικός πολιτισμός της Αμερικής προσπαθεί να συλλάβει μιαν ιδανική έκφραση του εαυτού του...»¹⁵⁶.

Μια εκπαίδευση στις υπηρεσίες του πολίτη, της κοινωνίας, του έθνους, της ανθρωπότητας και σαφώς της επιστήμης. Όλα τα παραπάνω συνδυάζονται αρμονικά και συμπληρώνονται σε ένα αρμονικό πλαίσιο που έχει να κάνει με την γενικότερη φιλοσοφία της Αμερικής σε όλες τις εκδηλώσεις του δημοσίου και ιδιωτικού βίου, την οποία και ο Θεοτοκάς προβάλλει συνεχώς στο έργο του. Όπως λοιπόν σε όλα, έτσι και στην παιδεία η Αμερική διαφοροποιείται από κάθε άλλο εθνικό και

¹⁵⁴ Οπ.π., σ.105

¹⁵⁵ Οπ.π., σσ.104-113

¹⁵⁶ Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ.111

συλλογικό παράδειγμα, από τον στόχο της. Στόχος, άξονας, κυρίαρχη ιδέα, πλοηγός όπως και να το πούμε, στην Αμερικάνικη ζωή είναι η κατάκτηση υψηλότερων στόχων όχι από ματαιοδοξία ή αλαζονεία, αλλά από αίσθηση χρέους και ευθύνης στον εαυτό της και στην ανθρωπότητα. Αυτή είναι η εικόνα της δημόσιας, αμερικανικής εκπαίδευσης και κυρίως της ανώτατης, στον Βενέζη¹⁵⁷ και τον Θεοτοκά.

Από την εποχή της βρετανικής κυριαρχίας, οι αμερικανοί επένδυσαν σημαντικά συναισθηματικά κεφάλαια στο θέμα της εκπαίδευσης. Μετεπαναστατικά, πέρα από τους συμβατικούς σκοπούς που εξυπηρετούσε το σχολείο, όπως είναι η γραφή και η ανάγνωση, σύμφωνα με το εθνικιστικό μοντέλο, στην εκπαίδευση οι αμερικανοί προβάλλουν τον πρωτεύοντα σκοπό της μετάδοσης και αναπαραγωγής των πολιτισμικών και εθνικών ιδεωδών¹⁵⁸. Από την αρχή της ίδρυσης του κράτους, οι πατέρες της επανάστασης ήλπιζαν ότι μέσα από την εκπαίδευση θα μεταλαμπαδευτούν στους πολίτες οι δημοκρατικές και επαναστατικές αξίες. Από την άλλη, για τον απλό κόσμο, η εκπαίδευση τόσο στην εποχή του G.Washington, όσο και στην εποχή που μελετάμε, αποτελεί ένα σπουδαίο εισιτήριο για την αποκατάσταση, την καταξίωση, την ολοκλήρωση του ατόμου αλλά και την διασφάλιση της ισότητας¹⁵⁹. Σε μια προσπάθεια έμφυλης ανάγνωσης του εκπαιδευτικού προγραμματισμού, βλέπουμε πως το μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα, το εκπαιδευτικό σύστημα αντιμετωπίζει τα αγόρια ως μελλοντικούς υποστηρικτές και φορείς των εθνικών ιδανικών, ενώ στις γυναίκες προτείνει κυρίως έναν υποστηρικτικό ρόλο στα πλαίσια της γενικότερης κοινωνικής αντίληψης για τον ρόλο της στην οικογένεια. Κάπως έτσι έθνος, θρησκεία και οικογένεια ενώνονται σε ένα κοινό άξονα¹⁶⁰. Στις αρχές της δεκαετίας του 80', η αυθεντία σε θέματα μελέτης τους εκπαιδευτικού συστήματος Diane Ravitch, κωδικοποίησε σε πέντε σημεία τις προσδοκίες της πλειονότητας των αμερικανών από την δημόσια εκπαίδευση, 1)

¹⁵⁷Βενέζης, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη*, Εστία, Αθήνα, 1977,σσ. 47-52

¹⁵⁸ Mauk,David/ Oakland John, *American Civilization: An introduction*, Routledge, Νέα Υόρκη, 2005, σ. 254

¹⁵⁹Οπ.π.σ. 254

Για περισσότερα πάνω στο ζήτημα αυτό βλ. Sowell,Thomas, *Inside American Education: the decline, the deception, the dogmas*, The Free Press, Νέα Υόρκη, 1993, introduction

¹⁶⁰Mauk,David/ Oakland John, *American Civilization: An introduction*, Routledge, Νέα Υόρκη, 2005, σ. 254

Weis, Lois, *Class, Race and Gender in American Education*, State University Of New York Press, Νέα Υόρκη,1988, σσ. 4-5, 9-40

Foster, Stuart John., *Red Alert! The National Education Association's National Commission for the Defense of Democracy through Education Confronts the 'Red Scare' in American Schools, 1945-1955*. Doctoral dissertation, University of Texas, Ωστιν, 1996

εξάλειψη των κοινωνικών ανισοτήτων, 2) βελτίωση των ατομικών δυνατοτήτων και ευκαιριών, 3) εκπλήρωση των ατομικών προσδοκιών σε οικονομικό και γενικότερο επίπεδο, 4) πρόοδο στην εθνική πολιτισμική ζωή, 5) αύξηση των δυνατοτήτων συμμετοχής στα κοινά¹⁶¹. Τα παραπάνω σημεία χωρίς να παρατίθενται με αξιολογική σειρά, τονίζουν την έμφαση που δίνεται από το μεγαλύτερο μέρος των ερωτηθέντων στο αίτημα για μια παιδεία ικανή να ενισχύσει την πρόοδο και την ευημερία σε κοινωνικό επίπεδο, μέσα από το πρίσμα του ατομισμού. Παράλληλα, σημασία δίνεται στο ζήτημα των ίσων ευκαιριών μέσα από μια εκπαίδευση που απευθύνεται και φροντίζει για όλους χωρίς κοινωνικούς και φυλετικούς διαχωρισμούς. Το αίτημα αυτό, τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα εντάθηκε στις Η.Π.Α και ανήκει στο γενικότερο κίνημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που άρχισε να θίγει την προβληματική και πολλές φορές αντισυνταγματική διάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος, με συχνές τάσεις σε αποκλεισμούς και διακρίσεις. Όπως και να έχει αυτό που πρέπει να κρατήσουμε από την Diane Ravitch, είναι η σημείωση της για την στροφή της αμερικανικής εκπαίδευσης μεταπολεμικά. Αυτό που μας λέει είναι ότι μετά την περιπέτεια του Β Παγκοσμίου Πολέμου, η παιδεία σαν θεσμός, όπως πολλοί άλλοι, δεν έμμεινε ανεπηρέαστος. Αυτό που προβάλλει σαν αίτημα η συγγραφέας είναι κατεύθυνση της σε ένα παναμερικανικό και δημοκρατικό μοντέλο ίσης αντιμετώπισης των πολιτών σε ένα όμως πολύ συγκεκριμένο πλαίσιο, αυτό της ανάπτυξης και της προόδου, όπως διατυπώθηκε από την αρχή του έθνους-κράτους, ως την εποχή της¹⁶².

Ολοκληρώνουμε τον κύκλο των αναφορών στην παρουσία της «μελλοντολογικής» βάσης της αμερικανικής εθνικής ταυτότητας στο παρόν, μέσα από το παράδειγμα την οικονομίας. Στο Ντιτρόιτ, ο Βενέζης, ανακαλύπτει την βιομηχανική εικόνα της Αμερικής, στην κοιτίδα του καπιταλισμού και την γενέτειρα του Φορντισμού. Στο σημείο αυτό παρουσιάζονται απόψεις και στοιχεία πάνω στον οικονομικό πολιτισμό καθώς και την πολιτισμική πρόσληψη της οικονομίας στην Αμερικής.

...Ο νέος Αμερικάνος με τη μεγάλη εξουσία είχε την λεπτότητα, για να μη με προκατάλαβει, να μη διατυπώσει καμιά προσωπική γνώμη για την ουσία του θέματος. Έσπευσε μόνο να πει απλά:

¹⁶¹Ravitch ,Diane, *The Troubled Crusade: American Education 1945-1980*, Basic Books, Η.Π.Α,1985, σσ.11-13

¹⁶²Οπ.π, σσ.11-13, 321-330

-Ω, πηγαίνετε στου Φορντ! Θα έχει πολύ ενδιαφέρον για σας. Εκεί εγώ επί δύο χρόνια, όταν ήμουν εργάτης, έκανα αυτό μόνο. Τούτη την κίνηση...

Και μου έδειξε με το χέρι του την τυπική κίνηση που έκανε.

Γύρισα, τον κοίταξα. «Όταν ήμουν εκεί εργάτης», είχε πει.

-Είσαστε εκεί, είπατε;

-Μα ναι, ήμουν εκεί.

Και ήταν τόσο περήφανος που το έλεγε! Απ' αυτή την καίρια θέση, απ' όπου εκπορευόταν τόση δύναμη, ήταν περήφανος να λέει πως άρχισε το στάδιο του σαν εργάτης του Φορντ, κάνοντας συνεχώς μια ορθολογιστικά υπολογισμένη κίνηση.

Έβλεπα για πρώτη φορά πόσο δυνατή είναι για την Αμερική η αίσθηση του ατόμου. Η αίσθηση πως το παν αρχίζει από σένα και μόνο....¹⁶³

Η βιομηχανία και ο τεχνολογικός πολιτισμός είναι κάτι που τονίζεται συχνά στα κείμενα των τριών ελλήνων συγγραφέων, άλλοτε με θετικά σχόλια και άλλοτε αρνητικά¹⁶⁴. Ωστόσο πώς συνδέεται το παραπάνω παράδειγμα με το εθνικό αφήγημα και κυρίως με το βασικό μας θέμα που είναι η βασική του αναφορά σε ένα καλύτερο μέλλον.

Ο φιλελευθερισμός έπαιξε και συνεχίζει να παίζει σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση της αμερικανικής ταυτότητας¹⁶⁵. Αν υποθέσουμε ότι το πιο σημαντικό κείμενο στην αμερικανική ιστορία είναι αυτό της αμερικανικής Ανεξαρτησίας, διαβάζοντας το, βλέπουμε την αρχική έμφαση των συγγραφέων στο αίτημα για ατομική ελευθερία ως έναν αδιαπραγμάτευτο φυσικό νόμο. Ο ατομισμός, ως πεμπτουσία του φιλελευθερισμού, έρχεται να εσωματωθεί από την αρχή στην εθνική και πολιτισμική ταυτότητα των αμερικανών¹⁶⁶. Εστιάζοντας πιο κοντά στην μεταπολεμική Αμερική, βλέπουμε ότι στον βασικό πυρήνα του αμερικανισμού εξακολουθούν να πρωτεύουν ζητήματα γύρω από την οικονομία και τον χαρακτήρα

¹⁶³ Βενέζης, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη*, Εστία, Αθήνα, 1977, σσ.78-79, 91-117

¹⁶⁴ Καραγάτσης, Μ, *Περιπλάνηση στον Κόσμο: Ταξιδιωτικές εντυπώσεις*, Εστία, 2003, Αθήνα, σσ. 113-121

¹⁶⁵ Garry, Patrick M., *Liberalism and American Identity*, The Kent State University Press, Οχάιο, 1992, σ. 43

¹⁶⁶ ... *When in the Course of human events, it becomes necessary for one people to dissolve the political bands which have connected them with another, and to assume among the powers of the earth, the separate and equal station to which the Laws of Nature and of Nature's God entitle them, a decent respect to the opinions of mankind requires that they should declare the causes which impel them to the separation...* (United States Declaration of Independence 4 Ιουλίου 1776)

της¹⁶⁷. Οι μητροπόλεις, των οποίων το ζήτημα θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε σε παρακάτω κεφάλαιο, μεταπολεμικά οργανώνονται πάνω στην λογική της ανάπτυξης και της βιομηχανικής και τεχνολογικής προόδου, ενώ η οικονομία και τα βιομηχανικά κέντρα σταδιακά αρχίζουν να εξαπλώνονται και στην περιφέρεια. Κάθε οικονομική δραστηριότητα, μεταπολεμικά, φαίνεται να βρίσκεται σε έναν «οργανισμό». Ως εκ τούτου, ο νέος αυτός φιλελευθερισμός παρουσιάζεται να ξεφεύγει από τα πολιτισμικά πλαίσια και τις παραδοσιακές αξίες που τον ήθελαν ως βασικό συστατικό της αμερικανικής ταυτότητας, σε μια κατεύθυνση που έδειχνε ότι όδευε να προηγηθεί αυτής¹⁶⁸. Κάπως έτσι μια ολόκληρη φιλολογία που μονοπωλούσε την αμερικανική πολιτική σκέψη για χρόνια, αυτή της «Σχολής του Tocqueville» αρχίζει σταδιακά να αντικαθίσταται από αυτό που ο Louis Hartz το 1955 ονόμασε «φιλελεύθερη παράδοση» των ατομικών ελευθεριών πάνω στην σύμβαση συμφωνίας ατόμου και κράτους¹⁶⁹ εξηγώντας αυτό που περιγράψαμε παραπάνω, ότι δηλαδή ο φιλελευθερισμός δεν υπήρξε απλά συστατικό της εθνικής ταυτότητας, αλλά κάτι πολύ παραπάνω απ' αυτήν, ίσως και ο «θετός πατέρας» της. Ως εκ τούτου η διεισδυτική αποδοχή ότι η προκοπή του ενός είναι σημαντική στην πραγμάτωση και την επίτευξη του «αμερικανικού ονείρου», αντικατοπτρίζει την πολιτισμική προσκόλληση του αμερικανικού έθνους στην ιδέα του επιχειρηματικού ατομισμού¹⁷⁰.

Ειδικότερα στο κεφάλαιο Γ', ο Θεοτοκάς επιχειρεί μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση στο φαινόμενο Αμερική και στον ρόλο της οικονομίας στα θεμέλια του «Νέου Κόσμου». Ο ρόλος του χρήματος στην ιστορία και την γέννηση του νέου έθνους είναι πολύ πιο σημαντικός και ουσιαστικός από ό,τι φαίνεται. Για τον Θεοτοκά αποτελεί στοιχείο της κουλτούρας του αμερικανικού λαού. Στα πλαίσια αυτά ο Θεοτοκάς διαπιστώνει μια στενή σχέση του χρήματος με τον πολίτη, εφόσον το αμερικανικό έθνος και η επικράτεια του γεννιούνται μεστώνουν και σταδιοδρομούν μες στο κλίμα και στον ρυθμό του βιομηχανικού πολιτισμού¹⁷¹. Ενώ λοιπόν το χρήμα πλέον καταλήγει σε μια επική έκφραση των προσπαθειών των Η.Π.Α να κερδίσουν τη θέση

¹⁶⁷Self, Robert O. /Surguea, Thomas J, *The Power of Place: Race, Political Economy, and Identity in the Postwar Metropolis* στο *Companion to post -1945 America*, Edited by Jean-Christophe Agnew and Roy Rosenzweig, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2002, σ. 21

¹⁶⁸King, Richard H., *American Political Culture Since 1945* στο *Companion to post -1945 America*, Edited by Jean-Christophe Agnew and Roy Rosenzweig, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2002, σ. 157

¹⁶⁹ Οπ.π, σ.157

¹⁷⁰Citrin, Jack/ Haas, Ernst B/ Muste, Christopher/ Reingold, Beth, *Is American Nationalism Changing? Implications for Foreign Policy*, International Studies Quarterly, Vol. 38, No. 1 (Mar., 1994), σ.14

¹⁷¹Garry, Patrick M, *Liberalism and American Identity*, The Kent State University Press, Οχάιο, 1992, σσ. 43-50

τους στο πάνθεον των υπερδυνάμεων, στα μάτια του Θεοτοκά γίνεται ο μοχλός που ξεσηκώνει μια άγρια και χέρσα ήπειρο, την διαπερνά και τελικά καταλήγει σε συνείδηση του λαού που το βλέπει σαν όργανο του πολιτισμού και της προόδου¹⁷². Από τα λόγια του Θεοτοκά φαίνεται πως ο ιδιωτικός πλούτος γίνεται ένα είδος αρετής που δεν προκαλεί την κριτική και τον φθόνο στην κοινωνία, με δεδομένο ότι κατακτήθηκε με έντιμα μέσα και κόπο¹⁷³. Οι Η.Π.Α εδραιώθηκαν ως μία από τις πιο ανεπτυγμένες βιομηχανικές οικονομίες παγκοσμίως. Η ιδιοκτησία γης ήταν εκτενής και το σχετικά εύπορο νέο έθνος είχε αναπτύξει μια τάση προς τον καταναλωτισμό από πολύ νωρίς. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρεμβολή στο κείμενο του Θεοτοκά, κάποιων παρατηρήσεων του Γερμανού καθηγητού φιλοσοφίας, Hugo Munsterberg, σχετικά με το πρότυπο πολίτη. Σύμφωνα με τον Munsterberg το κλασικό, από την αρχαιότητα, πρότυπο του « Καλού Κ'αγαθού» πολίτη, στην σύγχρονη Αμερική ισοδυναμεί με τον επιτυχημένο επιχειρηματία ή νοικοκύρη. Κατά την κρίση του, ο Αμερικανός εκτιμά τα αγαθά του μονάχα αν έχει εργαστεί σκληρά για να τα αποκτήσει ή είναι αποτέλεσμα των στοχευμένων επιλογών του. Στα πλαίσια αυτά, παραδοσιακοί θεσμοί που επιβίωναν στην Ευρώπη έως και πιο κοντινές σε μας εποχές, όπως η προίκα ή η κληρονομιά, στις Η.Π.Α δεν έχουν καμία αξία και θεωρούνταν παρωχημένοι. Το κοινωνικό ιδανικό που προβάλλεται ακατάπαυστα είναι αυτό του «Καλού Πολίτη» που λειτουργεί και αναπτύσσεται με τους καθιερωμένους και αποδεκτούς πολιτισμικούς και οικονομικούς όρους και το ανταποδίδει αυτό στην κοινωνία σε έργο και προσφορά. Ο Θεοτοκάς σημειώνει χαρακτηριστικά:

...Όσο είμουν στις Ενωμένες Πολιτείες, ζήτησα να μου διατυπώσουν τον ορισμό του «Καλού Πολίτη». Τις περισσότερες φορές, κατάλαβα πως ορισμός συνειδητός δεν υπήρχε και πως ο όρος ήταν μάλλον η έκφραση μιας διάχυτης τάσης προς το «ευ πράττειν», με την διασάφηση ότι το «ευ» εδώ περιέχει, οπωσδήποτε, και την έννοια της κοινωνικής ωφελιμότητας...¹⁷⁴ και συνεχίζει

...Κάποτε ωστόσο, βρήκα ένα κείμενο που, δίχως να εξαντλεί το θέμα, είναι ένα καλό τεκμήριο για να προσδιορίσει κανείς, με κάποιον τρόπο, την τάση αυτή. Επιγράφεται «Υποσχέσεις» του Καλού Πολίτη και υιοθετήθηκε πανηγυρικά από την πόλη Allentown

¹⁷² Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ.27

¹⁷³ Οπ.π, σ.28

¹⁷⁴ Οπ.π, σ.30

της Πενσυλβάνιας, στα 1950, με την αφορμή ενός τοπικού αναμνηστικού εορτασμού. Λέει τα εξής:

1. Θα ψηφίζω σ' όλες τις εκλογές.-2. Θα υπηρετώ σαν ένορκος όποτε μου το ζητούν.-3. Θα σέβομαι και θα υπακούω τους νόμους.-4. Θα πληρώνω τους φόρους μου με κατανόηση.- 5. Θα εργάζομαι για την ειρήνη, μα θα δέχομαι τις ευθύνες μου, με συνείδηση χρέους, σε ώρα πολέμου και θα σέβομαι την Σημαία.-6. Θα αποφεύγω κάθε ομαδική προκατάληψη που στηρίζεται σε διάκριση της κοινωνικής τάξης της φυλής ή της θρησκείας.-7. Θα υποστηρίζω το σύστημα μας της ελεύθερης δημόσιας παιδείας, κάνοντας ότι μπορώ για την πρόοδο των σχολείων στην κοινότητα μου.-8. Θα προσπαθώ να κάνω την κοινότητα μου έναν καλύτερο τόπο για να ζει κανείς.-9. Θα εφαρμόζω και θα διδάσκω τις αρχές του «Καλού Πολίτη» στο ίδιο μου το σπίτι...¹⁷⁵.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι σε ένα ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο ο «Καλός Πολίτης» είναι ο έντιμος και φιλόνομος άνθρωπος που πέρα από τις επαγγελματικές και προσωπικές του ασχολίες, προσφέρει ότι καλύτερο και περισσότερο μπορεί για την αφιλοκερδή εξυπηρέτηση του κοινωνικού οργανισμού. Έτσι σ' ένα πιο θεσμικό πλαίσιο και με μια ελάχιστο αφορμή, όπως είναι ένας τοπικός εορτασμός, διατυπώνονται οι βασικές αξίες του καλού πολίτη που ικανοποιούν και εκφράζουν το αμερικάνικο *modus vivendi*. Σ αυτό το μοντέλο ανθρώπου, προτεραιότητα δίνεται στην συνεπή του προσήλωση στις δημοκρατικές αρχές, στην τήρηση των εκλογικών υποχρεώσεων, στην συμμετοχική απονομή δικαιοσύνης, στον σεβασμό της ετερότητας, στο κράτος δικαίου και πρόνοιας αλλά και στο σεβασμό των εθνικών συμβόλων. Από τα παραπάνω, αυτό που καθιστά τον αμερικανό πολίτη ξεχωριστό είναι η ενσωμάτωση των αξιών αυτών, στο εσωτερικό της οικογένειας καθώς και η αναπαραγωγή των ιδεωδών αυτών. Εν τέλει από τον Θεοτοκά καταλαβαίνουμε ότι ο Αμερικανισμός στην εξατομικευμένη και εξιδανικευμένη του μορφή, συνάδει με την οικονομική πρόοδο και την εξέλιξη με όρους ελεύθερης και ανταγωνιστικής οικονομίας, αλλά και την τήρηση όλων αυτών των ηθικών δεσμεύσεων απέναντι στην κοινωνία και την δημοκρατία που αιμοδοτούν και συντηρούν την ατομική και συλλογική ευημερία, οι οποίες στην περίπτωση αυτή ασφαλώς και δεν διαχωρίζονται. Στα μάτια του Θεοτοκά το πρότυπο του «Καλού Πολίτη»

...είναι μια αληθινή κοινωνική δύναμη, ένας ανεπίσημος, αλλά ισχυρότατος θεσμός. Ασκεύ ασφαλώς μια εξουσία εξίσου σημαντική όσο κι εκείνη των κρατικών λειτουργιών.

¹⁷⁵Οπ.π, σ. 31

*Η ανυστερόβουλη δραστηριότητα του αποτελεί μια δεύτερη, να πούμε, παράλληλη προς την επίσημη, εφαρμογή των δημοκρατικών μεθόδων της συλλογικής δράσης, της κοινωνικής αλληλεγγύης και της λαϊκής προόδου...*¹⁷⁶

Αν παραπάνω προσπαθήσαμε να αποδώσουμε τους βασικούς άξονες, πάνω στους οποίους αναπτύσσεται η ιδέα του έθνους στις Η.Π.Α, για να μπορέσουμε να μείνουμε πιστοί στην αρχική δέσμευση του πολιτισμικού διαλόγου, κάτι παρόμοιο οφείλουμε να κάνουμε και για τους πληροφορητές μας. Πως εγγράφεται η έννοια του έθνους σε μια γενιά διανοουμένων της άλλης όχθης του ατλαντικού, μιας γενιάς που ανδρώθηκε πνευματικά την περίοδο του μεσοπολέμου και ωρίμασε την σκέψη της στην κορύφωση του Ψυχρού Πολέμου. Στα πλαίσια αυτά πρέπει να εξεταστεί και η κοινωνική λειτουργία των διανοουμένων. Το παράδειγμα των λογοτεχνών, σαν μια παραδοσιακή κατηγορία διανοουμένων της δεκαετίας του 50, ίσως είναι αρκετά βοηθητικό.

Από μια γρήγορη ματιά φαίνεται ότι ο πολιτισμικός και ιδεολογικός διάλογος που διεξαγόταν την ίδια την εποχή μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στην Ευρώπη, δεν έφτανε στην Ελλάδα¹⁷⁷. Η αλήθεια είναι ότι ακόμα και πριν από τον πόλεμο, κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, αυτό που χαρακτηρίζει τον λογοτεχνικό τουλάχιστον κόσμο στην Ελλάδα του μεσοπολέμου είναι μια εμμονή στο ατομικό και μια απαξίωση του συλλογικού, όχι τόσο από διάθεση κριτικής στα φαινόμενα μαζικοποίησης, περισσότερο από εσωστρέφεια, ελιτισμό και προσήλωση στα αστικά ιδεώδη. Τα πρώτα χρόνια μετά την μικρασιατική καταστροφή είναι και τα πιο κρίσιμα για την νεοελληνική λογοτεχνία αλλά και σκέψη. Η απότομη προσγείωση από τις ιδεολογικές και εθνικοκεντρικές εμμονές του παρελθόντος, στην πραγματικότητα του πόνου, της βίας, του ξεριζωμού και της πολιτικής αστάθειας, οπλίζει τους πνευματικούς ανθρώπους με την ικανότητα να βλέπουν στην ιστορία ένα νόημα πιο σύμφωνο με το βήμα της ζωής. Οι απαντήσεις που έδωσαν στα υπαρξιακά τους ερωτήματα είναι ποικίλες και αντίρροπες, όπως συμβαίνει σε κάθε περίοδο έντασης και πόλωσης¹⁷⁸. Σε καθαρά υφολογικό, τεχνολογικό και θεματολογικό επίπεδο αυτό που τους βασανίζει διακινείται μεταξύ μοντερνισμού και παράδοσης,

¹⁷⁶ Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ. 32

¹⁷⁷ Κοτζιά, Ελισάβετ, *Ιδέες και Αισθητική: Μεσοπολεμικοί και Μεταπολεμικοί Πεζογράφοι 1930-1974*, Πόλις, εισαγωγή, Αθήνα, 2004, *passim*

¹⁷⁸ Πολυκανδριώτη, Ουρανία, *Η Λογοτεχνία- Τα Χρόνια του Μεσοπολέμου και η Γενιά του 30, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, έκδοση εφημερίδα *Τα Νέα-Ελληνικά Γράμματα*, τ. 7, Αθήνα, 2003, σ.235

γεννώντας έτσι το ζήτημα της ελληνικότητας¹⁷⁹. Με την επικράτηση της Οκτωβριανής Επανάστασης, ένα άλλο δίπολο έρχεται να προστεθεί στην προβληματική των Ελλήνων λογοτεχνών που είναι η ιδεολογική αντιπαράθεση μεταξύ αστικής ιδεολογίας και σοσιαλιστικής διανόησης¹⁸⁰. Η αντιπαράθεση αυτή λειτουργεί σαν παρακαταθήκη και εκφράζεται σε πραγματικό διωγμό της αριστερής διανόησης από τις μετεμφυλιακές κυβερνήσεις. Αυτό που χαρακτηρίζει την εποχή τα πρώτα χρόνια μετά το τέλος του εμφυλίου είναι η αποφυγή κάθε μορφή διαφωνίας και αντίθεσης στο καθεστώς ακόμα και η έκφραση της πιο ήπιας κριτικής. Ο γενικός κανόνας που επικρατεί και απ' αυτόν εξαιρούμε την στρατευμένη και μάχιμη αριστερή διανόηση που ακόμα τα πρώτα χρόνια επεξεργάζεται το αίσθημα της ήττας για να το εκφράσει πιο έντονα την δεκαετία που ακολουθεί, είναι αυτός της σιωπής και της συμμόρφωσης. Ο συνειδητός παροπλισμός των φιλελεύθερων στοχαστών αποτελεί το γενικό φαινόμενο της εποχής. Πολλοί μεγάλοι μυθιστοριογράφοι, ανάμεσα τους ο Ηλίας Βενέζης και ο Στρατής Μυριβήλης, που την εποχή του Μεσοπολέμου είχαν εκφράσει τις κοινωνικές και εθνικές τους ανησυχίες, ξαναγράφουν τώρα τα βιβλία τους με περικοπές¹⁸¹, αποφεύγοντας την άσκηση κάθε είδους κριτικής. Ο Γιώργος Θεοτοκάς από την άλλη, ο πιο ολοκληρωμένος εκφραστής της αστικής φιλελεύθερης τάξης, σε προσωπικό του γράμμα στο Γ.Σεφέρη, τον Δεκέμβριο του 1948, την πιο κρίσιμη και άγρια εποχή του εμφυλίου, εκφράζει τις δικές του ανησυχίες και απόψεις για το δίλλημα των διανοουμένων.

¹⁷⁹Κοτζιά, Ελισάβετ, *Ιδέες και Αισθητική: Μεσοπολεμικοί και Μεταπολεμικοί Πεζογράφοι 1930-1974*, Πόλις, Αθήνα, 2004, σσ.36-45

Καγιαλής, Τάκης, *Λογοτεχνία και Πνευματική Ζωή, Ιστορία της Ελλάδος του 20^{ου} αι*, τόμος Β2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2005, σ.319

¹⁸⁰Τα χρόνια μεταξύ του 1930 και 1936, το δίπολο αυτό εντείνεται και κορυφώνεται στην δικτατορία του Μεταξά. Η πολιτική του πολιτισμού που ακολουθεί το καθεστώς και η οποία συνοδεύεται από την λογοκρισία και από τις πολιτικές διώξεις, σταμάτησε τον κοινωνικό προβληματισμό και παρέσυρε μέρος του πνευματικού κόσμου που ήδη νωρίτερα είχε τοποθετηθεί στο στρατόπεδο της παράδοσης, αναφορικά με το ζήτημα της ελληνικότητας, σε άγονες ενδοσκοπήσεις, προσφυγές στο παρελθόν και αναπαραγωγή φυλετικών ιδεωδών. Ένα άλλο μέρος παρέμεινε μάχιμο και συνεπές στην κριτική του απέναντι στον μεταξικό αυταρχισμό. Γενικά μπορούμε να πούμε ότι τα πρώτα χρόνια μετά το 1936, στους λογοτεχνικούς κύκλους κυριάρχησε η αμηχανία και ο προβληματισμός, που αναδυόταν με την μορφή αγωνίας μέσα από τα γραπτά των λογοτεχνών. Λίγο αργότερα, δεν άργησαν και τα πρώτα δείγματα αντίδρασης και αμφισβήτησης, που δεν πήραν όμως ποτέ τις διαστάσεις λιβελογραφίας. Η απουσία, δυναμικής και οργανωμένης αντίδρασης του πνευματικού κόσμου απέναντι στον μεταξικό ολοκληρωτισμό, αφήνει ένα αίσθημα πικρίας που δύναται να ερμηνευθεί σε ανοχή απέναντι στο καθεστώς. Αυτό που μπορούμε με σιγουριά να πούμε, είναι ότι ο πνευματικός κόσμος της εποχής εκείνης δεν πρέπει να κατηγορηθεί για απευθείας σύνδεση και ιδεολογική ταύτιση με την «4^η Αυγούστου», αλλά σίγουρα πρέπει να του καταλογιστεί μια πρωτοφανής ραστώνη και ραθυμία να διατυπώσει ένα συλλογικό αίτημα για εκδημοκρατισμό (οι μεταξύ τους ιδεολογικές διαφορές συνέβαλλαν στην ραστώνη αυτή), αφού όλοι οι λογοτέχνες, όσοι δεν είχαν απευθείας σύνδεση με το καθεστώς, βίωναν έντονα το αίσθημα της πολιτικής και κοινωνικής ανωμαλίας.

¹⁸¹Αποστολίδης, Ρένος, *Κριτική του Μεταπολέμου*, Αθήνα, 1960, passim

Εκφράζει το παράπονο του για την πτώση του γενικού επιπέδου αλλά και την απώλεια του αναγνωστικού κοινού που είχε διαμορφώσει η γενιά του 30' μεσοπολεμικά. Αιτία της ραστώνης αυτής, η ξέφρενη κατάσταση στην οποία έχει πέσει η χώρα μετά το 1944¹⁸². Από τα παραπάνω προκύπτει ότι μεταπολεμικά η μεγάλη πλειοψηφία των αστών διανοουμένων του 30', στους οποίους ανήκουν και οι τρεις συγγραφείς, τα κείμενα των οποίων μελετάμε, φαίνονται και οι ίδιοι ανίκανοι να κατανοήσουν την εποχή τους¹⁸³. Τέλος η συστηματική αποφυγή κριτικής παρέμβασης δημιούργησε ένα κενό που καλύφθηκε από δεύτερης ποιότητας στοχαστές που, υπό άλλες συνθήκες δεν θα είχαν την δυνατότητα να προβληθούν ακόμα και να πλουτίσουν. Εν τέλει, δεν είναι υπερβολή να πούμε, ότι με εξαίρεση την διωκόμενη και υπό πίεση αριστερή διάνοηση, η σκοταδιστική αντίδραση του μετεμφυλιακού κράτους όπως γίνεται σ' όλα τα ιστορικά παραδείγματα, κατόρθωσε να διεισδύσει στη πολιτιστική έκφραση δημιουργώντας κυβέλες μιας υποβαθμισμένης πνευματικής ηγεσίας που γεννά απογόνους μέχρι και τις μέρες μας.

Όπως γίνεται μέχρι τώρα αντιληπτό και είναι παράλληλα ιστορικά τεκμηριωμένο, ο αμερικανικός εθνικισμός επηρεάστηκε δραστικά από τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές εμπειρίες της αμερικανικής κοινωνίας κατά την διάρκεια του ανταποικιακού αγώνα, πριν και μετά την Ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας. Οι νέες συνθήκες, στο πλαίσιο των οποίων αναπτύχθηκαν οι έποικοι που κατέφθαναν στην αμερικανική ήπειρο, δημιούργησαν έναν αίσθημα ιδιαιτερότητας και αποστασιοποίησε από την ευρωπαϊκή ήπειρο. Επιπλέον, όντας η μόνη Δημοκρατία στο πλαίσιο ενός διεθνούς συστήματος κυριαρχούμενου από τις δεσποτικές και μοναρχικές δυνάμεις, οι Η.Π.Α διένυσαν μια δύσκολη περίοδο θεσμικο-πολιτικής και πολιτισμικής διαμόρφωσης. Τα αισθήματα αυτό σφυρηλατήθηκαν στην προσπάθεια να επιβιώσουν ως κράτος μετά την Ανεξαρτησία. Σε σύγκριση με την αντίστοιχη εξέλιξη των εθνών της Ευρώπης και πιο συγκεκριμένα του ελληνικού, η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι η πορεία των Η.Π.Α προς το έθνος-κράτος έλαβε

¹⁸² Θεοτοκάς, Γ. -Σεφέρης, Γ. *Αλληλογραφία*, Αθήνα, 1975, σσ. 150-151

¹⁸³ Η αμηχανία τους αυτή φαίνεται και στην γραφή τους αφού στρέφονται στα ιστορικά μυθιστορήματα, ενώ στο ύψος τους κυριαρχούν στοιχεία εξπρεσιονισμού, εσωτερικού μονολόγου και διαλογισμού. Αυτό που κυριαρχεί τελικά στην ατιμόσφαιρα της εποχής στον χώρο της διάνοησης είναι η αυτολογοκρισία, ο φόβος και η δειλία κάτι που βλέπει κανείς και στις εκλογικευμένες αναλύσεις και εξηγήσεις του Θεοτοκά, ο οποίος, μαζί με άλλους της φιλελεύθερης διάνοησης, διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στο αίτημα για εκδημοκρατισμό. Σε γενικές γραμμές και από κοινωνική και πολιτική σκοπιά δεν ήταν παρά μια αντικειμενική υποστήριξη των σχέσεων εξουσίας που επικρατούσαν, ενώ οι διαμαρτυρίες άλλων για δευτερεύοντα και περιφερειακά θέματα παραμέριζαν να εστιάσουν στο βασικό θεσμικό, ιδεολογικό και πολιτισμικό πρόβλημα.

και λαμβάνει ακόμα και σήμερα χώρα με πολύ πιο ευνοϊκές συνθήκες. Η έλλειψη ισχυρών γειτόνων που θα μπορούσαν να τους επιβάλλουν περιορισμούς, η επάρκεια σε πρώτες ύλες και εγχώριες πλουτοπαραγωγικές πηγές, αλλά και η συναισθηματική αυτονομία από κάθε μυθολογία αίματος και παρελθοντολογίας των αμερικανών, δημιούργησαν ένα έθνος διαφορετικό από αυτά της Ευρώπης. Στα πλαίσια αυτά για τους αμερικανούς ήταν πιο εύκολο και φυσικό να χαράξουν μια νοοτροπία αισιοδοξίας για το παρόν και το μέλλον τους, η οποία μετέπειτα αποτέλεσε και βασικό άξονα που διέγραψε το φαντασιακό τους. Κοντολογίς, οι αμερικανοί σε αντίθεση με τους ευρωπαϊκούς λαούς έμαθαν εξαρχής να ονειρεύονται¹⁸⁴.

Όπως ισχύει για κάθε κοινωνικό και πολιτικό σύστημα, ιδιαίτερα στο πλαίσιο που λειτουργούν τα σύγχρονα πολυεθνικά έθνη κράτη, είναι δύσκολο ή και αδύνατο να εντοπισθεί με ακρίβεια και διαύγεια μια κυρίαρχη πολιτική και φιλοσοφική σκέψη. Εντούτοις συμβαίνει κάποιες βασικές αρχές να εγγράφονται στην πολιτική σκέψη και την εθνική ταυτότητα ενός έθνους λειτουργώντας ως σημείο αναφοράς και αποθήκης ιδεών για το μέλλον. Όταν οι ιστορικές και πολιτικές συγκυρίες δεν λειτουργήσουν αποτρεπτικά στην ανάπτυξη τέτοιων αυτοπροσδιοριστικών και μονοπωλιακών ιδεών, αυτές συνεχίζουν να εμπλουτίζονται και να ανανεώνονται¹⁸⁵. Οι ιδιαίτερες γεωπολιτικές και ιστορικές συνθήκες στις οποίες η Αμερική γεννήθηκε και αναπτύχθηκε η ιδέα του έθνους, όχι μόνο δεν λειτούργησαν απογορευτικά, αντίθετα ενίσχυσαν την πεποίθηση της αυτοανάγνωσης των αμερικανών σαν ένα έθνος με ειδικό και οικουμενικό πεπρωμένο¹⁸⁶. Την περίοδο που μελετάμε η πεποίθηση ότι η αμερική αναλαμβάνει τον ρόλο κηδεμόνα στα πλαίσια μιας παγκόσμιας ευθύνης στην ανθρωπότητα, έχει για τα καλά ριζώσει στην πολιτική συνείδηση του τόπου, στα μέσα μαζικής ενημέρωσης αλλά και στον πολιτικό πολιτισμό. Μεταπολεμικά, οι συλλογικές απεικονίσεις της παγκόσμιας ευθύνης του έθνους, εκφράστηκαν πολυποικίλτα και πολυεπίπεδα¹⁸⁷. Ένας τρόπος, ο πιο γνωστός και πολυσυζητημένος, κυρίως στην χώρα μας, είναι ο πρακτικός που αντιστοιχούσε στην ενίσχυση, τον επισιτισμό και την ανοικοδόμηση των αδύναμων χωρών. Ο άλλος είναι αυτός της

¹⁸⁴ Ως εκ τούτου το “American Dream” είναι τόσο “Dream” όσο και “American”.

¹⁸⁵ Η μικρασιατική καταστροφή με τον πιο οδυνηρό τρόπο τερμάτισε την «Μεγάλη Ιδέα» που από την αρχή σχεδόν της γέννησης του ελληνικού έθνους μονοπόλησε την πολιτική του σκέψη

¹⁸⁶ Fousek, John, *To lead the free world: American nationalism and the cultural roots of the Cold War*, The University of North Carolina Press, Η.Π.Α 2000, εισαγωγή

¹⁸⁷ Η αρχή είχε ήδη ξεκινήσει από το 1945, αρκεί κανείς να ρίξει μια ματιά στον τύπο της εποχής και στους προεδρικούς λόγους. (Fousek, John, *To lead the free world: American nationalism and the cultural roots of the Cold War*, The University of North Carolina Press, Η.Π.Α, 2000, σ. 63

συστηματικής προβολής των Η.Π.Α σαν ηθικό και ιδεολογικό πρότυπο στον υπόλοιπο κόσμο. Ποιες όμως είναι οι αφετηρίες της εθνικής αυτής αυτοανάγνωσης;

Μελετώντας την ιστορία του αμερικανικού εθνικισμού, ανακαλύπτουμε ότι αρχική και κυρίαρχη ιδέα στην πολιτική σκέψη των Η.Π.Α για χρόνια, ήταν αυτή της Επανάστασης, όπως αντανakλάται στη «Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας» και στις απόψεις του Λοκ¹⁸⁸, τις οποίες και υιοθέτησαν οι Πατέρες του αμερικανικού έθνους. Η ίδια ιδέα αντανakλάται επίσης στις στάσεις επίσης των πρώτων ηγετών της χώρας. Παρ'όλα αυτά, η προς δυσμάς και νότο επέκταση του κράτους των Η.Π.Α¹⁸⁹, απομάκρυνε την πολιτική σκέψη του τόπου από τις αξίες και τα ιδεώδη της Αμερικανικής Επανάστασης. Τότε είναι που σιγά-σιγά εμφανίζεται η ιδέα του «πεπρωμένου του έθνους» και οι αρχές της επανάστασης έχουν διακηρυκτική αξία. Ο αμερικανικός εθνικισμός αναπτύχθηκε παράλληλα με την διεύρυνση των εδαφικών ορίων του αμερικανικού κράτους¹⁹⁰ και βοήθησε στην εδραίωση των θεσμών και στην εκπλήρωση των στόχων εξωτερικής πολιτικής όπως τους όριζε η τότε πολιτική ηγεσία. Ωστόσο αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία για μας, είναι ότι συνέτεινε και στην διαμόρφωση της άποψης ότι οι αμερικανικές αξίες και οι θεσμοί πρέπει να διαδοθούν, εάν όχι να επιβληθούν, εκτός των συνόρων των Η.Π.Α. Ο αμερικανικός μεγαλοϊδεατισμός, αντίστοιχα, έχει τις ρίζες του στις πρώτες διαμάχες των πατέρων της Επανάστασης¹⁹¹. Η πρώτη τάση, εκφραζόταν κυρίως από τον Αλεξάντερ Χάμιλτον και τον Τζον Άνταμς και έτεινε προς τον μεγαλοϊδεατισμό και την προσαρμογή στις πραγματικότητες του διεθνούς συστήματος. Όπως έθεσε το ζήτημα αυτό ο Άνταμς το 1787 σε επιστολή του στον Τζέφερσον, η φιλοσοφία, η θρησκεία, η ηθική ποτέ δε θα μπορούσαν να αποτελέσουν τις ρυθμιστικές αρχές του διεθνούς συστήματος. Μόνο η ισχύς και η βία μπορούν να συγκρατήσουν τα φιλόδοξα έθνη-

¹⁸⁸ Η λογική και ο ορθολογισμός ως θεμελιώδεις αρχές κοινωνικής οργάνωσης

¹⁸⁹ Αναφέρομαι τόσο σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, όσο και στην πολιτική ενσωμάτωσης των αυτοχθόνων εθνοτήτων της Β. Αμερικής.

¹⁹⁰ Τα πρώτα επιχειρήματα που έθρεψαν τον αμερικανικό εθνικισμό βρίσκονται στα κείμενα του Thomas Paine. (βλ. G., Lerner R. & Harlan H, *An asylum for Mankind: Reading in America Diplomacy*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη, 1996)

¹⁹¹ Παναγιώτης Ήφαιστος αναφέρει χαρακτηριστικά: «...ο αμερικανικός μεγαλοϊδεατισμός, αντίστοιχα έχει τις ρίζες του στις πρώτες διαμάχες του έθνους, των Πατέρων της Επανάστασης. Οι αναφορές του Thomas Paine στον διαφωτισμό και στην οικουμενικότητα των αρχών και των αξιών του νέου κόσμου, τις οποίες αντιδιαστέλλει με τις αντίστοιχες αρχές του παλαιού κόσμου, αναπαράχθηκαν, ως πολιτικός λόγος από την ηγεσία και οικοδόμησαν σταδιακά την ιδέα ότι οι Αμερικανοί έχουν αποστολή να αλλάξουν τον ρου της ιστορίας της ιστορίας και τους κανόνες των σχέσεων μεταξύ των κρατών και των εθνών. Αμέσως μετά την Επανάσταση, διαφάνηκαν οι δύο αντίθετες τάσεις ως προς τον διεθνή ρόλο των Η.Π.Α, οι οποίες και σήμερα επηρεάζουν την αμερικανική εξωτερική πολιτική...» (Ήφαιστος, Παναγιώτης, *Αμερικανική Εξωτερική Πολιτική: Από την Ιδεαλιστική Αθωότητα στο Πεπρωμένο του Έθνους*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1995, σ. 127)

κράτη, επομένως και τις Η.Π.Α.¹⁹². Από την άλλη, η δεύτερη τάση εκφράστηκε από τον Τζέφερσον, κατοπινό Πρόεδρο των Η.Π.Α. Ο τελευταίος, συγγραφέας της «Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας», αντιπροσώπευε την ιδεαλιστική τάση στους κόλπους της Αμερικανικής Επανάστασης ενώ, οι ιδέες του, αποτέλεσαν σημείο αναφοράς τόσο για την αμερικανική εξωτερική πολιτική, όσο και την σύγχρονη ιδεαλιστική και ουτοπική σκέψη.

Επιστρέφοντας στα σύγχρονα, η ιδέα της αναγκαιότητας της παγκόσμιας ευθύνης της Αμερικής ως συνέπεια του εθνικού της μεγαλείου μεταπολεμικά, συνέβαλε στην γρήγορη παραίτησή της από το δόγμα του απομονωτισμού¹⁹³ και εκφράστηκε με έντονο παρεμβατισμό στα παγκόσμια πράγματα. Παρ'όλη την κριτική που δέχτηκε η πολιτική αυτή από δημοκρατικούς, ρεπουμπλικάνους, οργανώσεις ανθρωπίνων κινήματων που ασκούσαν δριμεία κριτική στον Πρόεδρο Τρούμαν και τους συμβούλους του, γρήγορα μπολιάστηκε σαν ιδέα στις συνειδήσεις πολλών αμερικανών¹⁹⁴. Ο τυχαίος διάλογος του Καραγάτση με ένα αμερικανό έμπορο επαληθεύει την πίστη ενός μεγάλου μέρους της αμερικανική κοινωνίας, στην ιδέα του ανώτερου προορισμού στον κόσμο, μέσα από ένα πιο ιδεαλιστικό πρίσμα και μια πιο χριστιανική ηθική.

... Από το ύφος του καταλαβαίνω πως ο λεγόμενος δεν έχει πρόθεση να με υποβάλει σε αδιάκριτη ανάκριση. Απλούστατα ένιωθε πολύ μονάχος κι είχε κέφι για κουβεντούλα με τον πρώτο τυχόντα. Του απαντώ λοιπόν, πως είμαι Έλληνας. Πως μόλις προ δύο ωρών έφτασα στην Αμερική, προσκαλεσμένος απ' την κυβέρνησή τα για να γνωρίσω την χώρα και τους ανθρώπους! Οι εκμυστηρεύσεις μου ενθουσιάζουν τον γηραιό τζέντλεμαν που μου σφίγγει το χέρι, με συγχαίρει θερμότατα, διαδηλώνει τον έρωτα του προς κάθε τι το ελληνικό και μου δηλώνει πως είμαι πολυαγαπητός φιλοξενούμενος όλου του αμερικάνικου λαού. Εν συνεχεία μου κοπανάει μια φιλική γροθιά στο στομάχι, με αρπάζει από τα μπράτσα και με παρασύρει προς την πόρτα του ξενοδοχείου ανακράζοντας:

-Λετ 'ς χαβ αι ντρινκ!(Let's have a drink: ας πιούμε ένα ποτό)

Έθιμο παγκόσμιο. Μια καινούργια διεθνής φιλία πρέπει να ποτισθεί με μερικά ποτήρια οينوπνεύματος. Στο υποβλητικό μισόφωτο και δροσερότατο- α! το θαύμα του αιρ

¹⁹²Graebner, N, *Foundations of American Foreign Policy, a realist appraisal from Franklin to McKinley* (Scholarly resources inc., Ουάσινγκτον, 1985), σ. 69

¹⁹³Fousek, John, *To lead the free world: American nationalism and the cultural roots of the Cold War*, The University of North Carolina Press, Η.Π.Α, 2000,σ.65

¹⁹⁴Οπ.π, σ.65

κοντίσιον!-μπαρ, ο μπάριμαν μας σερβίρει σκατς με σέβεναπ. Σιγορουφάμε το ευγενικό ποτό. Και κουβεντιάζουμε με συνοδεία την απαλή μελωδία του γλυκόηχου μεγάρφονου. Ο καινούργιος φίλος μου με ρωτάει για την Ελλάδα, για τους «γκερίλας», για την πολιτική κατάσταση και –κυρίως-για την οικονομική ανασυγκρότηση. Τα δολάρια Μάρσαλ πιάνουν τόπο; Του απαντάω με πολλή περίσκεψη. Με την πρόφαση πως τα αγγλικά μου είναι λειψά, κάνω τάχα πως ψάχνω να βρω τις κατάλληλες λέξεις και κι εκφράσεις. Έτσι μου δίνεται καιρός να σκεφθώ προηγουμένως τι θα πω. Βεβαίως δεν μπορώ να ισχυρισθώ πως οι ελληνικές μεταπολεμικές κυβερνήσεις ήταν πρότυπα προς μίμηση! Μα ο λαός μας δουλεύει σκληρά, δημιουργικά, για να ανασυγκροτήσει την ερειπωμένη οικονομική μηχανή της Ελλάδος. Τα δολάρια Μάρσαλ εκτελούν-κατά μεγάλο ποσοστό- τον προορισμό τους.

Ο γηραιός τζέντλεμαν με ακούει με προσοχή. Κι αφού είπα ότι είχα να πω, μου μιλάει περίπου ως εξής:

-Μη φανταστείτε πως τα δολάρια που σαν δίνουμε είναι θυσία αβάσταχτη για μας. Δεν θα αργήσετε να αντιληφθείτε το τεράστιο πλούτο μας που τον σπαταλούμε συνειδητά για να τον χαιρόμαστε καλύτερα. Είμαστε λαός τρισευτυχισμένος! Όχι όμως εγωιστικός. Μόνος σας θα διαπιστώσετε ότι ο Αμερικανός έχει συνειδητοποιήσει απολύτως πως η ευτυχία του ατόμου είναι στενά συνυφασμένη με την ευμάρεια του συνόλου. Όταν ένας πεινάει, οι άλλοι ενενηνταεννιά νιώθουμε το ψωμί μας πικρό. Αυτή την ανεπτυγμένη στο έπακρο κοινωνική αντίληψη- που εδημιούργησε τον πλούτο μας δια της γενικής συνεργασίας και της δικαίας κατανομής των αγαθών- δεν θέλουμε να την κρατήσουμε προνόμιο της χώρας μας και του λαού της. Αρχίζουμε να καταλαβαίνουμε το κοσμογονικό μας πεπρωμένο. Και λαχταράμε με απλοχεριά το μυστικό της ευτυχίας μας σε όλους τους λαούς της οικουμένης. Να τους βοηθήσουμε, με το άφθονο περίσσειμα μας, να δημιουργήσουν μίαν ευτυχία παρόμοια με τη δική μας. Αλλά προσοχή! Θέλουμε να ξέρουμε πως τα λεφτά μας πιάνουν τόπο! Ότι δεν χρησιμεύουν για να αυξήσουν την οικονομική δύναμη των εγωιστών πλουσίων, που αδιαφορούν για την ευτυχία του λαϊκού συνόλου. Μα ότι φέρνουν την ευλογία της υλικής απολαύσεως ως το παναθλιότερο σπίτι του πιο φτωχού συνοικισμού!

...Μου είπατε πως το ταξίδι σαν το πληρώνει η αμερικάνικη κυβέρνηση. Δηλαδή εγώ και άλλα εκατόν πενήντα εκατομμύρια φορολογούμενοι. Τρεις χιλιάδες δολάρια είναι μια για μας μια σταγόνα στον ωκεανό του απροσμέτρητου πλούτου! Απαιτούμε όμως το ποσό αυτό να πιάσει τόπο. Σας φέραμε εδώ για να μας γνωρίσετε. Και θα σας βοηθήσουμε, όσο μπορούμε, να έρθετε κοντά μας και να κατανοήσετε τι ακριβώς

είμαστε. Όπως σας σταμάτησα εγώ-άγνωστος- και έπιασα φιλία μαζί σας, το ίδιο θα κάνουν κι άλλοι πολλοί. Είμαστε άνθρωποι ανοιχτόκαρδοι που αγαπάμε τον συνάνθρωπό μας, τον εμπιστευόμαστε, του ανοίγουμε την ψυχή μας, τον βοηθάμε μ' όλη μας την καρδιά. Δυσπιστία δεν υπάρχει μέσα μας. Για μας κατ' αρχήν, ο άνθρωπος είναι καλός. Ουαί όμως κι αλίμονο αν καταλάβουμε πως ο άνθρωπος δεν είναι καλός και καταχράστηκε την εμπιστοσύνη, για να μην πω την ευπιστία μας. Τότε γινόμαστε σκληροί...¹⁹⁵

Συνοψίζοντας την αναφορά μας στο ζήτημα της αμερικανικής εθνικής ταυτότητας καταλήγουμε ότι το αμερικανικό εθνικό δόγμα αρχικά διαμορφώθηκε σε αντιδιαστολή με τα μοναρχικά και φεουδαρχικά καθεστώτα της Ευρώπης¹⁹⁶. Βασικό μέλημα των εθνοπατέρων του νέου κράτους ήταν η διάσωση του νέου πολιτικού και εθνικού εγχειρήματος από μια τάξη πραγμάτων που είχε πάρα πολλούς λόγους να τα εχθρεύεται και να το βλέπει καχύποπτα. Κάπως έτσι εξηγείται και η επίσημη επιλογή απομονωτισμού των Η.Π.Α από τα διεθνή πράγματα¹⁹⁷, αφού έμφαση δόθηκε στην εσωτερική οργάνωση στην εθνική ενδοσκοπήση και τον αντίστοιχο πολιτικό και πολιτισμικό αυτοπροσδιορισμό. Στην διαδικασία αυτή οι Η.Π.Α λειτούργησαν τελείως αντίστροφα από τα ευρωπαϊκά εθνικιστικά παραδείγματα, στο κομμάτι της διαμόρφωσης της εθνικής τους ταυτότητας, ρίχνοντας το βάρος στο μέλλον ως τόπο και σημείο αναφοράς της εθνικής τους συλλογικότητας και ενός γενικότερου αυτοσκοπού. Με αυτό τον τρόπο φαίνεται ότι γρήγορα απαλλάχτηκαν από την δυσκολία να κατασκευάσουν μια κοινή παράδοση ενώ αντίθετα επέλεξαν το πολιτισμικό του παρελθόν να το νοηματοδοτήσουν και να το συνθέσουν σε ένα αφήγημα με βασική αναφορά στο μέλλον. Αυτό το ανακαλύψαμε σε πολλές εκφάνσεις του δημόσιου βίου και αντίστοιχους θεσμούς, με αφορμή τις αναφορές των τριών συγγραφέων. Ωστόσο οι Η.Π.Α ακόμα και τις παραμονές της γέννησης τους, είχαν ήδη ένα παρελθόν εγγεγραμμένο στην μνήμη τους, το οποίο με το πέρασμα των χρόνων εμπλουτιζόταν καταδεικνύοντας μια ιδιαίτερη σχέση των ανθρώπων με το παρελθόν τους. Σε κάθε περίπτωση αυτό που τον χαρακτηρίζει και διαφοροποιεί τον αμερικανικό εθνικισμό από τον αντίστοιχο ελληνικό στο κομμάτι της μνήμης, είναι η αποσπασματική αντίληψη της εθνικής εμπειρίας και του ιστορικού παρελθόντος τους.

¹⁹⁵Καραγάτσης, Μ., *Περιπλάνηση στον Κόσμο: Ταξιδιωτικές εντυπώσεις*, Εστία, 2003, Αθήνα, σσ.99-102

¹⁹⁶Citrin, Jack/ Haas, Ernst B/ Muste, Christopher/ Reingold, Beth, *Is American Nationalism Changing? Implications for Foreign Policy*, International Studies Quarterly, Vol. 38, No. 1 (Mar., 1994), σ.23

¹⁹⁷Βέβαια σε παραπάνω κεφάλαιο σημειώσαμε ότι σε όλο τον 19^ο αι, στον γύρω χώρο της οι Η.Π.Α, όποτε διακυβεύονταν συμφέροντα της, κάθε άλλο παρά απομονωτικά δεν λειτουργούσαν.

Κάπως έτσι μπορούν και αφοσιώνονται περισσότερο στο μέλλον και καταστούν τους εαυτούς τους ικανούς να διαμορφώσουν την ιστορία τους, ανακαλύπτοντας εκ νέου τον εαυτό τους¹⁹⁸. Η σχέση του αμερικανού με το παρελθόν του στερείται συνοχής, αιτιότητας καθώς και του γενικότερου πλαισίου που είναι κοινό στα περισσότερα εθνικά αφηγήματα. Ορμώμενος από το παράδειγμα της αμερικανικής εκπαίδευσης, όπως μας δίνεται από τον Θεοτοκά, πρέπει να πούμε ότι τόσο η πρωτοβάθμια όσο και η δευτεροβάθμια εκπαίδευση στις Η.Π.Α μέχρι και σήμερα, δεν δίνει μεγάλη έμφαση στο εθνικό παρελθόν¹⁹⁹. Η αντίληψη του μέσου Αμερικανού για την ιστορία τείνει να είναι σποραδική και εστιάζεται γενικότερα στην άντληση πρακτικών και ηθικών διδαγμάτων, πολλές φορές μέσα από συγκεκριμένα και ασύνδετα γεγονότα. Κάπως έτσι το παρελθόν χρησιμοποιείται και από τους πολιτικούς ηγέτες τις χώρας ως αποθήκη παραδειγμάτων αρετής στα πλαίσια της αντίληψης του αμερικανικού εξαιρετισμού και του εθνικού πεπρωμένου²⁰⁰. Σε κάθε περίπτωση η λογική του «longue duree» δεν υπάρχει στον αμερικανικό εθνικισμό. Αυτό που διακρίνει κανείς είναι η έμφαση στην αυτοδυναμία μέσα από την υπεράσπιση και την προβολή του οικονομικού μοντέλου, η αίσθηση της μοναδικότητας και της ιερότητας του αμερικανικού εγχειρήματος όπως απορρέει από την προτεσταντική ηθική και την φιλολογία της αμερικάνικης δύσης, καθώς και η ιδέα των Η.Π.Α ως παγκόσμιου λαού. Ως εκ τούτου η αποσπασματική ανάγνωση της εθνικής της ιστορίας, οφείλεται όχι στην έλλειψη μιας κοινής εθνικής αφήγησης αλλά στην συνειδητή και κατ' επιλογήν απόρριψη της.

Εν τέλει η απόρριψη μιας παρελθοντοκεντρικής εθνικής ταυτότητας από την πλευρά των Η.Π.Α δεν οφείλεται μόνο σε μια ιδεαλιστική διάθεση και ουτοπική ενατένιση του μέλλοντος όπως παρουσιάστηκε μέχρι τώρα με μέτρο τις πηγές μας αλλά και από το γεγονός ότι οι Η.Π.Α ενδεχομένως να μην μπορέσουν ποτέ να ενστερνιστούν μια εθνική αφήγηση, καθώς οι ιδέες στις οποίες θεμελιώνονται είναι εξαιρετικά αντιφατικές. Αντίθετα, η μέχρι τώρα πορεία τους δείχνει την πολιτική τους σκέψη να μονοπωλεί ένα σύστημα ιδεών που προωθεί την ελευθερία χάραξης

¹⁹⁸ Miller, James Edward, *Όταν ο Ομπάμα συνάντησε τον Τόμας Τζέφερσον*, The Athens Review of Books, Τεύχος 6^ο, Απρίλιος 2010, σ.19

¹⁹⁹ Ravitch, Diane, *National Standards in American Education: A Citizen's Guide*, The Brookings Institution, Ουάσιγκτον, 1996, passim

²⁰⁰ Το παράδειγμα της ολιγοκρατίας της Αγγλίας και της Γαλλίας στο διάγγελμα του Μονάχου, πριν τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο, χρησιμοποιήθηκε πολλάκις την περίοδο που μελετάμε, από τους ηγέτες και των δύο αμερικανικών, πολιτικών παρατάξεων, για να τονώσει την αντικομμουνιστική εκστρατεία.

πολιτικών ανάλογα με τις συνθήκες και τις απαιτήσεις της ιστορικής συγκυρίας²⁰¹ σε συμφωνία με μια βασική αρχή, την διαίωνιση της πορείας τους έθνους στην κατάκτηση του μέλλοντος²⁰².

²⁰¹Κάπως έτσι, όπως περιγράψαμε παραπάνω, ο ιδεαλισμός που την περίοδο του απομονωτισμού λειτουργούσε για εσωτερική κατανάλωση, ως κινητήρια δύναμη για την κοινωνική πρόοδο, μεταπολεμικά με μεγάλη ευκολία μετατράπηκε σε μια πολιτική παρέμβασης με το πρόσχημα του οικουμενικού χρέους.

²⁰²Στην περίπτωση αυτή η έννοια της παγκόσμιας ευθύνης, εγγεγραμμένη στο φαντασιακό των αμερικανών ακόμα και σήμερα, λειτουργεί ως ισχυρό κίνητρο και τονωτική ένεση της εθνικής τους πολιτικής ακόμα και της ίδιας τους της ταυτότητας.

Ζητήματα Ετερότητας στην Αμερική του 50':
Το παράδειγμα της Αφροαμερικανικής κοινότητας

...Discrimination is a hellhound that gnaws at Negroes in every waking moment of their lives to remind them that the lie of their inferiority is accepted as truth in the society dominating the...

(Martin Luther King, Jr)

...As Christians, we are disposed to kindness, generosity, affection, and humility in our dealings with others. As militants we are disposed to the use of force against our enemies. How can we reconcile these two apparently contradictory philosophies and make sure we do not violate the divine law? The answer is to purge malice, bitterness, and vengeance from our hearts. To pray each day for Divine Guidance, that our feet shall remain on the correct path...

(Samuel H. Bowers Jr- Ηγετικό μέλος της «τρίτης» Ku Klux Klan)

...I believe in brotherhood...of all men before the law...if any (one) class or race can be permanently set apart from, or pushed down below the rest in politics and civil rights, so may any other class or race...and we say farewell to the principles on which we count our safety...The majority of our Negro people find but cold comfort in our shanties and tenements. Surely, as free men, they are entitled to something better than this...

(Harry Truman- Πρόεδρος των Η.Π.Α 1945-1953)

Στο κεφάλαιο αυτό θα ασχοληθούμε με το πώς ζητήματα ετερότητας στην Αμερική προβάλλονται μέσα από τα ταξιδιωτικά κείμενα των Θεοτοκά και Βενέζη. Το βασικό παράδειγμα που θα χρησιμοποιήσουμε είναι αυτό της αφροαμερικανικής κοινότητας στις Η.Π.Α την δεκαετία του 1950. Σε πρώτο επίπεδο θα επικεντρωθούμε στην ανάδειξη του θέματος αυτού, μέσα από την υποκειμενική ματιά των δύο ελλήνων συγγραφέων. Καθώς, τόσο η θέση των αφροαμερικανών, όσο και άλλων φυλετικών κοινοτήτων στις Η.Π.Α, ανήκει στον ευρύτερο θεωρητικό διάλογο περί φυλετικού ζητήματος, θα επιχειρήσουμε να εντάξουμε το παράδειγμα μας στο ιστορικό και θεωρητικό πλαίσιο τόσο της ίδιας της εποχής, όσο και γενικότερα. Τέλος θα επιδιώξουμε να εντοπίσουμε ένα αντίστοιχο παράλληλο παράδειγμα στην ελληνική περίπτωση του 1950, στα πλαίσια της προσπάθειας εντοπισμού ενός ευρύτερου ελληνοαμερικανικού, πολιτισμικού διαλόγου.

Οι εντυπώσεις του Θεοτοκά για το ζήτημα των «Νέγρων», όπως ο ίδιος αναφέρει, αποδεικνύουν για δεύτερη φορά την ύπαρξη «δύο» διαφορετικών «Αμερικών»²⁰³. Όπως και στην αρχή του δοκιμίου του για την Αμερική, έτσι και εδώ ο Θεοτοκάς προβάλλει δίπολα και αντιθέσεις που χαρακτηρίζουν τις σύγχρονες Η.Π.Α. Η αφήγηση του φυλετικού ζητήματος και της «ιστορίας» των αφροαμερικανών της Αμερικής από τον συγγραφέα, ξεκινάει από την πόλη του Χάρλεμ στην Νέα Υόρκη. Η εικόνα της πόλης μέσα στην πόλη δεν προκαλεί εντύπωση για την πολυπληθή Νέα Υόρκη, ωστόσο στην περίπτωση του Χάρλεμ, «την πρωτεύουσα των Νέγρων»²⁰⁴, παραπέμπει κατευθείαν σε μια ιδιαίτερη περίπτωση.

... «Να μην πηγαίνετε στο Χάρλεμ», μας είπαν πολλές φορές οι φίλοι μας. « οι λευκοί δεν πρέπει να πηγαίνουν στο Χάρλεμ μόνο αν έχουν επαγγελματικές ασχολίες και υπό τον όρο να τους οδηγήει κάποιος που ξέρει το μέρος καλά. Αλλιώς, η αστυνομία δεν μπορεί να εγγυηθεί για την ασφάλεια σας»... Κάποιο μυστήριο κάποιος αέρας παρανομίας και βίτσιου περιβάλλει την περιοχή και μαζί μια γενική δυσπιστία που οφείλεται στην διαφορά χρώματος. Όσο βιαστικά και αν περάσει από μέσα ο ξένος κι όσες προφυλάξεις και αν λάβει, θα έρθει η δυσάρεστη στιγμή, όπου θα αισθανθεί ένα μάτι να τον κοιτάζει εχθρικά, θα νιώσει ότι του καταλογίζουν ευθύνες για πράξεις που αγνοεί. Το ένστικτό του αντιδρά αυτόματα· απωθεί αυτά που τον απωθούν και, στο τέλος, με κάποιο δέος, ανακαλύπτει μέσα του το μεγαλύτερο αγκάθι της αμερικάνικης ζωής: το πρόβλημα των Νέγρων...»²⁰⁵

Η περιγραφή του Θεοτοκά παραπέμπει κατευθείαν στην εικόνα μια πόλης ghetto²⁰⁶. Εκεί, οι νόμοι της αμερικανικής δημοκρατίας και ισοπολιτείας φαίνεται να μην ισχύουν πάντοτε, αφού επισκιάζονται από ισχυρά στερεότυπα και προκαταλήψεις.

²⁰³Η πρώτη φορά εντοπίζεται στο κεφάλαιο με τον χαρακτηριστικό τίτλο *Συνέχεια ενός παλαιού διαλόγου*. Στο κεφάλαιο αυτό με μορφή θέσεων και αντιθέσεων, ο Θεοτοκάς μας παρουσιάζει τις κύριες πτυχές του διαλόγου γύρω από την Αμερική. Η επιλογή του τίτλου *Συνέχεια ενός Παλαιού Διαλόγου* μπορεί να ερμηνευθεί ποικιλοτρόπως. Οι θέσεις παρουσιάζουν μια θετική όψη της Αμερικής και αυτών που πρεσβεύει ο «Νέος Κόσμος» την εποχή του Θεοτοκά, από ένα πραγματικό πρόσωπο, μετανάστη ελληνικής καταγωγής, που ζει και εργάζεται στις Η.Π.Α. Από την άλλη οι αντιθέσεις εσωκλείουν έναν δριμύ αντίλογο και την καχυποψία μεγάλου μέρους της ευρωπαϊκής αριστεράς που βλέπει την Αμερική σαν πεδίο εφαρμογής μιας αντιλαϊκής και αντιδημοκρατικής, νέας πολιτικής.

Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ.17-26

²⁰⁴Οπ.π, σ.140

²⁰⁵Οπ.π, σ.141

²⁰⁶Για περισσότερες πληροφορίες για την πρακτική του ghetto ως μέσο περιορισμού και ελέγχου της αφροαμερικανικής κοινότητας στις Η.Π.Α, μπορεί να ανατρέξει κανείς στο εξαιρετικά ενδιαφέρον άρθρο του Wacquant,Loic με τίτλο *From Slavery to Mass Incarceration: Rethinking the "Race Question" in the US*

Wacquant,Loic, *From Slavery to Mass Incarceration: Rethinking the "Race Question" in the US*, New Left Review 13, January-February 2002, σσ.47-54

Από τα λόγια του συγγραφέα, γίνεται φανερό πως εδώ ο φόβος και η καχυποψία είναι τα συναισθήματα που κυριαρχούν στις σχέσεις των ανθρώπων, οι οποίες διαμορφώνονται από το χρώμα του δέρματος. Ο Θεοτοκάς απευθείας μας εισάγει στην ουσία του φαινομένου και της προβληματικής ψυχολογίας που το περιβάλλει. Ο φόβος, η διάκριση, ο κοινωνικός αποκλεισμός, είναι παράγωγες αντιδράσεις ενός βασικού προβλήματος, το οποίο ο συγγραφέας δεν σπεύδει αμέσως να ουδετεροποιήσει και προβάλλει αντανακλαστικά, την οπτική του «λευκού-ευρωπαϊού»²⁰⁷ περιηγητή. Στην αρχή του κειμένου του, το πρόβλημα για τον Θεοτοκά είναι «το πρόβλημα των Νέγρων»²⁰⁸.

Από την αρχή της περιγραφής του, ο συγγραφέας προβάλλει μια γεωγραφία του προβλήματος. Στον Βορά και την Δύση το πρόβλημα των σχέσεων μεταξύ λευκών και αφροαμερικανών είναι υπαρκτό, αλλά δεν μονοπωλεί τον δημόσιο βίο. Ο ίδιος το εντοπίζει κυρίως στο θέμα της κατοικίας και της ομαλής γειτονίας.

...οι Νέγροι έχουν ολοένα την τάση να απλωθούν έξω από τους δρόμους που κατοικούν. Οι λευκοί προσπαθούν να τους εμποδίσουν να εγκατασταθούν σε νέα μέρη, μα, σαν δουν πως δε τα καταφέρνουν, απομακρύνονται και ζητούν να σταθεροποιήσουν κάπου οριστικά τα όρια της μαύρης συνοικίας. Αισθάνεστε ότι διεξάγεται, εκεί γύρω, ένας υπόκωφος αγώνας. Από την μία μεριά, ο αναγκαστικός υπερπληθυσμός των νέγρικων δρόμων, το κατώτερο βιοτικό επίπεδο που παρουσιάζουν κι η γενική ανωμαλία της ζωής τους ευνοούν τις παράνομες τάσεις, προκαλούν τη συγκέντρωση των υπόπτων στοιχείων κάθε φυλής. Έτσι με την φυλετική προκατάληψη μπλέκονται μεροληψίες που αφορούν την αξιοπρέπεια, την εντιμότητα, τα ήθη...»²⁰⁹.

...Έξω όμως από το θέμα της στέγης, στα βορινά και δυτικά κράτη, έχει κανείς την εντύπωση ότι η κατάσταση των Νέγρων δεν είναι ουσιαστικά διαφορετική από εκείνη του υπόλοιπου πληθυσμού. Τους βρίσκετε ανακατεμένους με τους λευκούς στην καθημερινή ζωή και στα δημόσια κέντρα (όχι τα ακριβότερα, ωστόσο, όπου δεν εμφανίζονται παρά μόνο σαν εκτελεστές καλλιτέχνες ή σαν υπηρέτες). Τους βλέπετε να

²⁰⁷ Για περισσότερες πληροφορίες για την ταύτιση της λευκότητας ή της φυλής με την εθνική αλλά και την ευρύτερα πολιτισμική ταυτότητα, ο αναγνώστης πέρα από τα κλασικά αναγνώσματα του E. Said *Οριενταλισμός και Κουλτούρα και Ιμπεριαλισμός* (εκδ. Νεφέλη) αξίζει να διαβάσει την ενδιαφέρουσα μελέτη του Leerssen, Joep, *National Thought In Europe: A cultural History*, Amsterdam University Press, Άμστερνταμ, 2006, σσ. 204-218

²⁰⁸ Γ. Θεοτοκάς, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ.141

²⁰⁹ Οπ.π, σ.141

σπουδάζουν στα ίδια σχολεία και Πανεπιστήμια με τους λευκούς, να εργάζονται σε δημόσια γραφεία, να έχουν υπεύθυνες θέσεις...²¹⁰

...Στην υπόλοιπη χώρα, (πλην του Νότου), νομοθετικός διαχωρισμός δεν υπάρχει τουναντίον οι νόμοι πολλών πολιτειών τον απαγορεύουν ρητά και καθιερώνουν ποινικές κυρώσεις για τους παραβάτες... όλα αυτά στον Βορά και την Δύση, είναι ελαστικά στο έπακρο, κυμαίνονται από το ένα σημείο στο άλλο κι εξαρτώνται από αμέτρητες τοπικές συνήθειες και σιωπηρές συμβάσεις που είναι αδύνατο να τις παρακολουθήσει ο ξένος...²¹¹

...Στον Νότο, η λαϊκή πρόληψη είναι ασύγκριτα πιο αδιάλλακτη παρά στην κοσμοπολιτική χούνη της Νέας Υόρκης, όπου εξουδετερώνονται αρκετά οι αντιθέσεις των εθνικών και φυλετικών ομίλων...²¹²

Οι παραπάνω περιγραφές φανερώνουν τις διαστάσεις του προβλήματος στις βόρειες και δυτικές πολιτείες των Η.Π.Α. Προβάλλεται έντονα η δυσκολία συνύπαρξης και συμβίωσης των δύο κοινοτήτων ενώ παράλληλα τονίζεται η ανάδειξη δύο κόσμων με τελείως διαφορετικά πολιτισμικά φορτία που δεν δύνανται εύκολα να εναρμονιστούν μεταξύ τους. Τα στερεότυπα και ο προβληματισμός υπάρχουν στην καθημερινότητα και την ιδιωτικότητα των πολιτών, αλλά στις περισσότερες των περιπτώσεων δεν επηρεάζουν τις δημόσιες λειτουργίες και δραστηριότητες. Αντίθετα φαίνεται να μην ενθαρρύνεται από την πολιτεία ο διαχωρισμός και η κατηγοριοποίηση των πολιτών. Σε κάθε περίπτωση ο συγγραφέας τονίζει ότι το θέμα της συνύπαρξης και της αλληλοαναγνώρισης λευκών και αφροαμερικανών εξαρτάται από *τοπικές συνήθειες και σιωπηρές συμβάσεις*. Ως εκ τούτου τα στερεότυπα και η εικόνα της ετερότητας στο δημόσιο φαντασιακό είναι και αυτό που συχνά υπερισχύει των νόμων και του Συντάγματος.

Από τις αναφορές του Θεοτοκά, φαίνεται ότι σε όλη την χώρα είναι διάχυτη η καχυποψία και η προκατάληψη απέναντι στην αφροαμερικάνικη κοινότητα άλλοτε σε ελάσσονα και άλλοτε σε μείζονα βαθμό. Το μέγεθος του φαινομένου, με ευφυή τρόπο ο Θεοτοκάς, το παρουσιάζει μέσα από το παράδειγμα του δικαιώματος περί «Περιοριστικής Συμφωνίας»²¹³ στις ενοικιάσεις και αγοραπωλησίες ακινήτων. Σύμφωνα με τον όρο αυτό, στα συμβόλαια ενοικίασης και αγοράς μπαίνει συχνά η

²¹⁰Οπ.π, σ.141

²¹¹Γ. Θεοτοκάς, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ.149

²¹²Οπ.π, σ.141

²¹³Foner Eric, *Blacks and the US Constitution 1789-1989*, New Left Review, Vol 183, September-October 1990, σ.70-74

στον ιδιοκτήτη η τον ενοικιαστή από τον προηγούμενο ιδιοκτήτη ή τον «τώρα» να μην μπορεί πουλήσει ή να νοικιάσει το οίκημα σε Αφροαμερικανό. Αποτέλεσμα της συνήθειας αυτής ήταν την δεκαετία 1945-1955, το 80% των οικημάτων στο Σικάγο να είναι πουλημένα με τον όρο αυτόν. Ο όρος αυτός, αν και μελλοντικά κρίθηκε αντισυνταγματικός και καταργήθηκε δείχνει ότι την εποχή του Θεοτοκά στην χώρα που η βάση της κουλτούρας της είναι η οικονομία και το εμπόριο, οι φυλετικές διακρίσεις και τα στερεότυπα πολλές φορές προηγούνται όλων των άλλων λειτουργιών²¹⁴. Εντύπωση προκαλεί η πρώτη αναφορά που κάνει ο συγγραφέας στην φυλετική φύση του προβλήματος. Κατ' αυτόν τον τρόπο, σταδιακά δίνει χώρο στην πολιτισμική προσέγγιση του ζητήματος, μεταφέροντας μας στον Νότο των Η.Π.Α, την πραγματικά σκληρή όψη του φυλετικού προβλήματος.

Στην αναφορά του για τις νότιες πολιτείες της Αμερικής, ο συγγραφέας δίνει μεγάλη σημασία στις σχέσεις λευκών και «νέγρων»: εκεί η ειρηνική συμβίωση αποτελεί ένα μεγάλο και συνεχές στοίχημα. Με μια σύντομη αναφορά στα γενικά μορφολογικά, ιστορικά και κοινωνικοπολιτικά χαρακτηριστικά των παραποτάμιων πολιτειών του Μισισσιπή, ο Θεοτοκάς διαχωρίζει τις περιοχές αυτές από την υπόλοιπη Αμερική.

«Στον Νότο, το πρόβλημα των Νέγρων είναι το κύριο, το μεγάλο, το άλτο και αγωνιώδες ζήτημα του τόπου. Όλα τα άλλα πολιτικά, κοινωνικά, οικονομικά, έρχονται ύστερα. Είναι το θέμα που ταλαιπωρεί τη σκέψη των ανθρώπων ακατάπαυστα, που συχνά δηλητηριάζει τη ζωή τους. Ο μαύρος πληθυσμός επιβάλλεται στη συλλογή πρώτα-πρώτα με τον όγκο του. Σε δύο Πολιτείες – τη Νότια Καρολίνα και το κράτος του Μισισσιπή- αντιπροσωπεύει τον μισό περίπου λαό. Στις άλλες όλες, μεγάλα οπωσδήποτε ποσοστά του. Η παρουσία του είναι αισθητή σε κάθε βήμα, σε κάθε στιγμή, ανακατωμένη με τη βαριά ανάμνηση της δουλείας και με τους θρύλους του εμφυλίου Πολέμου, που τους συντηρούν επιβλητικά αγάλματα στρατηγών στις δημόσιες πλατείες. Ο Νότος τιμά τους αρχηγούς της χωριστικής ανταρσίας του όπως τα εθνικά Κράτη της Ευρώπης δοξάζουν τους ιστορικούς τους βασιλιάδες και αυτοκράτορες. Δε θέλει να παραδεχτεί ότι έσφαλε- ή κι αν έκαμε μερικά λάθη, φταίνε κατά την κρίση του, εκείνοι που τον ανάγκασαν να σφάλει. Με άλλον τρόπο, σε άλλο επίπεδο, νομίζει ότι συνεχίζει και σήμερα έναν ιερό αγώνα: για την παράδοση του τόπου και την καθαρότητα της

²¹⁴ Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ.157

φυλής. Το πρόβλημα εδώ έχει τους τόνους της περιπάθειας και, κάποτε, του φανατισμού και της σκληρότητας...»²¹⁵.

Η εικόνα του Νότου που μας μεταφέρει ο Θεοτοκάς περιγράφεται με τις λέξεις «διαχωρισμός» και «διάκριση»²¹⁶. Οι έννοιες αυτές αποκτούν μια τεράστια πολιτική και κοινωνική δυναμική. Πρόκειται για τον διαχωρισμό των δύο φυλών στην κοινωνική ζωή και δραστηριότητα και την διάκριση τους στην άσκηση των πολιτικών, νομικών και κοινωνικών τους δικαιωμάτων και κεκτημένων. Η ερμηνεία που δίνει ο Θεοτοκάς στο φαινόμενο αυτό είναι οικονομική, κοινωνική, ψυχολογική κατά βάση όμως πολιτισμική²¹⁷. Ο φόβος της διαφορετικότητας σε μια χώρα που στηρίχτηκε πάνω στον σεβασμό της ετερότητας και προέβαλε την αμερικανική ταυτότητα ως εθνική, υπερφυλετική και συνεκτική, στον Νότο είναι έκδηλος και δείχνει ότι η Αμερική δεν είναι ομοιογενής ακόμα και σε βασικές και θεμελιώδεις πολιτικές αξίες, όπως η ισότητα των ανθρώπων²¹⁸. Η κατάσταση στον Νότο, όπως την περιγράφει ο Θεοτοκάς, ξεφεύγει από τα πλαίσια της ετεροφοβίας και αποκτά ιδεολογικά στοιχεία όμοια με θεωρίες πνευματικής και βιολογικής ανωτερότητας της λευκής φυλής αλλά και διαχωρισμού των ανθρώπων σε ανώτερους και κατώτερους. Το αίσθημα της απειλής κυριαρχεί στους λευκούς αμερικανούς του Νότου της δεκαετίας του 1950, που τρομοκρατούνται στην ιδέα της «επιμιξίας» των φυλών²¹⁹. Το χρώμα αποκτά τεράστιες συναισθηματικές νοηματοδοτήσεις, που εκφράζονται με πολυποικίλη βία, από την δράση εγκληματικών ρατσιστικών οργανώσεων²²⁰ έως τον νομικό αποκλεισμό των «Νέγρων» από τις νομοθετικές και διοικητικές αρχές των πολιτειών που υιοθετούν και ανέχονται μια τέτοια στάση απέναντι στην Αφροαμερικανική κοινότητα²²¹.

«Νέγρου» στην Αμερική, όπως μας πληροφορεί ο Θεοτοκάς, ονομάζονται όσοι έχουν έστω και μια μικρή καταγωγή από αφρικανούς προγόνους, η οποία πολλές

²¹⁵ Οπ.π, σ.141

²¹⁶ Οπ.π, σ.141

²¹⁷ Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ.142

²¹⁸ Για περισσότερα στοιχεία για το φαινόμενο των διακρίσεων επί της αφροαμερικανικής κοινότητας, ο αναγνώστης μπορεί να διαβάσει το ιστορικό των εξεγέρσεων των αφροαμερικανών τις δεκαετίες 50' - 60' στο Zinn,Howard, *Ιστορία του Λαού των Η.Π.Α.*, Αιώρα, Αθήνα, 2008, σσ.493-520

²¹⁹ Winant,Howard, *Behind Blue Eyes: Whiteness and Contemporary US Racial Politics*, New Left Review, Vol 225, September- October 1997, σ.75

²²⁰ Πολύ μεγάλο ενδιαφέρον πάνω στο φαινόμενο της ρατσιστικής βίας στις Η.Π.Α παρουσιάζει το βιβλίο του Ridgeway, James, *Blood in the Face: The Ku Klux Klan, Aryan Nations, Skinheads, and the Rise of A New White Culture*, Thunder's Mouth Press, Νέα Υόρκη, 1995 (βλ. Πρόλογο και εισαγωγή)

²²¹ Foner, Eric, *Blacks and the US Constitution 1789-1989*, New Left Review, Vol 183, September-October 1990, σσ.63-74 καθώς και Zinn,Howard, *Ιστορία του Λαού των Η.Π.Α.*, Αιώρα, Αθήνα, 2008, σ. 500

φορές δεν είναι καν αντιληπτή με το μάτι. Η κληρονομιά αυτή καταντά όνειδος και άγχος για τους φορείς της, που καλούνται στις πολιτείες του Νότου να λογοδοτήσουν για την καταγωγή τους. Ο φυλετικός διαχωρισμός παρουσιάζεται στον Νότο μέσα από ένα σύνολο νομοθετικών διατάξεων, εθίμων και κανονισμών που σκοπό έχουν ν' αποκλείουν τους «νέγρους» από την συνάντησή τους με τους λευκούς, έξω από τις απαραίτητες επαγγελματικές και υπηρεσιακές σχέσεις. Έτσι παρατηρείται να λειτουργούν για τους «Νέγρους», χωριστές εκκλησίες, εκπαιδευτήρια, νοσοκομεία, δημόσια κέντρα γενικότερα. Η λογική αυτή της χωριστής συμβίωσης των δύο κοινοτήτων, δεν σταματά εκεί, ιδεολογικοποιείται σημαντικά και εκφράζεται με εντονότερους τρόπους. Απαγορεύεται δια νόμου η συμβίωση κάτω από την ίδια στέγη ανθρώπων των δύο φυλών, εκτός αν ο «Νέγρος» είναι υπηρέτης του λευκού. Απαγορεύεται να τρώνε μαζί, να χορεύουν, να γυμνάζονται και να καλλιεργούν σχέσεις που προϋποθέτουν έστω και την ελάχιστη οικειότητα.

Ενδιαφέρουσα στο παραπάνω παράθεμα είναι η παρατήρηση του Θεοτοκά για τον τρόπο διαχείρισης της συλλογικής μνήμης των λευκών στις νότιες πολιτείες. Όπως τονίζει, παρουσιάζει πολλά όμοια χαρακτηριστικά με την ευρωπαϊκή παρελθοντολαγνεία των εθνικών κρατών. Η εμπειρία του εμφυλίου πολέμου και το κατοπινό αίσθημα της ήττας, εμποτίζονται πολιτισμικά από το ιδεολόγημα του φυλετικού διαχωρισμού που τις ρίζες του τις εντοπίζει κανείς στον θεσμό της δουλείας κατά τα προεπαναστατικά χρόνια. Στον Νότο η παράδοση αυτή, που ξεκίνησε για καθαρά οικονομικούς λόγους, με το πέρασμα των δεκαετιών έγινε αναπόσπαστο μέρος μια ηθικής και ενός πολιτισμικού κεφαλαίου και συνδέθηκε άρρηκτα με την ταυτότητα του νότιου λευκού²²².

Ο Θεοτοκάς δεν παραλείπει, όπως προαναφέραμε, να αποδώσει στην φύση του προβλήματος αίτια οικονομικά και κοινωνικά. Ωστόσο γρήγορα σπεύδει σ' έναν βαθμό να τα αποδομήσει, δίνοντας ξανά προτεραιότητα στον πολιτισμικό χαρακτήρα του.

...Για την ερμηνεία του θέματος διατυπώνονται διαφορετικές απόψεις. Οικονομικά ήταν, βέβαια τα αίτια που δημιούργησαν, άλλοτε, στην Αμερική, τον θεσμό της δουλείας των Νέγρων, η εξήγηση όμως της σημερινής κατάστασής τους ξεπερνά τα πλαίσια της οικονομίας. Σε πολλά σημεία της χώρας, η διαίωνιση του προβλήματος φαίνεται να συνδέεται με σημαντικά κοινωνικά συμφέροντα: γενικά, ωστόσο, κανείς δεν αμφισβητεί

²²²Hall, Catherine, *White Identities*, New Left Review 193, May-June 1992, σσ.116, 118-119

ότι η Αμερική βγαίνει οικονομικά ζημιωμένη, σε πολύ μεγάλο βαθμό, από την υπόθεση αυτή. Η λύση της θα ελευθέρωνε το Νότο από τεράστιες περιττές δαπάνες (διπλά σχολεία, διπλά νοσοκομεία κλπ.) και από ποικίλες δεσμεύσεις που εμποδίζουν την ανάπτυξη του· θα διευκόλυνε εξαιρετικά το συγχρονισμό του και την αύξηση του γενικού εισοδήματος...²²³.

Καθώς η προεπαναστατική εποχή δεν έχει καμιά σχέση με την σύγχρονη του Θεοτοκά τόσο στα μεγέθη της οικονομίας όσο και στην κοινωνικοπολιτική και πολιτισμική πρόοδο, οι ηθικές και ιδεολογικές παρακαταθήκες του θεσμού της δουλείας και οι διακρίσεις εις βάρος των μαύρων στις κοινωνίες του Νότου, δεν δικαιολογούνται σε καμία περίπτωση. Αποτελούν μια φετιχιστική συμπεριφορά των λευκών του Νότου που τις ρίζες του τις βρίσκει κανείς στο παρελθόν, στον χαμένο εμφύλιο πόλεμο και στον τοπική ερμηνεία περί αμερικανικότητας.

Η εικόνα που μας δίνει ο Θεοτοκάς για το βαθύτατο αυτό χάσμα μεταξύ των κοινοτήτων την δεκαετία του 50 είναι κάπως συγκεχυμένη. Οι απαιτήσεις της ζωής και οι εξελίξεις στην οικονομική ζωή του τόπου απαιτούν κάποιες υποχωρήσεις στις σκληρές αυτές απόψεις μεγάλης μερίδας της λευκής κοινότητας και του επίσημου κράτους της συμπολιτείας, ωστόσο η ατμόσφαιρα στις νότιες παραποτάμιες πολιτείες του Μισισσιππή, εξακολουθεί να είναι βαριά σε ότι αφορά το φυλετικό ζήτημα. Η επίσημη δικαιολογία του καθεστώτος στον Νότο, είναι ότι οι πολίτες πρέπει να είναι «Ίσοι αλλά χωρισμένοι»²²⁴. Η τοποθέτηση αυτή μεταφράζεται πως «Λευκοί» και «Νέγροι» απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα και τις ίδιες κοινωνικές παροχές σε διαφορετικούς χώρους. Ο Θεοτοκάς τονίζει ωστόσο ότι αυτού του είδους η ισότητα είναι μια υποκριτική στάση μιας Πολιτείας που συντηρεί τέτοιου είδους αναχρονιστικές και ολέθριες για την πρόοδο θέσεις, καλλιεργώντας και εγκαθιδρύοντας την πλήρη ανισότητα μεταξύ των πολιτών. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

...Δεν υπάρχει αμφιβολία πως η αρχή αυτή αποτελεί καταστρατήγηση του πνεύματος του Αμερικάνικου Συντάγματος. Η ισότητα εδώ είναι τυπική και σκεπάζει μian ουσιαστική ανισότητα. Το σχολείο, το νοσοκομείο, γενικά όλος ο κοινωνικός εξοπλισμός που προορίζεται να υπηρετήσει το διαχωρισμένο νέγρικο πληθυσμό βρίσκεται σε επίπεδο πολύ χαμηλότερο από τους αντίστοιχους θεσμούς των λευκών. Τούτο δεν οφείλεται, βέβαια, σε δόλια πρόθεση, αλλά σε αδιαφορία των τοπικών αρχών

²²³ Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σσ.141-142

²²⁴ Zinn, Howard, *Ιστορία του Λαού των Η.Π.Α.*, Αιώρα, Αθήνα, 2008, σ.500

και σε έλλειψη μέσων της νέγρικης κοινωνίας. Το αποτέλεσμα όμως είναι το ίδιο, η παραβίαση δηλαδή της αρχής της «Ισότητας των ευκαιριών»...²²⁵

Η προσέγγιση του φυλετικού ζητήματος από τον Θεοτοκά απλώνεται σε τέσσερις τέμνοντες άξονες. Ο πρώτος έχει να κάνει με την γεωγραφική τοποθέτηση του ζητήματος. Όπως τονίστηκε και παραπάνω ο συγγραφέας από πολύ νωρίς σπεύδει να ξεχωρίσει την δυναμική της παρουσίας του φαινομένου στον αμερικανικό χάρτη. Στα αστικά κέντρα των βορείων, ανατολικών και δυτικών πολιτειών, το φυλετικό ζήτημα είναι υπαρκτό, αλλά την δεκαετία του 1950 δεν φαίνεται να μονοπωλεί τον δημόσιο βίο. Η καχυποψία και η ετεροφοβία παρουσιάζονται ως κοινωνικά φαινόμενα, ωστόσο ανταγωνίζονται από την πρόοδο του εκδημοκρατισμού και του αιτήματος για ισότητα που έχει μπολιαστεί στις συνειδήσεις των περισσοτέρων λευκών. Στις περιπτώσεις αυτές τα διακυβεύματα είναι η πρόοδος, η ανάπτυξη, η ευημερία ενώ οι φυλετικοί διαχωρισμοί ενυπάρχουν σαν δεύτερες σκέψεις στις συνειδήσεις των λευκών. Κάπως έτσι ο συγγραφέας περιορίζει την αφήγηση του στις νότιες πολιτείες και στην πολιτισμική ιδιομορφία της περιοχής. Στο σημείο αυτό χαράσσεται ο δεύτερος άξονας της προσέγγισης του. Ο Νότος αποτελεί μια ιδιότυπη περίπτωση για τις Η.Π.Α του 1950 που φαίνεται να διαμορφώνεται με βάση της παρελθοντικές αναφορές του, οι οποίες και συμμετέχουν καταλυτικά στην διαμόρφωση της σύγχρονης ταυτότητας των λευκών πολιτών. Ο θεσμός της δουλείας σαν βασικό και κύρια υποστηρικτικό μέσο στήριξης της αγροτικής οικονομίας κατά το μακρύ παρελθόν και η εμπειρία της ήττας στον αμερικανικό, εμφύλιο πόλεμο, διαμορφώνουν ήθη και νοοτροπίες βάσει των οποίων οι νότιοι λευκοί διεκδικούν δική τους ερμηνεία της αμερικανικότητας. Η απάντηση του Νότου στην κεντρική εξουσία, διατυπώνεται στον δημόσιο λόγο με ποικίλους τρόπους. Ένας από αυτούς είναι η εξάντληση των δυνατοτήτων της πολιτείας να αυτενεργεί και να χαράζει το δικό της νομοθετικό πλαίσιο σε ζητήματα ετερότητας. Ο πολιτικός αποκλεισμός των αφροαμερικανών από τα δημοκρατικά τους δικαιώματα, η μεροληπτική υπέρ των λευκών δικαιοσύνη, η σιωπηρή αποδοχή μεσαιωνικών πρακτικών απόδοσης δικαιοσύνης και ο οικονομικός αποκλεισμός των αφροαμερικανών, δείχνουν την μεθοδευμένη διαμόρφωση ενός συστήματος που ξεφεύγει από τα πλαίσια της πολιτισμική ιδιαιτερότητας και αποκτά διαστάσεις ιδεολογίας. Στο σημείο αυτό προβάλλεται από τον Θεοτοκά ο τρίτος άξονας της προσέγγισης του, που είναι αυτό

²²⁵ Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ.147

καθαυτό το φυλετικό ζήτημα και η σχέση του με τον αμερικανισμό. Όλα τα παραπάνω, αλλά κυρίως το φυλετικό, θα επιδιώξουμε να αναπτύξουμε ξεχωριστά, παρακάτω. Ωστόσο σ' αυτό που αξίζει να σταθούμε είναι στον τέταρτο άξονα της συλλογιστικής του Θεοτοκά, που είναι η υποκειμενική του κρίση.

Όπως τονίσαμε και παραπάνω, ο Θεοτοκάς στην εισαγωγή του στο ζήτημα των φυλετικών διαχωρισμών στις Η.Π.Α μέσα από το παράδειγμα της αφροαμερικανικής κοινότητας, χαρακτηρίζει το φαινόμενο ως «πρόβλημα των νέγρων». Με την διατύπωση αυτή, ο αναγνώστης έχει την εντύπωση ότι ο Θεοτοκάς χρεώνει την αιτία του προβλήματος στη διαφορετικότητα της αφροαμερικανικής κοινότητας. Η αίσθηση αυτή εν συνεχεία διαψεύδεται αφού προβάλλεται η κριτική πένα του συγγραφέα που προβαίνει σε μια κοινωνιολογική και δοκιμαϊκή ανάπτυξη του ζητήματος. Ο Θεοτοκάς δεν παραλείπει να αποδώσει την ρίζα του προβλήματος των κοινωνικών και φυλετικών διακρίσεων στην δυσκολία του αμερικανισμού να υπερβεί στερεότυπα και προβληματικές αναγνώσεις του δικαιώματος στην εθνική ταυτότητα στο παρελθόν. Κάπως έτσι το «πρόβλημα των Νέγρων» γίνεται ένα μείζον φυλετικό ζήτημα και αποκτά παναμερικανικές διαστάσεις. Σε ότι αφορά λοιπόν τον διάλογο περί αμερικανικότητας, οι αντιγνώμιες και διαφωνίες υπάρχουν παντού στην Αμερική και εκφράζονται ποικιλοτρόπως. Στον Νότο για τον συγγραφέα το πρόβλημα οξύνεται από τη στιγμή που η μνήμη κυριαρχεί όλων των άλλων. Με τον τρόπο τους οι Νότιοι θυμίζουν στους υπόλοιπους πατριώτες τους ότι μπορεί να έχασαν τον εμφύλιο πόλεμο αλλά κέρδισαν την δυνατότητα να εφαρμόζουν τις αντιλήψεις και τα πιστεύω τους. Παράλληλα με μια πιο ελεύθερη ανάγνωση, η εμμονή στις φυλετικές διακρίσεις ίσως να αποτελεί και ένα μέσο πίεσης του καθυστερημένου οικονομικά Νότου στην κεντρική εξουσία. Στα πλαίσια αυτά η δόμηση της εικόνας του εχθρού συστήνεται από παλαιότερα στερεότυπα και μνήμες και ο «άλλος» λειτουργεί ως εξιλαστήριο θύμα²²⁶. Ενώ αυτή είναι η εικόνα του Νότου, ο συγγραφέας με αφετηρία

²²⁶ Αυτό που κάνει τους καθημερινούς ανθρώπους να αποδεχτούν και να υπακούουν στην πραγματική εξουσία, αλλά ταυτόχρονα να μισούν τον χωρίς εξουσία οικονομικό πλούτο είναι όπως υποστηρίζει η Χ. Άρεντ, η αίσθηση ότι από το κάθε φορά ισχύον καθεστώς και συσχετισμό ισχύος μπορούν να αποκομίσουν ίδια οφέλη, ενώ από τα εισοδήματα που αποκτούν ανίσχυρα άτομα δεν πρόκειται να έχουν οφέλη εκτός και αν τα υφαρπάξουν (Κοτζιάς, Νίκος, *Πρόλογος*, στο *Ουόλτζερ, Μαικλ, Περί Ανεγκτικότητας*, Καστανιώτης, Αθήνα 1998, σ. 41-42). Ο Φουκώ παράλληλα, στο δοκίμιο του «Γιατί μελετάμε την εξουσία: το ζήτημα του υποκειμένου», εξηγεί πως κατατάσσονται οι γενικότερες εναντιώσεις στην εξουσία και αωθεντία σε έξι μορφές αγώνων. Ο έκτος και τελευταίος συμπυκνώνει τους άλλους πέντε. Πρόκειται για τον αγώνα που περιστρέφεται γύρω από το ερώτημα «ποιοι ακριβώς είμαστε;». Είναι αγώνες και μάχες διατεμένουσες οι οποίες επεκτείνονται πέραν της μιας χώρας. Στρέφονται ενάντια σε κάθε αποτέλεσμα εξουσίας και είναι άμεσοι διότι δεν αναζητούνται οι κύριοι εχθροί, αλλά οι πλησιέστεροι. Αυτοί οι αγώνες, συχνά δεν στρέφονται στην πραγματική εξουσία,

την εποχή του προβάλλει μια αισιόδοξη ματιά στο φυλετικό ζήτημα. Παραθέτοντας στοιχεία και στατιστικές παρουσιάζει μια κατάσταση που συνεχώς βελτιώνεται υπέρ των αφροαμερικανών. Ο ίδιος μας διαβεβαιώνει ότι σταδιακά κερδίζουν το δικαίωμα τους στις δημοκρατικές διαδικασίες, την εργασία, την ισονομία. Από την άλλη το ζήτημα περί αμερικανικότητας αποδεσμεύεται από φυλετικούς όρους με αποτέλεσμα η εθνική ταυτότητα να αγκαλιάζει πιο πολλούς. Ο Θεοτοκάς ολοκληρώνει την αναφορά του στο φυλετικό ζήτημα στην Αμερική με τα λόγια του Alexis De Tocqueville:

...Αργά ή γρήγορα, ο κόσμος φαίνεται να πηγαίνει προς την Δημοκρατία, προς την ολοένα μεγαλύτερη εξύψωση και χειραφέτηση των μαζών, την ολοένα πλατύτερη ερμηνεία και εφαρμογή των αρχών της ελευθερίας και της ισότητας. Έξω από την κατεύθυνση αυτή, δεν πιστεύουμε ότι καν ότι ένα κοινωνικό πρόβλημα θα βρει ποτέ την οριστική του λύση. Υπάρχουν όμως προβλήματα που δεν μπορούν να λυθούν στα χρονικά όρια μιας γενιάς...²²⁷.

Η αναφορά του Θεοτοκά ολοκληρώνεται με μια οπτιμιστική διάθεση στην εξέλιξη του προβλήματος της συμβίωσης των δύο κοινοτήτων. Ο ίδιος ο συγγραφέας προσπαθεί να μας μεταφέρει τις πραγματικές διαστάσεις του προβλήματος επιχειρώντας μια ιστορική και κοινωνιολογική προσέγγιση του φυλετικού προβλήματος. Στο παράδειγμα του Νότου επιστρατεύει όλες τις γνώσεις του πάνω στην ιστορία και την ιδιομορφία του τόπου και λειτουργεί συχνά σαν σύγχρονος ανθρωπολόγος²²⁸. Το εντυπωσιακό με τον Θεοτοκά είναι ότι δεν παραλείπει να μας εντάξει το φυλετικό ζήτημα στον γενικότερο δημόσιο κοινωνιολογικό διάλογο και να παρουσιάσει την πρόοδο των κοινωνικών επιστημών στην ερμηνεία και την ανάγνωση τόσο του φαινομένου όσο και της αμερικανικότητας εν γένει. Εντούτοις ο

αλλά ενάντια σε ανθρώπους με οποιαδήποτε κατοχή αγαθών, δυνατότητα εργασίας ή και προσόντων που βρίσκονται στο καθημερινό οπτικό πεδίο του άλλου (Φουκώ, Μ, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, Ύψιλον, Αθήνα 1991, σσ75-100). Συχνά είναι αποτέλεσμα της καταπιεσμένης οργής του σώματος των πολιτών απέναντι στον πραγματικό εχθρό. Έτσι ο «άλλος», ο διαφορετικός, γίνεται ο υπεύθυνος μιας ανυπόφορης κατάστασης που αντιστοιχεί στον πρόσωπο του εχθρού. Σ' αυτήν την περίπτωση δημιουργείται μια τρίτη κατηγορία απόμων πέρα από την «Εμείς» και τους «Ξένους» και είναι οι «Άλλοι». Οι άλλοι ή αλλιώς «οι μη ξένοι» δεν δικαιούνται ανεκτικότητας παρά αδιαλλαξίας από το σύνολο των πολιτών που έχει μπολιάσει μέσα του τις αρχές και τα μανιχαϊστικά δίπολα του καλού και του κακού, του παραδοσιακού και του νεωτερικού, του δικού μας και του ξένου (Ενδιαφέρον παρουσιάζει η πραγματεία του D.Nirenberg για την δόμηση της δικτυικής κουλτούρας στον μεσαίωνα, στο έργο του *Nirenberg, D, Communities of Violence. Persecution of Minorities in the Middle Ages*, Princeton University Press, Νέο Τζέρσεϊ, 1996)

²²⁷ Γ. Θεοτοκάς, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ.157

²²⁸ Στο κείμενο του υποστηρίζει ότι ο ίδιος συνομίλησε με πολλούς νότιους λευκούς για το θέμα των διακρίσεων κατά της αφροαμερικανικής κοινότητας στην περιοχή (Γ. Θεοτοκάς, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σσ.142-143)

Θεοτοκάς δεν παύει να φέρει και την ταυτότητα του ευρωπαϊού-λευκού που παρατηρεί το φαινόμενο από έξω, συχνά εξωτικά. Ο ίδιος παραδέχεται ότι τόσο ο ίδιος όσο και η κοινωνία από την οποία προέρχεται δεν έχουν εμπειρία από παρόμοιες φυλετικές διακρίσεις. Στην υπόθεση αν ο ίδιος ή κάποιος ομοεθνής του θα ενοχλούταν ή όχι στην ιδέα η κόρη του να παντρευτεί κάποιον νέγρο και να κάνει οικογένεια από την οποία θα προκύψουν παιδιά, δεν απαντά με βεβαιότητα²²⁹.

*...δόξα τω θεώ δεν έχουμε τέτοιο πρόβλημα να λύσουμε στον τόπο μας, κοντά σ' όλες τις άλλες μας σκοτούρες...*²³⁰

Δεδομένου ότι το ζήτημα της θέσης των αφροαμερικανών στις Η.Π.Α την δεκαετία του 1950, ανήκει στα γενικότερα φυλετικά θέματα καθώς και αυτά της ετερότητας, πέρα από τον Θεοτοκά έχουμε αναφορές στο ζήτημα και από τον Βενέζη.

Σε ότι αφορά, αποκλειστικά, το ζήτημα των αφροαμερικανών, ο Βενέζης την πρώτη του αναφορά την κάνει στο αφιέρωμά του στην Νέα Ορλεάνη, μια πόλη πάλι του Νότου. Σε μια επίσκεψη του στο μουσείο της Νέας Ορλεάνης ο συγγραφέας έρχεται σε επαφή με λογής εκθέματα που θυμίζουν την ιστορία της πόλης, κάποια από αυτά έχουν ιδιαίτερη αναφορά στον θεσμό της δουλείας.

*...και αναμνηστικά του καιρού που ήταν σκλάβοι στις φυτείες οι Νέγροι του Νότου. Τι αναμνηστικά! Σε μια βιτρίνα είναι τα σύνεργα του μαστιγώματος, οι αλυσίδες που τους έδεσαν. Πλάι η καμπάνα των σκλάβων του Μπερνάρ Μαρινύ. Φημισμένη καθώς φαίνεται καμπάνα, που την χτυπούσαν στο χτήμα για να αρχίσουν τη δουλειά οι σκλάβοι...*²³¹

Η καμπάνα, οι χαλκάδες με τα κουδούνια που έδεσαν στους δούλους οι αφέντες τους λευκοί για να ειδοποιούνται σε περίπτωση που οι πρώτοι επιχειρούσαν να αποδράσουν, γενούν μελαγχολικά συναισθήματα στον συγγραφέα για την αξία της ανθρώπινης ζωής στην κουλτούρα του Νότου

...Είναι απάνθρωπη, η θλιβερή, η άγρια περιοχή του παλιού Νότου. Οι μαύροι σκλάβοι του. Βλέποντας αυτά τα φριχτά πράματα της δουλείας, εκεί, στον τόπο του Μισσισιππή, θυμούμαι ένα βιβλίο και έναν άνθρωπο: την «Καλύβα του Μπάρμπα Θωμά». Και τον Αβραάμ Λίνκολν. Σήμερα δεν υπάρχουν πια σκλάβοι νέγροι. Ωστόσο μες τα μάτια τους ειδικά στο Νότο, ζει ακόμα ο φόβος και η αγριάδα σκλάβου. Μπορεί η χώρα να δώσει την ελευθερία στους νέγρους. Όμως οι άσπροι του Νότου τους έχουν

²²⁹ Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ.144

²³⁰ Οπ.π, σ.144

²³¹ Βενέζης, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη, Εστία*, Αθήνα, 1977, σ.273

σε απόσταση, θέλοντας με κάθε τρόπο να τους θυμίζουν το τι ήταν. Στα τραίνα, στα σχολεία, τα πάντα χωριστά: Για τους λευκούς. Για τους εγχρώμους...²³²

Οι περιγραφές του Βενέζη σχετικά με την ζωή των αφροαμερικανών στις Η.Π.Α περιορίζονται γεωγραφικά στον Νότο και ειδικότερα στο παράδειγμα της Νέας Ορλεάνης. Σε σύγκριση με αυτές του Θεοτοκά, μπορούμε να πούμε ότι υστερούν σε ανάλυση και εμβάθυνση στην παθολογία και την «αρχαιολογία» του φαινομένου, αλλά και στον αντίκτυπό του στην σύγχρονη Αμερική. Παρ'όλα αυτά πιο λυρικός και «ταξιδιωτικός», ο Βενέζης καταφέρνει με μαγευτικό τρόπο να μεταφέρει στον αναγνώστη του κειμένου, το απόλυτο συναίσθημα της θλίψης που γεννά στον ίδιο αλλά και στα πρόσωπα των αφροαμερικανών των παραπηγμάτων, το παρελθόν της δουλείας και τα κληροδοτήματα της στις νέες γενιές λευκών. Η Νέα Ορλεάνη πέρα από τα λαμπερά καμπαρέ και τα μουσικά στέκια παριζιάνικου style²³³ είναι μια πόλη σκοτεινή. Ο Βενέζης επιστρατεύει όλη του την εικονοπλαστική τέχνη και χωρίζει την πόλη σε δύο όχθες που ανάμεσα τους παρεμβάλλει ο ποταμός Μισισσιπής. Από τη μία το φως, από την άλλη το σκοτάδι, από την μία η ευμάρεια και η αφθονία της γεωργικής περιοχής από την άλλη η φτώχεια και ο μαρασμός.

...Στην άλλη όχθη ζούσαν νέγροι του Μισισσιπής. Άθλια καλύβια μαύρα, ξύλινα, πάνω σε πάσσαλους μαύρους. Μωρά πλήθος. Όγκοι κουτιά από αδειανές κονσέρβες, κουτιά χάρτινα στοίβες, σαμπρέλες άχρηστες – όλα ανάκατα, σα να ήταν όλα, άχρηστα...²³⁴

Όμοια με τον Θεοτοκά μας διαβεβαιώνει ότι η εποχή της δουλείας έχει παρέλθει οριστικά, όχι όμως οι μνήμες και τα στερεότυπα στην σκέψη των ανθρώπων. Αυτό που μένει από την περιγραφή του είναι η ράθυμη κίνηση του ποταμού στο ταξίδι του προς τον Κόλπο του Μεξικό όπου εκβάλλει και ένα τραγούδι από μια φωνή από τις παραγκουπόλεις της αντίπερα όχθης

...Come are the days when my heart was young and gay...Come are my friends from the cotton fields away...Come from the earth to a better land I know...I hear their gentle voices calling «Old Black Joe»...²³⁵

Ενώ ο Βενέζης σε σύγκριση με τον Θεοτοκά αφιερώνει πολύ μικρό μέρος των αφηγήσεων του στο ζήτημα των αφροαμερικανών, ωστόσο στα κείμενα του κάνει λόγο για μια ακόμα κοινότητα των Η.Π.Α, της οποίας η θέση στις Η.Π.Α εντάσσεται

²³²Βενέζης, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη*, Εστία, Αθήνα, 1977, σ.274

²³³Οπ.π., σσ.268-272

²³⁴Οπ.π., σ.275

²³⁵Οπ.π., σ.276

στο γενικότερο φυλετικό ζήτημα και στον διάλογο περί ετερότητας και αξίζει να δούμε. Εδώ λόγος γίνεται για τους αυτόχθονες αμερικανούς, τους ινδιάνους.

Στο Αλμπακόρκι, την πρωτεύουσα του Νέου Μεξικού μια φθινοπωρινή μέρα, ο Βενέζης αναζητά την παράδοση των ινδιάνων του τόπου. Οδηγός του είναι ένα νεαρός ντόπιος με το χαρακτηριστικό όνομα *Τση-Γουή*. Εικόνες της ερήμου της Σάντα Φε και του Λος Άλαμος μεταφέρονται στον Έλληνα αναγνώστη συντηρώντας τον μύθο της εξωτικής χώρας. Οι κοινότητες των ινδιάνων, αειθαλείς και ζωντανές στο χρόνο, φαίνονται να συντηρούν στην μνήμη τους όλη την ιστορία του παρελθόντος, έως και την εποχή του Βενέζη. Άνθρωποι φτωχοί με τους δικούς τους κώδικες επικοινωνίας, τα γλωσσικά ιδιώματα, την οργάνωση και τα σύμβολα πίστης προστατεύουν το πολιτισμικό τους κεφάλαιο από γενιά σε γενιά και πασχίζουν περήφανα να το διασώσουν. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί η διάδοση και η συντήρηση στην συλλογική μνήμη της εμπειρίας των Ισπανών κατακτητών, των *Κονκισταντόρες*. Με φόντο τα παραδοσιακά κτίσματα, τα πουέμπλος, πιστά στην ινδιάνικη αρχιτεκτονική, «εξιστορείται» από κάθε λογής ηλικίας κάτοικο, η ιστορία της έλευσης των ισπανών και οι μετέπειτα συγκρούσεις με τις πολύπαθες ινδιάνικες φυλές που έβρισκαν καταφύγιο στα βουνά Τζεμές, για να οργανώσουν την άμυνα τους. Πουθενά στην διήγηση του Βενέζη δεν γίνεται λόγος για τις μάχες των ντόπιων φυλών με τους πουριτανούς πρωτοπόρους. Αυτό που έντονα διασώζεται στην μνήμη, σαν επικό παρελθόν και ιστορική κληρονομιά είναι εκείνα τα χρόνια στα τέλη του 15^{ου} αιώνα, η πρώτη και καθοριστική τους συνάντηση με την λευκή φυλή. Οι πληροφορίες που μας δίνει ο Βενέζης περιγράφουν μια ευρύτερη περιοχή από φυλές ινδιάνων με την δική τους ιδιαίτερη γλώσσα και τους πολιτισμικούς κώδικες. Η οικονομία στηρίζεται μετά βίας στην αγροτική παραγωγή εφόσον η ιδιόκτητη γη είναι εξαιρετικά λίγη για μια πιο αποτελεσματική εκμετάλλευση. Η ενσωμάτωση των ινδιάνων στον εθνικό κορμό δεν παρουσιάζεται πλήρης αφού πολλές υπόνοιες αφήνονται για πολιτικές διάκρισης απέναντι τους. Η σιωπή ενός γέρου ινδιάνου στην ερώτηση του Βενέζη σχετικά με την τωρινή σχέση τους με τους λευκούς, είναι χαρακτηριστική. Ωστόσο η συμμετοχή τους στους σύγχρονους εθνικούς αγώνες είναι αδιαμφισβήτητη από τα λόγια του ίδιου γέρου ινδιάνου:

...-Ο γιος μου πήγε στον πόλεμο. Στην Οκινάβα.

Στον άσπρο τοίχο ήταν κρεμασμένη η φωτογραφία του Ινδιάνου ναύτη που πήγε στην Οκινάβα. Πλάι στον ινδιάνο ναύτη ήταν μια Παναγία, δύο Χριστοί και Άγγελοι. Κάτω από την φωτογραφία του Ινδιάνου ναύτη ήταν τα λόγια: «Υπηρέτησε με τιμήν τας

ενόπλους δυνάμεις των Η.Π.Α και επολέμησε καλώς δια τας αρχάς της αμερικάνικης ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ισότητας...

Οι εικόνα των ινδιάνικων κοινοτήτων στη Αμερική, είναι η εικόνα ανθρώπων στενά συνδεδεμένων με τον γενέθλιο τόπο τους, που με περηφάνια και αξιοπρέπεια αποδέχονται την ιστορική τους κατάληξη και μοίρα. Η περιγραφή του Βενέζη παρουσιάζει ένα λαό που σε καμία περίπτωση δεν του δίνεται η ευκαιρία αλλά και ο ίδιος δεν δέχεται να ενσωματωθεί στο αμερικανικό αφήγημα παρά επιλέγει και παράλληλα απαιτεί να διατηρήσει το δικό του ξεχωριστό κεφάλαιο στην ιστορία ενός τόπου με έντονα τα συναισθήματα της ήττας και της νοσταλγίας. Η τελευταία μελαγχολική διάθεση έρχεται να συμπληρωθεί από μια άλλη συνομιλία του συγγραφέα με μια ηλικιωμένη γυναίκα της φυλής των Παπάγκο, μιας αυτόνομης και προστατευόμενης κοινότητας με την δική της διοίκηση, εκτελεστική και δικαστική αρχή, στην έρημο της Αριζόνας:

...Την έβλεπα , συλλογίζόμουν τις χιλιάδες τα χρόνια την παράδοση που είναι στο αίμα της , την ανεξιχνίαστη καταγωγή τους, την επική, σπαρακτική ιστορία των πατέρων τους με τα φτερά.

-Τι έγιναν τα φτερά σας; Οι άντρες γιατί δε φορούν πια φτερά;

-Ω, πάνε πια τα φτερά! Είπε η Σίιμπα. Ήρθε ο άσπρος άνθρωπος και μας τα πήρε τα φτερά.

Κοίταζε την έρημο, τους κάκτους που ήταν μπροστά της, τα γιούκα.

-Μας τα πήρε τα φτερά, ξαναείπε...²³⁶

Στις εικόνες του Βενέζη από τις κοινότητες των ινδιάνων, βρίσκει πολλές ομοιότητες με τις αντίστοιχες του Θεοτοκά για τις κοινότητες των αφροαμερικανών. Βασικός παρονομαστής είναι η «άρνηση» του συστήματος να εντάξει ουσιαστικά τους ανθρώπους αυτούς στο ενιαίο εθνικό αφήγημα και να τους καταστήσει κοινωνούς της αμερικανικής ταυτότητας. Στα πλαίσια αυτά το ζήτημα είναι πολιτικό και ιδεολογικό, πέρα από φυλετικό. Έχει να κάνει μ' αυτήν καθ'αυτή την αμερικανική ταυτότητα και την κουβέντα γύρω από αυτήν. Το διάλογο αυτό αξίζει να τον παρακολουθήσουμε.

Όπως μας εξιστορεί ο Howard Zinn, η εξέγερση των μαύρων που εκδηλώθηκε σε Βορρά και Νότο τις δεκαετίες του 1950 και 1960 άδικα αιφνιδίασε όλο τον κόσμο²³⁷. Η εμπειρία της δουλείας και της καταπίεσης σε συνδυασμό με την επιβίωση

²³⁶Βενέζης, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη*, Εστία, Αθήνα, 1977, σσ.216-220

²³⁷Zinn ,Howard, *Ιστορία του Λαού των Η.Π.Α*, Αιώρα, Αθήνα, 2008, σ.493

φυλετικών διαχωρισμών ενθαρρυνμένων, στο παράδειγμα των νότιων πολιτειών, από την ίδια την κρατική εξουσία καθρέφτιζαν παράλληλα μια σκληρή πραγματικότητα, κατεστημένη για χρόνια στην καθημερινότητα της αφροαμερικανικής κοινότητας. Η μαχητική και ακτιβιστική διάθεση των μαύρων, που είχε εκδηλωθεί σποραδικά στις δεκαετίες του μεσοπολέμου, κατά την διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου περιορίστηκε. Ωστόσο αυτό που προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση είναι ότι την ίδια ώρα που το αμερικανικό έθνος ετίθετο «ψυχή τε και σώματι» ενάντια στον ναζισμό και τις ρατσιστικές του θέσεις²³⁸, παρέμενε το ίδιο ένα ρατσιστικό κράτος παρουσιάζοντας ιδιαίτερη δυσκαμψία στο να δώσει ίδιες ευκαιρίες εξέλιξης με τους λευκούς, στους αφροαμερικανούς, σε στρατό και δημόσια διοίκηση²³⁹. Μετά το τέλος του πολέμου προστέθηκε ένα νέο στοιχείο στις φυλετικές ισορροπίες που επικρατούσαν στις Η.Π.Α· οι φυλετικές εξεγέρσεις μαύρων και ασιατών στην Αφρική και την Ασία αντίστοιχα, στα πλαίσια του αντιαποικιακού αγώνα. Η στάση των Η.Π.Α απέναντι στο φαινόμενο αυτό, με τον φόβο ότι το αντιαποικιακό κίνημα έπαιρνε έντονη μαρξιστική χροιά, επανέφερε στο προσκήνιο έστω και μ' αυτό τον τρόπο το μείζον φυλετικό ζήτημα²⁴⁰. Η αντιμετώπιση του ήταν επιτακτική όχι μόνο για να ικανοποιηθεί ο εγχώριος μαύρος πληθυσμός που αρχικά είχε αναθαρρήσει από τις υποσχέσεις που του δόθηκαν στην διάρκεια του πολέμου αλλά και για να αποδείξουν οι Η.Π.Α στον κόσμο, ότι μπορούσαν να αντιμετωπίσουν το φυλετικό ζήτημα που μέχρι τότε αποτελούσε την μεγαλύτερη αποτυχία τους.

Τα χρόνια που ακολούθησαν από την περίοδο 1947 έως και τα μέσα της δεκαετίας του 1960, πολλές θεσμικές και νομοθετικές μεταρρυθμίσεις έγιναν με σκοπό την πάταξη και την αντιμετώπιση του φυλετικού ζητήματος στα πλαίσια της εμπλοκής των Η.Π.Α στα παγκόσμια δρώμενα και του διακυβεύματος για την παγκόσμια κυριαρχία τους²⁴¹. Εντούτοις τις περισσότερες φορές οι αλλαγές γίνονταν στο ίδιο

²³⁸ Jacobson, Mathew Frye, *Hyphen Nation: Ethnicity in American Intellectual and Political Life* στο *Companion to post -1945 America*, Edited by Agnew, Jean-Christophe/Rosenzweig, Roy, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2002, σ.178

²³⁹ Zinn, Howard, *Ιστορία του Λαού των Η.Π.Α*, Αιώρα, Αθήνα, 2008, σ.498

²⁴⁰ Young, Robert, *Μετααποικιακή Θεωρία: Μια Ιστορική Εισαγωγή*, Πατάκης, Αθήνα, 2007, passim

²⁴¹ Από το 1946 με πρωτοβουλία του προέδρου Τρούμαν, ορίστηκε μια Επιτροπή για τα πολιτικά δικαιώματα, η οποία πρότεινε να διευρυνθεί το τμήμα πολιτικών δικαιωμάτων του υπουργείου δικαιοσύνης, να συσταθεί μια διαρκής επιτροπή για τα πολιτικά δικαιώματα και να ψηφίσει το Κογκρέσο νόμους για την απαγόρευση του λιντσαρίσματος και την άρση διακρίσεων στην άσκηση των εκλογικών δικαιωμάτων. Πρότεινε επίσης να θεσπιστούν νέοι νόμοι για την άρση των διακρίσεων σε θέματα εργασίας. Ασφαλώς τα κίνητρα για όλες αυτές τις κινήσεις, δεν ήταν ηθικά, αλλά περισσότερο οικονομικά αφού σύμφωνα με την επιτροπή οι φυλετικοί διαχωρισμοί ήταν εξαρητικά αντιοικονομικοί αφού συνεπάγονταν σε στέρηση εργατικού δυναμικού (Howard Zinn, *Ιστορία του Λαού των Η.Π.Α*, Αιώρα, Αθήνα, 2008, σελ 499)

πνεύμα που περιγράψαμε παραπάνω και όχι από βαθύτερα ανθρωπιστικά κίνητρα. Χρονολογία σταθμός ήταν το 1954 όπου το ανώτατο δικαστήριο κατήγγησε το δόγμα «Χωριστά, άλλα ίσοι» αναφορικά με την θέση και την λειτουργία των αφροαμερικανών στον δημόσιο βίο, του υπεραμυνόταν από το 1890²⁴². Με αφετηρία την συνταγματική αυτή αλλαγή, έπαυε το καθεστώς διαχωρισμού αφροαμερικανών και λευκών στα σχολεία, ένα πλήγμα για την αμερικανική δημοκρατία. Ωστόσο η βασική προσφορά της μεταρρύθμισης έγκειται στο ότι ποινικοποίησε τον φυλετικό διαχωρισμό, γεγονός που έκανε τον γύρω του κόσμου. Παρόλα αυτά, η μεγάλη μάχη απέναντι στον ρατσισμό δεν είχε κερδηθεί στο σημαντικότερο πεδίο, αυτό των στερεοτύπων. Ως εκ τούτου οι αλλαγές δεν πέρασαν γρήγορα στην καθημερινότητα με αποτέλεσμα ιδιαίτερα στον Νότο το κλίμα της αλλαγής και το αίτημα για εκδημοκρατισμό να εκφραστεί με όρους πραγματικού πολέμου μεταξύ αυτών που αντιστέκονταν σε μια τέτοια κοινωνικοπολιτική αλλαγή και όσων ένιωθαν ότι ή ώρα της χειραφέτησης και της δικαίωσης είχε έρθει. Τις επόμενες δεκαετίες η χώρα συγκλονίστηκε από πάρα πολλές λαϊκές εξεγέρσεις του μαύρου πληθυσμού και ακτιβιστικών συλλόγων²⁴³.

Τα χρόνια που ακολούθησαν έως και τις αρχές του 80', ο πόλεμος για τον φυλετικό διαχωρισμό, έδειχνε να μην έχει τελειώσει. Το φαινόμενο της ρατσιστικής βίας συνέχιζε να απασχολεί την καθημερινότητα πολλών ανθρώπων σε όλη την Αμερική, αφού η θεσμική επίλυση του 30 χρόνια πριν φαίνεται να μην αρκούσε για τον αφανισμό του σε μια χώρα που παρόλα αυτά λάτρευε να φτιάχνει νόμους και να τους τηρεί.

Το φυλετικό ζήτημα ακόμα και σήμερα για τις Η.Π.Α αποτελεί ένα θέμα πολύ πιο σύνθετο από ότι φαίνεται και καλά εγγεγραμμένο στο φαντασιακό πολλών πολιτών τους. Σε κάθε περίπτωση οι ρίζες του είναι βαθιές και εντοπίζονται στα χρόνια της γέννησης του νέου έθνους, ενώ, παράλληλα, συνδέονται στενά με την πρόσληψη της

²⁴² Zinn, Howard, *Ιστορία του Λαού των Η.Π.Α.*, εκδ. Αιώρα, Αθήνα, 2008, σ.499

Foner Eric, *Blacks and the U.S Constitution 1789-1989*, New Left Review magazine, September-October 1990, σ. 62

²⁴³ Οι πιο σημαντικές που πρέπει να μνημονευθούν είναι αυτή της πρωτεύουσας της Αλαμπάμα, Μοντγκόμερυ, με αφορμή την σύλληψη της αφροαμερικανίδας Ρόζα Παρκς για παραβίαση του νόμου που προέβλεπε τον φυλετικό διαχωρισμό στα λεωφορεία. Την 1η Φλεβάρη του 1960 τέσσερις πρωτοετείς φοιτητές, σε ένα κολλέγιο μαύρων, αποφάσισαν να καθίσουν στον πάγκο του εστιατορίου Woolworth's. Οι υπάλληλοι αρνήθηκαν να τους εξυπηρετήσουν και έμειναν καθισμένοι εκεί για όλη την ημέρα με αποτέλεσμα το εστιατόριο να παραμείνει κλειστό. Την επόμενη ήρθαν και άλλοι μαύροι φοιτητές και το Woolworth's έγινε τόπος μιας παλλαϊκής σιωπηλής και ειρηνικής διαμαρτυρίας και σύμβολο του αγώνα της σπουδάζουσας αφροαμερικανικής νεολαίας απέναντι στον ρατσισμό (Zinn, Howard, *Ιστορία του Λαού των Η.Π.Α.*, εκδ Αιώρα, Αθήνα, 2008, σ.503)

εθνικής ταυτότητας και την ταύτιση της με την έννοια της λευκότητας. Μελετώντας την θέση της αφροαμερικανικής κοινότητας στις Η.Π.Α του 50', καθώς και τα όποια ζητήματα για την στάση της κυρίαρχης κουλτούρας πάνω σε ζητήματα διαφορετικότητας, οφείλουμε να μελετήσουμε το ζήτημα από τα πρώτα χρόνια του νεοσύστατου κράτους.

Όταν ο αγώνας για ανεξαρτησία ξεκίνησε στον «Νέο Κόσμο», η δουλεία ήταν ήδη παλαιός θεσμός στην Αμερική. Η υποστήριξη της κυβέρνησης των Η.Π.Α στον θεσμό της δουλείας βασιζόταν σε μια επιτακτική πρακτική ανάγκη, που δεν ήταν άλλη από την στήριξη και την ενίσχυση της συνεχώς αναπτυσσόμενης αγροτικής οικονομίας. Το καθεστώς της δουλείας ταλανιζόταν από εξεγέρσεις και συνωμοσίες²⁴⁴. Σε γενικές γραμμές ο θεσμός της δουλείας υπήρξε τόσο καλά κατοχυρωμένος τις πρώτες δεκαετίες του νέου κράτους που μόνο με μια μαζική εξέγερση των σκλάβων ή με ένα γενικευμένο πόλεμο θα μπορούσε να καταλυθεί. Παράλληλα η εξέλιξη αυτή, πριν την πρώτη σημαντική λύση του θέματος με τον αμερικανικό εμφύλιο πόλεμο και την ήττα της ένωσης των Νοτίων πολιτειών, οδήγησε στο να αναπτυχθεί, στις νότιες κυρίως πολιτείες, υπέρμαχος του θεσμού, ένα δίκτυο ελέγχου των σκλάβων, υποστηριζόμενο από τους νόμους, τα δικαστήρια, τις ένοπλες δυνάμεις αλλά και τις φυλετικές προκαταλήψεις της κοινωνίας και των πολιτικών αρχόντων. Λογαριάζοντας το αμερικανικό έθνος συνολικά το 1776 ένας στους πέντε αμερικανούς ήταν έγχρωμος²⁴⁵. Οι αμερικανοί πολιτικοί, συμπεριλαμβανομένων των εθνοπατέρων αλλά και ιδιοκτητών δούλων, Washington και Jefferson, γνώριζαν πολύ καλά ότι η συνέχιση του θεσμού της δουλείας αποτελούσε μεγάλο πλήγμα στην δημοκρατία και αναντιστοιχία στις διακηρύξεις και τα ιδανικά του έθνους. Ωστόσο η κατάργηση του θεσμού φάνταζε, ως μια πράξη εξίσου δύσκολη με την επίτευξη της ανεξαρτησίας αφού δεν διευκόλυνε απλά την οικονομία του νεοσύστατου κράτους, είχε μεταλλαχθεί πλέον σε ρατσιστική αντίληψη στο φαντασιακό των αμερικανών και είχε κωδικοποιηθεί πολιτισμικά στον ορισμό που έδιναν πλέον οι αμερικανοί για το ποιος είναι αμερικανός²⁴⁶.

Στον Αμερικανικό δημόσιο διάλογο, ο «αμερικανισμός» αναφερόταν αρχικά σε μια πατριωτική, πολιτική φιλοσοφία. Ο όρος είχε τεθεί σε χρήση από την αρχή της

²⁴⁴Ενδεικτικά αναφέρω τις εξεγέρσεις του Gabriel Prosser το 1800, του Denmark Vesey το 1822 και του Nat Turner το 1831. Για περισσότερες πληροφορίες παραπέμπω τον αναγνώστη στο Zinn, Howard, *Ιστορία του Λαού των Η.Π.Α.*, εκδ Αιώρα, Αθήνα, 2008, σ.193

²⁴⁵Foner, Eric, Blacks and the U.S Constitution 1789-1989, New Left Review magazine, September-October 1990, σ. 65

²⁴⁶Οπ.π, σ.65

δημιουργίας του έθνους, κάτι που βλέπει κανείς ακόμα και στις επιστολές των αγωνιστών της αμερικανικής ανεξαρτησίας. Από την άλλη, στην πιο εκλαϊκευμένη εκδοχή του, αντιστοιχούσε για χρόνια στην κατανόηση και την υπακοή της κοινής θέλησης. Στα πλαίσια αυτά οι πολιτικοί, οι συνδικαλιστές, οι κοινωνικές και θρησκευτικές κινήσεις επιδίωκαν και αναζητούσαν να ρητορεύουν πάνω στις θέσεις τους και να της ανάγουν σε στρατηγικές πάνω στο εθνικό και κοινωνικό πεδίο, ώστε να καταφέρουν να είναι δημοφιλείς και επίκαιρες. Παρόλα αυτά όπως συμβαίνει συχνά στην ιστορία με όλα σχεδόν τα εθνικά παραδείγματα, έτσι και στην περίπτωση του «αμερικανισμού», ο όρος δεν είχε πάντα την αύρα της δημοκρατικής και ενοποιητικής τάσης. Σε καιρούς κρίσης και δυσκολιών συχνά εκδήλωνε μισαλλόδοξες και ξενοφοβικές τάσεις. Ο «αμερικανισμός» στις Η.Π.Α έλκει την καταγωγή του από την τάση της ακούσιας ή εκούσιας εσωτερικής πίεσης σε ένα σώμα πολιτών που λένε ή θεωρούν ότι μοιράζονται την ίδια πολιτική και πολιτισμική ταυτότητα. Η ταμπέλα του «αμερικανισμού», καθιερώθηκε κυρίως σε αντιστάθμισμα της διαφορετικότητας των ιθαγενών ινδιάνων και των μεταναστών, στο εσωτερικό της χώρας. Σαν διαδικασία αντιστοιχούσε στην αποδοχή των «άλλων», της επίσημης γλώσσας, των ιδανικών και αξιών του κυρίαρχου έθνους. Αν και σαν όρος ξεκίνησε πιο ουδέτερος, κατέληξε να ταυτίζεται με πρακτικές αφομοίωσης, ιδιαίτερα στο παράδειγμα των μεταναστών και των ινδιάνων²⁴⁷.

Τα πρώτα εκατό χρόνια της παρουσίας λευκών, ευρωπαϊών στον «Νέο Κόσμο», οι κοινότητες των αυτοχθόνων αμερικανών, αντιμετώπιζοντας ως ένα μεγάλο πρόβλημα, το οποίο θα λυνόταν μέσω του αποκλεισμού παρά της αφομοίωσης.

Η αμερικανική ταυτότητα από την αρχή της υπήρξε σαφώς λιγότερο συνεκτική και εθνική από τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά παραδείγματα²⁴⁸. Αυτού του είδους ο φιλελεύθερος και ιδεολογικός ορισμός της «αμερικανικότητας» απέκλεισε φανερά τους έγχρωμους, τους γηγενείς αμερικανούς (ινδιάνους), ενώ δεν πήρε από την αρχή ξεκάθαρη θέση στο μείζον ζήτημα της δουλείας²⁴⁹. Στα πλαίσια αυτά δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι ο εθνικός μύθος από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ήταν κοσμοπολίτικος και φιλελεύθερος στο πνεύμα τουλάχιστον και όχι απόλυτα στην πράξη. Η αμερικανική ταυτότητα αν και δομήθηκε στην αρχές των δημοκρατικών

²⁴⁷ Van Elteren ,Mel, *Americanism and Americanization: A critical history of domestic and global influence*, McFarland & Company Publishers, Βόρεια Καρολίνα, 2006, σσ.53-56

²⁴⁸ Citrin, Jack/ Haas, Ernst B/ Muste, Christopher/ Reingold, Beth, *Is American Nationalism Changing? Implications for Foreign Policy*, International Studies Quarterly, Vol. 38, No. 1 (Mar., 1994), σ.6

²⁴⁹ Οπ.π, σ.6

ιδεωδών και όχι πάνω σε μια μυθολογία αίματος, εντούτοις καλλιέργησε στοιχεία αποκλεισμού από το συλλογικό αφήγημα²⁵⁰.

Αν και μέχρι τα τέλη του 20^{ου} αιώνα ο όρος «εθνότητα» επιδρούσε στον να τονίσει την ιδιαιτερότητα, σήμερα ο όρος στην κοινωνική σκέψη φέρει αρκετά διαφορετική σημασία²⁵¹. Σε αντίθεση με τις προβληματικές βιολογικές κατηγοριοποιήσεις που νοηματοδοτούσαν τον όρο, η σύγχρονη ιστορική σκέψη αντιπρότεινε την κουλτούρα ως ουσιαστικό όρο κλειδί στον προσδιορισμό της έννοιας²⁵². Έτσι την μυθολογία αίματος την αντικαθιστά ένα σύστημα ιδεών, το χρώμα του δέρματος ένα πολιτισμικό σύνολο κ.ο.κ. Η κυριαρχία της εθνότητας σαν αναλυτική κατηγορία γίνεται πιο κατανοητή μέσα από το στοίχημα της πολυπολιτισμικότητας και την τοποθέτηση μιας ενιαίας κουλτούρας αντί κληρονομημένων διαφορών και στερεοτύπων, στο αμερικανικό παράδειγμα.

Μέχρι το 1940, η «φυλή» αποτελούσε το κύριο σώμα γύρω από το οποίο η έννοια της εθνότητας περιστρεφόταν. Με την παρέμβαση σημαντικών διανοητών, όπως των Montagu²⁵³ και Boas²⁵⁴, τον πυρήνα της εθνότητας άρχισε να καταλαμβάνει μια πιο πολιτισμική ανάγνωση του όρου, σε αντίθεση με την μέχρι τότε «δαρβινική» ερμηνεία της. Σημαντικό ρόλο στην κατεύθυνση αυτή, έπαιξε και το παράδειγμα της ναζιστικής Γερμανίας με την ρατσιστική ανάγνωση και αξιολόγηση της ανθρώπινης ύπαρξης που συνοδεύτηκε με διώξεις και εξοντώσεις Εβραίων, Rom, ομοφυλοφίλων, κομμουνιστών και άλλων κοινωνικών και πολιτισμικών μειονοτήτων. Ωστόσο ακόμα και μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου οι νοηματοδοτήσεις της «φυλής» και τα συναισθηματικά και ιδεολογικά της παράγωγα, συνέχιζαν να απασχολούν το δημόσιο λόγο.

Στα μέσα του 20^{ου} αιώνα η αναθεώρηση του όρου της φυλής σταμάτησε στο ζήτημα του χρώματος και διαχώρισε του εβραίους και του ιρλανδούς από τους νέγρους²⁵⁵. Ο αμερικανισμός ταυτίστηκε με την λευκότητα²⁵⁶, ενώ βλέπουμε ότι και

²⁵⁰ Οπ.π, σ.6

Citrin Jack/Green, D.P/Reingold, B/Walters E, *American Identity and Politics of Ethnic Change*, Journal of Politics, Vol. 52, No. 4, σσ.1124-1154

²⁵¹ Frye Jacobson, Mathew, *Hyphen Nation: Ethnicity in American Intellectual and Political Life* στο *Companion to post -1945 America*, Edited by Agnew, Jean-Christophe and Rosenzweig, Roy, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2002, σ.177

²⁵² Οπ.π, σ.177

²⁵³ Montagu, Ashley: *Race: Man's Most Dangerous Myth*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη, 1942

²⁵⁴ Boas, Franz, *Race, Language, and Culture*, University of Chicago Press, Σικάγο, 1940

²⁵⁵ Jacobson, Mathew Frye, *Hyphen Nation: Ethnicity in American Intellectual and Political Life* στο *Companion to post -1945 America*, Edited by Jean-Christophe Agnew and Roy Rosenzweig, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2002, σ.188

ακόμα και στο παράδειγμα της αστική λογοτεχνία, το ενδιαφέρον γύρω από την εθνότητα μεταξύ του 50' και του 70' περιστρεφόταν κυρίως γύρω από τις «λευκές φυλές», αν και το τι περιελάμβανε ο όρος «λευκός» αποτελούσε μέχρι τότε κάτι το απροσδιόριστο και νεφελώδες. Καθώς λοιπόν το ζήτημα της «Λευκότητας» κέρδιζε από μόνο του έδαφος, οι κοινωνικοί επιστήμονες άρχισαν να στρέφουν την προσοχή τους σε άλλες κατευθύνσεις. Στο βιβλίο της με τίτλο « Ethnic Options», η Mary Waters επισημαίνει πως η είσοδος του όρου «Λευκότητα», χρησιμοποιήθηκε και βοήθησε πάρα πολλές κοινότητες μεταναστών από την Ευρώπη όπως Εβραίων, Ιταλών, Ελλήνων και Πολωνών, οι οποίοι μένοντας πιστοί στο πολιτισμικό περιβάλλον της οικογένειάς τους, μεταναστών πρώτης γενιάς, μπόρεσαν και νομιμοποίησαν την δική τους ταυτότητα στην αμερικανική²⁵⁷. Από την άλλη πλευρά η Richard Alba στην πραγματεία της «In Ethnic Identity», προσπαθεί να ανιχνεύσει την σταδιακή εξέλιξη της Ευρωαμερικανική ταυτότητας που διαμορφώνεται στους κύκλους των ελληνικών, εβραϊκών, ιταλικών και πολωνικών κοινοτήτων και ουσιαστικά παντρεύει τον παλιό, παραδοσιακό κόσμο, με την μνήμη της αναχώρησης, της εγκατάστασης, της εργασίας, της ενσωμάτωσης, γεννώντας μια νέα υβριδική ταυτότητα²⁵⁸. Παράλληλα με την υπερβολική έμφαση στην «λευκότητα», από την άλλη πλευρά η έγχρωμη κοινότητα ανάγεται σε ένα σπουδαίο εργαλείο ανάλυσης των μη λευκών εθνότητων (Αφροαμερικανούς, Λατίνους Ασιάτες). Καθώς τον 20^ο αι, ο πληθυσμός των Η.Π.Α κατέληξε να είναι πιο ποικίλος και πολυπολιτισμικός , και παράλληλα ο όρος φυλή άρχισε να παραχωρεί την θέση του στην πολιτική και κοινωνική σκέψη, στον όρο εθνότητα, ο τελευταίος τελικά απέτυχε να αντικαταστήσει τον πρώτο ουσιαστικά, και στην πράξη φαίνεται να έγινε το παράλληλο δίδυμο του. Η «εθνότητα» παρά τις ελπίδες του Montagu και του Boas, έγινε όρος που αντιστοιχούσε στην ιδιαιτερότητα και τον διαχωρισμό με πιο σκληρούς και βαθείς φυλετικούς όρους, παρά στην οικουμενικότητα, αφού ταυτίστηκε με την «λευκότητα» και την «μη λευκότητα». Έτσι ο όρος «εθνότητα» προέκυψε βασικά ως αποτέλεσμα της αναγκαιότητας που οι ιστορικές συνθήκες επέβαλαν στα μέσα του 40', στα πλαίσια του αιτήματος της μεταπολεμικής περιόδου για ίσα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα των εθνικών κοινοτήτων-μεταναστών

²⁵⁶Wachtel, Paul L., *Race in the Mind Of America: Breaking the Vicious Circle between blacks and whites*, Routledge, Νέα Υόρκη 1999, σσ.121-140

²⁵⁷Waters, Mary C. , *Ethnic Options: Choosing Identities in America*, University of California Press, Μπέρκλεϋ, 1990

²⁵⁸Alba,Richard, *In Ethnic Identity: The transformation of White America*, Yale University Press, Η.Π.Α, 1992

στις Η.Π.Α. Με την άνοδο του κινήματος των πολιτικών δικαιωμάτων, τόσο η αμερικανική δεξιά όσο και αριστερή διανόηση, αντιλήφθηκαν τον ρόλο του χρώματος στην διαμόρφωση και χάραξη πολιτικών αλλά και στην τοποθέτηση τους πάνω σε ένα μείζον ζήτημα, όπως ήταν αυτό της αμερικανικότητας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Παράλληλα, τόσο μεταξύ των ακαδημαϊκών όσο και των ακτιβιστών, η εμπειρία των προκαταλήψεων των μέσων του 20^{ου} αιώνα, σταδιακά φάνηκε να απομακρύνει τον καλά ριζωμένο ρατσισμό, όχι όμως ατομικά αλλά σαν οργανωμένη λογική εξουσίας και οικονομίας. Από την δεκαετία του 1980, η εθνότητα όχι απλά απέτυχε να αντικαταστήσει τον όρο «φυλή» σαν αναλυτική κατηγορία, αλλά, από τότε που ο όρος και το ιδεολογικό φορτίο της φυλής χαραχτηκε στην κοινωνική πραγματικότητα και κωδικοποιήθηκε σε νομοθεσίες, το ζήτημα εθνότητας και κατ' επέκταση της εθνικότητας κατέστη περιπλοκότερο.

Από πολλές απόψεις η θέση των αφροαμερικανών στην αμερικανική κοινωνία μεταπολεμικά φαίνεται να έχει βελτιωθεί σημαντικά σε σχέση με το παρελθόν²⁵⁹. Παρόλα αυτά, τα στοιχεία και η ιστορική έρευνα δεν δείχνουν ότι το φαινόμενο της ρατσιστικής βίας και του κοινωνικού αποκλεισμού έχουν πάψει να υφίστανται. Αντίθετα τα διαπιστώνει κανείς ακόμα και σήμερα στον χώρο της εργασίας, της παιδείας, της υγείας και της δικαιοσύνης που συχνά οι έγχρωμοι αμερικανοί αντιμετωπίζονται με διαφορετικά μέτρα και σταθμά²⁶⁰. Σε κάθε περίπτωση, όπως παρουσιάσαμε παραπάνω το ζήτημα του αποκλεισμού των αφροαμερικανών από τον δημόσιο βίο, έχει τις ρίζες του στο ιστορικό παρελθόν της χώρας. Εντούτοις κομβική περίοδος που το ζήτημα έλαβε νέες διαστάσεις και νοηματοδοτήσεις υπήρξε το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα. Τότε είναι που ο πολιτισμικός διάλογος γύρω από το έθνος και τα φυλετικά ζητήματα στην Αμερική αλλάζει, διαμορφώνοντας ένα νέο πλαίσιο διαπραγμάτευσης τέτοιων ζητημάτων. Καθοριστικό γεγονός υπήρξε η χρήση πιο διεπιστημονικών εργαλείων στην ανάγνωση ζητημάτων εθνικής ταυτότητας αλλά και ετερότητας στο κλίμα της μύησης του δημοσίου και ακαδημαϊκού λόγου στο πνεύμα των πολιτισμικών σπουδών. Στην πιο εκλαϊκευμένη της μορφή στον πολιτικό λόγο, η νέα τάση φαίνεται να πήρε μια πιο αυτόνομη πορεία. Η δεκαετία του 50' είναι η εποχή που διαμορφώνεται και κάνει δυναμική παρουσία το κίνημα των

²⁵⁹Ένα παράδειγμα είναι το ότι το 1940 μόνο το 12% των παιδιών της κοινότητας τελείωναν το σχολείο, σε σύγκριση με το 1989 που το νούμερο είχε φτάσει το 82%.

Rattansi, Ali, *Racism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Μεγάλη Βρετανία, 2007, σ.142

²⁶⁰Οπ.π, σ.142

ανθρωπίνων δικαιωμάτων που, στις Η.Π.Α, μια έκφανση του, ταυτίστηκε σε μεγάλο βαθμό με τις κοινότητες μεταναστών. Οι τελευταίες διεκδικούσαν έναν ισότιμο ρόλο στα κοινά της αμερικανικής κοινωνίας και αξίωναν μια ανάλογη αναγνώριση από το κράτος²⁶¹. Αντίθετα με τις προσδοκίες όσων έβλεπαν πως η αμερικανική κοινωνία λειτουργούσε μέχρι τότε φυλετικά και η είσοδος του πολιτισμικού λόγου στον δημόσιο διάλογο έστελνε σήματα αλλαγής, η νέα τάση εκφράστηκε περιορισμένα δημιουργώντας μια νέα προβληματική ανάγνωση της αμερικανικότητας που ταυτίστηκε με την λευκότητα²⁶². Πιο απλά η παροχή του έθνους στους Εβραίους, Έλληνες, Ιταλούς, Πολωνούς μετανάστες ήταν η αναγνώριση τους ως πολιτικές οντότητες στα πλαίσια του μορφώματος ότι βασική προϋπόθεση της αμερικανικότητας είναι το χρώμα του δέρματος. Η θεώρηση αυτή χρησιμοποιήθηκε ψηφοθηρικά από τους πολιτικούς ενώ οι ίδιες οι κοινότητες μεταναστών την υιοθέτησαν χωρίς δεύτερη σκέψη, διαχωρίζοντας τον εαυτό τους από τους αφροαμερικανούς και τους ασιάτες, ικανοποιώντας το αρχικό τους αίτημα για πλήρη αναγνώριση²⁶³. Έκτοτε ένας νέος πολιτικός και επικίνδυνα φυλετικός λόγος εγκαταστάθηκε στον δημόσιο λόγο, δυσκολεύοντας το έργο της αλλαγής και διαψεύδοντας τις αρχικές ελπίδες για εκδημοκρατισμό. Τα χρόνια που ακολούθησαν, το κίνημα της αφροαμερικανικής αντίδρασης γιγαντώθηκε παίρνοντας διάφορες μορφές. Τα λόγια του Du Bois για την θέση των εγχρώμων αμερικανών στην Αμερική των αρχών του 20^{ου} αιώνα, μπορούν κάλλιστα να χρησιμοποιηθούν και για μια αντίστοιχη περιγραφή του ουσιαστικού νοήματος και των στόχων του αγώνα της αφροαμερικανικής κοινότητας για πολιτική και κοινωνική εξίσωση μεταπολεμικά.

²⁶¹ Κάποια ρεύματα στη σύγχρονη πολιτική σκέψη επισημαίνουν την ανάγκη, και ενίοτε εγείρουν την αξίωση αναγνώρισης. Θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι η ανάγκη αυτή αποτελεί μία από τις κινητήριες δυνάμεις της πολιτικής των εθνικιστικών κινήσεων. Και η αντίστοιχη αξίωση εμφανίζεται με διάφορους τρόπους στην σημερινή πολιτική σκηνή. Σχετίζεται με τις μειονότητες και άλλες «δεύτερης» κατηγορίας ομάδες, με κάποιες μορφές φεμινισμού και με αυτό που αποκαλούμε σήμερα πολιτική της «πολυπολιτισμικότητας».

Ταϊήλορ, Γσαρλς, *Πολυπολιτισμικότητα: Εξετάζοντας την πολιτική της αναγνώρισης*, Πόλις, Αθήνα, 1999, σ.71

²⁶² Rattansi, Ali, *Racism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, U.K, 2007, 172
Fields, Barbara Jeanne, *Slavery, Race and Ideology in the U.S.A.*, New Left Review I/181, May-June 1990, σσ.95-100

²⁶³ Οι ίδιες οι κοινότητες αρνήθηκαν την «συνενοχή» τους σ' αυτήν την νέα αποσπασματική και προβληματική προσέγγιση της εθνικής ταυτότητας και των κοινωνικοπολιτικών δικαιωμάτων που συνεπαγόταν, δηλώνοντας ότι δεν ήταν αυτοί που καλλιέργησαν την παράδοση του φυλετικού διαχωρισμού στην αμερικανική κοινωνία.

Rattansi, Ali, *Racism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Μεγάλη Βρετανία, 2007, σ.92

...Η ιστορία του αφροαμερικανού, είναι η ιστορία του αγώνα του να αναδείξει τις δύο ταυτότητες του (αφρικανική και αμερικανική) και να τις μετουσιώσει σε μια πιο αληθινή και καλύτερη μορφή συνειδητότητας. Σ' αυτήν την μάχη δεν επιθυμεί να χάσει τίποτα από τα δύο. Σε καμία περίπτωση δεν επιδιώκει να αφρικανοποιήσει την Αμερική αφού η Αμερική έχει πολλά να πει στον κόσμο και να στείλει τα δικά της νέα μηνύματα. Από την άλλη δεν μπορεί να δεχτεί ούτε να υποκύψει στην ενσωμάτωση της νέγκρικης καταγωγής του στο αμερικανικό λευκό πρότυπο, αφού και το «νέγκρικο αίμα» είναι αγγελιαφόρος καλών ειδήσεων στην αμερικανική πραγματικότητα. Αυτό που επιθυμεί είναι να παντρέψει και τα δύο αρμονικά χωρίς να απαρνηθεί την κοιλτούρα του αλλά ούτε να ζήσει στο περιθώριο αντικρίζοντας πόρτες κλειστές...²⁶⁴.

Ολοκληρώνοντας την αναφορά μας τόσο στις εικόνες σε ζητήματα ετερότητας στην Αμερική της μεταπολεμικής περιόδου μέσα από τα κείμενα των Θεοτοκά και Βενέζη, όσο και στον γενικότερο διάλογο γύρω από αυτά, καταλήγουμε στα εξής συμπεράσματα.

Μελετώντας τα κείμενα των τριών, ελλήνων συγγραφέων για την Αμερική, διαπιστώνει κανείς την «δυσκολία» τους να εμβαθύνουν σε πιο κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα που προκύπτουν μέσα από την κυρίαρχη πολιτική απέναντι στην ετερότητα και τα οποία την εποχή που βρίσκονται στις Η.Π.Α, απασχολούν την χώρα και τους πολίτες της. Σε κάποια από αυτά όπως η θέση της αφροαμερικανικής κοινότητας στις Η.Π.Α, αναφέρονται ακροθιγώς²⁶⁵ ή με κάποια διάθεση εμβάθυνσης²⁶⁶, ενώ, κάποια άλλα, παραβλέπουν εντυπωσιακά να θίξουν, την περίοδο μάλιστα που συγκλόνιζαν όχι μόνο τον ίδιο τον τόπο αλλά και την οικουμένη. Κάπως έτσι παρατηρείται για παράδειγμα, το φυλετικό ζήτημα να μην διαφεύγει από την προσοχή του Θεοτοκά στο οποίο και αφιερώνει ολόκληρο κεφάλαιο²⁶⁷ αλλά και από τον Βενέζη που κάνει αναφορά για την ζωή και το θεσμικό και πολιτισμικό καθεστώς αντιμετώπισης των αφροαμερικανών στις νότιες πολιτείες²⁶⁸. Ο Βενέζης μάλιστα, μιλώντας για ετερότητα στα πλαίσια της εθνικής ταυτότητας είναι και ο μοναδικός που μας πληροφορεί για την ζωή των πρώτων αμερικανών- Ινδιάνων, υπονοώντας την τάση αποκλεισμού των κοινοτήτων αυτών από την κεντρική εξουσία. Από την άλλη ο Καραγάτσης δεν κάνει καμία μνεία στις

²⁶⁴Du Bois, W.E.B., *Of the Dawn of Freedom*, Penguin Books, Νέα Υόρκη, 2009 (πρώτη έκδοση 1909), σ.4

²⁶⁵Όπως κάνει ο Βενέζης

²⁶⁶Όπως χαρακτηρίζεται η προσέγγιση του Θεοτοκά

²⁶⁷Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σσ. 138-150

²⁶⁸Βενέζης, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη*, Εστία, Αθήνα, 1977, σσ. 265-279

κοινωνικές και ιδεολογικές ζυμώσεις σε θέματα διαφορετικότητας και αποδοχής της στην αμερικανική κοινωνία. Ενδεχομένως στην περίπτωση του, αυτό να εξηγείται και από τις προσωπικές του αντιλήψεις περί οντότητας και συνειδητότητας που διαπιστώνει κανείς στους ήρωες των βιβλίων του²⁶⁹.

Σε κάθε περίπτωση, επιστρέφοντας στην αρχική μας διαπίστωση, οι συγγραφείς δεν επιχειρούν μια ουσιαστική, πολιτική και κριτική προσέγγιση στα ζητήματα αντιμετώπισης των φυλετικών μειονοτήτων στην Αμερική ενώ αντίστοιχα δεν γίνεται κανένας λόγος για το μείζον ζήτημα των πολιτικών διώξεων που λαμβάνουν χώρα την δεκαετία του 50 σε όλη την χώρα. Καμία αναφορά δεν γίνεται στο κυνήγι κομμουνιστών και αριστερών την δεκαετία του 50' στις Η.Π.Α, στα πλαίσια της ρητορείας του «Κόκκινου Κινδύνου» που στο στόχαστρο πλέον έβαζε διανοουμένους και δημόσια πρόσωπα που ασκούσαν κριτική στην εξουσία και εξέφραζαν μια διαφορετική η πιο προοδευτική άποψη σε ζητήματα εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής²⁷⁰.

Οπωσδήποτε το φαινόμενο της απουσίας μιας πιο δυναμικής τοποθέτησης των Ελλήνων συγγραφέων στα κοινωνικά φαινόμενα που απασχολούν την Αμερική την δεκαετία του 1950, πρέπει να προσεγγιστεί τόσο αναφορικά με τα ίδια τα υποκείμενα και την τοποθέτηση τους σε ζητήματα ετερότητας, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων αλλά κυρίως σε σχέση με την κυρίαρχη πολιτισμική και κοινωνική σκέψη της Ελλάδος την δεκαετία του 50, πάνω σε ζητήματα διαφορετικότητας.

Με μια συνοπτική ματιά, η ελληνική δεκαετία του 1950, χαρακτηρίζεται από ιδεολογική πόλωση, οικονομική και πολεοδομική ανασυγκρότηση, αστυφιλία και κάποιες φωτεινές πολιτισμικές εξελίξεις με κάποια δειλά ανοίγματα στον εκσυγχρονισμό. Ο μετασχηματισμός της δομής της άρχουσας τάξης²⁷¹, ο διευρυμένος ρόλος του κράτους, αλλά και η ταύτιση του εσωτερικού εχθρού με μια εξωτερική απειλή, στο κλίμα και το πνεύμα του Ψυχρού Πολέμου, αποτέλεσαν το μεν τις αναγκαίες προϋποθέσεις για να αναπτυχθεί το πολιτικό και ιδεολογικό, μετεμφυλιακό

²⁶⁹ Αυτό σε κάθε περίπτωση ανήκει στο πεδίο μιας πιο φιλολογικής μελέτης πάνω στον Καραγάτση και τις νιτσεϊκές του επιρροές

²⁷⁰ Πρωτεργάτης της σταυροφορίας των πολιτικών διώξεων στις Η.Π.Α της πρώιμης μεταπολεμικής περιόδου ήταν ο γεροστιαστής του Γουισκόνσιν Joseph McCarthy Schrecker, Ellen, *McCarthyism and the Red Scare*, στο *Companion to post -1945 America*, Edited by Agnew, Jean-Christophe/ Rosenzweig, Roy, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2002, σσ. 371-380

²⁷¹ Την πρωτοβουλία στην επιχειρηματικότητα παίρνει μεταπολεμικά «μια νέα γενιά καιροσκόπων και μαυραγοριτών, που αναδόθηκαν από τον πόλεμο με μεγάλες περιουσίες και πολυτέλεια» (Βλ. Προτάσεις της Αμερικανικής Οικονομικής Ανάπτυξης υπό πρόεδρο Paul A. Porter στο Department of State, Bulletin, 17 (1947), σσ. 842-846, και U.S. Department of State, Foreign Relations of the U.S.A, 5 (1947), Washington 1971, σσ. 136 -137)

μόρφωμα²⁷², το δε τον περιβάλλον στο οποίο η ελληνική διανοήση καλείται να παράξει λόγο. Όπως υποστηρίζαμε και σε παραπάνω κεφάλαιο, η μεγάλη πλειοψηφία των αστών λογοτεχνών της γενιάς του 30', φαίνεται ανίκανη να κατανοήσει και να παρέμβει στην κατάσταση της εποχής της. Τα παραδείγματα των απογοητευμένων φιλελεύθερων διανοουμένων που σιώπησαν τελείως, πολλαπλασιάστηκαν στην καταθλιπτική δεκαετία του 1940 και στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Τα χρόνια αυτά, που βρίσκουν τους τρεις συγγραφείς μας στην πιο ώριμη πνευματικά περίοδο τους, αυτό που κυριαρχεί στην αστική διανοήση είναι η αυτολογοκρισία, ο φόβος και η αμηχανία. Το φαινόμενο αυτό που παρουσιάζεται ακόμα και στους πιο εκλογικευμένους και ορθολογιστές διανοητές όπως ο Θεοτοκάς, μπορεί να εξηγηθεί πολλαπλώς. Η ανοικτή καταπίεση ειδικά για αυτή την κατηγορία διανοουμένων δεν είναι ο λόγος για τον οποίο αποφεύγουν να παρέμβουν στην επιδημία πολιτικών διώξεων και κοινωνικών διακρίσεων. Ο διάχυτος και ασφυκτικός αυταρχισμός, που προσέγγισε προσεκτικά τους διανοουμένους αυτούς προσφέροντας τους αναγνώριση και κύρος, είναι η βασική αιτία της απροθυμίας τους να ασκήσουν κριτική, την ώρα που άλλοι ομότεχνοι τους παρεμβαίνουν δυναμικά και επικριτικά στα κοινά και διώκονται γι αυτό. Για τους αστούς διανοουμένους όλων των αποχρώσεων, αυτή ακριβώς η αντίφαση της περιορισμένης δημοκρατίας συνέβαλε, περισσότερο από κάθε τι άλλο, στο να επικυρώσουν ουσιαστικά την κοινωνική κατάσταση στο σύνολο της. Η «αξιοπρεπής» εγκράτεια και η καταφυγή στην «αντικειμενική» σφαίρα της «καθαρής» σκέψης απέβη ο γενικός κανόνας με αποτέλεσμα ζητήματα κοινωνικών ελευθεριών και ετερότητας να θεωρούνται θέματα ταμπού ακόμα και όταν αναφέρονται σε ένα διαφορετικό, υπερατλαντικό παράδειγμα όπως αυτό των Η.Π.Α. Ως εκ τούτου η ιδεολογική αυτή ουδετερότητα δεν είναι απλά μη αποδεκτή και αντιφατική αντίδραση για εμάς σήμερα, παρά με μια τολμηρή διάθεση, αποτέλεσε μια τυπική μέθοδο ενίσχυσης των καθολικών βασικών αρχών της κυρίαρχης ιδεολογίας και συντήρησης, έστω και ασυνείδητα, του status quo.

Ενώ λοιπόν οι έλληνες διανοούμενοι κινούνται σ' αυτό το κλίμα παραγωγής λόγου και ιδεών, ο μελετητής με αφορμή την περίπτωση των αφροαμερικανών των Η.Π.Α, ανακαλύπτει ένα ενδιαφέρον παράλληλο στην ελληνική περίπτωση. Η ταύτιση της εθνικής ταυτότητας και της ελληνικότητας με την εθνικοφροσύνη κατά τις πρώτες δεκαετίες της μεταπολεμικής περιόδου με την αντίστοιχη ταύτιση της

²⁷² Τσουκαλάς, Κωνσταντίνος, *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στην Μεταπολεμική Ελλάδα*, Θεμέλιο, 1999, Αθήνα, σσ.17-52

αμερικανικότητας με την λευκότητα, παρουσιάζει πολλές ομοιότητες. Εντυπωσιακό είναι ότι και στις δύο περιπτώσεις τα πολιτικά συστήματα διατείνονται ότι εκπροσωπούν την ελευθερία και την δημοκρατία, ενώ την ίδια ώρα συνδράμουν, καλλιεργούν και συντηρούν μεθόδους και πρακτικές αποκλεισμού της διαφορετικότητας κάποιων πολιτών. Στην περίπτωση των Η.Π.Α οι διακρίσεις είναι φυλετικές και πολιτικές ενώ στην Ελλάδα κατά κύριο λόγο πολιτικές. Στο κλίμα αυτό οι έλληνες διανοούμενοι τους οποίους εξετάζουμε σε καμία περίπτωση δεν θα υποστηρίζαμε ότι τάσσονται υποστηρικτικά, ενθαρρυντικά ή τελικά ταυτίζονται και αναπαράγουν τις θέσεις του κυρίαρχου λόγου, είτε αυτές αφορούν το αμερικανικό, είτε το ελληνικό παράδειγμα. Αυτό που όμως θα λέγαμε με βεβαιότητα, είναι ότι πέρα από κάποιες περιπτώσεις που τις κρίνουν συγκρατημένα²⁷³ εκφράζοντας τον προβληματισμό τους, τις περισσότερες φορές, χωρίς να ενσωματώνουν τέτοιες ιδέες και πρακτικές, δείχνουν να συμβιβάζονται με αυτές.

²⁷³ Όπως η περίπτωση του Θεοτοκά

Εικόνες της πνευματικής Αμερικής την δεκαετία του 1950

I have always been pushed by the negative. The apparent failure of a play sends me back to my typewriter that very night, before the reviews are out. I am more compelled to get back to work than if I had a success
(Tennessee Williams)

It will never be known what acts of cowardice have been motivated by the fear of not looking sufficiently progressive
(Charles Peguy, *Notre Patrie*, 1905)

Nowhere . . . is there more brilliant artistic technique, more latent creative talent, than here
(Oliver Larkin, 1949²⁷⁴)

Σκοπός του κεφαλαίου που ακολουθεί είναι η παρουσίαση εικόνων της διανόησης και τέχνης της μεταπολεμικής Αμερικής, όπως αυτές προβάλλονται στις περιγραφές της καταγεγραμμένης ταξιδιωτικής εμπειρίας των Θεοτοκά και Βενέζη στις Η.Π.Α. Οι τομείς πάνω στους οποίους εστιάζουμε, είναι αυτοί του θεάτρου και της λογοτεχνίας.

Αρχικά, η λογική πάνω στην οποία τα ζητήματα της αμερικανικής διανόησης και τέχνης εντάσσονται στον θεματικό άξονα της εργασίας μας, αλλά και στον γενικότερο διατλαντικό πολιτισμικό διάλογο μεταξύ Η.Π.Α και Ελλάδας, είναι ότι η τέχνη γενικότερα και η λογοτεχνία ειδικότερα²⁷⁵, προσφέρουν το παρατηρητήριο από όπου μπορούμε να ατενίσουμε, όχι μόνο τον δικό μας κοινωνικό κόσμο, αλλά και κάθε ιστορικής περιόδου, όπως αυτή που εξετάζουμε²⁷⁶. Εξάλλου, η λογοτεχνία και το θέατρο αποτελούν τα είδη της τέχνης που συνδέουν πιο άμεσα την διανόηση με την εποχή της και την κοινωνία²⁷⁷, ενώ παράλληλα αποτελούν και τα θέματα στα οποία οι συγγραφείς μας, λόγω της ιδιότητάς τους, στέκονται πιο πολύ. Αργότερα, σε πολύ ελάσσονα θέση ακολουθεί η αξιολόγηση του ευρωπαϊκού στερεοτύπου για την

²⁷⁴ Με την φράση του αυτή ο ιστορικός της τέχνης Oliver Larkin τελείωσε τον λόγο του μετά την απονομή στο πρόσωπο του, του βραβείου Pulitzer το 1949

²⁷⁵ Είτε μιλάμε για πεζογραφία, για θεατρικά έργα είτε για ποίηση.

²⁷⁶ Για περισσότερα στοιχεία πάνω στη λειτουργία της λογοτεχνίας στην ερμηνεία της κοινωνίας και της πραγματικότητας, ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στο Jusdanis, Gregory, *Fiction Agonistes: In Defense of Literature*, Stanford University Press, Στάφορντ-Καλιφόρνια, 2010

²⁷⁷ Σαρτρ, Ζαν Πωλ, *Τι είναι η λογοτεχνία;* εκδόσεις 70-Πλανήτης, Αθήνα, 1971, σ. 77 αλλά και *passim*

πολιτισμικά κατώτερη Αμερική²⁷⁸, το οποίο, όπως αναφέραμε σε παραπάνω κεφάλαιο, αποτέλεσε και ένα από τα βασικά κίνητρα της οργάνωσης της πολιτισμικής εκστρατείας των Η.Π.Α στην Ευρώπη ψυχροπολεμικά²⁷⁹. Στα πλαίσια αυτά, οι εικόνες της αμερικανικής διανοήσης και τέχνης όπως αυτές αναδύονται μέσα από τις πηγές μας, όχι απλά αποτελούν μια πρώτη ουσιαστική γνωριμία μεταξύ των δύο χωρών, αλλά επανανοηματοδοτούν τα βασικά αξιώματα που διέπουν τον ευρωαμερικανικό πολιτισμικό διάλογο κατά την δεκαετία του 1950. Για λόγους βαθύτερης κατανόησης της πνευματικής Αμερικής του 1950, την θεματική μας θα συνοδεύσει μια εισαγωγή στα βασικά χαρακτηριστικά της μεταπολεμικής αμερικανικής διανοήσης αυτής της περιόδου.

Μελετώντας τις πηγές μας διαπιστώνουμε ότι τα ζητήματα της τέχνης και της διανοήσης, δεν απουσιάζουν από την διερευνητική ματιά των ελλήνων συγγραφέων. Με εξαίρεση τον Καραγάτση που δεν επιχειρεί καμιά αναφορά στην πνευματική ζωή της Αμερικής, ο Θεοτοκάς αφιερώνει ένα ολόκληρο κεφάλαιο στο κομμάτι της τέχνης μέσα από το παράδειγμα του αμερικανικού θεάτρου²⁸⁰, ενώ ο Βενέζης μας χαρίζει ανεκτίμητης αξίας διαλόγους του ίδιου με αμερικανούς καθηγητές πανεπιστημίων, συγγραφείς και ανθρώπους της τέχνης²⁸¹. Σε κάθε περίπτωση η παρουσία αναφορών σε ζητήματα «υψηλής» κουλτούρας στις πηγές μας, πρέπει να εκλαμβάνεται σαν κάτι φυσικό. Ειδικότερα ο καθένας φαίνεται να έχει τους δικούς του λόγους να μιλήσει για την πνευματική Αμερική, όπως συμβαίνει με τον Θεοτοκά, ο οποίος, την περίοδο που ταξιδεύει στην χώρα των Η.Π.Α εκπροσωπεί το Εθνικό Θέατρο ως διευθυντής του²⁸².

Ο Θεοτοκάς ξεκινά την αναφορά στη αμερικανική τέχνη με την δήλωση ότι ο εθνικός πολιτισμός των Η.Π.Α είναι κατά βάση οικονομικός, τεχνολογικός και βιομηχανικός. Ως εκ τούτου πολλά στοιχεία της υψηλής κουλτούρας με την κλασική έννοια, όπως τα συναντά κανείς στην Ευρώπη, απουσιάζουν αφού προτεραιότητα δίνεται σε άλλα πεδία. Παρόλα αυτά, η ανάγκη για έκφραση μέσα από τις τέχνες δεν

²⁷⁸Stephan, Alexander, *The Americanization of Europe: Culture, Diplomacy, and Anti-Americanism after 1945*, Berghahn Books, U.S.A, 2007, σσ. 13-17, 337-359

²⁷⁹Berghahn, Volker R., *American and the intellectual Cold War: Shepard Stone Between Philanthropy, Academy and Diplomacy*, Princeton University Press, Νέο Τζέρσεϋ, 2001, σ.13

²⁸⁰ Θεοτοκάς, Γ., *Δοκίμιο για την Αμερική*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ. 126-137

²⁸¹ Βενέζης, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη, Εστία*, Αθήνα, 1977, σσ.163,201,227,233,298

²⁸² Αλιβιζάτος, Ν.Κ., *Ένα ταξίδι στο... μέλλον* στο Θεοτοκάς Γ., *Δοκίμιο για την Αμερική*, Εστία, Αθήνα, 2009, σσ.10-11

απουσιάζει από την Αμερική και πολλές προσπάθειες φαίνεται συχνά να διέπονται από πάθος και καινοτομία.

...Η κοινωνία των Ενωμένων Πολιτειών παραβλέπει και θυσιάζει πολλές λεπτότητες και περίτεχνες απολαύσεις που κληρονόμησαν στην Ευρώπη οι αριστοκρατικές κοινωνίες του παλαιού καιρού, πολλήν ονειροπόλληση και πολύ αισθητισμό. Δε θέλει, ωστόσο και ούτε, ασφαλώς, μπορεί η Αμερική να παραιτηθεί από τη φυσική ανάγκη και τη φιλοδοξία της καλλιτεχνικής έκφρασης και γυρεύει, με μεγάλο ζήλο και κάποτε με αληθινό πάθος, να δημιουργήσει μια τέχνη προσαρμοσμένη στη δική της ζωή...²⁸³

Σε κάθε περίπτωση σύμφωνα με τον Θεοτοκά, οι πνευματικές ζυμώσεις και η καλλιτεχνική αναζήτηση στις Η.Π.Α, χαρακτηρίζονται από την γενικότερη διάθεση της χώρας και των ανθρώπων της, να αναπτύσσονται και να πειραματίζονται σε όλους τους τομείς. Από την εμπειρία του συγγραφέα, αναδύομενη αρετή, σε ότι αφορά την αμερικανική τέχνη, είναι η προθυμία των καλλιτεχνών να δοκιμαστούν σε νέες ιδέες, να υιοθετήσουν ξένα πρότυπα και να παράξουν μια τέχνη που ακολουθεί το βήμα και τα επιτάγματα της ζωής.

...είναι κοινός τόπος να πούμε ότι περνά την περίοδο της πνευματικής της ανάπτυξης, των αναζητήσεων προς όλες τις κατευθύνσεις, των πειραματισμών σ' όλους τους τομείς. Η κύρια αρετή της, σε ότι αφορά την τέχνη, είναι το ανοιχτό της πνεύμα, πάντα πρόθυμο να συζητήσει, να υιοθετήσει, να αφομοιώσει το καθετί...²⁸⁴

Για τον Θεοτοκά, όλα τα παραπάνω οφείλουν να μελετώνται σε συνάρτηση με τις ανάγκες και τις ροπές της κοινωνίας που τα περιβάλλει και όχι σαν φαινόμενα αυτοτελή. Το θέατρο αποτελεί ένα καλό παράδειγμα για να μας δείξει πως η τέχνη στις Η.Π.Α, συνομιλεί με το φαινόμενο «Αμερική».

Στην περίπτωση του θεάτρου, με μια πρώτη ματιά ο συγγραφέας «ανακαλύπτει» ότι αρχικός του σκοπός είναι να ψυχαγωγήσει. Ως εκ τούτου, φέρει το φορτίο του κοινωνικού γεγονότος και συχνά αντιμετωπίζεται από τους ανθρώπους του χώρου σαν μια επιχειρηματική δραστηριότητα. Δεδομένου ότι κύριος σκοπός του είναι να αποφέρει χρήματα στους επιχειρηματίες, συχνά αντιμετωπίζεται σαν κοσμικό γεγονός, δίνοντας την εντύπωση ότι δεν προηγείται της κοινωνίας παρά διαμορφώνεται στο να καλύψει αντίστοιχες, εφήμερες ανάγκες της. Οι παραπάνω συνθήκες για τον Θεοτοκά καθιστούν το αμερικάνικο θέατρο μια ιδιαίτερη περίπτωση, χωρίς να αντιστοιχεί αυτό σε μια φτώχη, σε ποιότητα και αξία, παρουσία

²⁸³ Θεοτοκάς, Γ., *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ.127

²⁸⁴ Οπ.π, σ.127

στο χώρο της τέχνης. Η θεατρική ζωή ελέγχεται από ένα κέντρο, γνωστό και ως τις μέρες μας, το θεατρικό Broadway. Οι εντυπώσεις του Θεοτοκά από τις παραστάσεις στο Broadway, ως προς το κομμάτι της υποκριτικής και της σκηνοθεσίας, είναι άριστες, ενώ μάλλον καχύποπτα αντιμετωπίζει το θέμα της σκηνογραφίας και των άλλων παραγόντων που συντελούν στην ποιότητα μιας παράστασης, το οποίο σε σχέση με την Ευρώπη, το θεωρεί φτωχό²⁸⁵. Από τις εντυπώσεις του Θεοτοκά, προκύπτει ότι η τέχνη στην Αμερική, όπως και τα περισσότερα πράγματα, λειτουργούν με όρους ελεύθερης οικονομίας. Έτσι, σε μεγάλο βαθμό, η αξία ενός έργου κρίνεται από την εμπορικότητά του:

... Το κλίμα των γραφείων του Broadway δεν είναι, βέβαια, αυτό που λέμε πνευματικό ή καλλιτεχνικό. Δεν είναι όμως ούτε καν η ατμόσφαιρα της σοβαρά οργανωμένης εμπορικής επιχείρησης της στερεής βιομηχανίας. Είναι κάτι που θυμίζει τον αέρα των μεγάλων χρηματιστηρίων, όταν βρίσκονται σε κατάσταση κερδοσκοπικού πυρετού. Οι άνθρωποι που διευθύνουν την υπόθεση είναι σκληροί παίχτες, τις περισσότερες φορές άμοусοι, αδιάφοροι για την ίδια την τέχνη, απορροφημένοι μονάχα από τον χορό των αριθμών. Από τις ανυπολόγιστες διακυμάνσεις του τυχερού παιχνιδιού τους εξαρτιέται η ζωή του επαγγελματικού θεάτρου στην Νέα Υόρκη, καθώς εξαρτιούνται κι οι περιοδείες του στις σαράντα επτά Πολιτείες. Είπαμε πριν πως βλέπει κανείς συχνά στο Broadway άριστες παραστάσεις και ξέρουμε, εξάλλου, ότι παρουσιάζονται πότε-πότε, μες στα τυφλωτικά του φώτα και στην ερεθιστική νυχτερινή κοσμοσυρροή του, έργα αναμφισβήτητα σπουδαία. Καθιερώνονται εκεί, καμιά φορά, συγγραφείς από τους καλύτερους των ημερών μας, σαν τον Thornton Wilder, τον Tennessee Williams, τον Arthur Miller. Όλα όμως αυτά-σκηνοθεσίες, έργα, συγγραφείς – είναι τελικά, ζητήματα τύχης, απρόβλεπτος υψωμός χρηματιστηριακών αξιών...²⁸⁶.

Τι ακριβώς όμως σημαίνει ελεύθερη οικονομία στο αμερικανικό θέατρο και πως αυτό μεταφράζεται; Αρχικά ο Θεοτοκάς μας ενημερώνει πως σταθερά θεατρικά συγκροτήματα, με μόνιμους θιάσους, υπαλλήλους και προσωπικό, με την μορφή που συναντά κανείς στην Ευρώπη αλλά και στην Ελλάδα, σπανίζουν στην Αμερική²⁸⁷. Το αμερικανικό, εμπορικό θέατρο φαίνεται να διαμορφώνεται και να αναπτύσσεται σε ένα τελείως διαφορετικό περιβάλλον, με τελείως διαφορετικούς όρους.

²⁸⁵ Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ.128

²⁸⁶ Οπ.π, σ.130

²⁸⁷ Οπ.π, σ.128

*...όταν ένας θεατρικός επιχειρηματίας αποφασίζει να ανεβάσει ένα έργο, καταρτίζει, γι' αυτόν και μόνο τον σκοπό, μίαν αφανή εταιρία, με μερικούς κεφαλαιούχους. Είναι και ο ίδιος κεφαλαιούχος πολλές φορές. Νοικιάζει ένα θέατρο και προσλαμβάνει ένα σκηνοθέτη και τους ηθοποιούς που του χρειάζονται. Μπορεί οι καλλιτέχνες αυτοί να μην δουλέψουν ποτέ μαζί και να μην πρόκειται να ξανασυναντηθούν...*²⁸⁸

Σημαντικές είναι οι πληροφορίες που μας δίνει ο Θεοτοκάς για τα οικονομικά μεγέθη που πλαισιώνουν τις παραστάσεις.

*...το ανέβασμα κοστίζει πολύ σημαντικά ποσά. Για ένα κοινό κομμάτι με λίγα πρόσωπα και φτηνά σκηνικά, ακούει κανείς να γίνεται λόγος για 60.000 και 80.000 δολάρια. Για μια μουσική κωμωδία, 300.000 και 400.000 δεν παραξενεύουν κανένα...*²⁸⁹

Ωστόσο εκεί που δίνει σημασία ο Θεοτοκάς είναι στο κόστος της εργασίας. Για τον συγγραφέα, τα συνδικαλιστικά σωματεία ηθοποιών και τεχνικών του θεατρικού χώρου, λειτουργούν πολλές φορές καταχρηστικά ως προς τις απαιτήσεις τους προς τους εργοδότες με αποτέλεσμα οι πιθανότητες της οικονομικής επιτυχίας μιας παράστασης να μειώνονται δραματικά²⁹⁰. Ξαφνικά ο Θεοτοκάς φαίνεται να μεταφέρει το βάρος της πορείας μιας θεατρικής παράστασης, σε έναν παράγοντα για τον οποίο δεν μας είχε προετοιμάσει μέχρι τώρα. Τελικά δεν είναι μόνο η οργάνωση μιας θεατρικής δουλειάς και το γενικότερο στήσιμο μιας παράστασης που θα την καταστήσει ανταγωνιστικό και επικερδές «προϊόν», ο συνδικαλισμός και τα υψηλά ημερομίσθια, κατά τον συγγραφέα, διαμορφώνουν καθοριστικά την τύχη και την οικονομική επιτυχία μιας παράστασης.

*...όπως συμβαίνει στην Αμερική, το στοιχείο που κοστίζει περισσότερο είναι η εργασία. Οι παντοδύναμες εργατικές και επαγγελματικές ενώσεις έχουν επιβάλλει στο θέατρο αληθινά δρακόντειους κανονισμούς που περιορίζουν εξαιρετικά τα περιθώρια της οικονομικής επιτυχίας...*²⁹¹

Στο σημείο αυτό ο Θεοτοκάς φαίνεται να αντιμετωπίζει με μεγάλη καχυποψία τον εργατικό συνδικαλισμό στον χώρο του θεάτρου, καθώς του αποδίδει ευθύνες σχετικά με την λειτουργία και τα αιτήματα του, που περισσότερο ζημιώνουν παρά ενθαρρύνουν την επιχειρηματικότητα και την ομαλή ροή της. Αν αυτή είναι η εντύπωση του Θεοτοκά σχετικά με την μεγάλη και ισχυρή δύναμη των σωματείων στο χώρο του θεάτρου, η ιστορική έρευνα μας «επιβάλλει» να κρατήσουμε κάποιες

²⁸⁸ Θεοτοκάς, Γ., *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ. 129

²⁸⁹ Οπ.π., σ. 129

²⁹⁰ Οπ.π., σ. 129

²⁹¹ Οπ.π., σ. 129

επιφυλάξεις πάνω σ' αυτήν την διαπίστωση του. Το 1947 ήταν η χρονιά κατά την οποία εγκρίθηκε από το κογκρέσο το νομοσχέδιο *Taft-Hartley* (Taft-Hartley Act of 1947). Ο νόμος αυτός, κατασκευάσμα κυρίως οικονομικών συμφερόντων και συντηρητικών γερουσιαστών, ουσιαστικά διαμόρφωσε και επηρέασε την μεταπολεμική, εργατική ιστορία των Η.Π.Α. Με τις ρυθμίσεις του, επανέφερε τα ασφαλιστικά μέτρα και έδωσε στα δικαστήρια την δυνατότητα να επιβάλλουν πρόστιμα για υποτιθέμενες παραβάσεις. Καθιέρωσε υποχρεωτική ανασταλτική περίοδο εξήντα ημερών και στο διάστημα αυτό απαγορευόταν η κήρυξη απεργιών. Έθετε εκτός νόμου τις μαζικές απεργιακές περιφρουρήσεις. Προέβλεπε μηνύσεις για «αθέμιτες εργατικές πρακτικές». Απαγόρευε στα συνδικάτα να συμμετέχουν χρηματικά σε πολιτικές εκστρατείες. Επέτρεπε την παρέμβαση των εργοδοτών στις προσπάθειες των εργαζομένων να συνδικαλιστούν, καταργούσε το σύστημα των κλειστών προσλήψεων και το πιο σημαντικό ενέκρινε και ενθάρρυνε την ψήφιση αντισυνδικαλιστικών και απεργοσπαστικών νόμων σε πολιτειακό νόμο²⁹². Στα πλαίσια αυτά, από το 1947 και για την επόμενη δεκαετία, οι ρυθμίσεις αυτές αποδυνάμωσαν το συνδικαλιστικό κίνημα στις Η.Π.Α και εξουδετέρωσαν κάθε αντίδραση από τα σωματεία, τους εργαζομένους ή τους πολιτικούς²⁹³ με το φόβο ότι θα χαρακτηρίζονταν «κόκκινοι» και σοβιετόφιλοι²⁹⁴.

Επιστρέφοντας στο θέμα μας και στην εκτίμηση του Θεοτοκά, εύλογα μας γεννάται η απορία, πως σε ένα τόσο επίφοβο και ασταθές κλίμα επιχειρηματικότητας και με τόσο μεγάλο κίνδυνο ρίσκου, δικαιολογούνταν τόσες μεγάλες επενδύσεις στον χώρο του θεάτρου; Ο ίδιος ο συγγραφέας μας παραθέτει μια έρευνα του καθηγητή του Στάνφορντ Hubert Heffner, σύμφωνα με την οποία από όλα τα θεάματα που ανεβαίνουν στο Broadway, τα 75% με 80% αποτυχαίνουν²⁹⁵. Η απάντηση που μας δίνει ο Θεοτοκάς είναι ότι το θέατρο στις Η.Π.Α λειτουργεί στο πνεύμα των χρηματιστηρίων. Οι άνθρωποι που επενδύουν σ' αυτό έχουν συμφιλιωθεί με την ιδέα μιας ενδεχόμενης αποτυχίας, την οποία και φυσικά απεύχονται. Οι ίδιοι άνθρωποι φαίνονται συχνά να έχουν ελάχιστη σχέση με την τέχνη και στον χώρο λειτουργούν

²⁹² Μπόγιερ, Ρίτσαρντ Ο./Μόρε, Χέρμπερτ Μ, *Η άγνωστη Ιστορία του Εργατικού Κινήματος των Η.Π.Α*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1993, σσ. 587-590

²⁹³ Πολλά μέλη της Γερουσίας είχαν εκφράσει την αντίθεση τους στις ρυθμίσεις αυτές, ακόμα και ο ίδιος ο πρόεδρος Τρούμαν, χωρίς να καταφέρουν να τον αναδιαμορφώσουν ή να τον σταματήσουν (Μπόγιερ, Ρίτσαρντ Ο./Μόρε, Χέρμπερτ Μ, *Η άγνωστη Ιστορία του Εργατικού Κινήματος των Η.Π.Α*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1993, σσ. 588-589)

²⁹⁴ Chaison, Gary, *Unions In America*, Sage Publications, Λονδίνο, 2006, σ.17

²⁹⁵ Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ. 129

καθαρά ως επενδυτές. Στα πλαίσια αυτά, το θέατρο γι' αυτούς αποτελεί μία ακόμα επενδυτική δραστηριότητα, στον χώρο του θεάματος αυτή την φορά. Το κίνητρο τους παραμένει μια «επικείμενη», μεγάλη οικονομική επιτυχία που θα καλύψει κάθε προηγούμενη κακοτυχία και θα εκτινάξει τα έσοδα τους στα ύψη, ώστε να συνεχίσουν την επιχειρηματική τους δραστηριότητα στον χώρο του θεάματος ή κάπου αλλού.

Η γενική εικόνα που έχει ο Θεοτοκάς από το Broadway, την καρδιά του αμερικανικού εμπορικού θεάτρου, είναι ισορροπημένη. Από την μία ο εντυπωσιακός χαρακτήρας του, τα σπουδαία κείμενα μεγάλων θεατρικών συγγραφέων όπως ο Tennessee Williams και Arthur Miller που ανεβαίνουν πρώτα εκεί, η γενικότερη λαμπρότητα και φωτεινότητα της όψης του, αντισταθμίζονται κατά τον συγγραφέα από τον αντιπνευματικό και αντιοικονομικό χαρακτήρα της οργάνωσης του καθώς και από τις δεσμεύσεις που του έχουν επιβάλλει οι επαγγελματικές, συνδικαλιστικές ενώσεις. Ως προς την δεύτερη αιτιολόγηση του, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οφείλουμε να κρατήσουμε κάποιες επιφυλάξεις και σίγουρα αποτελεί ένα ξεχωριστό θέμα μελέτης. Ωστόσο την ουσιαστική εξήγηση της απαισιόδοξης κατά Θεοτοκά, εικόνας του Broadway, μας την δίνει στην συνέχεια ο ίδιος. Ο κινηματογράφος και η τηλεόραση στην μεταπολεμική Αμερική, παίρνουν τα πρωτεία στο θέαμα και καθίστανται ο μεγαλύτερος ανταγωνιστής του αρχαιότερου είδους τέχνης και ψυχαγωγίας, του θεάτρου²⁹⁶.

Από τις περιγραφές ωστόσο του Θεοτοκά προκύπτουν και άλλα ενδιαφέροντα στοιχεία. Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα μια σοβαρή και συνεχώς αυξανόμενη τάση αναπτυσσόταν τόσο στον χώρο των διανοουμένων, όσο και της ευρύτερης κοινωνίας, που θεωρούσε το δράμα κάτι περισσότερο από μια επιχείρηση. Βασικό χαρακτηριστικό της τάσης αυτής είναι ότι αναγνώριζε στην τέχνη την πνευματική της αξία και τον ανώτερο προορισμό της²⁹⁷.

Ο τρόπος με τον οποίο η τάση αυτή μετατράπηκε σε αίτημα, ήταν τα λεγόμενα *μικρά θέατρα*²⁹⁸. Ο σημαντικός κριτικός του αμερικανικού θεάτρου και συγγραφέας Burns Mantle ήταν αυτός που πρώτος παρατήρησε την νέα αυτή τάση, θεάτρων, θεατρικών ομάδων, ακόμα και παιδικού κουκλοθεάτρου, να αναπτύσσεται στους γύρω δρόμους από το Broadway. Ο ίδιος ονόμασε το φαινόμενο αυτό ως *Off*

²⁹⁶ Οπ.π., σ.130

²⁹⁷ Οπ.π., σ.131

²⁹⁸ Οπ.π., σ.131

Broadway, σκεπτόμενος αρχικά την γεωγραφία του²⁹⁹. Ωστόσο ο όρος καθιερώθηκε να σημαίνει την εναλλακτική και πειραματική τάση στα θεατρικά πράγματα σε αντίθεση με το εμπορικό, αμερικανικό θέατρο των δεκαετιών από το 1930 και ύστερα. Τις ρίζες του κινήματος αυτού, των *μικρών θεάτρων*, τις εντοπίζει κανείς στους θεατρικούς πρωτοπόρους της ηπειρωτικής Ευρώπης των αρχών του 20^{ου} αι, όπως των Στανισλάβσκι, Ράινχαρτ και Κοπώ. Το *Theatre Libre*, το *Freie Buhne* ακόμα και το *Moscow Art Theatre* γέννησαν θεατρικές ομάδες με μη κερδοσκοπικό χαρακτήρα, αποστασιοποιημένες από το άγχος του κέρδους και χειραφετημένες να πειραματιστούν. Στα πρότυπα αυτά, στην Αμερική οι πιο φημισμένες σκηνές, το *Neighborhood Playhouse*, το *Washington Square Players*, το *Civic Repertory Theatre*, το *Federal Theatre Project*, το *Provincetown Players*³⁰⁰ στην Βοστώνη και το *Theatre Guild* στην Νέα Υόρκη, υποστήριξαν από τα τέλη του 1930 τον θεσμό των «ανεξάρτητων θεάτρων» και φιλοξένησαν τα πιο πρωτοποριακά έργα από τους πιο πρωτοποριακούς συγγραφείς της εποχής³⁰¹. Οι παραγωγοί και οι συντελεστές των παραστάσεων, αποδεσμευμένοι από την αισθητική των μεγάλων και εμπορικών σκηνών, επιδίωξαν να ανακαλύψουν νέα κείμενα, νέους συγγραφείς, νέες προσεγγίσεις στην δραματουργία και το στήσιμο μιας παράστασης. Το σημαντικό με τους συντελεστές του καλλιτεχνικού αυτού κινήματος είναι ότι σε καμία περίπτωση δεν έθεσαν τον εαυτό τους στο περιθώριο, είτε από άποψη, είτε από «ηττοπάθεια». Αντίθετα, ακολουθώντας μια δυναμική πορεία, γρήγορα αποτέλεσαν ένα σημαντικό και ισχυρό πόλο στα καλλιτεχνικά πράγματα³⁰². Μέχρι την δεκαετία του 1960, το *Off Broadway* θέατρο υπήρξε συνώνυμο του εναλλακτικού θεάτρου και την καλλιτεχνικής πρωτοπορίας. Από το 1960 και μετά ο χαρακτήρας του άρχισε να αλλάζει και σταδιακά κατάληξε να είναι ένα αντίγραφο του *Broadway*. Έκτοτε την σκυτάλη στο *αιρετικό* θέατρο την πήρε μια άλλη τάση, το *Off-Off Broadway* θέατρο³⁰³. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Θεοτοκά, το σπουδαιότερο που προέκυψε από

²⁹⁹ Aronson, Arnold, *American Theatre In Context: 1945-Present*, στο συλλογικό *The Cambridge History Of Theatre: Volume III: Post World War II to the 1990's*, επιμ. Don Wilmeth, Christopher Bigsby, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 2000, σ. 106

³⁰⁰ Στο *Provincetown Players* πρωτοπαίχτηκαν τα έργα του Ευγένιου Ο' Νηλ.

³⁰¹ Aronson, Arnold, *American Theatre In Context: 1945-Present*, στο συλλογικό *The Cambridge History Of Theatre: Volume III: Post World War II to the 1990's*, επιμ. Wilmeth, Don/Bigsby, Christopher, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 2000, σ.106

³⁰² Don B. Wilmeth, *The Cambridge guide to American theatre*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, σ.26

³⁰³ Stanton, Sarah/ Banham, Martin, *Cambridge paperback guide to theatre*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1996, σσ. 271-272

αυτό το καλλιτεχνικό κίνημα, είναι ότι αναδύθηκαν δύο σημαντικές τάσεις, το *μη κερδοσκοπικό θέατρο* ή *αλλιώς κοινοτικό θέατρο* και το *πανεπιστημιακό θέατρο*.

Ο θεσμός του κοινοτικού θεάτρου αντιστοιχούσε σε θεατρικές ομάδες με μη κερδοσκοπικό χαρακτήρα απαλλαγμένες από την εφαρμογή επαγγελματικών και εργατικών κανονισμών, στηριζόμενο στις συνδρομές των μελών του³⁰⁴. Ο Θεοτοκάς επικαλείται την αυθεντία του ιστορικού, του αμερικάνικου θεάτρου George Freedley. Σύμφωνα με τον τελευταίο, την περίοδο 1952-1953 στην Αμερική υπολογίζονταν περίπου 200.000 τα κοινοτικά θέατρα, καταδεικνύοντας έτσι το εύρος και την δυναμική του φαινομένου. Η τάση αυτή ενισχύθηκε και από μια άλλη ροπή μεγάλου μέρους της Αμερικάνικης κοινωνίας προς την ερασιτεχνική ηθοποιία, η οποία κατά τον Θεοτοκά στις αρχές της δεκαετίας του 1950, είχε πάρει μαζικό φαινόμενο.

Το πανεπιστημιακό θέατρο από την άλλη, εμφανίστηκε εξαιτίας της άποψης των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων ότι το δράμα αποτελεί αξία της παιδείας την οποία οφείλουν να εξάρουν και να συντηρούν. Από τις καινοτομίες, τις επιλογές τους σε έργα, την πρόσληψη της τέχνης και τις ευρύτερες τάσεις ενός πανεπιστημίου πάνω σε θέματα επιστήμης και κοινωνίας, καθοριζόταν κατά τον Θεοτοκά και η λειτουργία του θεάτρου μέσα στο πανεπιστήμιο. Έτσι ένα προοδευτικό πανεπιστήμιο παρουσιαζόταν να προωθεί και μια αντίστοιχη, θεατρική τάση. Από την άλλη ένα συντηρητικό πανεπιστήμιο συνέβαινε να προτιμά πιο κλασικά έργα. Σε γενικές γραμμές το πανεπιστημιακό θέατρο παρουσιάζεται από τον Θεοτοκά να είναι απαλλαγμένο από το άγχος της εμπορικής επιτυχίας και έτσι να καταφέρνει να επιχειρεί περισσότερο σε πρωτοποριακές ιδέες κι θεατρικά εγχειρήματα ή να αναπαράγει πιο παραδοσιακές και κλασικίζουσες απόψεις πάνω στην τέχνη, σύμφωνα με το γενικότερη πολιτισμική του πολιτική.

Η εικόνα που τελικά αποκομίζουμε από τον Θεοτοκά για την τέχνη μέσα από το παράδειγμα του θεάτρου, είναι η εικόνα μιας χώρας που διαμορφώνει το πολιτισμικό της κεφάλαιο με παρανομαστή τις δικές της αξίες και ανάγκες. Στα πλαίσια αυτά, η τέχνη πολλές φορές υπάγεται στους κανονισμούς της ελεύθερης αγοράς, το πνεύμα της οποίας φαίνεται να αποτελεί μια από τις κυρίαρχες αξίες του αμερικανικού πολιτισμού στα μέσα του 20^{ου} αι, διαμορφώνει ήθη και συμπεριφορές και αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της αμερικανικής κουλτούρας. Ως εκ τούτου η τέχνη και το

³⁰⁴Για περισσότερες πληροφορίες για το κοινοτικό θέατρο και την λειτουργία του στις Η.Π.Α, ο αναγνώστης μπορεί να διαβάσει το Bradby, David / McCormick, John, *People's Theatre*, Rowman and Littlefield, Η.Π.Α, 1978, σσ.101-109

θέατρο ειδικότερα στις Η.Π.Α , συχνά κρίνονται από την εμπορική τους αξία και την απήχηση τους στο κοινό, σύμφωνα με τους κανόνες που επιτάσσει η κυρίαρχη πολιτική του πολιτισμού στην χώρα. Ωστόσο, όλα τα παραπάνω, δε σημαίνουν απαραίτητα έκπτωση στην ποιότητα της τέχνης και του λόγου που παράγεται. Αντίθετα πολλά στοιχεία παλαιά ενσωματώνονται σε νέες απόψεις ενώ ολοένα αναπτύσσεται μια καινοτόμος τάση για πειραματισμό, αποκύημα αφ'ενός της αμερικάνικης νοοτροπίας να χαράζει νέους δρόμους και να κατακτήσει νέους χώρους, αφετέρου της σύζευξης των πολιτισμών που συντελείται στην χώρα αυτή, γεννώντας έτσι νέα πολιτισμικά μορφώματα. Η τελική αποτίμηση του Θεοτοκά ως προς τα θεατρικά πράγματα στην Αμερική, διαμορφώνεται και από το προσωπικό ενδιαφέρον του συγγραφέα, ως διευθυντού του Εθνικού Θεάτρου κατά την περίοδο 1950-1954. Η περίοδος, πριν το ταξίδι του στην Αμερική, είναι μια εποχή για τον Θεοτοκά που γράφει συστηματικά και ο ίδιος θεατρικά έργα³⁰⁵, ενώ καθ'όλη την διάρκεια της παραμονής του στις Η.Π.Α, το μεγαλύτερο μέρος της το αφιερώνει στην αμερικανική περιοδεία του *Εθνικού Θεάτρου*, με επικεφαλής το ζεύγος Παζινού-Μινωτή, για παραστάσεις αρχαίας τραγωδίας³⁰⁶. Πάντως το γενικό σκοπό του ταξιδιού του, ο Θεοτοκάς φαίνεται να τον εκπλήρωσε επιτυχώς. Ο Νίκος Αλεβιζάτος μας πληροφορεί ότι παρακολούθησε πάνω από είκοσι παραστάσεις εμπορικού και πειραματικού θεάτρου και ήρθε σε επαφή με σπουδαίες προσωπικότητες του χώρου, όπως ο Tennessee Williams³⁰⁷. Επίσης δεν ήταν και λίγες οι διαλέξεις που έδωσε σε ραδιοφωνικές εκπομπές στην Αμερική, σχετικά με το ελληνικό θέατρο. Κάποιες από αυτές που μεταδόθηκαν από το ελληνικό πρόγραμμα της *Φωνής της Αμερικής*, δημοσιεύτηκαν λίγο αργότερα και στο περιοδικό *Νέα Εστία* της εποχής³⁰⁸.

³⁰⁵Καραμπίνη-Ιατρού,Μιχαήλα, *Ταξίδι στις Η.Π.Α με τον Γιώργο Θεοτοκά*, Νέα Εστία, Τ. 167, Τεύχος 1829, Ιανουάριος 2010, σ.44

³⁰⁶Τον Οιδίποδα Τύρανο και την Ηλέκτρα του Σοφοκλή, σε σκηνοθεσία Αλέξη Μινωτή και Δημήτρη Ροντήρη. Ο Νίκος Αλεβιζάτος μας πληροφορεί ότι δόθηκαν 23 παραστάσεις στο θέατρο Mark Hellinger του Broadway (10 του πρώτου έργου και 13 του δεύτερου), επίδοση που θεωρήθηκε ως μεγάλη επιτυχία. (Αλεβιζάτος, Ν.Κ., *Ένα ταξίδι στο... μέλλον* στο Θεοτοκάς,Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Εστία, Αθήνα, 2009, σ.10-11). Διαβάζοντας το άρθρο του θεατρικού κριτικού των New York Times, Brooks Atkinson, καταλήγουμε ότι οι κριτικές που έλαβαν οι παραστάσεις, ιδίως για την *Ηλέκτρα* υπήρξαν σχεδόν διθυραμβικές.

...that Sophocles "Electra" is more than a schoolbook myth. *The National Theater of Greece knows how to transmute it into tragedy that still retains heroic stature after 2.400 years of squalid history...* (New York Times, 20/11/1952, σ.38: Όλη την κριτική μπορεί κανείς να την διαβάσει στο ηλεκτρονικό αρχείο του *Εθνικού Θεάτρου*

<http://www.nt-archive.gr/viewFiles1.aspx?playID=738&pubID=8359>

³⁰⁷Αλεβιζάτος, Ν.Κ., *Ένα ταξίδι στο... μέλλον* στο Γ. Θεοτοκάς, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Εστία, Αθήνα, 2009, σ.12

³⁰⁸Νέα Εστία, τεύχος 614, Φεβρουάριος 1953, σελ.208 κ.ε.

Σε γενικές γραμμές δεν μπορούμε να πούμε ότι στο κεφάλαιο για την τέχνη, στο *Δοκίμιο για την Αμερική*, ο Θεοτοκάς μας προσφέρει λεπτομερειακά πληροφορίες για το αμερικανικό θέατρο. Περισσότερες εικόνες της «θεατρικής Αμερικής», μαθαίνουμε από το *Ημερολόγιο* του, όπως παρατίθενται παρακάτω:

11 Σεπτεμβρίου

...Συνάντηση με τον Κωστή Μπασιτά³⁰⁹

*Το Βράδυ, στο Morosco Theatre, της Mary Chase Mrs McThing με την Helen Hayes. Ευχάριστο έργο με φαντασία και με χιούμορ. Καλά παιγμένο, μα μου κάνει εντύπωση η πολύ μέτρια τέχνη της σκηνογραφίας...*³¹⁰

25 Σεπτεμβρίου

...Το βράδυ, στο θέατρο *Karatu*, για το οποίο πολλά είχα ακούσει. Παίζουν την *Λυσιστράτη*, σε διασκευή, ηθοποιοί κατά πλειοψηφία νέγροι. Δεν ήταν αυτό που περίμενα. Ήταν μια παράσταση ερασιτεχνική και αδέξια, με αρκετές παρανοήσεις του πνεύματος της αρχαίας κωμωδίας. Μα ο Αριστοφάνης είναι ένα πρόβλημα καλλιτεχνικό, που πολύ φοβάμαι ότι δε θα βρει ποτέ του μια λύση ικανοποιητική, και δεν θα έπρεπε να κρίνει κανείς την *Karatu* από αυτήν την παράσταση... εξάλλου το *Karatu* είναι μια πολύ ευρύτερη οργάνωση, με σπουδαία δράση, πολιτιστική και κοινωνική, της οποίας το θέατρο είναι μονάχα ένα τμήμα...σκοπός εδώ δεν είναι η τέχνη, αλλά μια πλατιά ιδεολογική προσπάθεια που αποβλέπει στην εξύψωση των μαύρων και στη συνεργασία και την κατανόηση των δύο φυλών...³¹¹

26 Σεπτεμβρίου

...επίσκεψη στο *Cleveland Playhouse* με τον Benno Frank. Στην τάξη του Frank, στη δραματική σχολή του Playhouse, απαντώ σε πολλές ερωτήσεις μαθητών για ζητήματα που αφορούν το Εθνικό Θέατρο...παρακολουθούμε μια πρόβα της *Αντιγόνης του Anouïle*, όπου πρωταγωνιστεί η νέα ηθοποιός Gerry Jedd. Συνάντηση με τον διευθυντή *Frederick McConnel*. Το Playhouse είναι, καθώς καταλαβαίνω, οργανισμός σημαντικός με τρεις σκηνές και μόνιμο προσωπικό 50 προσώπων (5 μόνιμοι σκηνοθέτες). Είναι *nonprofit organization* και καθώς μου λένε το μόνο θέατρο στις *E.Π.Α.*, με μόνιμο καλλιτεχνικό προσωπικό.

³⁰⁹ Συγγραφέα και απεσταλμένος δημοσιογράφος της *Βραδινής* στην Νέα Υόρκη και την Ουάσιγκτον

³¹⁰ Θεοτοκάς, Γιώργος, *Τετράδια Ημερολογίου: 1939-1953*, επιμ. Δημήτρης Τζιόβας, Εστία, Αθήνα, 2005, σ.649

³¹¹ Οπ.π, σ.652

Το βράδυ στο Playhouse, της Rosemary Casey *The Velvet Glove*, κωμωδία καθολική. Έργο χωρίς σημασία, καλά ανεβασμένο...³¹²

9 Οκτωβρίου

...Τα δύο Civic Theatres που γνώρισα εδώ, του Denver και του Colorado Springs, είναι μόνιμοι οργανισμοί, με δικά τους θέατρα, με συμβούλια και με επαγγελματίες σκηνοθέτες, που στηρίζονται σε μια βάση σωματειακή και στην ενίσχυση των μελών τους. Δεν έχουν όμως ηθοποιούς, αλλά εργάζονται κανονικότητα με εθελοντές ερασιτέχνες, αρκετά πεπειραμένους και ικανούς, όπως βλέπω. Καθώς μου εξήγησε ο Ivo στο Denver, είναι τόσο μεγάλη η προσφορά ερασιτεχνικής εργασίας ώστε ο σκηνοθέτης μπορεί να κάνει εύκολα τις διανομές του και να επιτύχει ένα αποτέλεσμα ισάξιο με μια κανονική, χωρίς λάμψη, επαγγελματική παράσταση. Από κοινωνική η κίνηση αυτή των μόνιμων ερασιτεχνικών θεάτρων της Αμερικής είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και ωφέλιμη, τα καλλιτεχνικά της όμως επιτεύγματα είναι φανερό πως δεν μπορούν να ξεπεράσουν το επίπεδο της συμπαθητικής μετριότητας. Κι είναι επίσης φανερό πως οι ερασιτέχνες ηθοποιοί δεν μπορούν να παίζουν ικανοποιητικά παρά μονάχα έργα σύγχρονα, ρεαλιστικά, δηλαδή την ίδια την ζωή τους...³¹³

17 Οκτωβρίου

...Στο Stanford University, Palo Alto, σε απόσταση μιας ώρας με το τοπικό τραίνο. Γνωριμία με τον προϊστάμενο του Drama Department, καθηγητή, Hubert Heffner και τον Associate Prof. A. N. Vardac (ελληνική καταγωγής με τ' όνομα Βάρδακας). Επίσκεψη των θεάτρων, γεύμα και επίσκεψη του Πανεπιστημίου. Κατόπι, στην τάξη του Heffner, απαντώ σ' ερωτήματα των καθηγητών και των μαθητών για ζητήματα που αφορούν κυρίως την οργάνωση του Εθνικού Θεάτρου της Ελλάδας. Περιβάλλον ευχάριστο, ενδιαφέρον, φιλόξενο. Πνευματικές τάσεις σοβαρές και τίμιες. Η κίνηση αυτή, η τόσο φουντωμένη, των πανεπιστημιακών θεάτρων της Αμερικής, είναι ασφαλώς μια από τις πιο ενδιαφέρουσες εκδηλώσεις της σημερινής αμερικανικής πνευματικής ζωής. Ανεξάρτητα από τα καλλιτεχνικά της επιτεύγματα, που είναι βέβαια πολύ δύσκολο να ξεπεράσουν ένα ορισμένο ευπρόσωπο επίπεδο, η κίνηση αυτή συντηρεί με ειλικρινή ενθουσιασμό την παράδοση του μεγάλου θεάτρου, δημιουργεί σ' όλη τη χώρα

³¹² Οπ.π., σ.653

³¹³ Θεοτοκάς, Γιώργος, *Τετράδια Ημερολογίου: 1939-1953*, επιμ. Δημήτρης Τζιόβας, Εστία, Αθήνα, 2005, σ.659

ζωηρές εστίες ανυστερόβουλης καλλιτεχνικής ζωής και προετοιμάζει ίσως ένα αμερικανικό Εθνικό Θέατρο...³¹⁴

Στα παραπάνω χωρία τονίζεται ο «θαυμασμός» του συγγραφέα για τον θεσμό των πειραματικών, θεατρικών σκηνών. Η ανυστερόβουλη διάθεση των συντελεστών τους και η επαγγελματική συμπεριφορά τους είναι στοιχεία που φαίνεται να κερδίζουν την αναγνώριση του Θεοτοκά. Σε γενικές γραμμές ο θεσμός κρίνεται εξαιρετικά ενδιαφέρων και αποτελεί μια καλλιτεχνική όαση σε σύγκριση με το παρηκμασμένο, κατά τον συγγραφέα, εμπορικό Broadway³¹⁵. Κοντά στις εντυπώσεις του για το *Off Broadway* θέατρο, έρχονται και οι εντυπώσεις του για τα *κοινοτικά θέατρα*. Ο θεσμός αυτός, όπως τονίσαμε και παραπάνω, στηρίχτηκε από την ροπή των Αμερικανών προς την ερασιτεχνική ηθοποιία και εντυπωσιάζει, σύμφωνα με τον συγγραφέα, πραγματικά τον Ευρωπαίο, που σπάνια το συναντά στην χώρα του, σαν τόσο μαζικό φαινόμενο³¹⁶. Ενώ σαν ευρεία πρόσληψη και μαζική διαχείριση της θεατρικής τέχνης, ο συγγραφέας βρίσκει τον θεσμό αυτό εξαιρετικά σπουδαίο και ενδιαφέροντα, ως προς το τελικό αποτέλεσμα τον αξιολογεί μάλλον αυστηρά, εκφράζοντας κάποιες επιφυλάξεις για την ποιότητα των παραστάσεων. Τέλος, για τον Θεοτοκά, ο θεσμός των πανεπιστημιακών θεάτρων αποτελεί μια από τις πιο ενδιαφέρουσες εκδηλώσεις της σημερινής αμερικανικής πνευματικής ζωής³¹⁷, αλλά και ευκαιρία για την ίδρυση ενός εθνικού, αμερικανικού θεάτρου.

Κι ενώ ο Θεοτοκάς αναλώνεται περισσότερο στο κομμάτι του θεάτρου, ο Βενέζης στην αναφορά του στην αμερικανική τέχνη, φαίνεται να αφιερώνει περισσότερο χώρο στο βιβλίο του, στη αμερικανική λογοτεχνία. Έρχεται σε επαφή με διάσημους συγγραφείς όπως τον George Stuart (συγγραφέα του *Storm*) και τον Carl Sandburg, ωστόσο από την συνομιλία του με τον Erskine Caldwell, τον συγγραφέα του έργου *Καπνοτόπια*³¹⁸, παίρνουμε και τις περισσότερες πληροφορίες για την αμερικανική λογοτεχνία της δεκαετίας του 1950.

³¹⁴ Οπ.π., σ.662-663

³¹⁵ Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ.130

³¹⁶ Οπ.π., σ.133

³¹⁷ Θεοτοκάς, Γιώργος, *Τετράδια Ημερολογίου: 1939-1953*, επιμ. Δημήτρης Τζιόβας, Εστία, Αθήνα, 2005, σ.662-663

³¹⁸ Το *καπνοτόπια* υπήρξε το τέταρτο κατά σειρά μυθιστόρημα του Erskine Caldwell. Το έγραψε το 1932 σε ηλικία 29 ετών. Η ιστορία του βιβλίου διαδραματίζεται στην πόλη Augusta της πολιτείας Georgia, την περίοδο της οικονομική ύφεσης. Οι ήρωες του βιβλίου είναι μια οικογένεια επίμορτων κάλλιερητών, που η ζωή τους κλονίζεται από την εκβιομηχάνιση της αγροτικής οικονομίας, την οικονομική κρίση και το κύμα μετανάστευσης στα μεγάλα, αστικά κέντρα. Στο κλίμα αυτό ο Erskine Caldwell, βάζει τους ήρωες του να προσπαθούν να δώσουν την δική τους μάχη σε μια εποχή που

Πριν προχωρήσουμε στον διάλογο του Βενέζη με τον Caldwell, αξίζει να παρακολουθήσουμε την «προϊστορία» της συνάντησης αυτής. Αφορμή της υπήρξε μια παρέα αμερικανών ακαδημαϊκών στην πόλη Τουσόν της Αριζόνα και η συζήτηση τους γύρω από την αμερικανική λογοτεχνία.

...Στην Τουσόν, στο σπίτι της Μακ Κόρμικ που διευθύνει το φιλολογικό περιοδικό της Αριζόνας, η συντροφιά, όλοι καθηγητές του Πανεπιστημίου της Αριζόνας, μιλούσαμε ένα μεσημέρι για την λογοτεχνία της Αμερικής. Ήμουν ο μόνος ξένος. Το ερώτημα πάλι ήταν ποιον οι Αμερικανοί θεωρούν τον αντιπροσωπευτικό σήμερα συγγραφέα της Αμερικής. Ήταν δισταχτικοί. Δεν βρίσκαν. Ένας είπε τον Sinclair Lewis. Ήρθε και το όνομα του Caldwell. Είδα τους πανεπιστημιακούς να γίνονται επιφυλακτικοί. Σίγουρα δεν ήταν πολύ αγαπητός. Ένας είπε:

-Βλέπετε, η λογοτεχνία μας πρέπει να τα βλέπει όλα μαύρα και σκοτεινά! Τι πρέπει να φαντάζεστε διαβάζοντας την στην Ευρώπη;

Άλλος είπε:

-Εδώ οι συγγραφείς μας κάνουν πεσιμιστική λογοτεχνία με γεμάτη κοιλιά

Τρίτος λέει:

-Βέβαια είναι από τους μεγαλύτερους μπιζνεσμαν της Αριζόνας

-Για ποιον λέτε; Ρώτησα. Τι δουλειά κάνει;

-Μα αυτό: Γράφει θέατρο, που κάνει χιλιάδες παραστάσεις και πουλά βιβλία σε εκατομμύρια αντίτυπα. Ο Erskine Caldwell λέω.

-Είναι εδώ, στην Αριζόνα, ο Caldwell;

-Μα μένει εδώ, στην Τουσόν

Η οικοδέσποινα ρώτησε τον ξένο: «Θέλετε μήπως να δείτε τον Erskine; Θα πάμε αμέσως μετά το φαγητό στο σπίτι του, αν θέλετε».

Έτσι, εντελώς στην τύχη, βρέθηκα πάνω στα ίχνη του μεγάλου μυθιστοριογράφου...³¹⁹

επιβάλλει άλλες διεξόδους και κατευθύνσεις από τις παραδοσιακές. Μέσα από το παράδειγμα μιας οικογένειας, αυτής των Lesters, ο συγγραφέας αναδεικνύει την κρίση παραδοσιακών θεσμών όπως αυτού της οικογένειας και των ιεραρχιών που τον συνοδεύουν, με φόντο την οικονομική κρίση. Από την μια ο Pater Familiae που αρνείται την αλλαγή των πραγμάτων, από την άλλη η γυναίκα του που βρίσκεται ανάμεσα στους κανόνες, τις ιεραρχίες αλλά και τις ανάγκες των παιδιών που φαίνεται πιο έτοιμα να ακολουθήσουν το βήμα της ζωής.

Το βιβλίο του Erskine Caldwell, *καπνοτόπια (Tobacco roads)* αποτελεί μια πολιτισμική ανάγνωση της αγροτικής ζωής του Νότου και των αλλαγών που επέφερε η οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1930 στις Η.Π.Α. Σαν βιβλίο έτυχε μεγάλης επιτυχίας και θεωρείται ακόμα και σήμερα, ένα από τα καλύτερα του Caldwell. Το 1933 ανέβηκε ως θεατρικό από τον Jack Kirkland και «έδωσε» πάνω από 3000 παραστάσεις, μέσα σε 8 χρόνια. Το 1941 μεταφέρθηκε στην μεγάλη οθόνη από τον σκηνοθέτη John Ford. (Lowe, John, *The Early Modern Writers of the US South*, στο συλλογικό *A Companion to American Literature and Culture*, επιμ. Paul Lauter, Willey-Blackwell, Η.Π.Α, 2010, σ. 410

³¹⁹ Βενέζης, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη*, Εστία, Αθήνα, 1977, σσ.227-228

Ως αφετηρία της παραπάνω κουβέντας προβάλλεται η «ανάγκη» προσδιορισμού μιας αντιπροσωπευτικής, αμερικανικής λογοτεχνίας αλλά και των εκπροσώπων της , κατά την δεκαετία του 1950. Ωστόσο το «ερώτημα» αυτό, γρήγορα αντικαθίσταται από δύο άλλους κρίσιμους προβληματισμούς, μεταξύ των συνδαιτυμόνων. Ο πρώτος περιστρέφεται γύρω από την κοινή αποδοχή, ότι στις Η.Π.Α της δεκαετίας του 1950 παράγεται μια πεσιμιστική λογοτεχνία. Στα πλαίσια αυτά, αυτό που φαίνεται να απασχολεί την συντροφιά , είναι πως δικαιολογείται σε μια εποχή γενικότερης ευημερίας και προόδου για το αμερικανικό έθνος, να αναπτύσσεται μια λογοτεχνία στην οποία δεν απεικάζεται το πνεύμα της εποχής. Από την άλλη, σε μια επέκταση της συλλογιστικής αυτής, ο δεύτερος προβληματισμός έχει να κάνει με τους συγγραφείς που εμμένουν να προβάλλουν πιο σκοτεινές πλευρές της Αμερικής. Πολλοί από αυτούς παρουσιάζονται να διακατέχονται από κοινωνικές ευαισθησίες εμμένοντας σε μια θεματολογία που παρουσιάζει την «άλλη» Αμερική, του μόχθου, του καμάτου και των δυσκολιών, ενώ την ίδια ώρα, οι ίδιοι, ως εμπορικότατοι συγγραφείς, απολαμβάνουν και χαίρονται τους καρπούς της επιτυχίας τους. Για τους συμμετέχοντες της συζήτησης αυτής, ο Erskine Caldwell είναι μια τέτοια περίπτωση. Τον Caldwell, ο Βενέζης τον συναντάει στον σπίτι του πρώτου στην πόλη της Τουσον, στην Αριζόνα .

...περάσαμε δύο σαλόνια. Πολύ φως. Έξω το πράσινο, το γρασίδι του κήπου έριχνε το φώς του στον ωραίο χώρο- σ' αυτό το σπίτι ενός πρίγκιπα Ισπανού του παλαιού καιρού στην καρδιά της ερήμου της Αριζόνας.

Το στούντιο του Caldwell ήταν μεγάλο, απλόχωρο. Γύρω- γύρω, χαμηλά στους τοίχους, δύο βιβλιοθήκες με τα χρωματιστά εξώφυλλα των αμερικανικών εκδόσεων. Το γραφείο, η γραφομηχανή. Ο Erskine Caldwell πανύψηλος, κόκκινος, άντραρος ίσαμε με 'κει πάνω, με έναν αέρα που θύμιζε τύπους του Σάουθ Γουέστ, παρά του Νότου, τύπους της Αριζόνας. Σηκώθηκε πρόσχαρα, παράτησε τα χαρτιά του, προχώρησε εγκάρδια, άπλωσε το χέρι στον ξένο...³²⁰

Μετά την καθιερωμένη γνωριμία των δύο αντρών, ο Βενέζης δεν χάνει την ευκαιρία να επαναθέσει το ερώτημα του, αυτή την φορά προς τον αμερικανό συγγραφέα. Υπάρχει στην Αμερική της δεκαετίας του 1950 λογοτεχνία που να αντιπροσωπεύει το σύνολο του αμερικάνικου λαού³²¹, και αν ναι ποια είναι αυτή; Η κουβέντα εξελίσσεται γύρω από την ύπαρξη μιας εθνικής λογοτεχνίας στην Αμερική.

³²⁰ Βενέζης, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη*, Εστία, Αθήνα, 1977, σ.230

³²¹ Οπ.π, σ. 227

Η ποικιλομορφία της χώρας αυτής επιβεβαιώνεται και από την θέση του αμερικανού συγγραφέα , ότι όσο μη ενιαία και ανομοιογενής φαίνεται να είναι η Αμερική, άλλο τόσο είναι και η λογοτεχνία της. Με τα δεδομένα αυτά κάθε τόπος με την δική του ιδιόμορφη γεωγραφία και κουλτούρα, τείνει να παράγει μια αντίστοιχη λογοτεχνία που εμπνέεται από τις οικείες του αναφορές και εξιστορεί το δικό του αφήγημα ικανοποιώντας τις ανάγκες των ανθρώπων του. Ο Erskine Caldwell, για όσους έχουν διαβάσει τα βιβλία του, είναι μια τέτοια περίπτωση που εκφράζει με την γραφή του την θλίψη και την αγωνία του Νότου.

Για τον Βενέζι η αμερικανική λογοτεχνία σε σχέση μ' αυτό που συναντά στο οδοιπορικό του στην χώρα, οδηγεί σ' ένα σχήμα οξύμωρο. Η Ευρώπη, αυτό που φαντασιώνεται, διαβάζοντας αμερικάνους λογοτέχνες, είναι μια πικρή εικόνα της ζωής. Από την άλλη, αυτό που συναντά ο ίδιος είναι μια αίσθηση θριάμβου της ανθρώπινης θέλησης, αυτής που μεταμόρφωσε ένα εχθρικό και άγνωστο τόπο σε «γη της επαγγελίας». Η εξήγηση που έρχεται από τον Caldwell είναι αφοπλιστική.

...Μόνο τα ιστορικά μας έργα εκφράζουν αυτή την όψη της ζωής μας, είπε. Οι σύγχρονοι μυθιστοριογράφοι μας είναι πεσιμιστές. Η αμερικανική ζωή χαρακτηρίζεται από πολλές διαφορές, έχουμε και τις φτωχές μικροαστικές μας τάξεις. Οι πιο πολλοί συγγραφείς μας, προέρχονται από αυτές τις φτωχές τάξεις. Λοιπόν, γράφουν γι' αυτή την ζωή που την ξέρουν καλύτερα...³²²

Κατά Caldwell , η κοινωνική λογοτεχνία στην Αμερική της δεκαετίας του 1950, προέρχεται από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα και αυτό γιατί σ'αυτά απουσιάζει το κίνητρο του κέρδους. Ως εκ τούτου, βιώνουν πιο έντονα τις ευρύτερες κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές πιέσεις της εποχής και έχουν πιο έντονα την ανάγκη να μιλήσουν για όλα αυτά. Η τέχνη, συνεπώς, στην Αμερική αρχικά εκτιμάται σαν επιχειρηματική δραστηριότητα και πιθανότητα κέρδους, κάτι που επιβεβαιώνεται και από τις αναφορές του Θεοτοκά για το θέατρο. Εφόσον στην χώρα αυτή η κερδοφορία ορίζει την καθημερινότητα, η τέχνη αποκτά έναν πνευματικότερο προορισμό και αξία όταν υπηρετείται από ανθρώπους που έχουν απεμπλακεί από την αγωνία της κερδοφορίας και αναζητούν τρόπους να εκφραστούν³²³. Παρόλα αυτά στο σημείο αυτό γεννάται ένα δεύτερο ερώτημα. Η λογοτεχνία είναι προνόμιο ή καλύτερα αρετή μόνο των χαμηλών τάξεων;

³²²Βενέζις, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη*, Εστία, Αθήνα, 1977, σ.232

³²³Οπ.π, σσ.227-228

-Δεν υπάρχουν συγγραφείς που να προέρχονται από πιο εύπορες τάξεις και που να είδαν την άλλη όψη της αμερικανικής ζωής;³²⁴

Η απάντηση του Caldwell, συνεχίζει να κινείται στον άξονα της ταξικότητας. Για τον αμερικανό συγγραφέα, όσοι έρχονται από εύπορες τάξεις ασχολούνται με επενδύσεις και όχι με λογοτεχνία που δεν αφήνει μεγάλο κέρδος³²⁵. Με τον τρόπο αυτό, ο Caldwell, φαίνεται να απαντά και στο «ηθικό» ζήτημα που, όπως μας παρουσίασε παραπάνω ο Βενέζης, έθεσαν οι αμερικανοί ακαδημαϊκοί. Για τον αμερικανό συγγραφέα ακόμα και όσοι μεταπήδησαν τάξη, όπως αυτός, δικαιούνται και μπορούν να γράφουν για τους «βασανισμένους» της Αμερικής.

Από τον διάλογο του Βενέζη με τον Caldwell, πλήθος πληροφοριών αναδύονται για την γενικότερη λειτουργία της λογοτεχνικής παραγωγής στην Αμερική. Όπως είδαμε και νωρίτερα στον Θεοτοκά, έτσι και εδώ, η τέχνη και συγκεκριμένα η λογοτεχνία λειτουργεί με όρους ελεύθερης αγοράς. Συνεπώς, η επιτυχία ενός συγγραφέα εξαρτάται από πάρα πολλά, πέρα από την δυνατή του πένα. Λόγος γίνεται για το φαινόμενο του «Best Seller» που παρατηρείται ως και τις μέρες μας. Οι γνωστοί συγγραφείς στην Αμερική, που έχουν γράψει ένα σωρό βιβλία, επιβεβαιώνουν την ύπαρξη τους, γράφοντας αδιάκοπα. Η αυτοπροβολή αποτελεί από τα σημαντικότερα εισιτήρια για την καταξίωση και την καταγραφή στην συλλογική μνήμη. Με αφορμή το παραπάνω, ο Βενέζης φέρνει το μυαλό του μια στιχομυθία με έναν φίλο του στην Ουάσινγκτον που καταδεικνύει την σημασία της αυστηρής συνέπειας και συνέχειας στην αμερικανική κοινωνία.

...«Θυμούμαι ακόμα το φίλο της Ουάσινγκτον: Αν τύχαινε να κατέβει σήμερα ο Χριστός στην Νέα Υόρκη κι έκανε ένα θαύμα, φυσικά θα χαλούσε ο κόσμος στις πρώτες σελίδες των εφημερίδων. Αν όμως την άλλη μέρα δεν έκανε δεύτερο θαύμα μεγαλύτερο από το πρώτο, χάθηκε! Θα περνούσε αμέσως στα ψιλά των τελευταίων σελίδων»³²⁶.

Η λογοτεχνία που παρουσιάζει ο Caldwell, «δια πένας» Βενέζη, είναι μια λογοτεχνία πολυποικίλη και ετερόκλητη, αντίστοιχη με την εικόνα της χώρας στην οποία αναπτύσσεται. Δεν αποτελεί πάντα μια καθαρά διανοητική διαδικασία αφού εντάσσεται πλήρως στα πλαίσια της ελεύθερης οικονομίας, αποτελώντας ένα ανταγωνίσιμο και εμπορεύσιμο «προϊόν». Παρ'όλα αυτά από την πρόσληψη του συγκεκριμένου είδους τέχνης, τόσο από τους λογοτέχνες, όσο και από το κοινό,

³²⁴ Οπ.π, σ.232

³²⁵ Οπ.π, σ.232

³²⁶ Βενέζης, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη*, Εστία, Αθήνα, 1977, σ.233

υπονοείται μια βασική αρετή της λογοτεχνίας αυτής. Εφόσον απευθύνεται σε ανθρώπους, σε μεγάλο βαθμό καταφέρνει να υπηρετήσει και να μιλήσει για τις δικές τους ζωές, τα πάθη, τις χαρές, τις λύπες και τις αγωνίες τους. Με κάποιες εξαιρέσεις, η Αμερική παρουσιάζεται να μην παράγει μια ελιτίστικη λογοτεχνία, αλλά να ικανοποιεί τις κοινωνικές ανάγκες για ρεαλιστική προβολή της καθημερινότητας και της ίδιας της ζωής. Τα παραπάνω έρχονται να ταιριάζουν με τις πολιτισμικές αναφορές και την κουλτούρα κάθε περιοχής της «αμερικανικής γης». Συνεπώς δεν μας προκαλεί εντύπωση ότι η λογοτεχνία της ενδοχώρας και της Δύσης καλλιεργεί συνήθως μια πιο κοινωνική λογοτεχνία ενώ αντίθετα στις βορειοανατολικές ακτές όπου είναι πιο ζωντανές οι μνήμες της παραδοσιακής Ευρώπης ευδοκιμεί περισσότερο το ιστορικό μυθιστόρημα³²⁷. Σε κάθε περίπτωση η εικόνα που μας δίνεται από τον Βενέζη για την λογοτεχνία της εποχής, δεν αντιστοιχεί σε έναν ενιαίο εθνικό χαρακτήρα και σε κάθε περίπτωση πρέπει να εξεταστεί στην βάση μιας γενικότερης κριτικής της εγχώριας λογοτεχνίας. Ο μοντερνισμός, στην αμερικανική λογοτεχνία, εκφράστηκε τελείως διαφορετικά από τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά παραδείγματα. Στην περίπτωση που η λογοτεχνία στράφηκε προς μια ευρύτερη πολιτισμική και εθνική ενδοσκόπηση, ανακάλυψε ότι η Αμερική είναι πολλά πράγματα και όχι κάτι ενιαίο. Στο βαθμό που προσπάθησε να κατανοήσει και να αποκωδικοποιήσει όλα όσα συνέθεταν τις Η.Π.Α, από την δεκαετία του 1920 και έπειτα, αναπτύχθηκαν πολλές «αμερικανικές λογοτεχνίες»³²⁸. Συνεπώς, η απάντηση που λαμβάνουμε από τον Caldwell τεκμαίρεται και από τους ίδιους τους ιστορικούς της λογοτεχνίας. Όσο ανομοιογενής είναι η Αμερική άλλο τόσο είναι και η λογοτεχνία της. Μοναδική εξαίρεση για τον Αμερικανό συγγραφέα, αποτελεί το αστυνομικό μυθιστόρημα, που αποτελεί ένα πιο εθνικό και κοινά αποδεκτό, λογοτεχνικό είδος³²⁹.

Αν είναι δύσκολο να καταλήξει κανείς σε γενικά χαρακτηριστικά για την αμερικανική λογοτεχνία της δεκαετίας του 1950, αυτό που αναδύεται ως κύριο και ενοποιητικό γνώρισμα της μεταπολεμικής αμερικανικής λογοτεχνίας είναι η ικανότητα της να συνδέει τα επιμέρους εθνικά και κοινωνικά αφηγήματα σε μια κοινή κατεύθυνση επαναπροσδιορισμού τόσο των ίδιων όσο και των παραδοσιακών

³²⁷Hendin, Josephine G, *Introducing American literature and Culture in the Postwar years*, στο συλλογικό Hendin, Josephine G, *A Concise Companion to American Postwar literature and Culture*, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2004, σ. 6-18

³²⁸Ickstadt, Heinz, *Making it new: Constructions of Modernism*, στο συλλογικό *A Companion to American Literature and Culture*, επιμ. Paul Lauter, Wiley-Blackwell, Η.Π.Α, 2010, σ.379 και passim

³²⁹Βενέζης, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη*, Εστία, Αθήνα, 1977, σ.232

αξιών του αμερικανικού ρεαλισμού. Κάπως έτσι οι εμπειρίες των μεταναστών, οι προσδοκίες της αστικής τάξης, οι κοινωνικές και πολιτικές παθογένειες, τα ιστορικά βιώματα, οι μεταμοντέρνες τάσεις προβάλλονται στο κεντρικό άξονα μιας λογοτεχνίας, που πέρα από το είδος και την θεματική της συμφωνεί ομόφωνα και μαχητικά σε ένα πράγμα, να μετασηματίσει ακόμα και τα συγκρουόμενα πολιτισμικά παραδείγματα σε μια τέχνη ή, ειδάλλως, να παντρέψει το ιστορικό με το μυθικό³³⁰.

Ωστόσο, η λογοτεχνία και η τέχνη γενικότερα της Αμερικής του Βενέζης, δεν είναι μόνο αυτή των γνωστών ονομάτων. Ένας τεράστιος και ανεξάντλητος κόσμος σημαντικών καλλιτεχνικών ζυμώσεων ξετυλίγεται στις μεγάλες μητροπόλεις τις χώρας από ανώνυμους φιλόδοξους συγγραφείς, ζωγράφους, μουσικούς και θεατρανθρώπους. Στον κόσμο αυτό μας μεταφέρει ο Βενέζης, στο Greenwich Village, ή αλλιώς την Μονμάρτη της Νέας Υόρκης. Στην περιήγησή του αυτή, ο Βενέζης έχει για ξεναγό του έναν νεαρό συγγραφέα από το Τέξας.

Υπαίθριες εκθέσεις ζωγραφικής, άστεγοι καλλιτέχνες, θέατρα, ναοί της τέχνης, τα σπίτια των μύθων του θεάτρου και της λογοτεχνίας εκεί που έζησαν, δημιούργησαν και τους βρήκαν νεκρούς, συνθέτουν το σκηνικό στο Greenwich Village και γύρω από αυτό. Στο φόντο αυτό ξεχωρίζει το παράπονο του νέου συγγραφέα που δεν μπορεί να βρει εκδότη:

...- Δεν τα ξέρετε στην Ευρώπη καλά, τα δικά μας, είπε. Εδώ είναι τόσοι συγγραφείς που ζούνε από την δουλειά τους! Λοιπόν, ο μέσος όρος των ποσοστών τους είναι 2.400 δολάρια τον χρόνο. Δηλαδή τίποτα. Ελάχιστοι είναι αυτοί που κερδίζουν πολλά, όπως ο Χέμινγκγουαιη, ο Στάνιμπεκ. Αν έχεις βέβαια την τύχη να γίνει το βιβλίο σου «Το βιβλίο του μηνός», μάλιστα! Ή να γίνει σενάριο. Τότε το ελάχιστο έχεις 50.000 δολάρια ποσοστά. Πήγα και γω στους εκδότες τα βιβλία μου. Μου λένε: «Ωραία, αλλά πρέπει να παντρευτούν οι ήρωες, κάτι πρέπει να γίνει που να τελειώσουν τα πράγματα καλά.» Τους λέω: «Μα στην ζωή τίποτα δεν τελειώνει, τίποτα δεν αρχίζει.» «Όχι, όχι!» μου λένε. «Αυτό μπορεί να γίνεται στη ζωή, στα βιβλία όχι!» Λοιπόν τα βιβλία μου μένουν και περιμένουν...³³¹.

Στην κοιτίδα του σύγχρονου πολιτισμού, την Νέα Υόρκη, ο Βενέζης μας βεβαιώνει ότι όλα κατακτώνται με μόχθο. Το παρελθόν παντρεύεται με το μέλλον και οι αιώνες

³³⁰Hendin, Josephine G, *Introducing American literature and Culture in the Postwar years*, στο συλλογικό Josephine G. Hendin, *A Concise Companion to American Postwar literature and Culture*, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2004, σ. 9

³³¹Βενέζης, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη*, Εστία, Αθήνα, 1977, σ.298

συναντώνται στήνοντας ένα ιδιαίτερο σκηνικό. Λίγο βήματα χωρίζουν τον καταξιωμένο ηθοποιό του *Provincetown Players*, από τον ανώνυμο τεξανό συγγραφέα και το παλαιόμαχο της τέχνης, γεροντάκι που αναπολεί στο υπαίθριο μπαρ τις παλαιές του δόξες, μπεκροπίνοντας. Τα λαμπερά ονόματα της Anna Shropshire και του Ward Costello στην μαρκίζα του *Provincetown Players*, ο νεαρός τεξανός που ζει για να ελπίζει πως κάποια μέρα θα δει το όνομα του στην μαρκίζα μιας μεγάλης σκηνής, παραδίπλα το κατάκοπο γεροντάκι με τα φτωχικά ρούχα, ο Τζοσεφ Γκουντ (εκδότης του φιλολογικού περιοδικού «Dial» που την δεκαετία του 10' πριν την μεταπώληση του περιοδικού στους Scofield Thayer και Dr. James Sibley Watson, ήλεγχε πραγματικά τα αμερικανικά γράμματα) και κάπου στην Ελλάδα, στους Δελφούς, ο τάφος του George Cram Cook³³², ιδρυτή του θεάτρου των Provincetown Players. Αυτή την Αμερική, μας παρουσιάζει ο Βενέζης. Μια τεθλασμένη γραμμή της ζωής, στο χρόνο και τον κόσμο.

Η λαμπρότητα και η ποικιλομορφία της μεταπολεμικής αμερικάνικης λογοτεχνίας οφείλονται χωρίς άλλο στην επιτυχία της να μιλήσει για τα ιδανικά, τις σκέψεις, τα βιώματα, αλλά και τα όρια του πολιτισμού και των ανθρώπων της χώρας³³³. Άλλοτε με πομπώδες ύφος και λυρισμό, άλλοτε μέσα από ένα εξαιρετικό και διεισδυτικό ρεαλισμό, οι αμερικανοί συγγραφείς όλου του 20^{ου} αιώνα, αλλά κυρίως της μεταπολεμικής περιόδου, κατάφεραν με την πένα τους να μιλήσουν για την Αμερική του κοινού σκοπού, της προόδου, της κατάκτησης του μέλλοντος αλλά και της διαφορετικότητας, των κοινωνικών αποκλεισμών, των πολιτισμικών συγκρούσεων, των αδικιών της ζωής. Στην ικανότητα της αυτή, να είναι μια λογοτεχνία που απευθύνεται στις κοινότητες και τους ανθρώπους που απαρτίζουν την χώρα, να ικανοποιεί το αίσθημα και την ανάγκη έκφρασης των δικών τους ονείρων αλλά και εφιαλτών, της καθημερινότητας, του καμάτου αλλά και της προσμονής ενός καλύτερου αύριο, σημαντικό ρόλο έπαιξε το γεγονός ότι οι άνθρωποι που την υπηρέτησαν συμμετείχαν και καλλιεργούσαν συνεχώς οι ίδιοι, έναν διαρκή θεωρητικό διάλογο γύρω από τις αφετηρίες και τους σκοπούς της τέχνης και του πολιτισμού³³⁴.

³³²http://en.wikipedia.org/wiki/George_Cram_Cook

³³³Hendin, Josephine G, *Introducing American literature and Culture in the Postwar years*, στο συλλογικό Hendin, Josephine G, *A Concise Companion to American Postwar literature and Culture*, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2004, σ. 1

³³⁴ Οπ.π, σ. 2

Οι Αμερικανοί διανοούμενοι της μεταπολεμικής περιόδου, όπως όλοι οι συμπολίτες τους, βρέθηκαν αντιμέτωποι με μεγάλες κοινωνικοπολιτικές αλλαγές, όπου οι εμπειρίες του παρελθόντος αποτέλεσαν ένα μικρού βεληνεκούς πλοηγό στην διαχείριση της καθημερινότητας και την αντιμετώπιση των νέων προκλήσεων. Παρά το γεγονός ότι δεν αποτελούσαν μια συνεκτική γενιά³³⁵, εντούτοις ο κοινός παρανομαστής της γενιάς του 1950 υπήρξε το γεγονός ότι οι δοκιμασίες και τα ερωτήματα που έθεσαν μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ήταν εντελώς νέα (ή τουλάχιστον ήδη παλαιά ερωτήματα σε εντελώς νέο πλαίσιο). Έτσι, επίκεντρο προβληματισμού τους άρχισε να είναι οι νέες μορφές συγκεντρωτισμού και ολοκληρωτισμού που αναπτύσσονταν στο εσωτερικό της χώρας, ο εκ νέου ορισμός του φιλελευθερισμού στην πολιτική, ο ρόλος του Τύπου στην δημόσια ζωή, ο νέος τρόπος ζωής και οι καινούργιες ανάγκες ως πυρήνας του σύγχρονου ανθρώπου, η θέση του πολίτη απέναντι στην εξουσία, οι διεθνείς εξελίξεις, καθώς και ο ρόλος της διανόησης σ' ένα ψυχροπολεμικό περιβάλλον. Εξ' αιτίας αυτών των προϋποθέσεων, φαίνεται ότι ποτέ δεν πρότειναν ούτε στηρίχτηκαν σε γενικόλογες ή οικουμενικές προτάσεις στην αντιμετώπιση ή την ανάλυση, των νέων αυτών προβληματισμών. Σε γενικές γραμμές πρότειναν στους σύγχρονους τους μια στάση αντίδρασης στις νέες τάσεις και φαίνεται να προέβαλλαν συστηματικά την συλλογικότητα έναντι του ατομικισμού³³⁶. Σε κάθε περίπτωση προσπάθησαν να δώσουν το λεξιλόγιο για την ερμηνεία της νέας εποχής, την κατανόηση του έθνους (της τοπικότητας) και του κόσμου, ενώ αδιαμφισβήτητα κάποιοι από αυτούς έθεσαν τα θεμέλια της *Νέας Αριστεράς*³³⁷ και του ακτιβισμού.

Ένα κομμάτι της αμερικανικής διανόησης λειτούργησε και παρήγαγε έργο έτσι ή κάπως έτσι, ένα άλλο φαίνεται πως ταυτίστηκε απόλυτα, έστω και ακούσια, με την εξουσία και τις πολιτικές των κέντρων εξουσίας των Η.Π.Α από την αρχή του ψυχρού πολέμου. Αποτέλεσε την ιδεολογική ραχοκοκαλιά της Αμερικάνικης, επίσημης, εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής, συνεργάστηκε ή σιωπηλά συνήνεσε με τις

³³⁵ Ένα ομοιογενές πνευματικό ρεύμα, αφού πολλοί από αυτούς είχαν κάνει αισθητή την παρουσία τους από τα χρόνια της «Μεγάλης Ύφεσης».

³³⁶ Kramer, Hilton, *The Twilight Of The Intellectuals: Culture and Politics in the era of the Cold War*, Ivan R. Dee, Σικάγο, 1999, introduction

³³⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/New_Left

επιτροπές McCarthy και συμμετείχε ενεργά σε μια πολιτισμική αντικομμουνιστική σταυροφορία στο εξωτερικό και το εσωτερικό της χώρας³³⁸.

Η εικόνα της μεταπολεμικής Αμερικής σε επίπεδο πολιτικής, κοινωνίας και οικονομίας, μας δόθηκε για πρώτη φορά κατά την δεκαετία του 1950, κυρίως μέσα από τον λόγο και το έργο των αριστερών διανοουμένων. Οι συγγραφείς, οι ποιητές και οι δημοσιογράφοι που δεν μπόρεσαν να ανεχθούν την προσήνια της μεσαιάς τάξης στις πολιτικές της κυβέρνησης, την αδιαφορία και την προκλητική σιωπή των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, αλλά και την πνευματική νάρκη σε όλα τα επίπεδα του δημόσιου βίου, επιχείρησαν με το καλλιτεχνικό έργο και την δράση τους να καταγγείλουν τα εμφανή σημάδια ολοκληρωτισμού που κατέκλυζαν κάθε γωνιά της Αμερικής³³⁹. Τα δοκίμια και τις θέσεις τους, πέρα από την αισθητική τους, τα εντοπίζει κανείς πιο συγκεντρωμένα στις στήλες των πιο προοδευτικών περιοδικών της εποχής³⁴⁰. Πώς όμως αυτή η εικόνα της πνευματικής Αμερικής του 1950, συνδιαλέγεται με την αντίστοιχη της Ελλάδας;

³³⁸ Allit, Patrick N, *American Intellectual History and Social Thought Since 1945*, στο *Companion to post -1945 America*, Edited by Jean-Christophe Agnew and Roy Rosenzweig, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2002, σ.137

³³⁹ Richard H. Pells, *The Liberal Mind In A Conservative Age: American Intellectuals in the 1940's and 1950's*, Harper and Row Publishers, New York, 1985, σσ. 401

³⁴⁰ Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα παραδοσιακά περιοδικά του αριστερού χώρου, το *Partisan Review* και το *Commentary*, που από μόνα τους προσφέρονται για μια ενδελεχή και πλούσια σε υλικό ιστορική έρευνα των ιδεολογικών ζυμώσεων, της εποχής και των ανθρώπων που έγραφαν σ' αυτά. Το *Partisan Review* ιδρύθηκε σαν περιοδικό το 1934 στην Νέα Υόρκη ως έκδοση του New York John Reed Club, και αυτοπροσδιορίστηκε εξαρχής ως επίσημο περιοδικό του Κομμουνιστικό Κόμματος των Η.Π.Α.(Pells,Richard H., *Radical Visions and American Dreams: Culture and Social Thought in The Depression Years*, First Harper Torchbooks, Νέα Υόρκη, 1974, σσ.334-346) . Από το 1937 και μετά, και ενώ διάνυε την δεύτερη και από τις πιο καθοριστικές για τον χαρακτήρα του, εκδοτική περίοδο, φαίνεται να διώρυξε τις σχέσεις του με το ΚΚ.ΗΠΑ, καθώς ενώ ως προς τα πολιτικά έμεινε πιστό στην σοσιαλιστική του οπτική, προτίμησε να εκπροσωπήσει και να στηρίξει τον μοντερνισμό στις τέχνες και τα γράμματα. Από το 1946 η προσήλωση του *Partisan Review* στις παραπάνω αρχές διευρύνθηκε απροσδιόριστα. Ως εκ τούτου, φιλοξένησε στις σελίδες του αφιερώματα για τον Marx, τον Trotsky, τον Freud, τον Kafka, τον Eliot, τον Dostoevsky. Από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου το *Partisan Review* παρέμενε όαση ελευθερίας για την αμερικανική διάνοηση, χώρος διαλόγου και θεωρητικών ζυμώσεων, αναζητήσεων και ιδεολογικών διεργασιών, ερμηνείας του παρόντος, φιλοξενώντας εναλλακτικές απόψεις για το μέλλον και το παρόν της Αριστεράς απέναντι στην σταλινική εκδοχή του σοσιαλισμού, τις επικριτικές θέσεις στον φιλελευθερισμό και τις προοδευτικές τάσεις στις τέχνες και τα γράμματα (*Edith Kurzweil, William Phillips, Writers & politics: a Partisan review reader*, Routledge, Βοστώνη, 1983, introduction). Από το 1946 έως και το 1955 εκδιόταν σε διμηνιαία βάση (με ένα διάλλειμα από τον Γενάρη του 1948 έως και το καλοκαίρι του 1950 που εμφανιζόταν κάθε μήνα). Εκδότες του περιοδικού ήταν για χρόνια οι Philip Rahv και William Phillips με βασικούς συνεργάτες τους Delmore Schwartz και William Barrett και την ομάδα τους που απαρτιζόταν από τους Sidney Hook, James Burnham και Lionel Trilling.

Από την άλλη το *Commentary* ξεκίνησε να εκδίδεται από το 1945 σε μηνιαία βάση με την υποστήριξη αμερικανικής, εβραϊκής κοινότητας, υπό την διεύθυνση του Eliot. E. Cohen. Στη σκιά της ρίψης των ατομικών βομβών στην Ιαπωνία αλλά και των αποκαλύψεων για τις θηριωδίες των Ναζί απέναντι στους Εβραϊκούς πληθυσμούς στην Ευρώπη, το *Commentary* επιχείρησε να προσφέρει ένα βήμα στην κοινωνική κριτική και να αποτελέσει μια εστία φιλοξενίας για την αμερικανική λογοτεχνική κοινότητα. Δεδομένου ότι το *Commentary* γεννήθηκε από τα σπλάχνα της εβραϊκής κοινότητας, αυτό

Επιχειρώντας μια έστω σύντομη αναφορά στην ελληνική διανόηση και την λογοτεχνία, που αφενός εκπροσωπούν οι Θεοτοκάς, Βενέζης και Καραγάτσης την δεκαετία του 1950, αλλά και σ' αυτήν που καθιερώθηκε με τον όρο *μεταπολεμική γενιά*, οφείλουμε να διασαφηνίσουμε τα εξής. Ο διαχωρισμός της λογοτεχνίας σε «γενιές» αρχικά εξυπηρετεί την φιλολογική και πραγματολογική κατηγοριοποίηση της, βοηθώντας την καλύτερη μελέτη της και τοποθέτηση της στην κοινωνία και την ιστορία της εποχής που αναπτύσσεται. Σε ότι αφορά τα ίδια τα υποκείμενα (συγγραφείς, διανοουμένους) είναι λογικό να ταυτίζονται με πνευματικές και λογοτεχνικές γενιές, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι έτσι στεγανοποιείται ο λόγος και το πνεύμα τους στο χρόνο ή οι ίδιοι «τελειώνουν» με την ανάδειξη μιας νέας κυρίαρχης πνευματικής τάσης. Στα πλαίσια αυτά δεν πρέπει να αξιολογούμε τον Θεοτοκά, τον Βενέζη και τον Καραγάτση αυστηρά με τα ερμηνευτικά εργαλεία του μεσοπολέμου. Το 1950 και οι τρεις τους φέρουν το φορτίο της *γενιάς του 30'* αλλά δεν είναι απόλυτα οι ίδιοι άνθρωποι της πρώτης τους νεότητας. Παράλληλα δρουν και παράγουν λόγο σε μια ιδιαίτερη εποχή για την σύγχρονη, ελληνική ιστορία. Η μεταπολεμική περίοδος μπορεί να μην επηρέασε δραματικά τους ήδη ώριμους ηλικιακά και λογοτεχνικά συγγραφείς, ωστόσο αποτέλεσε το βασικό φόντο της ύστερης, δημιουργικής τους περιόδου.

Η *γενιά του 30'* κατά τη διάρκεια της ύστερης δημιουργίας της φαίνεται να έχει έντονα στην μνήμη της τα βιώματα του πολέμου, της κατοχής και του εμφυλίου. Χαρακτηριστικό της *γενιάς του 30'*, τα χρόνια μετά το πόλεμο, είναι ό,τι, ενώ στην κατοχή η λογοτεχνία εξυπηρετούσε μια ανάγκη απομάκρυνσης από τη πραγματικότητα, μετά την απελευθέρωση το κλίμα αλλάζει ριζικά. Η *γενιά του 30'* μεταμορφώνεται. Η υποκειμενικότητα και ο ατομικισμός θα δώσουν τη θέση τους σε μια έξαρση συλλογικότητας και γι' αυτό ίσως το λόγο το έργο της μετά την κατοχή, αποτελεί προπομπό της επικείμενης μεταπολεμικής γενιάς λογοτεχνών. Η εικόνα της τέχνης όπως αυτή διαμορφώθηκε προπολεμικά σαν μια αστική υπόθεση σιγά-σιγά αλλάζει. Τώρα το συλλογικό υποκείμενο αναδύεται εκ νέου από την αφάνεια, ο λαός αποκαθίσταται στις συνειδήσεις όλων και η πατρίδα ξαναγίνεται, ύστερα από χρόνια, μια έννοια που δημιουργεί αισθήματα συγκίνησης σε όλους.

είχε ως αποτέλεσμα τα πρώτα χρόνια, να απευθύνεται κατά κόρον στη μεσαία εβραϊκή διανόηση, και να παράγει, όπως φαίνεται ένα πιο χαμηλών τόνων λόγο από το σύγχρονο του, *Partisan Review* (Abrams, Nathan, *Commentary Magazine 1945-59: A Journal of Significant Thought And Opinion*, Mitchell Vallentine & Company, Νέα Υόρκη, 2006, Introduction)

Όλα τα παραπάνω είναι ευδιάκριτα από το έργο των κύριων εκπροσώπων της γενιάς του 30'. Σε ότι αφορά τους ποιητές άλλοι ολοκληρώνουν το έργο τους και άλλοι το στρέφουν προς άλλες κατευθύνσεις. Κορυφαίο παράδειγμα ο Οδυσσεάς Ελύτης, ο οποίος μετά το έργο του *Άσμα ηρωικό και πένθιμο για τον χαμένο ανθυπολοχαγό της Αλβανίας* (εκδ. 1945) σιωπά για 15 χρόνια μέχρι να κατορθώσει να συνθέσει, το 1959 πια, το *Άξιον Εστί*. Σ' αυτούς τους ποιητές που συνεχίζουν το έργο τους στο ίδιο ύφος ανήκει ο Γ. Σεφέρης, ο οποίος μετά το 1950, μας δίνει το *ημερολόγιο καταστροφώματος Γ'* (εκδ. 1955), συλλογή που βασίζεται στις εμπειρίες του από τη Κύπρο. Με το προαναφερθέν έργο του, τα *τρία κρυφά ποιήματα* αλλά και με το συνολικό έργο του, κατορθώνει να επηρεάσει την μεταπολεμική γενιά ποιητών, ενώ με το βραβείο Νόμπελ λογοτεχνίας (1963), πρώτη τέτοιου είδους διάκριση σε Έλληνα λογοτέχνη, κάνει γνωστή την ελληνική λογοτεχνία στο εξωτερικό και εξασφαλίζει στους Έλληνες μια πρωτόγνωρη μέχρι τότε γι' αυτούς αυτοπεποίθηση³⁴¹. Δε θα μπορούσαμε σαφώς να παραλείψουμε το Ν. Εγγονόπουλο ο οποίος, δέκτης κατά καιρούς βολών ενάντια στην υπερρεαλιστική του ποίηση, με τη συλλογή του *Έν Άνθρωπώ Έλληνι Λόγω* (εκδ. 1957) αποσπά το Α κρατικό βραβείο ποίησης, δείγμα ότι οι καιροί αλλάζουν ως προς τη κατανόηση της μοντέρνας ποίησης. Παραγωγικότετος την ίδια περίοδο είναι και ο Γ. Ρίτσος. Ενεργό μέλος της αριστεράς με εξορίες και διώξεις στο «βιογραφικό» του, καταθέτει με τις ποιητικές συλλογές του τις εμπειρίες του με τέτοιο τρόπο, ώστε να θέτει τη συλλογικότητα και τον ατομισμό σε μια αμφίδρομη εναλλασσόμενη σχέση. Έργα του που διαπιστώνει κανείς τα παραπάνω είναι *Η σονάτα του Σελήνόφωτος* (εκδ. 1956, βράβευση με κρατικό βραβείο ποίησης), *Οι Μαρτυρίες* (1957-1967) καθώς και τα έργα του *Γκραγκάντα* (εκδ. 1972) και *18 λιανοτράγουδα της πικρής πατρίδας* (εκδ. 1971). Σε καμιά περίπτωση δε θα έπρεπε να παραλείψουμε τον Α. Εμπειρίκο, ο οποίος τη δεκαετία του 60 μας δίνει τα σημαντικότερα υπερρεαλιστικά πεζά του, *Αργώ ή πλους αεροστάτου* (εκδ. 1964-1965), *γραπτά ή προσωπική μυθολογία* (εκδ. 1960) ενώ το 1960 ξεκινά και τον Μεγάλο Ανατολικό. Από την άλλη ο Ν. Καζαντζάκης γράφει τα πιο γνωστά πεζογραφήματα του με τα οποία καθιερώνεται στην Ελλάδα και γίνεται γνωστός ανά τον κόσμο, όπως *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται* (εκδ. 1948), *Ο καπετάν Μιχάλης* (εκδ. 1950), *Ο τελευταίος πειρασμός* (εκδ. 1955) και *Ο φτωχούλης του Θεού*

³⁴¹ Αποστολίδου, Βενετία, *Μεταπολεμική λογοτεχνία, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, Ελληνικά Γράμματα- Εφημερίδα Τα Νέα, τ. 9, Αθήνα, 2003, σ. 198.

(εκδ.1959). Το έργο του, αργότερα, θα προκαλέσει πλήθος αντιδράσεων στην κοινωνία και στον πνευματικό κόσμο και θα θέσει υπό συζήτηση θεσμούς και αξίες.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι στην πεζογραφία δεν παρατηρείται κάποια ιδιαίτερη μεταστροφή, ώστε να διαφοροποιείται από τη μέχρι τότε ήδη σχηματισμένη εικόνα της. Πολλοί από αυτούς επιχειρούν να επεξεργαστούν τις εμπειρίες της κατοχής και του Εμφυλίου με κορυφαίο προς αυτή την κατεύθυνση έργο *Το πλατύ ποτάμι* του Γ. Μπεράτη (εκδ.1946 και ολοκληρωμένη το 1965). Ο Γ.Θεοτοκάς με τη σειρά του ανήκει και αυτός στους συγγραφείς που επιχειρούν τη σκιαγράφηση των αιματηρών χρόνων με το μυθιστόρημα *Ασθενείς και Οδοιπόροι* (εκδ.1965). Από τους υπόλοιπους συγγραφείς της γενιάς αυτής ο Μ.Καραγάτσης (*Κίτρινος φάκελος* και *Σέργιος και Βάκχος*, 1956 και 1959 αντίστοιχα), ο Π. Πρεβελάκης (*Οι δρόμοι της δημιουργίας*, από 1959-1966) και ο Άγγελος Τερζάκης (*Δίχως θεό*, 1951) ολοκληρώνουν τα έργα τους μένοντας αποστασιοποιημένοι από τις κοινωνικοπολιτικές αλλαγές της εποχής. Εξάιρεση αποτελεί ο Κ. Πολίτης ο οποίος με το έργο του *Στον Χατζηφράγκου* (εκδ.1962) επικεντρώνεται στους απλούς, καθημερινούς ανθρώπους, περιγράφοντας τη ζωή και τις ανησυχίες τους με φόντο τις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις.

Από την άλλη, η μεταπολεμική γενιά ζώντας υπό διαφορετικές συνθήκες (πόλεμος, κατοχή, εμφύλιος, εξορία) καταπιεσμένη πολλαπλά και πρώτα-πρώτα από την ίδια τη γενιά του '30 καθώς και από τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, αν δε μπορεί σε πρώτη φάση να απαλλαγεί από τα βιώματα της, καθίσταται ρεαλιστικότερη και ονειρεύεται ένα κόσμο δικαιότερο και καλλίτερο χωρίς να χάνει την ιστορική της μνήμη όπως τα μετεμφυλιακά καθεστώτα επιδίωξαν να πετύχουν δια μέσου της λογοκρισίας. Η πρώτη μεταπολεμική γενιά αμφιρρέπουσα μεταξύ φθοράς και αφθαρσίας ασχολείται κυρίως με τα χρόνια της κατοχής, ενώ, στο βαθμό που της επιτρέπεται, αγγίζει και το δράμα του εμφυλίου, με σαφείς τάσεις αυτοκριτικής³⁴².

³⁴² Οι απόψεις του Αλεξ. Κοτζιά είναι μέρος μιας κουβέντας, μιας πολυκριτικής εκπροσώπων της Μεταπολεμικής γενιάς λογοτεχνών σχετικά με τη σχέση Νεοελληνικής Πραγματικότητας και πεζογραφίας, μεταξύ άλλων συμμετεχουν ο Αλεξ. Αργυρίου, ο Κ.Κουφαλάκος, ο Σπ Πλασκοβίτης και ο Στρ Τσίρκας. Την συζήτηση ανοίγει ο Αλεξ. Κοτζιάς. Στην αρχή θέτει το ερώτημα κατά πόσο τα λογοτεχνικά έργα της γενιάς του '30 αλλά και τα πρώιμα της μεταπολεμικής λογοτεχνίας καταπιάνονται με τις ιστορικές ώρες. Η απάντηση που δίνει ο συγγραφέας είναι πως οι συγγραφείς εκείνης της γενιάς απευθύνονται σε ένα ελληνικό κοινό. Ο χώρος που εξελίσσονται τα έργα τους υποτίθεται ότι είναι ελληνικός το ίδιο και οι χαρακτήρες, ωστόσο οι συγγραφείς στο μυαλό τους έχουν τα ξενικά πρότυπα λογοτεχνίας και τους διαφεύγει να ασχοληθούν με τα μείζονα κοινωνικά ζητήματα και τις αγωνίες του ατόμου δίνοντας και παραδείγματα τα έργα «λεμονοδάσος», «εοίκα» και «Πάνθεους» του Τάσου Αθανασιάδη. Ο Αλεξ. Κοτζιάς ρωτά ...προκόπουν από τα έργα της πεζογραφίας μας σωστές γενικές καταστάσεις;... Περνούν μέσα από τις σελίδες των βιβλίων που μας

Ολοκληρώνοντας, το να μελετήσει κανείς την μεταπολεμική αμερικάνικη διανόηση και τέχνη μονολιτικά μπορεί θεωρητικά να είναι βολικό, ιστορικά είναι εξαιρετικά απλουστευτικό. Αυτό λίγο πολύ ισχύει για όλα τα εθνικά παραδείγματα. Από την σύντομη ανάγνωση μας, μιας θεματικής αρκετά άγνωστης για την Ελλάδα, καταλήγουμε ότι θα ήταν πιο ορθό να διαχωρίσουμε τις πρώτες δύο δεκαετίες από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου σε τρεις περιόδους, με τα δικά τους ειδικά χαρακτηριστικά, τις ανησυχίες και τους στόχους.

Αρχικά, μεταξύ του 1945 και του 1948 τόσο οι Αμερικανοί πολιτικοί όσο και οι διανοούμενοι συγκρούστηκαν πάνω στο θέμα της μορφής και της φύσης του έθνους, πριν ακόμα καταλήξουν σε μια ομοφωνία πάνω σε εθνικά και εξωτερικά ζητήματα και πολιτικές στρατηγικές³⁴³. Από το 1948 έως και τα μέσα της δεκαετίας του 1950 αυτό που κυριάρχησε ήταν η ενασχόληση τους με τον Ψυχρό Πόλεμο, η Κομμουνιστοφοβία καθώς και ο χρόνος που χρειαζόνταν (και δεν διέθεταν) για να

απασχολούν καταστάσεις ή χαρακτήρες του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου που έχουν καθοριστική σημασία για τη ζωή και τη μοίρα μας; Ή, αντίθετα, καταπιάνονται τα βιβλία μας με περιθωριακά και ανώδυνα πράγματα; και ο συγγραφέας συνεχίζει 'Υστερα είναι ο χαφιάς, βασικό στοιχείο του εθνικού μας βίου στα τελευταία 50 χρόνια. Ο σφαγέας και ο βασανιστής, χιλιάδες άνθρωποι μαρτύρησαν και σκοτώθηκαν στον τόπο μας, κάποιοι είναι οι θύτες βέβαιοι. Είναι και ο συμβιβασμένος, επίσης βασικό στοιχείο της ζωής μας. Έξυπνοι που κάνουν το κορόιδο – των οικιών ημών εμπιπραμένων-, άλλοι που φροντίζουν να το έχουν δίπορτο σε κάθε κατάσταση. Η και ο δοσίλογος, τι απέγιναν, αλήθεια όλοι εκείνοι οι ειδικθείς συνεργάτες των δυνάμεων κατοχής, έρεψαν στις φυλακές μετανιόνοντας για τα κρίματα τους ή μήπως απεναντίας εξελίχθηκαν σε άσπιλους στιλοβάτες του κατεστημένου;¹⁴ Ο συγγραφέας αφού συνεχίζει και μιλά τόσο για το ψυχροπολεμικό κλίμα παγκοσμίως και τη μισοαποικιακή κατάσταση της Ελλάδας, συμπεραίνει: ...νομίζω πως πρέπει να δεχτούμε ότι η κατάσταση της πεζογραφίας μας, από τη σκοπιά που την εξετάζουμε, δεν είναι γενικά και τόσο ικανοποιητική. Πιστεύω πως εδώ πρέπει να ομολογήσουμε μια βασική αποτυχία των πεζογράφων μας, θα έπρεπε να είχαν προσφέρει στο κεφάλαιο αυτό πολύ περισσότερα. Δε τα πρόσφεραν. Ο Αλεξ. Κοτζιάς διακρίνει τους λόγους για τους οποίους η γενιά του απέτυχε να αποδώσει το κλίμα της εποχής της σε τρεις κατηγορίες, τους αντικειμενικούς, τους ηθικούς και τους ψυχολογικούς. Στους αντικειμενικούς εντάσσει την έλλειψη βιβλίων σε τομείς όπως κοινωνιολογία, ιστορία και πολιτική επιστήμη. Θεωρεί ότι στα σχολεία και τα πανεπιστήμια δε γινόταν σωστή δουλειά, αφού τα ιδρύματα αυτά πρέσβευαν τη κοινωνικοπολιτική ιδεολογία του κράτους, καθώς και ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχει παράδοση μαθητείας ούτε στο χώρο της παιδείας, ούτε στο χώρο της λογοτεχνίας ...ο ένας πεζογράφος δεν προκύπτει από άλλον Έλληνα πεζογράφο έστω και σαν άρνηση του, ακόμη και οι πεζογράφοι που θαυμάζουμε δε στάθηκαν σε πολλά άλλα πράγματα πέρα από τη γλώσσα δάσκαλοι... Ο λογοτέχνης συνεχίζει με τους ηθικές αιτίες της ανεπάρκειας των Ελλήνων λογοτεχνών να μεταφέρουν τις εικόνες τις κοινωνίας, και μεταξύ άλλων λέει ...στο τόπο μας ορισμένα πράγματα δε λέγονται και φυσικά δε γράφονται. Τούτο σημαίνει ότι αρκετοί συγγραφείς μας αποφεύγουν να θίξουν τα επικίνδυνα, ή αν κάποτε τα έθιξαν, στις επόμενες εκδόσεις των βιβλίων τους απαλείφουν τα επιλήψιμα σημεία γιατί αλλιώς θα δε γίνονται ακαδημαϊκοί... Ο Αλεξ. Κοτζιάς τελειώνει με τα ψυχολογικά αίτια και με τα οποία και κλείνει η σύντομη αναφορά μας στη Μεταπολεμική Λογοτεχνία ...για να γράψει κανείς την αλήθεια πρέπει να τη γνωρίζει και για να τη γνωρίζει πρέπει, εκτός των άλλων, και να αντέχει να τη γνωρίζει. Νομίζω πως δεν αντέχουμε την ελληνική πραγματικότητα, θέλουμε να την ξεχνάμε π.χ πόσα λίγα έργα έχουμε από τη μικρασιατική καταστροφή... όταν νοιώθεις να φέρνει το έδαφος κάτω από τα πόδια σου είναι δύσκολο, χωρίς να πατάς πουθενά να περιγράφεις αυτήν την κατακρήμνιση.

Αλεξ. Κοτζιάς, Πολυκριτική, Η νεοελληνική πραγματικότητα και η πεζογραφία μας, 'η Συνέχεια, τ. 4 (Ιούνιος 1973), σ. 173-179

³⁴³Pells, Richard H, *The Liberal Mind In A Conservative Age: American Intellectuals in the 1940's and 1950's*, Harper and Row Publishers, Νέα Υόρκη, 1985, σ.346

προσαρμοστούν σε μια τέτοια τελείως άγνωστη γι αυτούς παγκόσμια κατάσταση, παραλείποντας να αφιερωθούν στα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα της χώρας τους που, έμμεσα, συνδέονταν με την ψυχροπολεμική κατάσταση. Παρ'όλο που οι συγγραφείς της εποχής άρχιζαν να ανακαλύπτουν τα πολιτισμικά και ψυχολογικά διλλήματα του ανεξέλεγκτου πλουτισμού, αποτέλεσμα ενός σαρωτικού καπιταλισμού, κάποιοι από αυτούς προχώρησαν παραπέρα και επιχειρήσαν να συνδέσουν τις ζωές των ανθρώπων με τις κρατικές πολιτικές και τις κοινωνικές συμβάσεις. Τότε άρχισε σιγά σιγά να οργανώνεται η σκέψη και ο πλούτος θεωρητικής γνώσης όλων των προηγούμενων χρόνων από την εποχή του Διαφωτισμού έως και τότε, και να προβάλλεται μ' ένα πιο διεπιστημονικό χαρακτήρα. Μετά το 1955 η κριτική σκέψη εδραιώθηκε όχι μόνο σε κύκλους της διανόησης, αλλά και σε κοινωνικές ομάδες που άρχισαν λιγότερο αβίαστα να αντιλαμβάνονται το ατομικό και το δημόσιο και να τοποθετούνται σε ζητήματα της επικαιρότητας οργανώνοντας ουσιαστικό πολιτικό λόγο. Μέχρι το τέλος της δεκαετίας μεγάλο μέρος της κοινωνίας άρχισε να αναρωτιέται για τις πολιτικές επιλογές των προηγούμενων δεκαπέντε ετών από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου³⁴⁴. Οι αμερικανοί διανοούμενοι από την πλευρά τους άρχισαν να αναγνωρίζουν την κόπωση τους και την ατυχή επιλογή μιας θεωρητικής και αυτοαναφορικής ρητορικής που πολλές φορές αντικατέστησε την ρεαλιστική διπλωματία της εποχής, αναζητώντας ένα πιο αποτελεσματικό και κριτικό λόγο για την ανάγνωση της πραγματικότητας. Προς το τέλος της δεκαετίας του 1950, η δυσαρέσκεια των νέων για τα πολιτικά πράγματα κορυφώθηκε και εκφράστηκε με την ανάπτυξη και την καθιέρωση της Beat κουλτούρας και τον μαθητικό ακτιβισμό. Παράλληλα πολλοί συγγραφείς άρχισαν να διατείνονται ότι τα πάγια και σοβαρά προβλήματα της φτώχειας και του κάθε είδους ρατσισμού, απαιτούσαν ένα επαναπροσδιορισμό της σοσιαλιστικής δημοκρατίας. Τελικά η δεκαετία του 1950 έκλεισε με μια αναπάντεχη και απρόβλεπτη οικονομική κρίση στο εσωτερικό των Η.Π.Α την οποία ούτε η κυβέρνηση του Αϊζενχάουερ, ούτε το κογκρέσο με την

³⁴⁴ Η δυναμική της τρίτης αυτής φάσης σε κάθε περίπτωση εισήχθη στις Η.Π.Α από το εξωτερικό και ειδικότερα από την Ευρώπη. Έτσι από τον θάνατο του Στάλιν το 1953 και την επίσημο κατηγορώ της νέας Σοβιετικής Κυβέρνησης για την Σταλινική περίοδο το 1956, ώθησε αρκετούς από τους αμερικανούς διανοούμενους να επανεξετάσουν τις πρότερες υποθέσεις τους για τον Ψυχρό Πόλεμο. Από τη μία πλευρά το Κρεμλίνο διακήρυττε την σταθερή επιθυμία του για παγκόσμια ειρήνη ενώ ο Αϊζενχάουερ έμεινε αμέτοχος στην ρωσική εισβολή στην Ουγγαρία. Όλα έδειχναν ότι η διπολική εικόνα του κόσμου ήταν πλέον μια αποδεκτή, από όλους, κατάσταση ενώ οι κοινωνίες σιγά σιγά οργανώνονταν στον να καταγγείλουν πιο συλλογικά και πιο οργανωμένα την αντίθεση τους στα πυρηνικά και να διατυπώσουν τις οικολογικές και κοινωνικοπολιτικές τους επιπτώσεις

υπεροχή των Δημοκρατικών δεν φάνηκαν έτοιμοι να αντιμετωπίσουν. Στο σημείο αυτό φάνηκε ξεκάθαρα η απογοήτευση μεγάλου μέρους του λαού προς το υπάρχον σύστημα εξουσίας και την παραδοσιακή πολιτική με αποτέλεσμα ν' αρχίσει να εμφανίζεται σταδιακά η ανάγκη για αλλαγή.

Τελικά, η δεκαετία του 1950, σίγουρα επηρέασε σημαντικά και συνέβαλλε στην διαμόρφωση της μεταπολεμικής Αμερικής και κατ' επέκταση όλου του μεταπολεμικού κόσμου. Σε επίπεδο κουλτούρας και πολιτικής σκέψης υπήρξε το ζυμωτήριο για την γέννηση της *Νέας Αριστεράς*, του ριζοσπαστισμού και της κοινωνικής «ανυπακοής» της δεκαετίας του 1960 που γαλουχήθηκε με τα κείμενα των Paul Goodman, C.Wright Mills, Dwight McDonald, John Kenneth, Michael Harrington και πολλών άλλων που έδρασαν την προηγούμενη δεκαετία. Χαρακτηρίστηκε από τις δικές της περιπέτειες και πολλές φορές, σε ότι αφορά την αριστερή διανοήση, βρέθηκε να συμμαχεί με παραδοσιακούς της εχθρούς από έναν προδομένο, καθαρά, ιδεολογικό αίσθημα από τον Σταλινισμό. Συχνά παρασύρθηκε από τα γεγονότα και δεν προηγήθηκε αυτών αφού μεγάλο κομμάτι της στροβιλίστηκε στον δημόσιο διάλογο για το έθνος σε μια εποχή που στις Η.Π.Α αυτό αυτοπροσδιοριζόταν και ετεροπροσδιοριζόταν από ένα νέο, άκρως ανταγωνιστικό κόσμο. Από την άλλη αιμοδότησε και την αντίθετη πλευρά αυτών που τάχθηκαν εξ' αρχής ενάντια στην λαϊκή και νεανική κουλτούρα, στα νέα πολιτισμικά ρεύματα, την δραστική και συμμετοχική πολιτική συμπεριφορά, προτείνοντας παραδοσιακά σύμβολα, ενισχύοντας τον εθνικιστικό και επιθετικό λόγο, καλλιεργώντας φοβικά σύνδρομα θέτοντας έτσι τις βάσεις του νεοσυντηρητικού συνδρόμου που έκτοτε συναντάται (άλλοτε με σημάδια έξαρσης άλλοτε με σημάδια ύφεσης) σε όλη την υπόλοιπη αμερικανική ιστορία.

Εν τέλει η γενιά της Αμερικανικής διανοήσης του 1950 ήταν μια εξαιρετικά δραστήρια και παραγωγική γενιά. Μέσα από το παράδειγμα του θεάτρου και της λογοτεχνίας στα κείμενα που μελετάμε, οι Θεοτοκάς και Βενέζης αν δεν φανερώνουν πάντα απόλυτα, τουλάχιστον αφήνουν να εννοηθεί, ότι η πνευματική Αμερική της δεκαετίας του 1950, πειραματίζεται, δοκιμάζεται, αναζητά την ταυτότητα της και το στίγμα της στον χώρο και τον χρόνο, δεν εφησυχάζει και τελικά, αν και πολλές φορές φαίνεται να αλλάζει πλευση, δεν παύει να είναι μια πρωτοπόρος γενιά, της οποίας η προσφορά φάνηκε μερικά χρόνια μετά. Η απάντηση του Erskine Caldwell στο ερώτημα του Βενέζη, αν η αμερικανική λογοτεχνία παρουσιάζει επιρροές από την αντίστοιχη αγγλική ή γαλλική, επαληθεύει την άποψη ότι κάτι νέο και ιδιαίτερο γεννιέται στα

αμερικανικά γράμματα στα μέσα του 20^{ου} αι που σιγά σιγά γίνεται παγκόσμιο και οικουμενικό.

...το αντίθετο! είπε ζωηρά. Πιστεύω ότι τώρα οι Αμερικάνοι ασκούν επίδραση στους Ευρωπαίους. Ο Γκαλλιμόρ στο Παρίσι μου είπε: Οι Αμερικανοί συγγραφείς είναι τόσο δημοφιλείς στην Γαλλία που μερικοί Γάλλοι χρησιμοποιούν αμερικανικά ψευδώνυμα και γράφουν βιβλία με θέματα αμερικανικά, δίχως καν να έχουν πάει στην Αμερική...³⁴⁵.

Σε ότι αφορά τις παρατηρήσεις των Θεοτοκά και Βενέζη για την πνευματική Αμερική, είναι ξεκάθαρη η διάθεση και των δύο συγγραφέων να τοποθετήσουν τις εντυπώσεις τους σε ένα ευρύτερο πολιτισμικό και κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο, όπως το αντιλαμβάνονται από τα όσα βλέπουν και ακούν. Μεγάλη σημασία δίνεται στην επιρροή της κοινωνικοοικονομικής κουλτούρας στα αμερικανικά γράμματα. Έτσι, συχνά τονίζεται απ'αυτούς τους έλληνες συγγραφείς ότι όλες αυτές οι δραστηριότητες που στην Ευρώπη αντιμετωπίζονται σαν καθαρά πνευματικές διαδικασίες, στην χώρα του κεφαλαίου και της ελεύθερης οικονομίας, δεν ξεφεύγουν από μια αντίστοιχη επιχειρηματική νοηματοδότηση. Τελικά, από τις περιγραφές τους μέσα από τα παραδείγματα του θεάτρου και της λογοτεχνίας, ο αναγνώστης αποκτά σίγουρα μια γενική εικόνα της πνευματικής ζωής των Η.Π.Α. Το σημαντικότερο όμως, είναι πως εφοδιάζεται με ισχυρά κίνητρα για μια περαιτέρω και εντελέστερη μελέτη της πνευματικής Αμερικής.

³⁴⁵Βενέζης, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη*, Εστία, Αθήνα, 1977, σ.234

Μια περιήγηση «στην Ελλάδα της Αμερικάνικης Γης»:

Εικόνες των Ελλήνων της Αμερικής την δεκαετία του 1950, μέσα από τα κείμενα των Θεοτοκά, Βενέζη και του Καραγάτση

*Not like the brazen giant of Greek fame,
With conquering limbs astride from land to land;
Here at our sea-washed, sunset gates shall stand
A mighty woman with a torch, whose flame
Is the imprisoned lightning, and her name
Mother of Exiles. From her beacon-hand
Glow's world-wide welcome; her mild eyes command
The air-bridged harbor that twin cities frame.
"Keep, ancient lands, your storied pomp!" cries she
With silent lips. "Give me your tired, your poor,
Your huddled masses yearning to breathe free,
The wretched refuse of your teeming shore.
Send these, the homeless, tempest-tossed to me,
I lift my lamp beside the golden door!"*

(Ποίημα της Emma Lazarus με τίτλο «The New Colossus»,
χαραγμένο στην βάση του αγάλματος της Ελευθερίας στο λιμάνι της
Νέας Υόρκης)

Έως τώρα, βασικό άξονα της μελέτης μας αποτέλεσε η ανάδειξη εικόνων της Αμερικής την δεκαετία του 1950, μέσα από τα ταξιδιωτικά κείμενα των Θεοτοκά, Βενέζη και Καραγάτση. Κάπως έτσι επιχειρήθηκε παραπάνω να αναπτυχθούν ζητήματα που αφορούν την αμερικανική, εθνική ταυτότητα, τον κυρίαρχο λόγο σε ζητήματα ετερότητας αλλά και πιο ειδικά θέματα της αμερικανικής τέχνης και διανόησης, σε συνάρτηση με το ιστορικοπολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο της εποχής. Στην ίδια λογική, θα είχε ενδιαφέρον να ενταχθούν στην μελέτη μας και οι πολιτισμικές καταγραφές της ελληνικής κοινότητας των Η.Π.Α, από τις οποίες αναδύονται οι ποικίλες μορφές της υποκειμενικότητας, στα πλαίσια της διατλαντικής ροής ανθρώπων και πολιτισμικού κεφαλαίου από την Ελλάδα προς την Αμερική, σε όλη την διάρκεια του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα³⁴⁶. Το κεφάλαιο αυτό αφιερώνεται αποκλειστικά στον ελληνισμό των Η.Π.Α, όπως παρουσιάζεται στα κείμενα των Θεοτοκά, Βενέζη και Καραγάτση.

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, παρατηρείται ένα σημαντικό ρεύμα μετανάστευσης από την Ελλάδα προς τις Η.Π.Α, το οποίο και συνεχίστηκε με την ίδια ένταση, έως και το

³⁴⁶ Λαλιώτου, Ιωάννα, *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό: Η Ελληνική Μετανάστευση στις Η.Π.Α κατά το Πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα*, Πόλις, Αθήνα, 2006, σ.20-21

1920³⁴⁷. Το κύμα της μετανάστευσης στην Αμερική αδιαμφισβήτητα αποτελεί ένα νέο φαινόμενο στην ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης, αφού μέχρι και τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, οι μετακινήσεις στο εξωτερικό αφορούσαν λιμάνια και περιοχές γύρω από την μεσογειακή λεκάνη, περιμετρικά του ελλαδικού χώρου, σε μέρη που ο ελληνισμός για χρόνια, έδινε «το παρόν», οργανώνοντας κοινότητες, σχολεία και επιχειρήσεις. Η υπερατλαντική μετανάστευση αρχίζει να εμφανίζεται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και οφείλεται στα προβλήματα της αγροτικής οικονομίας στην Ελλάδα κατά την περίοδο αυτή, με κύριο το σταφιδικό ζήτημα. Αν θα θέλαμε να κωδικοποιήσουμε τους κύριους λόγους που οδήγησαν στην υπερατλαντική μετανάστευση, αυτοί θα ήταν 1) η δυνατότητα και η προσφορά εργασίας στις Η.Π.Α και γενικότερα στις χώρες υποδοχής της Αμερικανικής ηπείρου, 2) στις ιδιαίτερες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στην Ελλάδα που ανάγκασαν τον αγροτικό κυρίως πληθυσμό να αποδημήσει και σχετίζονται με την εμπορευματοποίηση της αγροτικής παραγωγής και την κατάρρευση του εξαγωγικού εμπορίου και 3) στην επιθυμία των ίδιων των ανθρώπων να αναζητήσουν μια καλύτερη μοίρα ζωής σε έναν άλλο τόπο³⁴⁸. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, χιλιάδες Ελλήνων, κυρίως νεαρής ηλικίας και άντρες, ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα της αναπτυσσόμενης αμερικανικής βιομηχανίας που τόσο ανάγκη είχε από εργατικά χέρια³⁴⁹.

Η βασική επιθυμία των μεταναστών του πρώτου μεγάλου κύματος ήταν η παροδική διαμονή τους στην νέα και άγνωστη χώρα, με σκοπό την γρήγορη και επαρκή διασφάλιση ενός ποσού ικανού να καταπραΰνει την πληγωμένη οικογενειακή οικονομία. Στο πρώτο κύμα μεταναστών στις Η.Π.Α, φαίνεται να μην παρουσιάζεται μια συστηματική προσπάθεια για μια πιο οργανωμένη και μόνιμη εγκατάσταση στην χώρα υποδοχής. Παρόλα αυτά, γρήγορα πολλοί από αυτούς τους νέους άρχιζαν να ριζώνουν και να αναγνωρίζουν στην Αμερική την νέα τους πατρίδα.

Καθώς μπαίνουμε στον 20^ο αιώνα, η περίοδος 1909-1922 είναι μια ακόμα σημαντική εποχή για τις ελληνικές παροικίες στις Η.Π.Α και την ελληνική

³⁴⁷Κιτρορέφ, Αλέξανδρος, *Ιστορία Του Νέου Ελληνισμού*, τόμος 5^{ος}, Εφημερίδα *Τα Νέα*-Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003, σ.365

Κιτρορέφ, Αλέξανδρος, *Εμπορικές Παροικίες και Μετανάστες*, στο Χρηστ. Χατζηιωσήφ (επιμ), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, Τόμος Β1, Αθήνα, 2002, σ.361-383

³⁴⁸Κιτρορέφ, Αλέξανδρος, *Η Υπερατλαντική Μετανάστευση*, στο συλλογικό *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αι: 1900-1922*, τόμος Α1, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002, σσ.132-134 και *passim*

³⁴⁹Allen Jones, Maldwyn, *American Immigration*, The University of Chicago Press, Σικάγο, 1992, σσ. 177-211

μετανάστευση στην Αμερική³⁵⁰. Το 1922 είναι η χρονιά που το αμερικάνικο Κογκρέσο, με ειδική νομοθεσία, ψηφίζει τον περιορισμό της εισόδου μεταναστών στην χώρα από την Νοτιοανατολική Ευρώπη. Τα χρόνια μεταξύ 1909-1922 είναι η τελευταία περίοδος μαζικής υπερατλαντικής μετανάστευσης από την ευρύτερη περιοχή της νότιας Ευρώπης, συνεπώς και την Ελλάδα³⁵¹. Την εποχή εκείνη η ελληνική παροικία των Η.Π.Α καθώς και η ενίσχυση της με νέο ελληνικό στοιχείο, βάλλονται από τις πολιτισμικές και ιδεολογικές συγκρούσεις στην Αμερική, ως αποτέλεσμα των θεαματικών ρυθμών εκβιομηχάνισης και αστικοποίησης των προηγούμενων δεκαετιών.

Ενώ λοιπόν οι δύο πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα φαίνονται δύσκολες για όλες τις μεταναστευτικές ομάδες των Η.Π.Α, συμπεριλαμβανομένης και της ελληνικής κοινότητας, ο μεσοπόλεμος παρουσιάζεται ως μια περίοδος σημαντικών εξελίξεων για την ελληνική κοινότητα, τον επαναπροσδιορισμό της ταυτότητας της αλλά και την τελική της ενσωμάτωση στο αμερικανικό γίγνεσθαι. Στα πλαίσια αυτά, το μέλλον και οι δραστηριότητες των ελληνοαμερικανών, διαμορφώθηκαν από δύο κύριες παραμέτρους. Αρχικά, από το γεγονός ότι η μόνιμη εγκατάσταση στις Η.Π.Α όδευε όλο και περισσότερο σαν μόνη και σίγουρη επιλογή για την επίτευξη μια καλύτερης προοπτικής. Έπειτα, το κλίμα για τους μετανάστες άρχισε να αλλάζει ριζικά, μετά την οργανωμένη και επίσημη στροφή του κράτους των Η.Π.Α στην κατεύθυνση του εξαμερικανισμού των μεταναστών της και ιδιαίτερα του τελευταίου μεγάλου κύματος³⁵². Κατά συνέπεια, νέες εθνοτοπικές οργανώσεις ιδρύονται, οι οποίες με το πρόσχημα των συλλόγων αλληλοβοήθειας ανασυγκροτούν την συλλογική, εθνική ταυτότητα³⁵³. Η ελληνική περίπτωση ανήκει σ' αυτές τις περιπτώσεις³⁵⁴. Η «χρυσή

³⁵⁰Κιτρορέφ, Αλέξανδρος, *Η Υπερατλαντική Μετανάστευση*, στο συλλογικό *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αι: 1900-1922*, τόμος Α1, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002, *passim*

³⁵¹Κιτρορέφ, Αλέξανδρος, *Ιστορία Του Νέου Ελληνισμού*, τόμος 6^{ος}, Εφημερίδα *Τα Νέα* -Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003, *passim*

Zinn, Howard, *Η Ιστορία του Λαού Των Η.Π.Α: Μια Κοινωνική Ιστορία της Αμερικής από την εποχή του Κολόμβου ως τις αρχές του 21^{ου} αι*, Αιώρα, Αθήνα, 2008, σσ. 422-423

³⁵²Η κρίση του 1929 και τα μεγάλα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα, απότοκα της Μεγάλης Ύφεσης, έβαλαν σε δεύτερη μοίρα την καμπάνια για την αφομοίωση των μεταναστών. Σημαντικό ρόλο έπαιξε η προσωπικότητα του Ρούσβελτ στην προεδρία των Η.Π.Α, ο οποίος το 1932 με την εκλογή του, με τη βοήθεια και την υποστήριξη των μεταναστών, ελάττωσε τις πιέσεις για εξαμερικανισμό, πήρε δραστικά μέτρα στην εφαρμογή μια κοινωνικότερης πολιτικής και τέλος προσέφερε έδαφος και χώρο στην ανάπτυξη της εθνοτικής ταυτότητας

³⁵³Lee, Erika, *A Nation of Immigrants and a Gatekeeping Nation: American Immigration Law and Policy*, στο συλλογικό Reed Ueda, *A Companion to American Immigration*, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2006, σσ. 14-17

³⁵⁴Λαλιώτου, Ιωάννα, *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό: Η Ελληνική Μετανάστευση στις Η.Π.Α κατά το Πρώτο Μισό του 20ου αι*, Πόλις, Αθήνα, 2006, σ.280

εποχή» για τον ελληνισμό των Η.Π.Α , τοποθετείται στην εποχή που μελετάμε μέσα από τις τρεις πηγές μας. Για τους Ελληνοαμερικανούς, η δεκαετία του 1950 υπήρξε εποχή οικονομικής και κοινωνικής ανόδου καθώς και πολιτισμικής ενσωμάτωσης στην αμερικανική κοινωνία. Η περιπέτεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, συνέβαλε και αυτή στην αλλαγή πλεύσης της αμερικανικής πολιτείας προς μια εντελώς νέα και πιο ανεκτική στάση στο ζήτημα των εθνοτικών ομάδων. Η αμερικανική καταδίκη του ναζισμού, που βασίστηκε στην αποκήρυξη ενός δικτατορικού και ρατσιστικού καθεστώτος, συνοδεύτηκε από μια ηπιότερη στάση απέναντι στους μετανάστες. Η στάση της Ελλάδας απέναντι στον Άξονα συνέβαλε σε μια ιδιαίτερα θετική αντιμετώπιση της ομογένειας εκ μέρους των Αμερικανών. Κάπως έτσι οι Έλληνες της Αμερικής αρχίζουν μεταπολεμικά να εκφράζουν πιο ελεύθερα τον διπλό πατριωτισμό τους, απέναντι τόσο στην χώρα καταγωγής τους όσο και στην χώρα εγκατάστασής τους. Τα παραπάνω, μαζί με την οικονομική ευημερία των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων και την έναρξη της «χρυσής εποχής», συνέπεσαν με την ενηλικίωση των παιδιών των πρώτων μεταναστών, που αποτέλεσαν τους προπομπούς μιας δραστήριας πορείας της ελληνικής κοινότητας στην μεταπολεμική Αμερική³⁵⁵.

Διαβάζοντας το υποκεφάλαιο με τίτλο *Ιστορικό*, στο κεφάλαιο του έργου του Θεοτοκά που αναφέρεται στην παρουσία των Ελλήνων στην Αμερική, ένας κόσμος μύθων και γεγονότων ξετυλίγεται με σκοπό να καταγραφεί η πρώτη παρουσία των Ελλήνων στην χώρα των Η.Π.Α, τροφοδοτώντας παράλληλα το εγχώριο φαντασιακό. Από την υποτιθέμενη μακρινή, βυζαντινή καταγωγή του Χριστόφορου Κολόμβου, στην πραγματική σταδιοδρομία Ελλήνων ακαδημαϊκών στα αμερικανικά πανεπιστήμια, όπως του Ευαγγελινού Αποστολίδη στο Πανεπιστήμιο του Harvard τον 19^ο αι, ο συγγραφέας φαίνεται να προσπαθεί να εντοπίσει στο παρελθόν της σύγχρονης Αμερικής, την συνεχή ελληνική παρουσία³⁵⁶.

Η εικόνα της ευημερούσας, ελληνικής κοινότητας είναι αυτή που κυριαρχεί στις περιγραφές του Θεοτοκά από το ταξίδι του στις Η.Π.Α³⁵⁷.

...Σήμερα, γενικά η ομογένεια δίνει την εντύπωση της ευπορίας. Δεν είναι πιο τίποτε παράξενο ένας Ελληνοαμερικανός εκατομμυριούχος δολαρίων. Αρκετοί έχουν αυτό που

³⁵⁵Κιτρορέφ, Αλέξανδρος, *Η Ιστορία της Μετανάστευσης και της ζωής των Ελλήνων στην Αμερική*, από το συλλογικό, φωτογραφικό άλμπουμ της Μαρίας Ηλιού, *Το Ταξίδι: Το ελληνικό όνειρο στην Αμερική 1890-1980*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα, 2008, σσ.20-38

³⁵⁶Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σσ.216-234

³⁵⁷Οπ.π, σ.221

λογίζεται, στην Αμερική, μια καλή μεσαία περιουσία, δηλαδή ας πούμε κάτι σαν τριακόσιες ή τετρακόσιες χιλιάδες δολάρια...³⁵⁸

Ωστόσο οι περισσότεροι Έλληνες, από αυτούς τους οποίους γνώρισε, είναι καλοστεκούμενοι επαγγελματίες, με μικρό κεφάλαιο, που αν και δουλεύουν εντατικά καταφέρνουν ωστόσο να ζουν μια σχετικά άνετη ζωή. Καθώς λοιπόν η αρχική τους φιλοδοξία, εφόσον αποφάσισαν να ζήσουν μόνιμα στις Η.Π.Α, ήταν να σπουδάσουν τα παιδιά τους, αρκετοί νέοι της τρίτης γενιάς Ελλήνων βρίσκονται να σπουδάζουν σε πολλά κολλέγια και πανεπιστήμια της χώρας και πάνω σε σπουδές που οδηγούν σε επαγγέλματα τις αστικής τάξης³⁵⁹.

Παραπάνω φαίνεται ότι την δεκαετία του 1950 ο Θεοτοκάς συναντά μια ελληνική ομογένεια που προχωρά με γοργούς ρυθμούς στην πλήρη ένταξη της στην αμερικανική κοινωνία. Οι Έλληνες της Αμερικής έχουν ιδιοκτησία, δραστηριοποιούνται επιχειρηματικά και κάποιοι από αυτούς καταφέρνουν να στήσουν ολόκληρες περιουσίες. Σταδιακά, η νεότερης γενιάς σπουδάζουν και μπαίνουν δυναμικά σε επαγγέλματα και ακαδημαϊκούς χώρους που παλαιότερα «μονοπωλούνταν» από γηγενείς αμερικανούς ή μετανάστες πιο «αναγνωρίσιμης και αποδεκτής», εθνοτικής καταγωγής. Ο βαθμός ενσωμάτωσης των Ελλήνων στα αμερικανικά πράγματα ενισχύεται και από τις παρατηρήσεις του Θεοτοκά για την συμμετοχή τους στα κοινά.

...Μαζί με όλα τ' άλλα, εξελίχτηκε, καθώς ήταν επόμενο, κι η πολιτική ζωή των Ελληνοαμερικανών. Σε παλαιότερα χρόνια, ήταν διαιρεμένοι φανατικά σε βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς. Είχαν διπλές εφημερίδες, διπλές κοινότητες, διπλές ενορίες αντιμαχόμενες με πάθος, σα να εξαρτιόταν απ' αυτούς η τύχη του ελληνικού κράτους, Η ίδια η Εκκλησία, κάποτε, είχε διχαστεί πολιτικά με τον ίδιο ζήλο. Όταν όμως, λάβαιναν μέρος σε αμερικανικές εκλογές, ψήφιζαν σύσσωμοι το δημοκρατικό κόμμα που το θεωρούσαν ως το κόμμα των μικροαστών, των εργατών και των μεταναστών. Τώρα, βέβαια, λησμόνησαν τους ελληνικούς διχασμούς, αλλά ως Αμερικανοί πολίτες, δεν είναι σύσσωμοι όπως άλλοτε γιατί δεν αισθάνονται πια σαν μετανάστες. Ακολουθούν, κατά την ατομική του κρίση ο καθένας, τους δημοκράτες ή τους ρεπουμπλικανούς...³⁶⁰.

Η πολιτικοποίηση και η διαμόρφωση αντίστοιχης συνείδησης με πεδίο αναφοράς την αμερικανική σκηνή, καταδεικνύει ότι η ελληνική κοινότητα της δεκαετίας του

³⁵⁸ Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ.221

³⁵⁹ Οπ.π, σ.221

³⁶⁰ Οπ.π, σσ.221-222

1950, εγκαταλείπει σταδιακά την ελλαδοκεντρική της αναφορά σε ζητήματα ιδεολογίας και αυτοπροσδιορίζεται συνειδησιακά με τα αμερικανικά, πολιτικά δεδομένα.

Προχωρώντας σε μια πιο ψυχογραφική παρουσίαση της ελληνικής κοινότητας, ο Θεοτοκάς προβάλλει ένα κάπως πιο «γενικευμένο» προφίλ του μέσου Έλληνα, «*ως τιμίου και φιλεργατικού ανθρώπου*»³⁶¹. Στα πλαίσια αυτά, ο συγγραφέας, επικαλούμενος επίσημες διαπιστεύσεις και στατιστικές³⁶², τονίζει συχνά την άψογη συμπεριφορά του Έλληνα μετανάστη στην Αμερική, ενώ παράλληλα εξυμνεί την ηθική και την εντιμότητα του. Οι επαγγελματικές ασχολίες των Ελλήνων της Αμερικής, δεν έχουν να κάνουν τόσο με την καλλιέργεια της γης και την αγροτική οικονομία, κάτι που ενδεχομένως να οφείλεται στην διάθεση των πρώτων μεταναστών να γυρίσουν σύντομα στην πατρίδα τους, όσο με το εμπόριο ή την παροχή υπηρεσιών³⁶³. Γενικότερα, στις σελίδες αυτές ο Θεοτοκάς επιχειρεί μια ψυχολογική σκιαγράφηση της ελληνικής κοινότητας. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι παρατηρήσεις του συγγραφέα πάνω στις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών της ελληνικής οικογένειας. Στην περίπτωση αυτή, οι συγκρούσεις που προκύπτουν και οι διαφορές που γεννιούνται ανάμεσα στις γενιές δεν οφείλονται μόνο στο ηλικιακό χάσμα, είναι κατά βάση πολιτισμικές και αναπτύσσονται με φόντο την αμερικανική κοινωνία.

...Η ψυχολογική, ωστόσο, εξέλιξη του ελληνοαμερικάνικου στοιχείου ούτε ήταν ούτε και σήμερα είναι απλή υπόθεση. Πέρασε από ποικίλες φάσεις και μεταπτώσεις και γνώρισε, και γνωρίζει, αντινομίες και κρίσεις που οφείλονται, τις περισσότερες φορές, στις σχέσεις των γονέων και των παιδιών. Στην Ελλάδα, μολονότι η κοινωνική εξέλιξή μας έχει χαρακτήρα σχετικά ομαλό, η απόσταση που χωρίζει τις γενιές, στον 20^ο αιώνα, είναι πολύ αισθητή μέσα στις οικογένειες. Η επαφή του πατέρα και του γιου συχνά είναι δύσκολη και κάποτε οδνηρή και για τους δύο. Φαντάζεται, λοιπόν κανείς, τι θα συμβαίνει όταν, στο σπίτι, επικρατεί ακόμα η νοοτροπία του ελληνικού χωριού του 1900 ή του 1920, ενώ, στο εκπαιδευτήριο, αναπτύσσεται εντατικά το πνεύμα της σύγχρονης Αμερικής. Το περιβάλλον της ελληνοαμερικάνικης οικογένειας μπορεί να

³⁶¹ Θεοτοκάς, Γ., *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ.222

³⁶² Οπ.π., σ.222

³⁶³ Σύμφωνα με τον Θεοτοκά, σπάνια συναντά κανείς στις Η.Π.Α του 1950 Έλληνες αγρότες. Την τάση αυτή ο συγγραφέας την δικαιολογεί από την επιθυμία των πρώτων μεταναστών να επιστρέψουν σύντομα στους τόπους καταγωγής τους. Ως εκ τούτου, δεν επιδίωξαν να καταπιαστούν με την αγροτική οικονομία που προϋπόθετε μακρύ σχεδιασμό και μόνιμη εγκατάσταση σε έναν τόπο.

προσφέρει άφθονο υλικό σ' ένα μυθιστοριογράφο ή θεατρικό συγγραφέα που θα είχε κάποια κλίση για τις περιπλοκές της ατομικής και κοινωνικής ψυχολογίας...³⁶⁴.

Ο συγγραφέας στο παραπάνω χωρίο, περιγράφει την πόλωση και τις δυσκολίες που παρατηρούνται σε οικογένειες, μεταξύ των μελών τους, τα οποία συχνά ανήκουν σε τελείως διαφορετικές εποχές και φέρουν τελείως διαφορετικά πολιτισμικά κεφάλαια. Το σχήμα αυτό το εντοπίζει κανείς ακόμα και στις μέρες μας, σε αντίστοιχες περιπτώσεις οικογενειών μεταναστών, όπου οι γονείς και τα παιδιά αντιπροσωπεύουν συχνά δύο διαφορετικούς κόσμους. Ο Θεοτοκάς επιμένει πάνω στο ζήτημα αυτό και ενισχύει τις παρατηρήσεις του με την κατηγοριοποίηση της νέας γενιάς Ελλήνων των Η.Π.Α.

...Ο ένας είναι ένας νέος που γεννήθηκε και μορφώθηκε στην Αμερική κι έχει την εθνική συνείδηση του Αμερικανού πολίτη. Σέρνει όμως, μέσα του, βαριά κατάλοιπα από τη ζωή και την ψυχή των μεταναστών, που δεν κατορθώνει να ισορροπήσει με την αγωγή που του έδωσε η αμερικανική κοινωνία. Υποφέρει από ψυχικά πλέγματα, συνειδητά ή υποσυνειδητά. Συγκρίνει αυθόρμητα τον πατέρα του με τον καθηγητή του και νοιώθει πως τους χωρίζει αληθινό χάσμα, όχι μόνο στη γλώσσα και στην παιδεία, μα και στην ανατροφή, στα φερσίματα, στον τρόπο της ζωής... Αρχίζει τότε και φοβάται μήπως πάσχει από κάποια βασική έλλειψη, μήπως πρόκειται να μείνει, σ' όλην του την ζωή ένας «πολίτης δεύτερης τάξεως». Το πλέγμα του, του μειώνει την αυτοπεποίθηση και τη χαρά της ζωής. Γίνεται δειλός, βαρύνθυμος, άβουλος, τεμπέλης.

Ο άλλος τύπος είναι ο νέος που ελευθερώθηκε. Τα ξέχασε όλα: το πατρικό χωριό, τους μετανάστες, την τρώγλη, τις ελλείψεις της αγωγής και του πολιτισμού. Κάποια ισχυρή εσωτερική παρόρμηση, στην αρχή της ζωής του, αποτίναξε όλα τα ψυχικά βάρη του οικογενειακού παρελθόντος. Μπήκε στο στίβο με κέφι και αισιοδοξία. Αισθάνεται πως είναι ένας Αμερικανός πολίτης όμοιος με οποιονδήποτε άλλον, ακόμα και με τον ίδιο τον Πρόεδρο των Ενωμένων Πολιτειών... Με τον πατέρα του δεν έχει λόγους να συγκρουστεί, τον έχει ξεπεράσει πολύ, τον κοιτάζει από μακριά, με επιείκεια και προστατευτική διάθεση...³⁶⁵.

Δύο λοιπόν είναι οι κατηγορίες των νέων που ξεχωρίζει ο Θεοτοκάς στις ελληνικές οικογένειες της Αμερικής του 50'. Κοινός παρονομαστής η οικογένεια και ο ρόλος της στην προετοιμασία των νέων για την έξοδο τους στην κοινωνία, μια κοινωνία τελείως διαφορετική από αυτό που αναπαρίσταται στο φαντασιακό των γονέων όπου

³⁶⁴ Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ.223

³⁶⁵ Οπ.π, σ.225

η μνήμη και η νοσταλγία της πατρίδας, συνθέτουν μια τελείως διαφορετική εικόνα του χρόνου, του παρελθόντος, του παρόντος ακόμα και του μέλλοντος. Στην περίπτωση των νεαρών γυναικών, ο αξιακός κώδικας των γονιών φαίνεται να περνά πιο αβίαστα και χωρίς πολλά περιθώρια διαπραγμάτευσης, αφού έρχεται να «δέσει» με την γενικότερη αντιμετώπιση του γυναικείου φύλου στην επαρχιώτικη κουλτούρα των μεταναστών των πρώτων γενεών, όπου η υποδεέστερη και παθητική θέση των γυναικών ταυτίζεται με την διαίωνιση της παράδοσης. Η αντίληψη αυτή φαίνεται πολύ πιο έντονα στην θέση των οικογενειών απέναντι στο ζήτημα του γάμου και της αποκατάστασης των νεαρών κοριτσιών. Στις περιπτώσεις αυτές, ο Θεοτοκάς δεν μας πληροφορεί για τα γενικότερα κριτήρια μιας τέτοιας επιλογής, αλλά για το ένα και βασικό, αυτό της εντοπιότητας. Οι ελληνικές οικογένειες φαίνονται να τοποθετούνται τελείως αρνητικά απέναντι στους μεικτούς γάμους και «ευλογούν» ενώσεις μόνο ομόθρησκων και ομοεθνών νέων. Συνεπώς, κριτήριο για τον γάμο είναι η ελληνικότητα. Στην λογική αυτή οργανώνεται και η κοινωνικοποίηση των νέων μέσα από εσπερίδες που οργανώνονται από τις ελληνικές κοινότητες, με σκοπό την συνεύρεση και την γνωριμία των νέων³⁶⁶.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, την δεκαετία του 1950 το μεγαλύτερο ποσοστό των οικογενειών της ελληνικής κοινότητας των Η.Π.Α φαίνεται να έχει ξεπεράσει τις δυσκολίες της επιβίωσης των πρώτων χρόνων και καλείται να αντιμετωπίσει την δυσκολία της ενσωμάτωσης. Ενώ ζητήματα εργασίας και διαβίωσης, μέσα από την σκληρή εργασία αλλά και την αναμεταξύ των μελών της κοινότητας δικτύωση, λύθηκαν με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο, οι Έλληνες της Αμερικής καλούνται να «κερδίσουν» το μεγάλο στοίχημα, που είναι ο επαναπροσδιορισμός της πολιτισμικής τους ταυτότητας στην νέα τους πατρίδα. Ενώ λοιπόν για τους πρεσβύτερους σε ηλικία το ζήτημα αυτό έχει λυθεί με την συναισθηματική τους ματιά στραμμένη στην Ελλάδα, για τους Έλληνες της δεύτερης και τρίτης γενιάς οι δυσκολίες φαίνονται μεγαλύτερες αφού καλούνται να παντρεύουν και να εναρμονίσουν μέσα τους δύο διαφορετικούς κόσμους, αυτόν των γονιών τους και αυτόν που μεγαλώνουν οι ίδιοι. Ο συγγραφέας ολοκληρώνει την ειδική του αναφορά στον Έλληνα της Αμερικής, υπερτονίζοντας τον ρόλο και την σημασία της Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας τόσο στην οικογενειακή ζωή όσο και στην λειτουργία της κοινότητας γενικότερα. Στα πλαίσια της σημασίας που προσδίδει στην ελληνορθόδοξη εκκλησία των Η.Π.Α, η οποία

³⁶⁶ Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σσ.226-227

ενδεχομένως να εξηγείται και από την γενικότερη στροφή του συγγραφέα προς την ορθοδοξία κατά την ώριμη πνευματική του περίοδο³⁶⁷, μεγάλη έμφαση δίνεται στην δομή της, την δυναμική της παρουσία στα δημόσια και κοινοτικά πράγματα, στο γενικότερο ποιμαντικό της έργο αλλά την πολιτισμική της προσφορά στον ελληνισμό των Η.Π.Α.³⁶⁸.

Ο Θεοτοκάς φαίνεται να τοποθετεί την σχέση του Έλληνα μετανάστη με την Εκκλησία στην βάση της σημασίας που παίζει η θρησκεία στην αμερικανική κουλτούρα γενικότερα. Παρόλα αυτά, ο ρόλος της παρουσιάζεται για έναν λόγο παραπάνω σημαντικός, εφόσον λειτουργεί σαν ρυθμιστικός παράγοντας της κοινωνικής και πολιτισμικής ζωής των Ελλήνων μέσα στην ίδια την κοινότητα. Παρά τις όλες δυσκολίες που αντιμετωπίζει στην οργάνωση της στα πρότυπα της ελλαδικής εκκλησίας, ένας τεράστιο κεφάλαιο σε χρήματα και ανθρώπινο κόπο, καταβάλλονται για την ίδρυση ναών σ' όλη την χώρα και την παραγωγή πολιτισμικού έργου, όπου υπάρχουν Έλληνες. Η μεγαλύτερη δυσκολία της δεν έχει να κάνει τόσο με την πιστή αναπαραγωγή και διατήρηση του βυζαντινού, παραδοσιακού τυπικού στην ναοδομία, την υμνολογία και την διακόσμηση των ναών, κάτι που ο συγγραφέας αναφέρει σαν αδυναμία της³⁶⁹. Το μείζον θέμα και συνάμα η μεγαλύτερη πρόκληση που αναλαμβάνει είναι η διατήρησης της ελληνικής γλώσσας. Έτσι, όπως προκύπτει από τις περιγραφές του συγγραφέα, η ελληνορθόδοξη εκκλησία των Η.Π.Α, παρουσιάζεται να έχει αναλάβει το μεγάλο χρέος να διατηρήσει την ελληνική γλώσσα

³⁶⁷ Την εποχή που γράφει ο Θεοτοκάς το *Δοκίμιο για την Αμερική*, δεν έχει ακόμα διαρρήξει τελείως τις σχέσεις του με τον ορθολογισμό. Είναι η πολύ πρώιμη περίοδος της στροφής του στην Ορθοδοξία. Για περισσότερα πάνω στην σχέση του Γ.Θεοτοκά με την Ορθοδοξία, ο αναγνώστης αξίζει να διαβάσει το σχετικό κείμενο του Ν. Αλιβιζάτου στο περιοδικό *Νέα Εστία*. (Αλιβιζάτος, Ν.Κ., Μια φιλελεύθερη εκδοχή της Ορθοδοξίας, *Νέα Εστία*, τόμος 158, τεύχος 1784, Αθήνα, Δεκέμβριος 2005, σσ. 1035-1040)

³⁶⁸ ...*Η ελληνορθόδοξη Εκκλησία της Αμερικής, αφού γνώρισε μεγάλους και επικίνδυνους κλυδωνισμούς την εποχή του ελληνικού πολιτικού διχασμού, αναπτύχθηκε ομαλά, από τα 1930, μαζί με το πνευματικό ποιμνίο της. Είναι οργανισμός ισχυρός και καλά συγκροτημένος, σύμφωνα με την παράδοση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, δηλαδή με αντιπροσωπευτικό κληρικολαϊκό σύστημα. Ιεραρχικά, η Αρχιεπισκοπή υπάγεται στην Κωνσταντινούπολη. Περιλαμβάνει πέντε επισκοπικές περιφέρειες και τριακόσιες περίπου κοινότητες. Συντηρεί δύο καλά εκπαιδευτικά ιδρύματα: Την Θεολογική σχολή του Brookline της Μασαχουσέτης, στην οποία μορφώνονται νέοι ιερωμένοι Ελληνοαμερικανοί, και το Διδασκαλείο του Αγίου Βασιλείου, στο Garrison της Νέας Υόρκης, όπου εκπαιδεύονται δασκάλισσες των ελληνικών. Η σοβαρή οργάνωσης της Αρχιεπισκοπής και το γόητρο της που την περιβάλλει οφείλονται σε δύο διαπρεπείς ιεράρχες. Ο πρώτος είναι ο Οικουμενικός Πατριάρχης Αθηναγόρας που διοίκησε την ελληνοαμερικάνικη Εκκλησία με μεγάλη πνοή, από τα 1931 ως τα 1948, την ένωσε, την σταθεροποίησε, την προίκισε με τα ιδρύματα που ονόμασα πριν και της έδωσε την απαραίτητη πνευματική και ηθική δύναμη για να προχωρήσει στην εκ πλήρωση του προορισμού της. Ο δεύτερος, ο σημερινός Αρχιεπίσκοπος Μιχαήλ, είναι μια επιβλητική φυσιογνωμία Χριστιανού πνευματικού ηγέτη, που απολαμβάνει τον γενικό σεβασμό. Είναι άνθρωπος εμπνευσμένος, με μεγάλη μόρφωση και υψηλή συνείδηση της αποστολής του...* (Γ. Θεοτοκάς, *Δοκίμιο για την Αμερική*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σσ.228-229)

³⁶⁹ Θεοτοκάς, Γ, *Δοκίμιο για την Αμερική*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σ.230

μεταξύ των μεταναστών και πολύ περισσότερο των νεαρών μελών της ελληνικής κοινότητας. Στην προσπάθειά της μέσα από την διατήρηση της γλώσσας να προστατέψει και να διασφαλίσει την ύπαρξη του εαυτού της αλλά και της ελληνικότητας στις κοινότητες των μεταναστών, φαίνεται να ηγείται μια προσπάθειας ίδρυσης σχολείων εκμάθησης της ελληνικής σ' όλη την Αμερική. Στα πλαίσια αυτά το πιο ενδιαφέρον ζήτημα που αναδύεται από τις περιγραφές του Θεοτοκά, έχει να κάνει πάλι με την εκκλησία, την γλώσσα και το ποιμαντικό της έργο αυτήν την φορά. Ο συγγραφέας μας εντυπωσιάζει όταν μας αναφέρει την ανάδειξη ενός μείζονος θέματος στους κόλπους της ελληνορθόδοξης εκκλησίας των Η.Π.Α όμοιο με την ακραία εκδοχή του γλωσσικού ζητήματος, τα «Ευαγγελικά», που έζησε η Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Αναφορά γίνεται στο αίτημα πολλών πιστών της Εκκλησίας να διεξάγεται η λειτουργία στην αγγλική γλώσσα με σκοπό το κήρυγμα να γίνεται αντιληπτό από όλο το εκκλησίασμα, ακόμα και από τους ομογενείς της νεότερης γενιάς, που δεν γνωρίζουν ή δεν διατίθενται να μάθουν ελληνικά. Σαφώς οι διαφωνίες μεταξύ όσων ενθάρρυναν μια τέτοια κίνηση και αυτών που την αντιμετώπιζαν με ιδιαίτερο σκεπτικισμό, δεν πήρε τις διαστάσεις των συγκρούσεων και των οδομαχιών που έχει καταγράψει η ιστορία στην περίπτωση των «Ευαγγελικών», ωστόσο στα μέσα του 20^{ου} αιώνα στις Η.Π.Α φαίνεται να αποτελεί ένα μείζον ιδεολογικό και σημειολογικό ζήτημα για την ταυτότητα της ελληνικής κοινότητας των Η.Π.Α, αλλά και πηγή έντονων αντιγνομιών μεταξύ των πιστών και ιδιαίτερα αυτών που έβλεπαν μια τέτοια εξέλιξη ιδιαίτερα αλλοτριωτική για την ελληνοκεντρική Εκκλησία, ένα θεσμό αναφοράς και συσπείρωσης του ελληνισμού των Η.Π.Α.

...Αν η Εκκλησία, λένε, γίνει αγγλόφωνη, θ' αποκτήσει μίαν ακτινοβολία που δεν έχει σήμερα. Θα πάψει να είναι η θρησκευτική οργάνωση ενός περιορισμένου, κλειστού ομίλου, χωρίς ιδιαίτερη λάμψη, και θ' αρχίσει να ασκεί την έλξη της στις μεγάλες αμερικάνικες μάζες, ως η παλαιότερη, ακριβώς, και πλησιέστερη στις αρχικές παραδόσεις, η κατ' εξοχήν ορθόδοξη λατρεία. Πλήθος ετερόδοξοι, που δεν είναι ικανοποιημένοι με τα δόγματά τους και ζητούν κάτι άλλο, μπορεί να έρθουν σ' αυτήν. Εξάλλου, το παράδειγμα της θα ακολουθήσουν, ασφαλώς και οι άλλες ορθόδοξες Εκκλησίες της Αμερικής, που διατηρούν επίσης τις πατροπαράδοτες εθνικές του γλώσσες (ρωσική, σερβική, ρουμανική, κλπ.), που αντιμετωπίζουν το ίδιο πρόβλημα και δεν τολμούν να πάρουν μια πρωτοβουλία, περιμένοντας να δουν τι θα κάμει η πρεσβύτερη αδελφή τους, η ελληνική. Αναπόφευκτα, όταν υιοθετήσουν όλες την αγγλική

γλώσσα , θα συγχωνευτούν σε μια ενιαία Αμερικανική Ορθόδοξη Εκκλησία, που θα γίνει μια πολυσημάντη δύναμη στη ζωή των Ενωμένων Πολιτειών, με εκατομμύρια πιστούς, με επιβλητικά ιδρύματα, με μεγάλη ηθική και πολιτική ακόμα επιρροή, με γόητρο παναμερικανικό και ίσως πανανθρώπινο...Ακούοντας τις απόψεις αυτές, μερικοί παλαιοί Έλληνες πατριώτες τρομάζουν και διαμαρτύρονται: «Οι Ρώσοι, λένε, είναι, στην Αμερική, περισσότεροι από μας. Αν ενωθούμε σε μια Εκκλησία, θα μας απορροφήσει ο σλαβισμός...»³⁷⁰.

Αποτιμώντας την αναφορά του Θεοτοκά στο ρόλο της ελληνορθόδοξης εκκλησίας στην λειτουργία και την ζωή της ελληνικής κοινότητας, βλέπουμε ότι απουσιάζει μια ξεκάθαρη τοποθέτηση του συγγραφέα. Ο λόγος του περιορίζεται σε μια περιγραφική απόδοση των όσων αντιλαμβάνεται αλλά και των επιμέρους θεμάτων που αφορούν εσωτερικά ζητήματα της Εκκλησίας και της κοινότητας. Ο ίδιος αναφορικά με το θέμα της γλώσσας στο εκκλησιαστικό κήρυγμα και των αντιδράσεων που έχει προκαλέσει στους κόλπους της ελληνικής κοινότητας, δηλώνει:

...Συζητήσεις, γύρω στο θέμα αυτό, έγιναν μεγάλες και θα συνεχιστούν, ασφαλώς πολύν καιρό. Δε νομίζω πως είναι δουλειάς μας να λάβουμε θέση σ' ένα παρόμοιο ζήτημα , που αφορά τους πολίτες μιας άλλης χώρας, και να προτείνουμε λύσεις. Θα περιοριστώ, λοιπόν, μονάχα στο ρόλο του παρατηρητή και θα μεταφέρω εδώ και τις δύο απόψεις, όπως τις έχω καταλάβει και όσο μπορώ πιο πιστά...»³⁷¹

Ολοκληρώνοντας την αναφορά μας στον Θεοτοκά, η συνολική παρουσίαση της ελληνικής κοινότητας των Η.Π.Α στο έργο του, ξεκινά με μια σύντομη, ιστορική επισκόπηση της ελληνικής παρουσίας στον «Νέο Κόσμο» και της μεταναστευτικής ροής στην Αμερική από την Ελλάδα. Στην πορεία της αναφοράς του διαλέγει να διατάξει τις σκέψεις του για τους Έλληνες της Αμερικής σε τρεις θεματικούς άξονες. Στον πρώτο επιχειρεί μια «μελέτη» της κοινωνικής εξέλιξης της ελληνικής κοινότητας, από τους πρώτους μετανάστες έως τις μέρες του. Την εξέλιξη αυτή, όπως φαίνεται, ο ίδιος την αποτιμά ως ιδιαίτερα προοδευτική και πολλά υποσχόμενη για το μέλλον. Στην δεύτερη θεματική ο συγγραφέας επιχειρεί μια ψυχογραφική προσέγγιση της ελληνικής οικογένειας και των σχέσεων ανάμεσα στα μέλη της. Εκεί ο Θεοτοκάς διαπιστώνει έντονες διαφορές μεταξύ των γενεών, ελλήνων μεταναστών, οι οποίες μέσα στην οικογένεια άλλοτε αποτυπώνονται με έντονες συγκρούσεις και δυσκολία επικοινωνίας και αλληλοκατανόησης μεταξύ γονιών και παιδιών, ενώ άλλες φορές

³⁷⁰ Θεοτοκάς, Γ., *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954, σσ.233

³⁷¹ Οπ.π, σ.231

αυτές εκφράζονται πιο ομαλά χωρίς περαιτέρω προβλήματα. Σε κάθε περίπτωση τις διαφορές αυτές, ο συγγραφέας τις αποδίδει σε πολιτισμικά και ψυχολογικά αίτια που έχουν σίγουρα να κάνουν με τους ισχυρούς δεσμούς που διατηρούν οι παλαιές γενιές Ελλήνων με τον τόπο καταγωγής του και τις παραδοσιακές μορφές αυτοανάγνωσης και αξιολόγησης της οικογένειας και της ζωής γενικότερα. Η παραπάνω τάση στην ελληνικότητα και την παραδοσιοκρατία, συχνά έρχεται αντιμέτωπη με την ολοένα αυξανόμενη τάση των νέων ελληνοαμερικανών να ενσωματώσουν και να αναδείξουν περισσότερο και με μεγαλύτερη προθυμία την αμερικανική ταυτότητα τους, δημιουργώντας έτσι συχνά αμήχανες καταστάσεις μέσα στην ελληνική οικογένεια. Η τρίτη θεματική του Θεοτοκά αφιερώνεται εξολοκλήρου στην ελληνορθόδοξη εκκλησία και στον θεσμικό και ουσιαστικό ρόλο της για την ελληνική κοινότητα των Η.Π.Α. Η συνολική εντύπωση του Θεοτοκά για τους Έλληνες της Αμερικής περικλείεται από την υπεραισιοδοξία του συγγραφέα για το μέλλον και την πορεία της κοινότητας και των μελών της, παρόλες τις δυσκολίες και τα εσωτερικά εμπόδια³⁷². Στο τέλος της αναφοράς του στον ελληνισμό των Η.Π.Α, φαίνεται να μας έχει δώσει μια ολοκληρωμένη εικόνα της παρουσίας τους και της ζωής τους στην Αμερική. Κλείνοντας την αναφορά του, επιχειρεί μια γενικότερη αποτίμηση της παρουσίας των Ελλήνων στις Η.Π.Α και τον ποικίλο αντίκτυπο που προκάλεσε στην χώρα καταγωγής του, την Ελλάδα. Η συνέπεια του λόγου και της γραφής του, κυριαρχεί μέχρι το τέλος του έργου του για την Αμερική, που μέλλει να το ολοκληρώσει στο κεφάλαιο για τους ελληνοαμερικάνους, τοποθετώντας τους στο ενιαίο αφήγημα που συνέταξε από το ταξίδι του στην «άγνωστη» αυτή χώρα αλλά και στην απάντηση του αρχικού του ερωτήματος, «τι είναι η Αμερική;». Στο αρχικό όμως ερώτημα προστίθεται και ένα δεύτερο πιο ρητορικό. Τελικά την ωφέλησε την Ελλάδα η μετανάστευση ή την έβλαψε; Απάντηση στο ερώτημα αυτό δεν δίνεται από το συγγραφέα, οποίος προτιμά να απαντήσει, αν η Αμερική επωφελήθηκε από του Έλληνες μετανάστες.

...Οι Ενωμένες Πολιτείες της Αμερικής είναι έργο της Ευρώπης. Το αμερικάνικο έθνος είναι μια σύνθεση των παλαιών ευρωπαϊκών εθνών, που συντελέστηκε απάνω στην αξιοθαύμαστη αγγλική βάση και δεν έπαψε να εμπλουτίζεται από καινούργιες εισφορές. Στην σύνθεση αυτή, στο έργο αυτό μπορούμε σήμερα να πούμε ότι έλαβε μέρος και ο Ελληνισμός: τέτοια είναι, εκ των υστέρων, η ιστορική και η ηθική δικαίωση της

³⁷² Θεοτοκάς, Γ., *Δοκίμιο για την Αμερική*, Τκαρος, Αθήνα, 1954, σ.227

μετανάστευσης των Ελλήνων στην Αμερική. Προσφέραμε κι εμείς, με τα λίγες δυνάμεις μας, αίμα και ανθρώπινη ενέργεια για να διαμορφωθεί η Αμερική του 20^{ου} αιώνα. Από εδώ και πέρα, ο αμερικανικός λαός, σ' ένα μικρό, αλλά όχι αμελητέο ποσοστό του, θα είναι απόγονος και των Ελλήνων...³⁷³.

Ενώ ο Θεοτοκάς καταφέρνει μια, σε γενικές γραμμές, ικανοποιητική περιγραφή της κοινωνικής αλλά και οικογενειακής ζωής μιας μέσης, τυπικής οικογένειας, Ελλήνων μεταναστών, η εικόνα από την ζωή των Ελλήνων στις Η.Π.Α συμπληρώνεται από τις καταγραφές των άλλων δύο συγγραφέων, του Βενέζη και του Καραγάτση.

Νωρίτερα, στην εισαγωγή που προηγήθηκε των θεματικών των πηγών μας, τονίστηκε ιδιαίτερα ο λυρισμός που διακρίνει τις περιγραφές εικόνων της Αμερικής από τον Ηλία Βενέζη. Η λογοτεχνική αξία που αναδύεται ακόμα και από αυτό, το ταξιδιωτικό του κείμενο, σε συνδυασμό με τις καίριες επιλογές του στα θέματα που διαλέγει να παρουσιάσει στο αναγνωστικό του κοινό, καθιστούν το έργο του ένα ιδιαίτερο ανάγνωσμα, στο οποίο, με παράδοξο τρόπο, συχνά φαίνεται να παντρεύει την καθαρή ποίηση με την εθνογραφική μελέτη. Οι Έλληνες, στην αφήγηση του Βενέζη, ξεπροβάλλουν σαν ήρωες ενός παραμυθιού, που ο ίδιος, σαν ατέρμονος οδοιπόρος, είναι ο βασικός αφηγητής των ιστοριών τους και συνάμα εξομολόγος τους. Στις περιγραφές του συναντάμε, τον συνεσταλμένο και βαρύθυμο Έλληνα φοιτητή του πανεπιστημίου του Χάρβαρντ³⁷⁴, τον Έλληνα σφουγγαρά του *Τάρπον Σπρινγκς* στον Κόλπο του Μεξικού³⁷⁵ και τον τοπικό αστέρα του κινηματογράφου Τζον Γονάτος. Μέσα από αυτές τις σύντομες «ηθογραφίες», που συχνά ο αναγνώστης προσπαθεί να καταλάβει πότε αποστασιοποιούνται από το συγγραφικό ταλέντο και πότε τείνουν να γίνονται ανθρωπολογική μελέτη, αναδύεται η γοητεία των χαρακτήρων αυτών και ανακαλύπτεται το μπόλιασμα της ελληνικής ταυτότητας στον αμερικάνικο κόσμο ή το αντίθετο.

Από την παρουσία του ελληνικού στοιχείου στην αφήγηση του Βενέζη, ξεχωρίζουν δύο περιπτώσεις. Σε κάποιο σημείο του οδοιπορικού του, ο Βενέζης με αφορμή την επίσκεψη του στην πόλη του Σικάγο, επιχειρεί μια ενδοσκόπηση στο ιστορικό της ελληνικής μετανάστευσης αλλά και στα βασικά χαρακτηριστικά που ανέπτυξαν με τον καιρό οι κοινότητες στην νέα τους πατρίδα³⁷⁶. Στην αφήγησή του, τονίζονται συχνά τα αίτια και οι συνθήκες κάτω από τις οποίες νέοι άνθρωποι, στις αρχές του

³⁷³ Οπ.π, σσ.235-236

³⁷⁴ Βενέζης, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη*, Εστία, Αθήνα, 1977, σ.51

³⁷⁵ Οπ.π σσ.280-289

³⁷⁶ Βενέζης, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη*, Εστία, Αθήνα, 1977, σσ. 99-117

20ου αιώνα ξεκίνησαν από την ελληνική περιφέρεια προς το μεγάλο ταξίδι της ξενιτειάς, πέρα από τον Ατλαντικό³⁷⁷. Στις περιγραφές του ο Βενέζης δεν παραλείπει να αναφερθεί τόσο στο έντονο αίσθημα της νοσταλγίας της πατρίδας των πρώτων μεταναστών αλλά και στην ανάγκη της επιστροφής, κάτι που συναντήσαμε και στον Θεοτοκά και διαμόρφωσε την ψυχοσύνθεση της πρώτης γενιάς. Στα πλαίσια αυτά εξηγείται και το γεγονός ότι από τους Έλληνες της πρώτης γενιάς, λίγοι ασχολήθηκαν με εργασίες της γης αφού, πολύ αργότερα, καλλιεργήθηκε μέσα τους η επιλογή της μόνιμης διαμονής που οδήγησε με την σειρά της στην απόκτηση ιδιοκτησίας. Οι πρώτες λοιπόν κοινότητες αποτελούνταν από ανθρώπους που μοιράζονταν το κοινό όνειρο του γυρισμού στην χώρα και λίγο νοιάζονταν να γνωριστούν με την νέα χώρα, που στις περισσότερες περιπτώσεις δεν την θεωρούσαν δική τους. Τα παραπάνω είχαν ως συνέπεια να θεωρούνται απομονωμένοι από το υπόλοιπο σύνολο είτε αυτό αφορούσε ντόπιους αμερικανούς είτε άλλες εθνικές κοινότητες που συχνά από αντίδραση, τους αντιμετώπιζαν μάλλον περιφρονητικά και τους έριχνε στην ανυποληψία³⁷⁸. Μια πολλή ενδιαφέρουσα πληροφορία από συνομιλητή του συγγραφέα, μας ενημερώνει πως η εικόνα των Ελλήνων στις Η.Π.Α «άλλαξε» μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

...Ήμαστε για τους Αμερικανούς, στην ιεραρχία των φυλών, κάτω-κάτω, λίγο πάνω από τους Μεξικανούς, τους Πορτορικανούς και του νέγρους. Μας θεωρούσαν φιλόνομους, όπως και είμαστε, μας θεωρούσαν καλούς και εργατικούς πολίτες, όπως και είμαστε. Μα τίποτα πέρα από αυτό. Καμιά αίγλη. Την αίγλη μας την έφερε το 1940. Τότε μονάχα μπορέσαμε και εμείς να σηκώσουμε κεφάλι...³⁷⁹

Όπως ο Θεοτοκάς, έτσι και ο Βενέζης τονίζει δύο σημαντικά στοιχεία που φαίνεται να απασχολούν την ελληνική ομογένεια. Το πρώτο αφορά το πολιτισμικό χάσμα μεταξύ των προγονικών γενεών μεταναστών με τα παιδιά τους και το δεύτερο το οποίο και συνδέεται με το πρώτο, το γλωσσικό ζήτημα ή αλλιώς η διάσωση της ελληνικής γλώσσας μεταξύ των νέων.

...Τα παιδιά των πρώτων Ελλήνων μεταναστών, αυτά που γεννηθήκανε στην Αμερική, είναι πια λίγο πολύ αμερικανόπαιδα. Τα συνδέει ακόμα με την πατρίδα των πατέρων τους η ορθοδοξία και η γλώσσα που ακούνε στο σπίτι τους απ' τους γονιούς τους και μάθανε και αυτά στραβά-κουτσά, στο βραδινό σχολείο με τον παπά. Αλλά τα παιδιά των

³⁷⁷ Οπ.π, σσ. 99-104

³⁷⁸ Οπ.π σ. 106

³⁷⁹ Οπ.π, σ.106

παιδιών αυτών; *Ας το πάρουμε απόφαση: τα παιδιά των παιδιών αυτών δε θα είναι πια Έλληνες, θα είναι εκατό τοις εκατό Αμερικανοί. Δε θα μιλάνε πια ελληνικά, παρά ελάχιστα- όσες φροντίδες και αν βάλουμε. Γιατί στο σπίτι τους οι γονιοί τους, που γεννήθηκαν στην Αμερική, θα μιλάνε και αυτοί εγγλέζικα. Και τότε προς τι να μάθουνε ελληνικά αφού θα τους είναι παντελώς άχρηστα; Ήδη και στα παιδιά των πρώτων μεταναστών, ο τρόπος που υποχρεωθήκανε απ' τους γονιούς τους να μάθουν τα ελληνικά, ο καιρός που σπαταλήσανε έχει αφήσει ένα είδος πικρίας...*

...Λοιπόν; Αν η γλώσσα έπεται από μια, δύο το πολύ γενιές, μέλλει να χαθεί απ' το στόμα των ελληνικής καταγωγής Αμερικανών, τι θα μείνει για να τους συνδέει κάπως με την μακρινή εφέστια γη των πατέρων τους; Δεν θα μείνει τίποτα; ...³⁸⁰

Το γλωσσικό ζήτημα κατείχε κεντρική θέση στους παραστασιακούς τρόπους ταύτισης και αυτοαναπαράστασης, καθώς οι μετανάστες συχνά εξέφραζαν τις απόψεις τους για τις μεταβολές στις συνθήκες ζωής τους, δίνοντας έμφαση στις επιπτώσεις που είχε στην γλώσσα τους η καθημερινή επικοινωνία με τη γηγενή κοινωνία³⁸¹. Η αγωνία για την διάσωση της γλώσσας φαίνεται την δεκαετία του 50' να είναι έκδηλη ανάμεσα στις ελληνικές κοινότητες των Η.Π.Α. Η κυριαρχία των αγγλικών σε συνδυασμό με την απήχηση της ιδέας ότι συνδέονταν στενά με τον εκσυγχρονισμό, την πρόοδο και την επιτυχία, οδήγησαν σε κρίση της ελληνικής γλώσσας ως μέσο αναπαράστασης της καθημερινότητας³⁸².

...Απόπειρα διαχείρισης της κρίσης αυτής συνιστούσε η εισαγωγή αγγλικών λέξεων στα ελληνικά. Ωστόσο, η διαμόρφωση των γκρικλς (λέξη που προέρχεται από την σύντηξη του Greek με το English) δεν υπήρξε ούτε απρόσκοπτη ούτε αυτόματη διαδικασία: διήρκεσε μακρό χρονικό διάστημα, και σε πολλές περιπτώσεις προκάλεσε νέες κρίσεις αναπαράστασης, οδηγώντας τις ελληνικές κοινότητες σε εσωτερικές διαιρέσεις ανάμεσα στις καλύτερα μορφωμένες ελίτ, οι οποίες κάτεχαν άριστα τις δύο γλώσσες, και το «λαό», που δεν γνώριζε καλά καμία και μιλούσε μια υβριδική μορφή τους...³⁸³

Ωστόσο το ιστορικό πλαίσιο της εποχής έπαιξε σημαντικό ρόλο αναφορικά με το γλωσσικό ζήτημα. Η συμμετοχή της Ελλάδας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό των συμμάχων φαίνεται να έδωσε στους Έλληνες μετανάστες την δυνατότητα να ανάγουν το γλωσσικό ζήτημα σε εσωτερικό τους πρόβλημα, με απόψεις και

³⁸⁰ Βενέζης, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη*, Εστία, Αθήνα, 1977, σσ.110-111

³⁸¹ Λαλιώτου, Ιωάννα, *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό: Η Ελληνική Μετανάστευση στις Η.Π.Α κατά το Πρώτο Μισό του 20ου αι.*, Πόλις, Αθήνα, 2006, σ.238

³⁸² Οπ.π, σ.241

³⁸³ Οπ.π, σ.241

επιχειρηματολογίες και από τις δύο πλευρές. Την ίδια στιγμή άλλες εθνοτικές κοινότητες , που θα συγκαταλέγαμε στους «νέους μετανάστες», όπως οι Ιταλοί, οι Γιαπωνέζοι ή οι Γερμανοί, τόσο κατά την διάρκεια του Β Παγκοσμίου Πολέμου όσο και λίγο μετά το τέλος του, αντιμετώπιζονταν καχύποπτα από τους γηγενείς όταν χρησιμοποιούσαν την μητρική τους γλώσσα ή την γλώσσα των προγόνων τους Ευρωπαίων. Το ενοχικό αίσθημα της εμπλοκής των χωρών καταγωγής τους στο φασιστικό μπλοκ, αλλά και το μαζικό αίσθημα δυσφορίας του αμερικανικού λαού σε ότι θύμιζε την εμπειρία του φασισμού, οδήγησε πολλούς μετανάστες στο να αποφεύγουν να μιλούν την μητρική γλώσσα τους, μη έχοντας για κάποιο διάστημα ουσιαστικά δικαίωμα επιλογής³⁸⁴.

Συνεχίζοντας τις αναφορές του ο Βενέζης για τις ελληνικές κοινότητες των Η.Π.Α, σε αντίθεση με τον Θεοτοκά φαίνεται να αφιερώνει ένα ολόκληρο κεφάλαιο σε ένα αμιγώς ελληνικό χωριό σφουγγαράδων, το *Τάρπον Σπρινγκς*, κοντά στον κόλπο του Μεξικού³⁸⁵. Στο μέρος αυτό γνωρίζει τον τόπο και το σκηνικό που αναπαριστά την μακρινή πατρίδα των νησιωτών κατά κόρον καλυμνιωτών ψαράδων. Μέσα από τον διάλογο του με έναν νεαρό σφουγγαρά αναγνωρίζει τον κάματο και την αγωνία της επιβίωσης που συνοδεύει το επάγγελμα αυτό και που στη μακρινή Φλόριντα των Η.Π.Α έρχεται να ταιριάζει με την νοσταλγία του γενέθλιου τόπου, δημιουργώντας μια περίεργη μελαγχολία. Εκεί ανάμεσα στην σκληρή δουλειά και τον κίνδυνο, η ανάμνηση της πατρίδας ίσα-ίσα που διατηρείται, άλλα όχι για πολύ. Πέρα από το διαφορετικό περιβάλλον, το αμερικάνικο τοπίο, τον ωκεανό που χωρίζει τους δύο κόσμους, εκεί στο αμιγώς ελληνικό χωριό, ο χρόνος φαίνεται να σβήνει σιγά σιγά την εικόνα της Ελλάδας από τους κατοίκους

...-*Θυμάσαι καθόλου πια την πατρίδα , Καπτάν-Νικόλα;*

-*Την θυμόμουν χρόνια. Όμως βλέπεις , τα χρόνια πέρασαν, χρόνια πολλά, γεννήθηκαν τα παιδιά. Τώρα πια θαρρώ ξεκόψαμε, δύσκολο πια να ξεκινήσουμε από δω...*³⁸⁶

Στον αντίποδα της συνομιλίας του Βενέζη με τον σφουγγαρά του Τάρπον Σπρινγκς, έρχεται να τοποθετηθεί μια αντίστοιχη κουβέντα του με έναν κινηματογραφικό

³⁸⁴Carnevale, Nancy C, *Immigration and Language*, στο συλλογικό Ueda,Reed, *A Companion to American Immigration*, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2006, σ. 480

³⁸⁵Βενέζης, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη*, Εστία, Αθήνα, 1977, σ.280-289

³⁸⁶Οπ.π, σ.284

«αστέρα», με διαστάσεις τοπικού ήρωα του μικρού χωριού, τον Τζον Γονάτος³⁸⁷. Ενώ λοιπόν ένα μεγάλο κομμάτι της αναφοράς του Βενέζη αφιερώνεται στις περιπέτειες και στην προσωπική πορεία του ίδιου του «καλλιτέχνη», όπως τις αφηγείται ο ίδιος σε πρώτο πρόσωπο, σε κάποιο σημείο ο συγγραφέας θέτει την κρίσιμη ερώτηση σε σχετικά με την θέση της Ελλάδος στην συνείδηση του συνομιλητή του.

«Νύχτωνε πια στο Ανκολτ ρίβερ, τον κόλπο του Μεξικού. Αργά κατέβαιναν οι σκιές στα σφουγγαράδικα, στα νερά.

-Τι ξέρεις απ' την Ελλάδα; Λέω στον Τζόννυ Γονάτο, καθώς με οδηγεί σπίτι του. Εσύ που δεν την είδες ποτέ σου;

-Δε την είδα ποτέ μου. Όμως θα δεις τώρα πως ζει στο σπίτι μου...

Στο σπίτι του, στο σπίτι της φαμίλιας του γερό-σφουγγαρά, του καπτά-Γονάτου απ' την Κω, κάθισα μ' όλη τη φαμίλια γύρω στο πατρικό τραπέζι. Στο κεφάλι του τραπεζιού ήταν ο γερό-σφουγγαράς, πλάι του η καπετάνισσα, κι αυτή απ' την πατρίδα, γύρω, γύρω τους οι γιοι, οι κόρες, οι γαμπροί, οι νύφες, τα εγγόνια, όλοι αυτοί γεννημένοι στην Αμερική. Γερά αποκαταστημένοι, με την ευλογία του Θεού στα πρόσωπά τους, με τα καλά του Αβραάμ στο τραπέζι τους. Σταύρωσε τα χοντρά χέρια του ο γέρο-Γονάτος- τα χέρια που σαράντα χρόνια ξερίζωναν το σφουγγάρι από τον κόλπο του Μεξικού- απίστευτα χοντρά, ροζιασμένα χέρια, βλογημένα απ' την θάλασσα και απ' τον κίνδυνο. Σταύρωσαν όλοι τα χέρια τους, κοίταζαν το πιο μικρό εγγόνι. Αυτό σηκώθηκε, ήταν κοριτσάκι, σταύρωσε τα χέρια του, παρακάλεσε τον Θεό των πατέρων της στη γλώσσα των πατέρων της... Δεν ήταν πια καλά ελληνικά, ήταν σπασμένα, το παιδί μιλούσε

³⁸⁷ Η περιγραφή του εν λόγω διαλόγου από τον Βενέζη, κέντρισε το ενδιαφέρον μου αλλά και την περιέργεια, για μια περαιτέρω έρευνα στο βιογραφικό του συγκεκριμένου ανθρώπου. Έτσι δεν μπόρεσα να αντισταθώ στο να καταθέσω μερικές λεπτομέρειες για την ζωή του, απ' αυτές που καθιστούν μια τέτοιου είδους μελέτη, ίσως πιο ελκυστική στον αναγνώστη και δίνουν τη χαρά στον ερευνητή να συνδέει και να θυμάται γεγονότα.

Η ιστορία του Johnny Gonatos (Τζον Γονάτος) παρουσιάζεται από τον Βενέζη, στις σελίδες που του αφιερώνει στο οδοιπορικό του στην αμερικάνικη γη και στην ειδική αναφορά του στο Τάρπον Σπρινγκς, το χωριό των Ελλήνων σφουγγαράδων. Ο Johnny Gonatos, υπήρξε μια σημαντική μορφή για την ομογένεια στα μέσα της δεκαετίας του 1950. Όπως μας περιγράφει και ο ίδιος, δια πένας Βενέζη, σημαντική στιγμή στην καριέρα του ήταν το φιλμ που δημιούργησε και πρωταγωνίστησε ο ίδιος γύρω από την περιπέτεια και την διαδικασία της σπογγαλείας, με τίτλο *16 Phantoms Deep*(1948). Στην αφήγηση του Βενέζη, τονίζεται και η φιλική του σχέση με τον μεγάλο, ελληνικής καταγωγής σκηνοθέτη, Ελία Καζάν. Κάπως έτσι ίσως να συνδέεται και οι μικροί ρόλοι που του δόθηκαν σε δουλειές του σκηνοθέτη. Ο Johnny Gonatos είναι ο πλανόδιος πωλητής σε μια από τις πιο σημαντικές ταινίες του 20^{ου} α, *The Streetcar Named Desire*(1951) ενώ τον ίδιο τον βλέπουμε στο ρόλο ενός στρατιώτη στο *Viva Zapata* (1952).

Η παρεμβολή της προσωπικής του ιστορίας στην αφήγηση του Βενέζη, συντηρεί τρόπον τινά, το μεν το μύθο του πολυμήχανου Έλληνα που συντηρείται από την εποχή του Ομήρου, το δε την πρόσληψη του «αμερικάνικου ονείρου» στο φαντασιακό πολλών εκ των Ελλήνων της ομογένειας.

εγγλέζικα. Ωστόσο το ότι η θρησκεία των πατέρων του έμεινε στο στόμα του, εκεί, στην άκρη του κόλπου του Μεξικού...»³⁸⁸.

Οι περιγραφές ανθρώπων της βιοπάλης και του μεροκάματου μεταξύ των Ελλήνων των Η.Π.Α, συνεχίζονται και από τον Καραγάτση. Εντύπωση μας προκαλεί η ιστορία ενός στιλβωτή σε μια πόλη του Middle West (δεν αναφέρεται η πόλη). Ο συγκεκριμένος χαρακτήρας ήταν λούστρος στο επάγγελμα και άνθρωπος που φαινόταν να τα βγάζει πολύ δύσκολα στην νέα του πατρίδα. Παρουσιάζεται να μην έχει οικογένεια και όλη του η ζωή και η καθημερινότητα αφορούσε την εργασία του. Η ιστορία του τον καθιστά ιδιαίτερη περίπτωση αφού παρουσιάζεται σε μια βραδινή έξοδο του συγγραφέα με φίλους του να τους συνοδεύει στον προορισμό τους με ένα πανάκριβο για την εποχή αμάξι, ιδιοκτησίας του, μια δυσβάσταχτη αγορά για την εποχή ακόμα και για έναν αμερικανό της μεσαίας τάξης. Ο ήρωας μας παρουσιάζεται να μην έχει σπίτι, νοικοκυριό, δική του εργασία παρά μόνο μια πανάκριβη Cadillac μοντέλο του 1950, την οποία και είχε μετατρέψει σε κατοικία του. Εξετάζοντας το παραπάνω παράδειγμα στα πλαίσια της πολιτισμικής μελέτης για τους Έλληνες μετανάστες των Η.Π.Α, πρέπει οπωσδήποτε να τονίσουμε την σημασία του εμπορίου, της επαγγελματικής απασχόλησης αλλά και της καταναλωτικής δυνατότητας στο φαντασιακό των ελληνικών κοινοτήτων, ως υποδειγματική έκφανση των υψηλότερων εκδοχών του ελληνισμού αλλά και του δέοντος αμερικανισμού³⁸⁹. Από την άλλη η παραπάνω αντίληψη και πρακτική αυτοαναγνώρισης έρχεται να συναντηθεί με το γεγονός ότι η κατανάλωση αγαθών είτε της υψηλής είτε της λαϊκής κουλτούρας, ανταποκρινόταν ιστορικά στις πολιτισμικές αλλά και ψυχολογικές ανάγκες δυναμικών κοινωνικών ομάδων, καθώς παρείχε της αίσθηση της ατομικής ταυτότητας, της κοινωνικής σύνδεση και της κοινότητας³⁹⁰. Για τον Καραγάτση η περίπτωση του Έλληνα λούστρου μαρτυρεί «το πόσο η νοσηρή ματαιοδοξία βρίσκει πρόσφορο έδαφος στον πρακτικό, «Νέο Κόσμο»³⁹¹. Σε κάθε περίπτωση, πρόκειται για μια άλλη όψη του «Αμερικάνικου Ονείρου», ενώ δείχνει πως πολιτισμικά αυτό με

³⁸⁸ Βενέζης, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη*, Εστία, Αθήνα, 1977, σσ.288-289

³⁸⁹ Λαλιώτου, Ιωάννα, *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό: Η Ελληνική Μετανάστευση στις Η.Π.Α κατά το Πρώτο Μισό του 20ου αι*, Πόλις, Αθήνα, 2006, σ.254

³⁹⁰ Οπ.π σ. 255

Birmingham, Ann/Brewer, John, *The Consumption Of Culture: 1600-1800*, Routledge, Η.Π.Α, 1997, σ.4

³⁹¹ Καραγάτσης, Μ, *Περιπλάνηση στον Κόσμο: Ταξιδιωτικές εντυπώσεις*, Εστία, 2003, Αθήνα, σ.155-160

τη σειρά του, μπορεί να διαμορφώσει τις προτεραιότητες, τις συμπεριφορές και τους πολιτισμικούς κώδικες του ατόμου.

Περαίνοντας, η ανάδυση του μετανάστη ως δρώντος και αναγνωρίσιμου κοινωνικού υποκειμένου φαίνεται να έχει την ίδια αξία για τα τέλη δεκαετίας του 1950 με αυτή που έχει σήμερα. Ο ιστορικός παρανομαστής μπορεί να είναι διαφορετικός και στις μέρες μας η μετανάστευση να βρίσκεται στο επίκεντρο σφοδρών τοπικών και παγκόσμιων αντιπαραθέσεων αλλά και ιδεολογικών διενέξεων πάνω σε ζητήματα ασφάλειας, οικονομίας, πολιτισμού, όσο ποτέ άλλοτε, ωστόσο η κυρίαρχη θέση, ότι η μετανάστευση αντιστοιχεί σε μια «ανώμαλη» και «παρά φύσει» κατάσταση, παρουσιάζεται ισχυρή σε όλο τον 20^ο αιώνα³⁹².

Σε ότι αφορά το μεταναστευτικό φαινόμενο στις Η.Π.Α του πρώτου μισού του 20ου αιώνα, η σύγχρονη επιστημονική ματιά δεν το αντιμετωπίζει πια ως ένα αποκλειστικά αμερικανικό ή αντίστροφα ευρωπαϊκό ζήτημα, αλλά ως ένα καθαρά διατλαντικό φαινόμενο με ευρύτερα πολιτικές και πολιτισμικές επιδράσεις τόσο ως προς τις χώρες αποδημίας όσο και ως προς την χώρα υποδοχής. Στα πλαίσια αυτά έγινε σημαντική στροφή και στην πρόσληψη του ίδιου του μετανάστη ως υποκειμένου, πέρα από την διαμορφωμένη εικόνα του από τις διεθνείς νομοθεσίες και τις κρατικές πολιτικές. Ειδικότερα την τελευταία εικοσαετία, αυτό που αναδύεται είναι οι κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες που σχετίζονται με το μεταναστευτικό φαινόμενο και πολύ περισσότερο τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά που το συνοδεύουν, στρέφοντας έτσι το μεγεθυντικό φακό της ιστορικής έρευνας στην υποκειμενική οπτική της μετανάστευσης και του βιώματος από το ίδιο το άτομο³⁹³. Η Ιωάννα Λαλιώτου πάνω στο ζήτημα αυτό αναφέρει :

...η μετανάστευση και το κοινωνικό και πολιτισμικό σύμπαν που αναδύεται στο πλαίσιο της, συγκροτούνται από μετανάστες- ανθρώπους με συγκεκριμένη αντίληψη του εαυτού τους, των συνθηκών ύπαρξής τους, των επιθυμιών, των στρατηγικών, των σχεδίων και των φαντασιώσεών τους- καθώς διασχίζουν τα σύνορα και εγκαθίστανται σε έναν νέο τόπο. Οι τρόποι με τους οποίους οι μετανάστες γίνονται υποκείμενα της ατομικής, της οικογενειακής, της εθνικής και της κοινοτικής τους ιστορίας αποτελούν πεδίο μελέτης το οποίο χρειάζεται να διερευνήσουμε με σκοπό να κατανοήσουμε τον ρόλο της

³⁹² Λαλιώτου, Ιωάννα, *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό: Η Ελληνική Μετανάστευση στις Η.Π.Α κατά το Πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα*, Πόλις, Αθήνα, 2006, σσ.21-26

³⁹³ Gerber, David, *Internationalization and Transnationalization*, στο συλλογικό Reed Ueda, *A Companion to American Immigration*, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2006, σ.228

μετανάστευσης και της διασποράς στο παιχνίδι μεταξύ παγκοσμιοποίησης, κουλτούρας και πολιτικής σε όλη την διάρκεια του 20^{ου} αιώνα...³⁹⁴

Συνεπώς, στον βαθμό που στο κεφάλαιο αυτό μελετάμε την μετανάστευση σαν βίωμα και εμπειρία, νομιμοποιούμε να μιλάμε για το φαινόμενο με τον όρο «μεταναστευτική υποκειμενικότητα». Αυτός ο διόλου προβληματικός όρος αντιστοιχεί στην ανάγνωση του μετανάστη ως κοινωνικού υποκειμένου αρχικά, ο οποίος σταδιακά στα πλαίσια της μετανάστευσης, αναδύεται σε ποικίλα επίπεδα πολιτικής, οικονομικής και πολιτισμικής παραγωγής³⁹⁵. Η ανάδυση αυτή πραγματοποιείται μέσα από την διάχυση αφηγημάτων για τον «εαυτό» τα οποία τείνουν να μας παρουσιάσουν την εμπειρία της μετανάστευσης, το «είναι» στη διασπορά, και άρα την ίδια την μεταναστευτική υποκειμενικότητα³⁹⁶. Πώς όμως η υποκειμενικότητα και η μετανάστευση έρχονται να διαμορφώσουν ένα ενιαίο πεδίο μελέτης για τον σύγχρονο ιστορικό; Στην περίπτωση αυτή, δηλαδή της ιστορίας της μετανάστευσης, σκοπός της ανάδειξης και προσέγγισης της υποκειμενικότητας είναι να καταδειχθεί ότι τόσο η απόδοση της ταυτότητας όσο και η διεκδίκηση της, ανήκουν και αυτά στην διαδικασία της υποκειμενικοποίησης και συνιστούν αντικείμενο ιστορικής μελέτης και όχι απλά ιστορικό συμπέρασμα³⁹⁷. Έτσι, αυτό που πρέπει να διασαφηνίσουμε είναι ότι η προσέγγιση της μεταναστευτικής εμπειρίας των Ελλήνων στην Αμερική, όπως αποδελτιώνεται από τις πηγές μας αλλά και των εικόνων που μας μεταφέρουν οι συγγραφείς-«πληροφορητές», αποτελούν και αυτές αποτέλεσμα της υποκειμενικοποίησης και όχι εκφράσεις μιας ήδη κατοχυρωμένης ταυτότητας των μεταναστών. Στα πλαίσια αυτά και όπως προκύπτει από το παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο, ο βασικός άξονας πάνω στον οποίο στηρίζεται η μελέτη των αποκλιουσών διαδικασιών υποκειμενικοποίησης είναι ότι οι ίδιοι οι μετανάστες αποκτούν την ιδιότητα αυτή μέσα από την συνάντησή τους με πολιτισμικές παραδόσεις, στερεότυπα, προλήψεις, πολιτικές κοινωνικής και εθνικής ενσωμάτωσης της χώρας υποδοχής. Αυτό το σύμπλεγμα πολιτικοκοινωνικών και

³⁹⁴ Ιωάννα Λαλιώτου, *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό: Η Ελληνική Μετανάστευση στις Η.Π.Α κατά το Πρώτο Μισό του 20ου αι*, Πόλις, Αθήνα, 2006, σ.31

³⁹⁵ Ong, Aiwā, *Flexible Citizenship: The Cultural Logics Of Transnationality*, Duke University Press, Η.Π.Α, 1999, σσ.18-19

³⁹⁶ Λαλιώτου, Ιωάννα, *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό: Η Ελληνική Μετανάστευση στις Η.Π.Α κατά το Πρώτο Μισό του 20ου αι*, Πόλις, Αθήνα, 2006, σ.33

³⁹⁷ Οπ.π, σ.35

Περαιτέρω για την πολυπλοκότητα της υποκειμενικότητας και την σχέση ανάμεσα στο φιλοσοφικό υποκείμενο της γνώσης και την δυνατότητα της αυτοαναγνώρισης τους βλέπε Michel Foucault, *Nietzsche, Genealogy, History* στο συλλογικό Bouchard, Donald F, *Language, Counter-Memory, Practice*, Cornell University Press, Ithaca, Νέα Υόρκη, 1977, σσ.139-140

πολιτισμικών παραγόντων καθώς και των ήδη διαμορφωμένων ή εν εξελίξει ζυμώσεων, παρεμβάλλεται συνεχώς στην διαμόρφωση της υποκειμενικοποίησης και σε μερικές περιπτώσεις λειτουργεί ως καταλύτης στην διαδικασία σχηματισμού της³⁹⁸. Τελικά, το άτομο, από την ώρα που είναι φορέας και διαμορφωτής μιας καθημερινότητας, εμπλέκεται ταυτόχρονα σε περισσότερα από ένα πολιτισμικά και αυτοαναγνωριστικά συστήματα, τα οποία τέμνονται μεταξύ τους και συνδιαμορφώνουν τόσο το ατομικό «Εγώ», όσο και το συλλογικό «Εμείς».

Όπως φαίνεται και παραπάνω, η μεθοδολογική κατεύθυνση της θεματικής αυτής χαράζεται πάνω στην ανάδυση του Έλληνα μετανάστη ως διακριτού κοινωνικού υποκειμένου την δεκαετία του 1950, τόσο στον πραγματικό όσο και στον φαντασιακό χώρο, όπως αυτοί συγκροτήθηκαν από το κοινωνικοπολιτικό, ιστορικό και πολιτισμικό πλαίσιο τόσο στις Η.Π.Α όσο και στην Ελλάδα, αλλά και από την ίδια την εμπειρία της διατλαντικής μετανάστευσης. Σε μια παρόμοια λογική αξιολογείται και ο λόγος των Ελλήνων διανοουμένων, ως διαμεσολαβητών, είτε μεταξύ των πληροφορητών τους και του αναγνώστη των κειμένων, είτε άμεσα, ανάμεσα στις δικές τους αποτιμήσεις και εκτιμήσεις της εικόνας των ελληνικών κοινοτήτων στις Η.Π.Α και του αναγνωστικού κοινού.

Η διατλαντική μετανάστευση επηρέασε καθοριστικά την κοινωνία και την κουλτούρα της Ελλάδας, όλη την διάρκεια του 20^{ου} αι. Οι δημόσιοι διάλογοι και οι αντιφωνίες γύρω από το μεταναστευτικό φαινόμενο σε συνδυασμό με τα πολιτισμικά εμβάσματα από τις χώρες προορισμού, καταδεικνύουν ότι οι σύγχρονες εννοιολογήσεις της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας συναρθρώνονται στενά με τον ηγεμονικό λόγο για την ιστορία και την εθνική ταυτότητα³⁹⁹. Στην σύγχρονη ιστορία το 1922 υπήρξε καθοριστική χρονολογία στην διαμόρφωση της εθνικής πολιτικής απέναντι στις ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού. Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας, ως κυρίαρχου και πρωταρχικού πολιτικού οράματος, συρρίκνωσε σε απόλυτο βαθμό την συναισθηματική αλλά και πολιτική σημασία των διασπορικών κοινοτήτων. Δεν ήταν μόνο η γενικότερη ματαίωση που ακολούθησε την πανωλεθρία της Μικρασιατικής εκστρατείας και την τερμάτιση της συνεχούς παρουσίας ελληνικών κοινοτήτων στα παράλια της Τουρκίας, αλλά και στα ενδότερα της χώρας. Από το 1922 και μετά το κράτος και ο πολιτικός κόσμος αλλάζουν εντελώς προσανατολισμό.

³⁹⁸Gerber, David, *Internationalization and Transnationalization*, στο συλλογικό Ueda, Reed, *A Companion to American Immigration*, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2006, σσ.226- 228

³⁹⁹Λαλιώτου, Ιωάννα, *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό: Η Ελληνική Μετανάστευση στις Η.Π.Α κατά το Πρώτο Μισό του 20ου αι.*, Πόλις, Αθήνα, 2006, σ.111

Αυτά που κυριαρχούν την περίοδο του Μεσοπολέμου και ανάγονται σε μείζονα προτεραιότητα, είναι η εδραίωση της κρατικής υπόστασης, ο εκσυγχρονισμός και η φιλελευθεροποίηση της πολιτικής και η γενικότερη χάραξη πολιτικών ανασυγκρότησης του κράτους⁴⁰⁰. Στα πλαίσια αυτά το ελληνικό κράτος, έως και τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, αντιμετωπίζει τις ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού περισσότερο ως επικουρικά οικονομικά στηρίγματα, παρά ως οργανικά τμήματα του ελληνικού έθνους⁴⁰¹.

Κατά την πρώτη Μεταπολεμική περίοδο η διαμόρφωση της εικόνας για την μεταναστευτική περιπέτεια στις Η.Π.Α, επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από την ενσωμάτωση των αμερικανικών αντιλήψεων για τους Έλληνες των Η.Π.Α στο ελληνικό φαντασιακό. Στα πλαίσια αυτά εξηγείται πως επιμέρους ιστορίες του βιώματος του Έλληνα μετανάστη στις Η.Π.Α αποσιωπήθηκαν και αντικαταστάθηκαν από μια κυρίαρχη οπτική που σε μεγάλο βαθμό ικανοποιούσε συναισθηματικές ανάγκες της δοκιμαζόμενης μετεμφυλιακής Ελλάδας. Ως εκ τούτου μια ενδοσκοπική ματιά στις εντυπώσεις και στον τρόπο καταγραφής της ελληνικής ομογένειας, από τους τρεις Έλληνες διανοούμενους εν προκειμένω, οφείλει να μελετηθεί στον διπλό άξονα της προβεβλημένης από την Αμερική εικόνας της ελληνικής μειονότητας αλλά και από τον εγχώριο ψυχολογικό παράγοντα που ήθελε ένα υπερατλαντικό πόλο ελληνισμού που προκόβει, εξελίσσεται και εργάζεται για το εθνικό καλό. Στα πλαίσια αυτά δεν πρέπει να παραβλέψει κανείς την επίδραση της εξιδανικευμένης εικόνας της Αμερικής τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια που μέσα της, αναπόφευκτα, εσώκλεισε και τους Έλληνες μετανάστες. Στην «απογραφή» των εικόνων των Ελλήνων των Η.Π.Α που επιχειρήσαμε παραπάνω, οι Έλληνες συγγραφείς τονίζουν στοιχεία που έχουν να κάνουν κυρίως με το ζήτημα του συγκερασμού των δύο πολιτισμικών ταυτοτήτων, αλλά και τις πολυποίκιλτες επιδράσεις του παντρέματος τους, αναφορικά με το παρόν και το μέλλον της κοινότητας. Το σημαντικό στοιχείο που προβάλλεται από την μελέτη των ταξιδιωτικών κειμένων είναι η προβολή του μετανάστη-υποκειμένου πέρα από το συλλογικό αφήγημα και την καθολική εικόνα του, στην χώρα καταγωγής του. Σε ότι αφορά τις καταγραφές του Βενέζη και του Καραγάτση, βλέπουμε να δίνεται μεγάλη σημασία στις ατομικές ιστορίες, προσφέροντας την ευκαιρία να

⁴⁰⁰Μαυρογορδάτος, Γιώργος, *Μεταξύ Δύο Πολέμων-Πολιτική Ιστορία 1922-1940, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, έκδοση εφημερίδα *Τα Νέα* -Ελληνικά Γράμματα, τ. 7, Αθήνα, 2003, σσ.9-30
Χατζηωσήφ,Χρήστος, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αι: 1922-1944*, τόμος Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα,2002, εισαγωγή

⁴⁰¹Λαλιώτου, Ιωάννα, *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό: Η Ελληνική Μετανάστευση στις Η.Π.Α κατά το Πρώτο Μισό του 20ου αι*, Πόλις, Αθήνα, 2006, σ.114

αναδειχθούν διαφορετικές όψεις του διασπορικού βιώματος και της μεταναστευτικής εμπειρίας. Έτσι, παθογένειες και προβληματισμοί, αναδύονται, ανοίγοντας ένα παράθυρο σε μια διαφορετική ενατένιση της ελληνικής διασποράς των Η.Π.Α, ενώ παράλληλα προσφέρεται το έναυσμα για μια μελέτη όχι μιας ενιαίας ιστορίας της ελληνικής ομογένειας στις Η.Π.Α, αλλά πολλών παράλληλων και συνδεόμενων μεταξύ τους ιστοριών. Το ερέθισμα αυτό που μας δίνεται από τους Έλληνες περιηγητές στις Η.Π.Α, αποτελεί ένα σπουδαίο εργαλείο στην μελέτη του μεταναστευτικού ζητήματος και της ιστορίας του, πέρα από αφηγηματικές του προβολές που περιορίζονται σε ζητήματα αυτοοργάνωσης και κοινωνικής δραστηριότητάς τους στην νέα τους πατρίδα. Ωστόσο η σπουδαιότητα της προβολής της μεθοδολογικής αυτής προσέγγισης σε ότι αφορά την Ελλάδα σήμερα είναι μεγάλη και για μια αντίστροφη μελέτη του μεταναστευτικού ζητήματος όχι πλέον από την σκοπιά του μετανάστη, αλλά από την σκοπιά της χώρας υποδοχής.

Συμπεράσματα

Προσπαθήσαμε, κατά το μέτρο των δυνατοτήτων μας και εξ αφορμής των ταξιδιωτικών κειμένων τριών διακεκριμένων πεζογράφων-διανοουμένων της γενιάς του 30' (Θεοτοκά, Βενέζη και Καραγάτση) να σκιαγραφήσουμε την εικόνα της μεγάλης, αμερικανικής συμπολιτείας της δεκαετίας του 1950, χωρίς βεβαίως να αρκεστούμε σ'αυτά , αλλά και χωρίς να εξαντλήσουμε το θέμα, καθ'όσον θα απαιτείτο μακρότερος χρόνος, περισσότερες και πιο ολοκληρωμένες, πρωτογενείς πηγές, αλλά και βιοματική εμπειρία, την πολυτέλεια των οποίων δεν είχαμε. Ωστόσο, με την συνδρομή των εποπτών μας και βάσει των διαθέσιμων πηγών μας, όπως αυτές παρατίθενται στον οικείο τόπο, ευελπιστούμε ότι ανταποκριθήκαμε κατά το δυνατόν στην απεικόνιση πολιτισμικών όψεων των Η.Π.Α κατά την κρίσιμη περίοδο της δεκαετίας του 1950. Εμμένοντες στην διερεύνηση των κινήτρων που κατέστησαν από την πλευρά τους δυνατή την χάραξη μια οργανωμένης, πολιτισμικής εκστρατείας στην Ευρώπη και ιδιαίτερα στην Ελλάδα, ακολούθως προχωρήσαμε σε μια προσεκτική ανάγνωση των κειμένων των τριών ελλήνων διανοουμένων. Εν τέλει με αφετηρία τα γραπτά τους, περιηγηθήκαμε στις έννοιες του αμερικανισμού και της αμερικανικότητας, στημένες πάνω στις αρχές και τις αξίες μιας φιλελεύθερης οικονομίας. Διερευνήσαμε τα όρια και την ευρύτητα της αμερικανικής ταυτότητας απέναντι στην φυλετική ετερότητα, κυρίως μέσα από το παράδειγμα της αφροαμερικανικής κοινότητας. Ανακαλύψαμε πτυχές της πνευματικής Αμερικής μέσα από το εθνικό θέατρο και την λογοτεχνία και τέλος είχαμε την ευκαιρία να γίνουμε γνώστες της ζωής και της αφομοίωσης της εκεί ελληνικής ομογένειας. Χωρίς να μας διαφεύγει ότι μέσω αυτών των ανταλλαγών εξυπηρετούντο ένθεν και ένθεν εθνικά συμφέροντα, εντούτοις δεν μπορεί κανείς να παραγνωρίσει ότι βρισκόμαστε σε μια μεταβατική περίοδο Ψυχρού Πολέμου για όλο τον κόσμο και μετεμφυλιακής κατάστασης για την Ελλάδα ειδικότερα. Στα πλαίσια αυτά η ανάγκη εθνικής αυτοανάγνωσης μέσα από πρακτικές συλλογικής ενδοσκόπησης αλλά και ετεροπροσδιορισμού κατέστησαν τον πολιτισμικό διάλογο κάτι παραπάνω από ανάγκη που εν τέλει ευνόησε την διαπολιτισμική επικοινωνία. Σε ότι αφορά τους συγγραφείς που μελετήσαμε καθώς και την αξιολόγηση της αμερικανικής τους εμπειρίας καταλήγουμε στα εξής.

Ο εσωτερικός διάλογος είναι ο κύριος άξονας πάνω στον οποίο ο Θεοτοκάς αναπτύσσει τις εντυπώσεις του για τον «Νέο Κόσμο». Η παραπάνω προσέγγιση που υιοθετεί ο συγγραφέας καταδεικνύει την έντονα βιωματική εμπειρία του ταξιδιού τους στις Η.Π.Α καθώς και την γνώση του ότι μια ευρωπαϊκή πρόσληψη της Αμερικής αναπόφευκτα είναι αποτέλεσμα πολλών παραγόντων που διαμορφώνονται από τον ιστορικό χρόνο αλλά και τα λογής ερωτήματα που απασχολούν κατά καιρούς τους δέκτες και τους αποστολείς τέτοιων μηνυμάτων. Με βάση το πρίσμα αυτό, ο Θεοτοκάς προχωρεί παρακάτω και μελετά τα κλασικά έργα των ευρωπαίων μελετητών-περιηγητών του αμερικανικού φαινομένου με κύριο, το έργο του Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*. Όπως φαίνεται στο *Δοκίμιο για την Αμερική*, ο Θεοτοκάς συντάσσεται με τους ευρωπαίους διανοούμενους που διακρίνουν θετικές όψεις του αμερικανικού φαινομένου και αναγνωρίζουν σ' αυτό ένα ευοίωνο μέλλον για την Ευρώπη και όλο τον κόσμο. Τον άξονα αυτόν του μέλλοντος που διαπερνά την Αμερική, ο συγγραφέας σε κάθε περίπτωση τον προβάλλει έντονα και δείχνει να τον αφομοιώνει. Στα πλαίσια αυτά δεν λείπουν οι στιγμές που οδηγείται σε εξιδανικεύσεις, χωρίς αυτές να διέπονται από επιτήδευση και υπερβολές. Για τον Θεοτοκά η Αμερική αντιπροσωπεύει μια νέα προοπτική οργάνωσης της δημόσιας ζωής. Η πεποίθηση αυτή γίνεται βεβαιότητα κάτω από ειδικές συνθήκες, όπως η ενοποίηση και οργάνωση της παγκόσμιας οικονομίας στα αμερικανικά πρότυπα, η εγκατάλειψη του έθνους κράτους σαν πολιτικός και πολιτισμικός θεσμός και η στροφή σε ένα κοσμοπολίτικο μοντέλο οργάνωσης του κόσμου⁴⁰².

Η περιήγηση στην Αμερική αφήνει μια γλυκιά γεύση στον Θεοτοκά. Την αξιοποιεί σαν ευκαιρία να αναστοχαστεί πάνω στο μέλλον της ανθρωπότητας και της Ευρώπης ειδικότερα, που τον αφορά περισσότερο. Στην περίπτωση αυτή, πολιτισμικά η Αμερική, μ' όλες τις «ιδιορρυθμίες» της, φαντάζει πιο κοντά στην Ευρώπη που για τον συγγραφέα περνά μια μεγάλη πνευματική και πολιτική κρίση. Για τον Θεοτοκά, το παράδειγμα των Η.Π.Α είναι ένας θησαυρός ιδεών και παραδειγμάτων για την Ευρώπη, ενώ δεν απουσιάζουν και στιγμές προβληματισμού, πώς ένα τέτοιο πείραμα θα καταλήξει. Εν τέλει, ο συγγραφέας, ολοκληρώνει το ταξίδι του με έναν αέρα

⁴⁰²Τις προϋποθέσεις αυτές ο Θεοτοκάς τις συνοψίζει σε τρία σημεία: α) Την ατομική ελευθερία με όλο το αποκτημένο από τις παλαιότερες γενιές της Δύσης πολιτικό και πνευματικό περιεχόμενο της, β) την οικονομική και κοινωνική Δημοκρατία, ως συμπλήρωμα της πολιτικής Δημοκρατίας, γ) την καθιέρωση της ομοσπονδιακής ιδέας.

αισιοδοξίας. Το μέλλον μπορεί να είναι και ευοίωνο, αυτό άλλωστε είναι το μήνυμα που έρχεται από την άλλη όχθη του Ατλαντικού.

Ο Βενέζης από την άλλη επιχειρεί και καταφέρνει κάτι διαφορετικό. Δεν οδηγείται στο οδοιπορικό του από την «αγωνία» να απαντήσει σε τι ακριβώς είναι η Αμερική, γι' αυτό και πουθενά δεν συναντάμε χωρία ή αναφορές από εντυπώσεις παλαιότερων, ευρωπαίων περιηγητών στις Η.Π.Α. Αντίθετα, πιο «ξέγνοιαστα», εξερευνά έναν τόπο ανακαλύπτοντας στην πορεία τις πολλές πτυχές του. Η Αμερική είναι σαφώς «μία» αλλά παράλληλα και «πολλές». Η έννοια της συλλογικότητας μπορεί να εξηγηθεί ιστορικά, πολιτικά, οικονομικά, πολιτισμικά. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, αν μείνουμε στο όλο, στην τελική μορφή και μέσα από ποιες διαδικασίες διαμορφώθηκε το φαινόμενο Αμερική, το αφήγημα που θα συνθέσουμε στο τέλος, θα μας έχει στερήσει τις παράλληλες ιστορίες, τα επιμέρους κεφάλαια που εξελίσσονται ταυτόχρονα με την εθνική ζωή και τα οποία πολλές φορές λειτουργούν ανεξάρτητα, πάντα όμως στους νόμους ενός εθνικού σύμπαντος. Η ευρυθμία αυτή ή η εντύπωση της αρμονικής, «πολυθυμίας» της Αμερικής επιτυγχάνεται με το σχήμα ιστορία, ανθρωπολογία, γεωγραφία στο οποίο επιδίδεται ο Βενέζης, καθιστώντας το έργο του μοναδικά ξεχωριστό.

Η πλούσια ταξιδιωτική εμπειρία του συγγραφέα φαίνεται και από την επαφή του με πολλά άτομα. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό στο έργο του Βενέζη είναι οι συνομιλίες του με κατοίκους της χώρας, αμερικανούς πολίτες, αλλοεθνείς επισκέπτες, μετανάστες, φυλετικές μειονότητες και ανθρώπους της διάνοησης. Σε γενικές γραμμές, η ιδιαίτερη συμβολή του Βενέζη στην αφήγηση του αμερικανικού φαινομένου, εντοπίζεται στην ευκαιρία που δίνει στον αναγνώστη να υπάρξει συνοδοιπόρος και συνταξιδιώτης της περιπέτειάς τους στην *Αμερικάνικη Γη*, σε αντίθεση με τον υπαρξιακό και δοκιμακό Θεοτοκά που εστιάζει περισσότερο στο να προκαλέσει περισσότερα ερεθίσματα για σκέψη και αναστοχασμό πάνω στο φαινόμενο που λέγεται Αμερική.

Τέλος ο Καραγάτσης αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση από μόνος του. Τα κείμενα με τις εντυπώσεις του από το ταξίδι του στις Η.Π.Α υστερούν αισθητά σε όγκο από των άλλων δύο. Στην μελέτη μας, όσο και αν φαίνεται να απουσιάζει το έργο του από το ερευνητικό μας πεδίο, δεν σημαίνει ότι τα κείμενα του δεν αξιολογήθηκαν εξίσου προσεκτικά με των άλλων συγγραφέων. Η ιδιαιτερότητα του Καραγάτση έγκειται στο ότι υπήρξε ο πρώτος, έλληνας πεζογράφος που εγκαινίασε το ελληνοαμερικανικό πολιτισμικό διάλογο και την κινητικότητα διανοουμένων προς τις Η.Π.Α. Ενώ θα περίμενε κανείς, ο λόγος του, σαν ένα πρώτο δείγμα γραφής ταξιδιωτικών κειμένων,

να είναι πιο συνεπαρμένος και ενθουσιασμένος, ο Καραγάτσης φαίνεται να είναι αρκετά περιγραφικός και συχνά αποστασιοποιημένος από όσα βλέπει στις Η.Π.Α το 1950. Οι εικόνες που μας προσφέρει από το ταξίδι του είναι αρκετές και ενδιαφέρουσες κυρίως γύρω από την σχέση των αμερικανών με την πόλη, την ύπαιθρο, τον δημόσιο και ιδιωτικό χώρο. Εφόσον στα πλαίσια της μελέτης αυτής επιλέγαμε να επεκταθούμε στα παραπάνω ζητήματα, οι περιγραφές του θα είχαν σίγουρα κυρίαρχη θέση στην εργασία μας. Ωστόσο βασική αδυναμία του έργου του που τον ξεχωρίζει από τους άλλους δύο, είναι η έλλειψη συνεπούς συνομιλίας του με όσα βλέπει, στερώντας στον αναγνώστη μια ολοκληρωμένη παρουσίαση της βιωματικής του εμπειρίας από τις Η.Π.Α. Ως εκ τούτου ο Καραγάτσης συχνά στις αφηγήσεις του για την Αμερική φαίνεται να λειτουργεί περισσότερο με την δημοσιογραφική του ιδιότητα. Παρόλα αυτά, όλα τα παραπάνω δεν αρκούν να επισκιάσουν την γενική έλξη του για τον «Νέο Κόσμο», η οποία είναι και αυτή που μένει από την ανάγνωση των κειμένων του. Σε κάθε περίπτωση στα πλαίσια μιας παρόμοιας έρευνας, δεσμευόμαστε μελλοντικά να ασχοληθούμε πιο σχολαστικά με τα κείμενά του.

Τα ταξιδιωτικά κείμενα επωνύμων συγγραφέων είναι συνήθως περιθωριακά κείμενα τους ή συχνά, άδικα, αντιμετωπίζονται ως τέτοια. Γεγονός, ωστόσο, παραμένει ότι η ματιά του συγγραφέα προσδίδει στους τόπους τις ιδιαιτερότητες που εν πολλοίς παραμένουν αναλλοίωτες στον χρόνο. Αν και συχνά πρόκειται για κείμενα που γράφονται κατά δημοσιογραφική παραγγελία, όπως στο παράδειγμα του Καραγάτση, το ιστορικό τους ενδιαφέρον και η αντίστοιχη αξία τους είναι ανεκτίμητη. Πιο συγκεκριμένα για τους συγγραφείς τα κείμενα των οποίων μελετήσαμε, μπορούμε με βεβαιότητα να πούμε ότι ο αρχικός τους σκοπός, δηλαδή να μας παρουσιάσουν τις Η.Π.Α κατά την δεκαετία του 1950, σε γενικές γραμμές στέφθηκε με επιτυχία. Ασφαλώς το γεγονός ότι η τριάδα των συγκεκριμένων πεζογράφων υπήρξε η πρώτη που εγκαινίασε ένα τέτοιο εγχείρημα διατλαντικού, πολιτισμικού διαλόγου, πρέπει να μας κάνει πιο επιεικείς με το έργο τους και συχνά την αδυναμία των ίδιων να κατανοήσουν επαρκώς τα όσα βλέπουν. Στην ίδια λογική, το ιδιαίτερο ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο και στις δύο χώρες ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό έτσι που η προσέγγιση τους σε ευαίσθητα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα, όπως αυτό της ετερότητας, δεν είναι τόσο πολιτική και βαθιά όσο απαιτείτο. Σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να τους καταλογίσουμε οποιοδήποτε δόλο γι αυτό. Εν τέλει, από το ταξίδι μας στις Η.Π.Α με τα κείμενα τους δίνεται η εντύπωση ότι το

αμερικάνικο μοντέλο προσφέρεται για πειραματισμούς και με μια προσεκτική ανάγνωση του και αξιοποίηση της πλούσιας εμπειρίας του, μπορεί να δίνει για πολλά και ακόμα έτη εικόνες και χρήσιμα παραδείγματα για κάθε κοινωνία του παρόντος, αλλά και του μέλλοντος.

Ελληνική Βιβλιογραφία:

1. Αθανασόπουλος, Βαγγέλης, *Οι μάσκες του Ρεαλισμού*, Καστανιώτης, τόμος Β', Αθήνα 2003
2. Αλιβιζάτος, Νίκος *Ένα ταξίδι στο Μέλλον στο Γεώργιος Θεοτοκάς, Δοκίμιο για την Αμερική*, Εστία, Αθήνα, 2009
3. Αποστολίδης, Ρένος, *Κριτική του Μεταπολέμου*, Αθήνα, 1960
4. Αποστολίδου, Βενετία *Μεταπολεμική λογοτεχνία, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, Ελληνικά Γράμματα-Τα Νέα, τ. 9, Αθήνα, 2003
5. Αργυρίου, Αλ., *Ιστορία της ελληνικής Λογοτεχνίας*, Σοκόλης τόμος Α', Αθήνα, 1988
6. Αργυρίου, Αλ., *Ιστορία της ελληνικής Λογοτεχνίας*, Σοκόλης τόμος Β', Αθήνα, 1988
7. Βενέζης, Ηλίας, *Αμερικάνικη Γη*, Εστία, Αθήνα, 1977
8. Βόγλης, Πολυμέρης, *Νέες Μορφές Κυριαρχίας: Κρατική ανασυγκρότηση και αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα, 1942-1952*, στο *Ο Πειρασμός Της Αυτοκρατορίας*, επιμ. Πολυμέρης Βόγλης, Ιωάννα Λαλιώτου, Γιάννης Παπαθεοδώρου, Μεταίχμιο, 2005, Αθήνα
9. Δρακάτος, Κ., *Ο Μεγάλος κύκλος της ελληνικής οικονομίας*, Παπαζήση, Αθήνα, 1997, Πίνακας 1.2
10. Ήφαιστος, Παναγιώτης, *Αμερικανική Εξωτερική Πολιτική: Από την Ιδεαλιστική Αθωότητα στο Πεπρωμένο του Έθνους*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1995
11. Θεοτοκάς, Γιώργος, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα, 1954
12. Θεοτοκάς, Γ., Σεφέρης, Γ., *Αλληλογραφία*, Αθήνα, 1975
13. Θεοτοκάς, Γιώργος, *Τετράδια Ημερολογίου: 1939-1953*, επιμ. Δημήτρης Τζιόβας, Εστία, Αθήνα, 2005
14. Ιορδανόγλου, Χρυσάφης, *Η Οικονομία 1949-1974: Ανάπτυξη και Νομισματική Σταθερότητα, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, Ελληνικά Γράμματα-Εφημερίδα *Τα Νέα*, τ. 9, Αθήνα, 2003
15. Καγιαλής, Τάκης, *Λογοτεχνία και Πνευματική Ζωή, Ιστορία της Ελλάδος του 20^{ου} αι*, τόμος Β2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2005
16. Καραγάτσης, Μ., *Περιπλάνηση στον Κόσμο: Ταξιδιωτικές εντυπώσεις*, Εστία, 2003, Αθήνα
17. Κιτρορέφ, Αλέξανδρος, *Ιστορία Του Νέου Ελληνισμού*, τόμος 5^{ος}, Εφημερίδα *Τα Νέα*-Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003
18. Κιτρορέφ, Αλέξανδρος, *Εμπορικές Παροικίες και Μετανάστες*, στο Χρηστ. Χατζηιωσήφ (επιμ), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, Τόμος Β1, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002
19. Κιτρορέφ, Αλέξανδρος, *Η Υπερατλαντική Μετανάστευση*, στο συλλογικό *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αι: 1900-1922*, τόμος Α1, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002
20. Κοκκινάκη, Ν.Ι, *Η Φωνή μιας Γενιάς Γ. Θεοτοκάς-Μ.Καραγάτσης*, Πατάκης, 1997, Αθήνα
21. Κοτζιάς, Νίκος *Πρόλογος*, στο *Μαικλ Ουόλζερ, Περί Ανεκτικότητας*, Καστανιώτης, Αθήνα, 1998
22. Κοτζιά, Ελισάβετ, *Ιδέες και Αισθητική: Μεσοπολεμικοί και Μεταπολεμικοί Πεζογράφοι 1930-1974*, Πόλις, Αθήνα, 2004
23. Λαλιώτου, Ιωάννα, *Ευρώπη και Αμερική: Η ιστορία μια σχέσης με Συνέχειες, Ανατροπές και Μεταλλάξεις*, στο Γ. Θεοτοκάς, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Εστία, Αθήνα, 2009
24. Λαλιώτου, Ιωάννα *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό: Η Ελληνική Μετανάστευση στις Η.Π.Α κατά το Πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα*, Πόλις, Αθήνα, 2006

25. Λαμπρόπουλος, Βασίλης, *Το Ταξίδι του Έλληνα Διανοουμένου στην Αμερική στο Γεώργιος Θεοτοκάς, Δοκίμιο για την Αμερική*, Εστία, Αθήνα, 2009
26. Λιάκος, Αντώνης, «*Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο;*», Πόλις, Αθήνα 2005
27. Μαυρογορδάτος, Γιώργος, *Μεταξύ Δύο Πολέμων-Πολιτική Ιστορία 1922-1940, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, Εφημερίδα Τα Νέα -Ελληνικά Γράμματα, τ. 7, Αθήνα, 2003
28. Μπόγιερ, Ρίτσαρντ, Μόρε, Χέρμπερτ, *Η άγνωστη Ιστορία του Εργατικού Κινήματος των Η.Π.Α*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1993
29. Πολυκανδριώτη, Ουρανία, *Η Λογοτεχνία- Τα Χρόνια του Μεσοπολέμου και η Γενιά του 30*, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, Εφημερίδα Τα Νέα-Ελληνικά Γράμματα, τ. 7, Αθήνα, 2003
30. Σαρτρ, Ζαν Πωλ *Τι είναι η λογοτεχνία;* Εκδόσεις 70-Πλανήτης, Αθήνα, 1971
31. Σταθάκης, Γεώργιος *Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ: Η Ιστορία της Αμερικάνικης Βοήθειας στην Ελλάδα*, Βιβλιόραμα, 2004, Αθήνα
32. Τσουκαλάς, Κωνσταντίνος *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στην Μεταπολεμική Ελλάδα*, Θεμέλιο, 1999, Αθήνα
33. Ταίηλορ, Τσαρλς, *Πολυπολιτισμικότητα: Εξετάζοντας την πολιτική της αναγνώρισης*, Πόλις, Αθήνα, 1999
34. Φουκώ, Μ. *Η μικροφυσική της εξουσίας*, Ύψιλον, Αθήνα 1991
35. Χατζηιωσήφ, Χρήστος, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αι: 1922-1944*, τόμος Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002
36. Delanty, Gerald, *Επινοώντας την Ευρώπη: Ιδέα, Ταυτότητα, Πραγματικότητα*, Ασίνη, Αθήνα, 2010
37. Smith, Philip, *Πολιτισμική Θεωρία- Μια Εισαγωγή*, Μετάφραση Αθανάσιος Κατσικέρος, Κριτική, Αθήνα 2006
38. Vitti, Mario, *Η Γενιά του 30'*, Ερμής, Αθήνα, 2004
39. Weber, Max, *Η Προτεσταντική Ηθική και Το Πνεύμα του Καπιταλισμού*, Gutenberg, Αθήνα, 1984
40. Williams, Raymond, *Κουλτούρα και Ιστορία*, μετάφραση Βενετία Αποστολίδου, Γνώση, Αθήνα, 1994
41. Young, Robert, *Μετααποικιακή Θεωρία: Μια Ιστορική Εισαγωγή*, Πατάκης, Αθήνα, 2007
42. Zinn, Howard, *Ιστορία του Λαού των Η.Π.Α*, εκδ Αιώρα, Αθήνα, 2008

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία:

1. Abrams, Nathan, *Commentary Magazine 1945-59: A Journal of Significant Thought And Opinion*, Mitchell Vallentine & Company, Νέα Υόρκη, 2006
2. Alba, Richard, *In Ethnic Identity: The transformation of White America*, Yale University Press, Η.Π.Α, 1992
3. Allit, Patrick N, *American Intellectual History and Social Thought Since 1945*, στο *Companion to post -1945 America*, Edited by Jean-Christophe Agnew and Roy Rosenzweig, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2002
4. Aronson, Arnold, *American Theatre In Context: 1945-Present*, στο συλλογικό *The Cambridge History Of Theatre: Volume III: Post World War II to the 1990's*, επιμ. Don Wilmeth, Christopher Bigsby, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 2000
5. Bermingham Ann/ Brewer John, *The Consumption Of Culture: 1600-1800*, Routledge , Η.Π.Α, 1997
6. Berghahn, Volker R., *America and the Intellectual Cold Wars in Europe*, Princeton University Press, Πρίνστον 2001
7. Boas, Franz, *Race, Language, and Culture*, University of Chicago Press, Σικάγο, 1940
8. Bradby, David / McCormick, John, *People's Theatre*, Rowman and Littlefield, Η.Π.Α, 1978
9. Brandt, Willy, *North South: A Programme for Survival*, MIT Press, Βοστώνη, 1980
10. Brzezinski, Zbigniew, *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, Νέα Υόρκη, 1997
11. Carnevale , Nancy C., *Immigration and Language*, στο συλλογικό Reed Ueda, *A Companion to American Immigration*, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2006
12. Chaison, Gary, *Unions In America*, Sage Publications, Λονδίνο, 2006
13. Dathone, O . R., *In Europe's Image: The need for American Multiculturalism*, Bergin and Garvey, Λονδίνο, 1994
14. Davis, William C, *The American Frontier, Pioneers, Settlers and Cowboys 1800-1899*, University of Oklahoma Press, Η.Π.Α, 2002
15. De Tocueville, Alexis, *Democracy In America and two essays on America*, Penguin Books, Λονδίνο, 2003
16. Du Bois, W.E.B., *Of the Dawn of Freedom*, Penguin Books, Νέα Υόρκη, 2009 (πρώτη έκδοση 1909)
17. Elteren, Mel Van, *Americanism and Americanization: A critical history of domestic and global influence*, McFarland & Company Publishers, Βόρεια Καρολίνα, 2006
18. Foster, Stuart John. *Red Alert! The National Education Association's National Commission for the Defense of Democracy through Education Confronts the 'Red Scare' in American Schools, 1945-1955.*" Doctoral dissertation, University of Texas, Ωστιν, 1996
19. Foucault, Michel, *The Truth and Power*, Harvester Press, Νέα Υόρκη, 1980
20. Fousek, John, *To lead the free world: American nationalism and the cultural roots of the Cold War*, The University of North Carolina Press, Η.Π.Α 2000
21. Frazer, Mathew, *Weapons of Mass Distraction: Soft Power and The American Empire*, Key Porter Books, Τορόντο, 2003
22. Friedman, Lawrence J. / McGarvie Mark D., *Charity, Philanthropy and Civility in American History*, Cambridge University Press, Η.Π.Α, 2003
23. Garry, Patrick M, *Liberalism and American Identity*, The Kent State University Press, Οχάιο, 1992

24. Gerber, David, *Internationalization and Transnationalization* , στο συλλογικό Reed Ueda, *A Companion to American Immigration*, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2006
25. Gleason,P, *American Identity and Americanization*, στο The Harvard Encyclopedia of the American Ethnic Groups, Harvard University Press, Η.Π.Α, 1980
26. Graebner, N., *Foundations of American Foreign Policy, a realist appraisal from Franklin to McKinley* ,Scholarly resources inc., Ουάσινγκτον, 1985
27. Hamm,Bernd, Smandych,Russell Charles, *Cultural Imperialism: Essays on the political economy of Cultural Domination*, Broadview Press, Καναδάς,2005
28. Hendin, Josephine G., *Introducing American literature and Culture in the Postwar years*, στο συλλογικό Josephine G. Hendin, *A Concise Companion to American Postwar literature and Culture*, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2004
29. Ickstadt, Heinz, *Making it new: Constructions of Modernism*, στο συλλογικό *A Companion to American Literature and Culture*, επιμ. Paul Lauter, Willey-Blackwell, Η.Π.Α, 2010
30. Jacobson, Mathew Frye, *Hyphen Nation: Ethnicity in American Intellectual and Political Life* στο *Companion to post -1945 America*, Edited by Jean-Christophe Agnew and Roy Rosenzweig, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2002
31. Jones, Maldwyn Allen, *American Immigration*, The University of Chicago Press, Σικάγο, 1992
32. Joyce, Patrick, *The Historical Meaning Of Work*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ,1989
33. Jusdanis, Gregory, *Fiction Agonistes: In Defense of Literature*, Stanford University Press, Στάφορντ-Καλιφόρνια, 2010
34. Kotek, Joel, *Youth Organizations as a Battlefield in the Cold War*, στο συλλογικό Scott-Smith, Gilles / Krabbendam, Hans, *The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960*, Frank Cass Publishers, Λονδίνο/Πόρτλαντ 2003
35. Kramer, Hilton, *The Twilight Of The Intellectuals: Culture and Politics in the era of the Cold War*, Ivan R. Dee, Σικάγο, 1999
36. Kurzweil Edith/Phillips William, *Writers & politics: a Partisan review reader*, Routledge, Βοστώνη, 1983, introduction
37. Lazar Marc, *The Cold War Culture of the French and Italian Communist Parties*, Scott-Smith, Gilles / Krabbendam, Hans, *The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960*, Frank Cass Publishers, Λονδίνο/Πόρτλαντ 2003
38. Lee, Erika, *A Nation of Immigrants and a Gatekeeping Nation: American Immigration Law and Policy*, στο συλλογικό Reed Ueda, *A Companion to American Immigration*, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2006
39. Leerssen, Joep, *National Thought In Europe: A cultural History*, Amsterdam University Press, Άμστερνταμ, 2006
40. Lerner, G., R. & Harlan H, *An asylum for Mankind: Reading in America Diplomacy*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη, 1996
41. Lowe John, *The Early Modern Writers of the US South*, στο συλλογικό *A Companion to American Literature and Culture*, επιμ. Paul Lauter, Willey-Blackwell, Η.Π.Α, 2010
42. Mauk,David, Oakland John, *American Civilization: An introduction*, Routledge, Νέα Υόρκη, 2005
43. Montagu, Ashley: *Race: Man's Most Dangerous Myth* (New York: Columbia University Press, Η.Π.Α,1942
44. Ninkovich, Frank A., *The diplomacy of ideas: U.S. foreign policy and cultural relations, 1938-1950*, Cambridge University Press, Η.Π.Α, 1981

45. Nirenberg, D., *Communities of Violence. Persecution of Minorities in the Middle Ages*, Princeton University Press, Νέο Τζέρσεϋ, 1996
46. Ong, Aiwa, *Flexible Citizenship: The Cultural Logics Of Transnationality*, Duke University Press, Η.Π.Α, 1999
47. Paget, Karen, *From Stockholm to Leiden: The CIA'S Role in the Formation of the International Student Conference*, Scott-Smith, Gilles / Krabbendam, Hans, *The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960*, Frank Cass Publishers, Λονδίνο/Πόρτλαντ 2003
48. Parsons, Talcott, *The System Of Modern Societies*, Englewood Cliff, New Jersey Prentice Hall, Η.Π.Α, 1971
49. Pells, Richard, *Not like Us: How Europeans Have Loved, Hated, and Transformed American Culture since World War I*, Basic Books, New York, 1997
50. Pells, Richard H., *The Liberal Mind In A Conservative Age: American Intellectuals in the 1940's and 1950's*, Harper and Row Publishers, New York, 1985
51. Pells, Richard H., *Radical Visions and American Dreams: Culture and Social Thought in The Depression Years*, First Harper Torchbooks, Νέα Υόρκη, 1974
52. Rattansi, Ali, *Racism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Μεγάλη Βρετανία, 2007
53. Ravitch, Diane, *National Standards in American Education: A Citizen's Guide*, The Brookings Institution, Ουάσιγκτον, 1996
54. Ravitch, Diane, *The Troubled Crusade: American Education 1945-1980*, Basic Books, Η.Π.Α, 1985
55. Ridgeway, James, *Blood in the Face: The Ku Klux Klan, Aryan Nations, Skinheads, and the Rise of A New White Culture*, Thunder's Mouth Press, Νέα Υόρκη, 1995
56. Said, Edward, *Culture and Imperialism*, Vintage Books, Νέα Υόρκη, 1993
57. Said, Edward, *Orientalism*, Random House, Νέα Υόρκη, 1979
58. Said, Edward, *The World, The Text and The Critic*, Vintage, Λονδίνο, 1991
59. Schrecker, Ellen, *McCartyism and the Red Scare*, στο *Companion to post -1945 America*, Edited by Jean-Christophe Agnew and Roy Rosenzweig, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2002
60. Schiller, Herbert, *Mass Communications and American Empire*, A. M. Kelley, Νέα Υόρκη, 1969
61. Schiller, Hebert, *Living in the Number One Country: Reflections from a critic of a American Empire*, Seven Stories Press, Νέα Υόρκη, 2000
62. Schiller, Hebert, *Communications and Cultural Domination*, M.E Sharpe, Νέα Υόρκη, 1976
63. Scott-Smith, Gilles / Krabbendam, Hans, *The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960*, Frank Cass Publishers, Λονδίνο/Πόρτλαντ, 2003
64. Self, Robert O. / Surguea, Thomas J. , *The Power of Place: Race, Political Economy, and Identity in the Postwar Metropolis* στο *Companion to post -1945 America*, Edited by Jean-Christophe Agnew and Roy Rosenzweig, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2002
65. Sewell, William, *Logics Of History: Social Theory and Social Transformation*, University Of Chicago Press, Σικάγο, 2005
66. Sowell, Thomas, *Inside American Education: the decline, the deception, the dogmas*, The Free Press, Νέα Υόρκη, 1993
67. Stanton Sarah, Banham Martin, *Cambridge paperback guide to theatre*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1996
68. Stephan, Alexander, *The Americanization of Europe: Culture, Diplomacy and Anti-Americanism after 1945*, Berghahn Books, Οξφόρδη-Νέα Υόρκη, 2007

69. Tomlinson, John, *Cultural Imperialism*, Continuum, Λονδίνο, 1991
70. Wagneleintner, Reinhold, *Coca-colonization and the Cold War: The Cultural Mission of the United States in Austria After the Second World War*, The University of North Carolina Press, Η.Π.Α, 1991
71. William G, McLoughlin, *The Role of Religion in the Revolution, Essays on the American Revolution*, ed. Stephen G Kurtz and James H. Hutson. Chapel Hill: University of North Carolina Press, Η.Π.Α, 1973
72. Wilford, Huge, *Britain : In Between*, στο συλλογικό, Alexander Stephan, *The Americanization of Europe: Culture, Diplomacy and Anti-Americanism after 1945*, Berghahn Books, Οξφόρδη-Νέα Υόρκη, 2007
73. Weis, Lois, *Class, Race and Gender in American Education*, State University Of New York Press, Νέα Υόρκη, 1988
74. W. White, Donald, *The American Century: The Rise and Decline of the United States as a World Power*, Yale University Press, Η.Π.Α, 1996
75. King, Richard H., *American Political Culture Since 1945* στο *Companion to post - 1945 America*, Edited by Jean-Christophe Agnew and Roy Rosenzweig, Blackwell Publishing, Η.Π.Α, 2002
76. Wachtel, Paul L., *Race in the Mind Of America: Breaking the Vicious Circle between blacks and whites*, Routledge, Νέα Υόρκη 1999
77. Waters, Mary C. , *Ethnic Options: Choosing Identities in America*, University of California Press, Μπέρκλεϋ, 1990
78. Wilmeth, Don B., *The Cambridge guide to American theatre*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ
79. Zangwill, I, *The Melting Pot: Drama in Four Acts, revised edition*, Macmillan, Νέα Υόρκη, 1914

Περιοδικά-Άρθρα:

1. Αγγλοελληνική Επιθεώρηση, Τόμος Ζ, Περίοδος Β', τχ. 5, Καλοκαίρι 1954
2. Αλεβιζάτος, Ν.Κ., Μια φιλελεύθερη εκδοχή της *Ορθοδοξίας*, Νέα Εστία, τόμος 158, τεύχος 1784, Αθήνα, Δεκέμβριος 2005
3. Ζήρας, Αλέξης, *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ Πατάκης, 2007, Αθήνα
4. Καραμπινή- Ιατρού, Μιχαήλα, Ταξίδι στις Η.Π.Α με τον Γιώργο Θεοτοκά, Νέα Εστία, τόμος 167^{ος}, τεύχος 1829, Ιανουάριος 2010
5. Κοτζιάς, Αλεξ., Πολυκριτική, *Η νεοελληνική πραγματικότητα και η πεζογραφία μας*, 'η Συνέχεια, τ. 4 (Ιούνιος 1973)
6. Νέα Εστία, τεύχος 614, Φεβρουάριος 1953
7. Νέα Εστία τχ 623, 15/6/1953. Σελ 882 κ.ε/ τχ.636, 1/1/1954, σ.10 κ.ε και τχ. 641, 15/3/1954
8. Bourdieu, Pierre / Wacquant, Loic, *On the cunning of Imperialist Reason*, Theory Culture and Society, Vol. 16, No. 1, 1999, p.41-58
9. Carruthers, Susan L., *Not Like the US? Europeans and the Spread of American Culture*, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 74, No. 4 (Oct., 1998)
10. Citrin, Jack/Haas, Ernst B./Muste, Christopher/ Beth/Reingold, *Is American Nationalism Changing? Implications for Foreign Policy*, International Studies Quarterly, Vol. 38, No. 1 (Mar., 1994)
11. Fields, Barbara Jeanne, *Slavery, Race and Ideology in the U.S.A*, New Left Review I/181, May-June 1990

12. Foner, Eric, *Blacks and the US Constitution 1789-1989*, New Left Review, Vol 183, September-October 1990
13. Gross, Leo, *The Fulbright Act in Operation*, The American Journal of International Law, Vol. 44, No. 2 (Apr., 1950)
14. Hall, Catherine, *White Identities*, New Left Review 193, May-June 1992
15. Leffler, Melvyn P., *The Cold War: What Do "We Now Know?",* The American Historical Review, Vol. 104, No. 2 (Apr., 1999)
16. Maurer, Isabel Avila, *The Fulbright Act in Operation*, Far Eastern Survey, Vol. 18, No. 9 (May 4, 1949)
17. Miller, James Edward, *Όταν ο Ομπάμα συνάντησε τον Τόμας Τζέφερσον*, The Athens Review of Books, Τεύχος 6^ο, Απρίλιος 2010
18. Natrajan, Balmurli, *Masking and Veiling Protests: Culture and Ideology in Representing Globalization*, Cultural Dynamics Vol 15, 2003
19. Rothkopf, David, *In Praise of Cultural Imperialism? Effects of Globalization on Culture*, Foreign Policy, No. 107 (Summer, 1997)
20. Scott-Smith, Giles, *The Congress for Cultural Freedom, the End of Ideology and the 1955 Milan Conference: 'Defining the Parameters of Discourse*, Journal of Contemporary History, Vol. 37, No. 3 (Jul., 2002)
21. Stefanidis, Ioannis D., *Telling America's Story: Us Propaganda Operations and Greek Public Relations*, Journal of The Hellenic Diaspora, Vol 30.1.2004
22. Volker Berghahn, *Philanthropy and Diplomacy*, Diplomatic History 23/3. 1999
23. Wacquant, Loic, *From Slavery to Mass Incarceration: Rethinking the "Race Question" in the US*, New Left Review 13, January-February 2002
24. Winant, Howard, *Behind Blue Eyes: Whiteness and Contemporary US Racial Politics*, New Left Review, Vol 225, September- October 1997
25. White, Livingston A., *Reconsidering cultural imperialism theory*, TBS Archives vol.6, (spring/summer), 2001
26. Wolf, A., *The Return of The Melting Pot*, The New Republic, December 31:32, 1990

Εφημερίδες:

1. Έθνος, 1/1/1954, Αθήνα, σ.8
2. New York Times, 20/11/1952, Νέα Υόρκη σ.38

Αρχειακό Υλικό (ψηφιακό, διαδικτυακό, έντυπο):

1. Congress and the Nation, *1945-1964: A Review of Government and Politics in the Postwar Years*, Washington D.C : Congressional Quarterly Service, 1965
2. Proceedings. The Congress For Cultural Freedom, (1950) IACF Papers, Series III, Box 1, Folder 1, p.1
3. <http://eliaserver.elia.org.gr/elia/site/content.php?sel=33&showimg=true&firstDt=0&resent=343558> (ψηφιακό αρχείο Ε.Λ.Ι.Α)
4. <http://www.nt-archive.gr/viewFiles1.aspx?playID=738&pubID=8359> (Ψηφιακό Αρχείο Εθνικού Θεάτρου)